

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Наталя Опольська

Анна Бабой

Владислав Бабой

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ

Навчальний посібник

Вінниця - 2021

УДК 341.231.14(07)
О-61

Рекомендовано Вченою радою Вінницького національного аграрного університету
(Протокол №11 від 27.05.2021 р.)

Рецензенти:

Кобилецький М. М. – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права, Львівський національний університет ім. Івана Франка.;

Токарчук О. В. – доктор юридичних наук, професор кафедри теорії та історії держави і права, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова.

Грїбов М. Л. – доктор юридичних наук, професор кафедри оперативного-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ.

Опольська Н.М., Бабой А.М., Бабой В.С.

О-61 Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник. – Вінниця: Твори. 2021. – 408 с.

ISBN 978-966-949-834-2

У навчальному посібнику висвітлено становлення та розвиток інституту міжнародного захисту прав людини на універсальному і регіональному рівнях; розкрито обсяг та складові основних прав людини (право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, свободу думки, совісті та релігії, свободу зібрань та об'єднання та ін.). Охарактеризовано діяльність органів та інституцій універсального і регіонального рівня, до компетенції яких віднесено захист прав людини; розкрито процедури розгляду скарг статутних і договірних органів. Проаналізовано практику Європейського суду з прав людини щодо розгляду конкретних справ та акцентовано увагу на значенні прийнятих ним рішень. Розроблено практичні завдання для кращого засвоєння теоретичного матеріалу студентами та підготовки до ЗНО при вступі в магістратуру з права.

ISBN 978-966-949-834-2

УДК 341.231.14(07)

© Опольська Н.М., Бабой А.М., Бабой В.С. 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
Тема 1.	
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ.....	11
1.1 Природа та сутність прав людини.....	11
1.2 Класифікація прав людини.....	17
1.3 Універсальність прав людини.....	23
1.4 Захист прав людини в діяльності Ліги Націй.....	26
Завдання до теми 1.....	35
Тема 2.	
ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ ООН.....	39
2.1 Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р.....	39
2.2 Рада ООН з прав людини.....	40
2.3 Верховний Комісар ООН з прав людини	
2.4 Процедура 1503.....	43
2.5 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. Комітет з прав людини.....	46
2.6 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав.....	48
2.7 Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок.....	52
2.8 Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Комітет з прав дитини.....	55
2.9 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. Комітет проти катувань.....	58
2.10 Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискри- мінації 1965 р. Комітет по ліквідації расової дискримінації.....	59
2.11 Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 р. Комітет з прав осіб з інвалідністю.....	61
Завдання до теми 2.....	64
Тема 3	
ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ.....	69
3.1 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: принципи тлумачення, особливості застосування в національному правопорядку.....	69
3.2 Європейський суд з прав людини: юрисдикція та процедура звернення.....	73
3.3 Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні.	

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. №3477\IV..81	
3.4 Контроль Комітету Міністрів Ради Європи за виконанням рішень Європейського суду з прав людини	84
3.5 Європейська соціальна хартія (переглянута).....	86
3.6 Захист прав людини в Європейському Союзі. Хартія основоположних прав Європейського Союзу 2000 р.....	88
3.7 Діяльність ОБСЄ у сфері визначення та просування стандартів захисту прав людини (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин).....	96
Завдання до теми 3.....	100
Тема 4.	
ІНШІ РЕГІОНАЛЬНІ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	104
4.1 Міжамериканська система захисту прав людини	104
4.2 Африканська система захисту прав. Субрегіональні системи захисту прав людини в Африці	107
4.3 Арабська система захисту прав людини	110
4.4 Захист прав людини в рамках АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії).....	114
Завдання до теми 4.....	117
Тема 5.	
ПРАВО НА ЖИТТЯ.....	120
5.1 Обсяг та складові права на життя	120
5.2 Зобов'язання держави щодо захисту права на життя	126
5.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на життя.....	133
Завдання до теми 5.....	136
Тема 6.	
ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ, НЕЛЮДСЬКИХ АБО ТАКИХ, ЩО ПРИНИЖУЮТЬ ГІДНІСТЬ, ВИДІВ ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ.....	142
6.1 Обсяг та складові заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання.....	142
6.2 Зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання.....	144
6.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання.....	154

Завдання до теми 6.....	158
Тема 7.	
ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИТЬ.....	167
7.1 Обсяг та складові права на свободу та особисту недоторканість....	167
7.2 Зобов'язання держави щодо права на свободу та особисту недоторканість.....	170
7.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу та особисту недоторканість	180
Завдання до теми 7.....	182
Тема 8.	
ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ, ЖИТЛА ТА КОРЕСПОНДЕНЦІЇ	188
8.1 Обсяг та складові права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції.....	188
8.2 Зобов'язання держави щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції	194
8.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до приватного життя.....	197
8.4 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя	197
8.5 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до житла.....	199
8.6 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до кореспонденції.....	201
Завдання до теми 8.....	203
Тема 9.	
СВОБОДА ДУМКИ, СОВІСТІ І РЕЛІГІЇ	209
9.1 Обсяг та складові права на свободу думки, совісті і релігії.....	209
9.2 Зобов'язання держави щодо права на свободу думки, совісті і релігії.....	213
9.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу думки, совісті і релігії	221
Завдання до теми 9.....	223
Тема 10.	
СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ.....	228
10.1 Обсяг та складові права на свободу вираження поглядів. Зобов'язання держави щодо права на свободу вираження поглядів	228

10.2	Зобов'язання держави щодо права на свободу вираження поглядів	232
10.3	Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу вираження поглядів	241
	Завдання до теми 10	245
Тема 11.		
	СВОБОДА ЗІБРАНЬ ТА ОБ'ЄДНАНЯ	251
11.1	Обсяг та складові права на свободу зібрань та об'єднання.	251
11.2	Зобов'язання держави щодо права на свободу зібрань та об'єднання	258
11.3	Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу зібрань та об'єднання	265
	Завдання до теми 11	266
Тема 12.		
	ПРАВО НА ВЛАСНІСТЬ.....	271
12.1	Обсяг та складові права на власність.....	271
12.2	Зобов'язання держави щодо права на власність	275
12.3	Практика Європейського суду з прав людини щодо права на власність	277
	Завдання до теми 12	279
Тема 13.		
	ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ	283
13.1	Обсяг та складові заборони дискримінації.	283
13.2	Зобов'язання держави щодо заборони дискримінації.....	289
13.3	Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони дискримінації.....	293
	Завдання до теми 13	296
Тема 14.		
	ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ТА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ	301
14.1	Обсяг та складові права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту.	301
14.2	Зобов'язання держави щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту	307
14.3	Практика Європейського суду з прав людини щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту ..	311
	Завдання до теми 14	314

Тема 15.

ПРАВОМІРНЕ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВІДСТУП ДЕРЖАВ ВІД СВОЇХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ, СТАНОВИЩА АБО СИТУАЦІЇ.....	319
15.1 Правомірне обмеження прав людини	319
15.2 Відступ держави від своїх зобов'язань у сфері прав людини за надзвичайних станів.....	323
Завдання до теми 15.....	329

Тема 16.

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ.....	334
16.1 Застосування міжнародних стандартів прав людини у період збройних конфліктів.....	334
16.2 Захист поранених і хворих у діючих арміях.....	337
16.3 Захист поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі.....	338
16.4 Захист військовополонених.....	339
16.5 Захист цивільного населення під час війни. Захист жінок та дітей під час війни.....	340
Завдання до теми 16.....	343
ДОДАТКИ	347
ЛІТЕРАТУРА.....	391

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ПОЗНАЧЕНЬ

АКПЛН – Африканська комісія з прав людини і народів
АС – Африканський союз
АСЕАН – Асоціація держав Південно-Східної Азії
АСПЛН – Африканський суд з прав людини і народів
БДПЛ - Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини
Верховний комісар – Верховний комісар у справах національних меншин
ГА ООН – Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ЕКОСОП – Економічна та Соціальна Рада Організації Об'єднаних Націй
ЄІДПЛ – Європейський інструмент сприяння демократії та правам людини
ЄКПЛ – Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄС – Європейський Союз
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ЗДПЛ – Загальна декларація прав людини 1948 р.
Заключний акт 1975 р. – Заключний акт Гельсінської наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р.
ЛАД – Ліга арабських держав
КУ – Конституція України
Міжамериканська декларація принципів – Міжамериканська декларація принципів свободи вираження думок
МКПЛ – Міжамериканська комісія з прав людини
МКПЛА – Міжурядова комісія з прав людини в АСЕАН
МПГПП – Міжнародний Пакт про громадянські і політичні права
ООН – Організація Об'єднаних Націй
ОАД – Організація американських держав
ОАЄ – Організація Африканської Єдності
ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
ОІК – Організація «Ісламська конференція»
ОІС – Організація Ісламського співробітництва
ПАР – Південно-Африканська Республіка
ПАРЄ – Парламентська Асамблея Ради Європи
РЄ – Рада Європи
РМБ – Рада миру і безпеки Африканського союзу
СНД – Співдружність Незалежних Держав
США – Сполучені штати Америки
Фонд – Міждержавний фонд допомоги біженцям і вимушеним переселенцям
Хартія – Хартія основних прав Європейського Союзу від 2000 р.
ЮНЕСКО – Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Сучасні загальновизнані стандарти у галузі прав людини є спільним надбанням людства, вони відбивають багатовіковий досвід усіх народів світу. Їх формування стало можливим лише у результаті поступового, але неухильного утвердження демократичних ідеалів, проголошення найвищими цінностями суспільства законності, свободи, рівності, поваги до особливості. Звернення до вітчизняної історії свідчить, що свій гідний внесок у становлення прогресивних уявлень про права людини зробив і наш народ. Чимало демократичних інститутів і гуманітарних ідей (народоправство, відмова від смертної кари, віротерпимість, виборність суддів тощо) народилися або дістали розвиток саме на території сучасної України.

В умовах світової глобалізації важливого значення набуває створення та функціонування механізмів співробітництва держав у різних сферах. Міжнародне співробітництво держав у галузі прав людини відбувається у формі прийняття певних стандартів стосовно змісту правового статусу індивіда та прийняття державами зобов'язань дотримуватись цих стандартів у своєму внутрішньому законодавстві і у повсякденній діяльності. Особлива актуальність належить проблематиці прав людини, яка давно вийшла за межі національних інтересів і стала одним із пріоритетних напрямів розвитку міжнародних відносин та міжнародного права. Права людини в сучасному світі – це не просто актуальна тема для дискусій, це проблема, вирішення якої стоїть у центрі практичної діяльності міжнародного співтовариства. Захист прав людини і громадянина є конституційно-правовим і міжнародно-правовим обов'язком сучасних держав, який реалізується за допомогою системи принципів, інститутів, механізмів і процедурно-правових правил, що прямо або опосередковано передбачені для цих цілей.

Україна в сучасних міжнародних відносинах стає все більш активним та прогресуючим суб'єктом. Показовим критерієм авторитету держави на міжнародній арені є виконання принципів міжнародного права, зокрема принципу поваги прав людини. Починаючи із 1991 року Україна як незалежна держава приймає участь у розробці міжнародно-правових стандартів прав людини (МПСПЛ) та намагається їх впроваджувати в діяльність суб'єктів публічної влади.

Певнений курс України на інтеграцію до європейських співтовариств спонукає все більше звертати увагу на дотримання європейських стандартів прав людини. Як член Ради Європи із 1995 року, відповідно до Паризької Хартії для нової Європи від 21 листопада 1990 року, наша держава взяла на себе зобов'язання приєднатися до міжнародних стандартів у галузі прав людини, створити внутрішньодержавні гарантії їх здійснення, що ґрунтуються на відповідних міжнародно-правових нормах.

У 2014 році Європейський союз та Україна підписали Угоду про Асоціацію (УА), що являє собою новий етап у розвитку європейсько-українських договірних відносин, маючи на меті політичну асоціацію та економічну інтеграцію. Основою для внутрішніх і зовнішніх процедур Асоціації між ЄС та Україною є дотримання принципів демократії, прав і свобод людини, верховенства права.

Міжнародний захист прав людини є однією з нормативних навчальних дисциплін освітньо-професійної підготовки бакалаврів галузі спеціальності «Право», «Міжнародне право», що вивчає універсальну та регіональні міжнародно-правові системи захисту прав людини.

Курси з міжнародного захисту прав людини у західних університетах є традиційними вже багато років. У програмах університетів, де викладається право, питанням, які безпосередньо стосуються захисту прав людини відводиться все більше місця. На даний час існує нагальна потреба в оновленні системи вищої юридичної освіти в Україні, приведення її у відповідність з потребами нашого часу, загальноєвропейськими вимогами. Проте відчувається брак матеріалів, призначених конкретно для освітньої роботи у галузі прав людини.

Навчальний посібник «Міжнародний захист прав людини» відповідає змісту програми ЄФВВ затвердженої наказом Міністерства освіти та науки України від 08.04.2021 року № 408 та враховує досвід минулорічних тестувань. Посібник розроблений для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності «Право», та підготовки до вступу в магістратуру спеціальності 081 «Право», для викладачів навчальних закладів для викладання курсів «Міжнародний захист прав людини», а також для всіх, хто цікавиться питаннями міжнародного захисту прав людини, прецедентною практикою Європейського суду з прав людини.

Опанування матеріалу навчального посібника надасть студентам можливість отримати практичні навички із застосування МПСПЛ у майбутній професійній діяльності. Посібник допоможе студентам якісно підготуватися до єдиного фахового вступного випробування для вступу на магістерський рівень вищої освіти з таких базових правничих дисциплін, як «Міжнародний захист прав людини» та «Міжнародне публічне право».

Тема 1.

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПРАВА ЛЮДИНИ

1.1 Природа та сутність прав людини

Права людини – загальнолюдська універсальна цінність, поняття складне й багатогранне. Безліч прийнятих міжнародних угод і конвенцій з прав людини спрямовані на встановлення та гарантування прав і свобод людини. Права людини – явище соціально-історичне.

Права людини — комплекс юридичних можливостей, обумовлених існуванням людини в суспільстві. Право виступає мірою свободи і зміст його в тому, щоб узгодити свободу окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності. Право виступає як засобом забезпечення свободи, так і істотним засобом обмеження неузгоджених з суспільними потребами і уявленнями людей про добро і справедливість рівня свободи й обсягу влади. Встановлювані заборони й обмеження повинні бути доцільними з погляду гарантій свободи, а отже, і справедливими.

Права людини мають природну сутність і є невід’ємними від індивіда, вони позатериторіальні і позанаціональні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об’єктом міжнародно-правового регулювання та захисту.

Зважаючи на сучасне звучання і зміст уявлень про права людини, варто, мати на увазі й момент історичної спадкоємності цих прав. Історія формування й еволюція уявлень про права людини нерозривно пов’язані з історією виникнення й розвитку теоретичних знань про державу, право, політику, законодавство. Права людини розуміються як об’єктивні вимоги, що виникають з самого життя; ідеї, які відбиваються в звичаях, моральних і юридичних нормах. Права людини – це визнання правоздатності й правосуб’єктності людини. Перелік основних прав і свобод людини міститься в Загальній декларації прав людини¹, затвердженою Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. У 1966 році Генеральна Асамблея ООН прийняла Пакт про економічні, соціальні і культурні права і Пакт про цивільні і політичні права.

У юридичній науці в результаті систематизації прав людини з’явилася теорія трьох поколінь прав людини². Дискусійним залишається питання щодо виокремлення четвертого покоління прав людини, яке безпосередньо пов’язане з правом на свободу творчості. В умовах викликів XXI ст., появою нових штамів вірусів, невиліковних хвороб визначального значення для суспільного розвитку набувають наукові відкриття у галузі мікробіології, меди-

¹ Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Організація Об’єднаних Націй від 10.12.1948 р., № 995_015. Офіційний вісник України. 2008 р., № 93, Ст. 89.

² Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) Харьков, “Эспада”, 2005. 840 с. С 134

цини, генетики. У правовому полі цей процес супроводжується появою прав людини, які пов'язані з втручанням у психофізіологічну сферу життя людини, зокрема: право особи на цілісність, право на зміну статі, право на трансплантацію органів, право клонування, право на евтаназію, право на вільну від дитини сім'ю, право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини з її стовбурових клітин та ін.

Зародження нового покоління прав людини активно обговорюється в наукових колах, однак питання залишається дискусійним. Ю. Тодика відзначив, що четверте покоління прав людини це правова відповідь викликам ХХІ ст., коли мова йде про виживання людства як біологічного виду, про збереження цивілізації, про подальшу космічну соціалізацію людства³.

Цікавий приклад в контексті використання європейського досвіду наводить Н. Оніщенко, яка зазначає, що «Право на цілісність особи – нове особистісне право, необхідність якого обумовлена науково-технічним прогресом, особливо в сфері людини і біологічної науки (ст. 2 Хартії Європейського Союзу про основні права 2000 року). Це право включає поінформованість і згоду людини щодо застосування медичних препаратів, процедур, а також інших заходів у межах медицини і біології. Одним із трактувань цього права є право людини на якісні медичні препарати. Суттєвого удосконалення у зв'язку з цим потребує чинне законодавство України (ЗУ «Про лікарські засоби», Основи законодавства України про охорону здоров'я тощо), що, безумовно, буде сприяти позитивним зрушенням в оновленні правової системи»⁴.

Четверте покоління прав людини виділяє Н. Мушак. Автор відносить до цього покоління соматичні права людини, визнаючи їх є особистим немайнавим правами направленими на охорону та реалізацію права особи на будь-які дії зі своїм тілом, які не заборонені законом⁵.

Сьогодні на міжнародно-правовому і регіональному рівні, існують нормативно-правові обмеження соматичних прав людини. Теоретична розробка соматичних прав людини зазвичай визначається як «захист прав людини у сфері біоетики», «права людини та розвиток біології й медицини»⁶.

Ми бачимо, що природні права людини були виділені в окрему категорію досить давно. Природне право включає право людини на життя і сво-

³ Тихомиров О. Методології науки поняття. Міжнародна поліцейська енциклопедія: понятійний апарат, концептуал. підходи, теорія та практика: у 10 т. Римаренко Ю. І., Кондратьєв Я. Ю., Тацій В. Я., Шемшученко Ю. С. К., 2003. Т. 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. С. 354.

⁴ Оніщенко Н. М. Розвиток національної правової системи в контексті запитів громадянського суспільства ScienceRise: Juridical Science №3(5) 2018 С. 7-9.

⁵ Мушак Н.Б. Концептуальні підходи до класифікації прав людини в умовах глобалізаційних процесів. Часопис Київського університету права. 2011. №2. URL [http://kul.kiev.ua/images/ chasop/2011_2/298](http://kul.kiev.ua/images/ chasop/2011_2/298 (дата звернення 02.10.2020).)

⁶ Стеценко С. Г. Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ : Атіка, 2007. 624 с. С.378.

боду, на продовження роду і спілкування з іншими людьми, на власність і нормальні умови існування, на освіту і охорону здоров'я, на працю і відпочинок. Природне право передбачає обов'язки кожного члена суспільства не перешкоджати іншим людям в здійсненні їхніх прав і свобод, не заподіювати збиток суспільству й державі⁷. Природне право – поняття політичної і правової думки, що означає сукупність принципів і прав, що витікають з природи людини і незалежних від соціальних умов. Ідея природного права отримала розвиток ще в античному світі. Особливе соціальне значення природне право набуває в 17-18 століттях як ідеологія боротьби буржуазії проти абсолютизму. Розвивалося в працях Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Д. Дідро, А.Н.Радішева та інших⁸.

У юридичній науці природне право визначається в теорії держави і права як поняття, що означає сукупність принципів, прав і цінностей, продиктованих самою природою людини, і через це не залежить від законодавчого визнання або невизнання їх в конкретній державі⁹. Традиція природного права передбачає, що справедливість соціальних законів і інститутів залежить від їх відповідності певним універсальним законам природи. Всі люди через їхню приналежність до людського роду і як частка природного ладу володіють певними природними правами, такими як право на життя і свободу¹⁰. Теорія природного права проіснувала впродовж більш ніж двох з половиною тисячоліть, впливаючи на старогрецьку політичну філософію і політичну діяльність, на римську юридичну науку й практику. У середні віки теорія досягла такого рівня самостійності і оригінальності, закінченості і досконалості, що утворилася школа природного права.

Конституція України як основний закон держави, що закріплює в своїх нормах основні принципи державної політики, які в подальшому мають бути розвинені в інших нормативно-правових актах, містить в собі перелік так званих особистих прав і свобод людини і громадянина. Наявність подібних прав підтверджує відповідність державної політики демократичним цінностям, є заставою дотримання постулату про найвищу соціальну цінність людини¹¹.

У міжнародному праві норми про права людини спочатку виникали як реакція на жорстокі та нелюдські способи й методи ведення воєн. На основі

⁷ Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. СПб., 1999. 754 с. С. - 411

⁸ Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. Москва : Юридическая литература, 1997. 353 с. С. 96-140

⁹ Права человека: Учебник для вузов / Под ред. Е.А.Лукашевой. Москва, 1999. 269 с. С. 19

¹⁰ История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под ред. В.С. Нерсесянца. Москва: Юридическая литература, 1998. 449 с С. 64

¹¹ Конституція (Основний Закон) України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

цих норм виникло міжнародне гуманітарне право. Перші міжнародні акти були спрямовані на боротьбу з рабством і работоргівлею (Генеральний акт про Конго 1885 р., Брюссельська конвенція 1889 р., Генеральний акт Брюссельської конференції 1890 р. та ін.)

Потреба в міжнародних стандартах прав людини вперше далася взнаки наприкінці 19 століття, коли індустріальні країни почали приймати трудове законодавство. Законодавство, яке підняло вартість праці, мало наслідком погіршення конкуруючої спроможності цих країн стосовно тих, які не мали трудового законодавства. Економічна необхідність примусила їх радитися між собою, що спричинило появу перших конвенцій, у яких держави давали зобов'язання іншим державам стосовно прав своїх власних громадян. Бернська Конвенція 1906 року проти праці жінок у нічну зміну може розглядатися як перша багатостороння конвенція, яка має на меті захист соціальних прав. В 1919 році було засновано Міжнародну Організацію Праці (МОП), яка прийняла багато конвенцій, які регулюють права людини в галузі праці.

Тобто лише в ХХ ст. ідея прав людини опинилася дійсно в центрі світової політики. Після закінчення Першої світової війни Ліга Націй безпосередньо взялася за розробку міжнародно-правових питань захисту прав національних, етнічних, релігійних і мовних меншин.

Права людини досить часто не розрізняють та плутають з свободою людини, правами громадянина та правами фізичної особи.

Права і свободи людини і громадянина є невід'ємними. Вони невід'ємні, оскільки становлять складову частину особистості, є її правовим надбанням, а тому людина як соціальна істота, що позбавлена прав, не тільки безправна у вузькому юридичному розумінні, але й не може бути особистістю, бо не має можливості для задоволення своїх потреб та інтересів. А в державно-організованому суспільстві правова характеристика особи покликана відігравати вирішальну роль, оскільки права і свободи людини і громадянина визначають найважливіші аспекти життєдіяльності людини у її відносинах з суспільством і державою.

Держава не дарує прав людині, а тому держава не може їх і відібрати. Держава, що порушує або обмежує права людини, має нести за це відповідальність. Цей принцип знайшов закріплення в Конституції України. Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої їх незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56 Конституції України). Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55 Конституції України).

Права і свободи людини і громадянина є необхідними для її нормального існування і розвитку. Передусім права і свободи людини і громадянина

є необхідними в екзистенціальному значенні як елемент соціального буття людини, без чого вона не може існувати як суб'єкт суспільних відносин, бути соціально і юридично дієздатною, реалізувати свою життєву програму. Перелік конкретних прав людини охоплює створення умов для задовільного існування і розвитку особи.

Ступінь реалізації прав і свобод людини і громадянина є показником рівня розвитку особи як суб'єкта права, дійсних соціальних можливостей людини. Яскравим прикладом таких прав є закріплене ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг та житло, право на безперервне покращення умов життя, а також зафіксоване в ст. 7 цього Пакту право кожного на справедливі і сприятливі умови праці, яке включає винагороду, що забезпечується як мінімум всім трудящим: справедливу зарплату; задовільне існування для них самих і їх сімей; умови роботи, що відповідають вимогам безпеки і гігієни.

Права людини і громадянина мають бути загальними і рівними для кожного. Права людини є загальними в тому відношенні, що вносять у суспільне життя єдиний вимір, який охоплює значну кількість, а в ідеалі — всіх людей як суб'єктів права. Відомий німецький філософ Карл Ясперс відокремлював у цьому плані три можливих типи соціальності і, відповідно, три способи організації суспільства:

- по-перше, на засадах приватного інтересу ізольованого індивіда;
- по-друге, органічну цілісність людей, об'єднаних на національних чи духовних засадах;
- по-третє, формально-правову організацію, де кожен розглядається лише в тому вимірі, в якому він рівний будь-якому іншому.

Права людини повинні бути не тільки загальними, але й рівними для кожного, тобто без урахування належності до рас статі, національності, релігії, політичних переконань і т. ін. При цьому правова рівність трактується в міжнародних документах про права людини у двох аспектах: як рівність від народження в гідності і в правах і як рівність перед законом та судом незалежно від різних умов.

Права і свободи людини і громадянина повинні визнаватися та гарантуватися державою в обсязі загальновизнаних міжнародних стандартів. Визнання державою прав і свобод людини і громадянина шляхом закріплення їх у Конституції та інших законодавчих актах є першим і необхідним кроком до їх утвердження і реалізації. Однак тільки цим роль держави у сфері прав і свобод людини і громадянина не повинна обмежуватися. Вона має докласти всіх можливих зусиль для гарантування, охорони й захисту прав і свобод людини і громадянина, що визначає головний напрямок гуманізації держави, основні її гуманітарні характеристики.

Так, згідно з приписами Конституції України, права і свободи людини і громадянина повинні визначати зміст і спрямованість діяльності Української держави, а їх утвердження і забезпечення розглядається як головний обов'язок держави.

Права людини і свободи людини поняття не тотожні. Н.Г. Шукліна довела, що свободи – це спроможність діяти відповідно до своїх інтересів та мети; як можливість власного незалежного вибору того чи іншого рішення. Громадські свободи тлумачаться, як встановлена і гарантована законом сфера автономії громадянина по відношенню до держави, державної влади, інших громадян. Це свобода певних дій, волевиявлень, свобода вираження думок, вимог і міркувань політичного порядку або право громадянина на невтручання органів держави й інших громадян у сферу його особистих переконань¹².

Ми погоджуємось із думкою С.В. Бобровник, яка зазначила, що свободи особи – це нормативно закріплені можливості, що мають певні особливості у порівнянні з правами. Надаючи свободи, держава робить акцент на визнанні людини у певних сферах суспільної діяльності. Це виявляється у самостійному виборі суб'єктом свого способу життя, діяльності та поведінки в умовах, що надаються державою і суспільством. Свободи, у свою чергу, надають можливість встановити певну межу, що визначає можливості втручання держави у життя особи.

КУ закріплено свободу віросповідання, що гарантує можливість приймати певну релігію, змінити свої релігійні переконання, мати, поширювати релігійні та нерелігійні погляди, здобувати релігійну або світську освіту.

Актуальним є підхід О. Негодченко, який довів, що різниця між правами та свободами полягає у тому, що наявному в особи праву протистоїть обов'язок влади здійснити певні дії, спрямовані на реалізацію цього права. А свобода – це певна сфера життя індивіда, якої влада не повинна торкатися. Розходження між термінами «права» та «свободи» у змістовному аспекті полягає у тому, що «свободи» припускають невтручання держави в їхнє здійснення, а «права» прямо припускають таке втручання у вигляді сприяння щодо їхнього здійснення¹³.

Права також необхідно відмежовувати від поняття «законний інтерес». Згідно з офіційним тлумаченням Конституційного Суду України поняття «законний інтерес» є тотожний поняттю «охоронюваний законом інтерес» і означає «прагнення до користування конкретним матеріальним та нематеріальним благом, який зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо

¹² Совгіря О. В. Конституційне право України : навч. Посібник. К. : Юрінком Інтер, 2007. С. 113

¹³ Опольська Н.М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с.

не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать КУ і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально правовим засадам». Серед таких законних інтересів виділяють інтерес в охороні здоров'я, у фізичному і духовному розвитку, навчанні. Порушення законних інтересів дитини є підставою для звернення дитини до органів та служб у справах дітей, юридичної відповідальності батьків тощо¹⁴.

1.2 Класифікація прав людини

Перше покоління прав людини — невідчужувані особисті (природні) і політичні права. Це право на свободу совісті, думки, релігії, право на життя, на безпеку та інші. Перше покоління прав людини є основою індивідуальної свободи і кваліфікується як система негативних прав, що зобов'язали державу утримуватися від втручання в сфери, регульовані цими правами.

Друге покоління прав людини окреслюється після Другої світової війни. Відбувається поглиблення особистих прав, а також розвиток соціально-економічних і культурних прав (право на працю, відпочинок, медичну допомогу, соціальне забезпечення, захист материнства, дитинства і ін.). Їх називають системою позитивних прав — вони не можуть реалізовуватися без організаційної, координуючої і інших форм діяльності держави з їх забезпечення.

Третє покоління прав людини можна назвати колективними, тобто правами всього людства: солідарними правами людини і правами народів. Це право на мир, безпеку, здорове навколишнє середовище, на соціальний і економічний розвиток. Становлення цих прав людини пов'язане з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються¹⁵.

У ХХІ столітті можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини, що відбувається у зв'язку з розвитком сучасних технологій та Інтернету: право на мирний інформаційний простір, на надання різноманітних послуг, заснованих на інтелектуальних інформаційних технологіях. А також не з'ясованими, але перспективними є права людини, пов'язані з клонуванням, відкриттями у сфері генетики і мікробіології¹⁶.

Серед дослідників немає єдності щодо прав, що належать до четвертого покоління. М. П. Авдеєнкова обгрунтовує таку категорію як “право на

¹⁴ Крестовська Н. М. Ювенальне право України : іст.-теорет. дослідж. : монографія. О. : Фенікс, 2008. С. 268

¹⁵ Рабинович П.М. Общественное мнение о праве: теоретические вопросы. Проблемы правоведения. Луцк, 1998. 86 с

¹⁶ Карташкин В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Москва: изд-во ИГиП РАН, 1995. 135 с. С.72

фізичну свободу”¹⁷, Г. Б. Романовський перелік прав четвертого покоління обмежує правом на самогубство та на евтаназію, причому евтаназію та самогубство розглядає як елементи права на смерть¹⁸.

За поглядами Ф. М. Рудинського, права четвертого покоління повинні захищати людину від загроз, пов’язаних з експериментами в сфері генетичної спадковості особи, тобто це такі права людини, які пов’язані з клонуванням та іншими відкриттями в області біології¹⁹.

Ю. А. Дмитрієв до четвертого покоління прав зараховує лише інформаційні права та технології²⁰.

А. Б. Венгеров називає четверте покоління правами людства: право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права тощо²¹.

Заслуговує уваги російська доктрина, яка виділяє особистісні (соматичні) права, як права людини розпоряджатися своїм тілом, в тому числі клонувати²². Д. М. Шебаніц до прав четвертого покоління зараховує право на евтаназію, на зміну статті, на трансплантацію органів, на використання віртуальної інформації, право на клонування²³.

О. Аврамова та О. Жидкова до четвертого покоління прав людини зараховують: зміну статі, трансплантацію органів, клонування, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, штучне запліднення, евтаназію, вільну від дитини сім’ю та незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами; також необхідно визначити, чи будуть вони за своїм ознаками збігатися з правомірною поведінкою²⁴. Вони зазначають, що правомірною поведінкою можна визнавати: штучне запліднення, незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами (у межах автономності особи), трансплантацію органів (на засадах

¹⁷ Авдеенкова М. П. Право на физическую свободу. Государство и право. 2005. № 3. С. 19–23.

¹⁸ Романовский Г. Б. К вопросу о праве на смерть как юридической основе легализации эвтаназии и самоубийства. Медичне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров’я: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з медичного права (II Міжнародної науково-практичної конференції з міжнародного права) “Медичне право України: проблеми управління та фінансування охорони здоров’я” (23–24 квітня 2009р., м. Львів) / Упор. Сенюта Г. Я., Терешко Х. Я. Львів: ЛОБФ “Медицина і право”, 2009. С. 232–234.

¹⁹ Рудинский Ф. М. Гражданские права человека: общетеоретические вопросы. Право и жизнь. 2000. № 31. С. 15–18.

²⁰ Головистикова А. Н. Права человека: учебник. М.: Эксмо, 2008. 327с.

²¹ Венгеров А. Б. Теория государства и права: учебник для юридических вузов. М.: Юриспруденция, 2000. 478 с.

²² А. И. Антропология права: учебник для вузов. М.: НОРМА, 2002. 583 с.

²³ Шебаніц Д. М. Сучасна проблематика теорії “поколінь прав людини” в умовах європейської міждержавної інтеграції. Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород: Видавничий дім “Гельветика”, 2015. Т. 1. Вип. 31. С. 57–61.

²⁴ Аврамова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми. Право України. 2010. № 2. С. 101–107.

законності, справедливості, моральності, добровільності); юридично нейтральною поведінкою: сім'ю, вільну від дитини, використання віртуальної реальності, одностатеві шлюби, зміну статі; неправомірною поведінкою: клонування й евтаназію.

На нашу думку, до прав четвертого покоління належать усі права, що виникли внаслідок наукового прогресу, розвитку моралі, а саме всі так звані “соматичні права”, зокрема право на евтаназію, клонування, а також інформаційні права. Сьогодні виникають дискусії серед членів суспільства про те, чи потрібні людям такі права, якими повинні бути межі їх реалізації? Зокрема Рада Європи, ЄС, деякі інші міжнародні організації чітко визначилися з цих питань. Наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права в п. 1 ст. 3 встановлює, що кожна людина має право на власну фізичну і душевну цілісність, а п. 2 конкретизує: при застосуванні досягнень медицини і біології необхідно особливо дотримуватися таких вимог:

- добровільна і належним чином оформлена згода зацікавленої особи відповідно до правил, встановлених законом;
- заборона застосування евгеніки, особливо її частині, що має на меті селекцію людей;
- заборона використання людського тіла і його частин як джерела прибутку;
- заборона відтворення людини за допомогою клонування²⁵.

До заборонених зараховують також право на евтаназію – задоволення потреб хворого із прискорення смерті діями або бездіяльністю. Проблема полягає в тому, що на міжнародному рівні щодо цього права людини відсутнє нормативне визначення. Найвні лише окремі міжнародні документи, наприклад, Конвенція Ради Європи 1997 р. про захист прав і достоїнства людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини. Водночас в Бельгії, Люксембурзі та Нідерландах проводять евтаназію смертельно хворим пацієнтам. До речі, Нідерланди стали першою країною, яка законодавчо закріпила право на евтаназію у квітні 2002 р²⁶.

Менш спірним є ще один підвид цих прав четвертого покоління – “віртуальні права”. Глобалізаційний вплив та повсякденна затребуваність консолідували позицію світу щодо необхідності виокремлення такої категорії прав. Наприклад, Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН було закріплено таке інформаційне право, як право на свободу слова в Інтернеті. Цікаво, що переважно немає суперечностей між міжнародними нормами та внутрішньо-національним правом. В 2015 році було зареєстровано проект Закон Украї-

²⁵ Рудинский Ф. М. Гражданские права человека: общетеоретические вопросы. Право и жизнь. 2000. № 31. С. 15–18.

²⁶ Супрун О. В. Права людини нового покоління URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/298.pdf. (дата звернення 10.10.2020).

ни “Про внесення доповнень до Цивільного кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету)”, який пропонував доповнити ст. 302 ЦК такими рядками: “Фізична особа має право на доступ до Інтернету. Право фізичної особи на доступ до Інтернету не може бути обмежене. Обмеження доступу до певних даних, що містяться у Інтернеті, можливо лише на підставі рішення суду про незаконність таких даних”²⁷.

Але повертаючись до проблеми моральності існування нових видів прав, варто зауважити, що кожен конкретний випадок приховує кілька, на перший погляд, непомітних, але болючих нюансів. Розглянемо, наприклад, проблему штучного материнства і сурогатного запліднення. З одного боку, оскільки розвиток медицини досяг таких вершин, то безглуздо обмежувати право сім’ї на продовження роду чи забороняти своєрідне відновлення справедливості гуманним актом любові та співпраці. Але є й серйозна загроза перетворити материнство на договірну комерційну працю; така практика здатна вилитися у дегуманізуючу аморальну тенденцію. Ми знову стикаємось з суперечністю на міжнародному рівні, бо коли одні держави підтримують таку практику, то інші – відверто засуджують (у Франції, наприклад, діє норма про суперечність сурогатного материнства законодавству про усиновлення та невідчужуваність людського тіла).

Схожі моральні проблеми стосуються й інших новостворених прав. Наприклад, право на життя дозволяє людині розпоряджатися власною долею, але чи охоплює воно і право на відмову від життя у особливих випадках, тобто право на активну та пасивну евтаназію? Такі ж екзистенційні питання виникають і при детальному аналізі інших прав четвертого покоління – кожне з них (право на одностатевий шлюб та усиновлення дітей такою парою, право на зміну статі, на життя, вільне від державного втручання), є різким викликом, бо створюючи нові права, у дечому заперечує інші.

Не можна заперечити вільний розвиток особистості, що розпоряджається власною долею на свій розсуд, користуючись усіма можливостями, наданими їй прогресивним двадцять першим століттям²⁸. Розглянемо детальніше права людини “четвертого покоління”, що є найбільш критикованими на сучасному етапі суспільного та правового розвитку людства. Такими правами, зокрема, є право на евтаназію та право на клонування. Що є найголовнішим у людини, окрім її життя? Людське життя є неповторним та одночасно звичайним, радісним та сумним, сповненим глибоких переживань. У зв’язку із цим виникають такі питання: чи потрібно визнавати на законодавчому рівні

²⁷ Проект Закону України “Про внесення доповнень до Цивільного Кодексу України (щодо гарантування права фізичної особи на доступ до Інтернету)”. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50669. (дата звернення 10.10.2020).

²⁸ Канья О. А. Четверте покоління прав людини: нагальна потреба чи свідчення втрати моральності URL : <http://cki.org.ua/wpcontent/uploads/2014/05>. (дата звернення 21.09.2020)

право людини на евтаназію, чи можемо ми надати їй “путівку в життя”. Нагадаємо, що евтаназія – це практика припинення або скорочення лікарем життя людини, яка страждає невиліковним захворюванням, відчуває нестерпні страждання, з метою їх припинення²⁹. Отже, тільки лікар і лише за рішенням окремої хворої людини може провести процедуру евтаназії.

У Нідерландах було прийнято Закон “Критерії застосування евтаназії та надання допомоги в разі добровільного позбавлення життя”. Цими критеріями є такі:

- лікар повинен бути переконаним (тобто в разі юридичного переслідування зуміти довести), що його пацієнт прийняв рішення про свою евтаназію добровільно й обдуманно;

- лікар повинен бути переконаним, що це той випадок, коли хвороба пацієнта невиліковна, а фізичні страждання від неї стали нестерпними, і вже вичерпані всі засоби для позбавлення пацієнта від таких страждань;

- пацієнт повинен бути проінформованим про свій стан на цей момент і про прогнози щодо тривалості його життя;

- з таким висновком повинен погодитися ще один лікар, який працює незалежно від лікуючого лікаря і теж знає цього пацієнта;

- евтаназія може бути проведена тільки лікарем і лише медичними засобами³⁰.

Отже, ключовою фігурою в цій процедурі є лікар, навіть не пацієнт, який згідно із цим законом більш-менш повинен сам прийняти рішення про те, щоб померти добровільно.

Щодо права на клонування, також виникає достатньо проблем, зокрема: По-перше, виникає проблема релігії та моралі. Релігійними канонами встановлено, що людина – це результат божого промислу. Шляхом клонування людство посягає на повноваження Бога. Кожна людина у своєму вияві є індивідуальною, не схожою на інших людей. Вона має власний генетичний код та має право вільно ним розпоряджатись та контролювати його. По-друге, виникає проблема визнання такого права та закріплення його в міжнародних актах всесвітніх міжнародних організацій та у внутрішніх законодавствах окремих держав. Слід наголосити, що більшість європейських держав не тільки не закріпили в законах, постановах, статутних документах міжнародних організацій право на клонування, а навіть на законодавчому рівні заборонили поширення такого права. Найбільшим противником процесу клонування людини є церква. Наприклад, Ватикан не раз наголошував на цілковитій неможливості втручання в акт божественного творіння. Папа Римський ви-

²⁹ Грищенко О. Проблема клонування: суспільний та правовий аспект. Юридичний журнал. 2005. № 10 URL : <http://www.justinian.com.ua/artide.php?id=1976>. (дата звернення 21.09.2020).

³⁰ Мартинюк-Гресь С. Евтаназія: “за” чи “проти”? Всеукраїнський загальнополітичний освітянський тижневик. 2008. № 47. URL : <http://www.personal-plus.net/299/4230.html>. (дата звернення 21.09.2020).

знав 7 нових смертних гріхів, серед яких є «маніпуляції на генному рівні». У розвинених країнах, зокрема США, Німеччині, Франції, Іспанії, Данії діє заборона на державне фінансування досліджень у цій сфері.

Не відстає від європейських держав й Україна. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про заборону репродуктивного клонування людини» від 14 грудня 2004 року № 2231-IV. Мета прийнятого закону полягала в тому, щоб заборонити репродуктивне клонування людини, виходячи з принципів поваги до людини, визнання цінності особистості, необхідності захисту прав і свобод людини та враховуючи недостатню дослідженість біологічних та соціальних наслідків клонування людини³¹. У правовому аспекті клонування людини поки що залишається під заборону. Якщо все ж суспільство «прийме» клонування, то це потребуватиме прийняття нових нормативно-правових актів, створення нового законодавчого регулювання для запобігання зловживанням.

За сферою реалізації прав людини В. Котюк³² виділяє такі групи прав:

1. Фізичні (життєві, або вітальні) – права, необхідні для нормального існування та розвитку людини. До них належать право на життя, свободу, фізичну недоторканність, на власність.

2. Особистісні – права, спрямовані на конкретизацію свободи і вільний розвиток особи: право на ім'я, честь, гідність, таємницю листування, телефонних розмов та іншої кореспонденції, свободу совісті.

3. Економічні – права, пов'язані з реалізацією особи у сфері виробничих відносин: право на працю, професію, відпочинок, оплату праці, власність щодо засобів виробництва.

4. Політичні – права, пов'язані з участю громадян у політичному житті суспільства: право на громадянство, право обирати і бути обраним у представницькі органи державної влади й місцевого самоврядування, брати участь у діяльності політичних партій і громадських рухів.

5. Культурні – права, пов'язані з реалізацією їх у сфері духовних цінностей суспільства: право на освіту та інформацію, користування закладами культури тощо.

Критерієм у цій класифікації є характер потреб людини або, інакше кажучи, сфера реалізації прав людини.

Деякі вчені розглядають також конституційні права як різновид прав людини. «Основні права індивіда – це і є конституційні права. Під основними правами людини, на наш погляд, треба розуміти права, що містяться у конституції держави та інших міжнародно-правових документах». Важко погодитися з таким отожденням прав людини і громадянина. По-перше,

³¹ Про заборону репродуктивного клонування людини: Закон України від 14 грудня 2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 5. Ст. 111.

³² В. Котюк. Теорія права. Київ, 1996. С. 102.

термін «основні права людини» міститься у преамбулі Загальної декларації прав людини, де мова йде саме про ці, а не конституційні права громадянина. По-друге, конституції держав, в основному, розрізняють права людини і громадянина. Але не всі. У США, наприклад, терміни «громадянські» і «конституційні» права вживаються як синоніми.

Крім наведених класифікацій прав людини, існують й інші, у яких використовуються певні критерії.

Права людини поділяють залежно від їх важливості для людини на: а) основні права – необхідні для нормального існування і розвитку людини; б) неосновні права – які не є життєво необхідними.

Залежно від характеру, способу здійснення, виокремлюють: а) активні права – свобода «для» (тобто для вчинення певних дій); б) пасивні права – свобода «від» (тобто від втручання, перешкоджання з боку інших суб'єктів у процесі використання прав).

Залежно від суб'єктного складу здійснення прав вирізняють: а) індивідуальні права – здійснюються лише одноособовими діями, наприклад, право на свободу переконань, думок, на виховання своєї дитини; б) колективні права – можуть бути реалізовані лише спільними діями групи носіїв права, наприклад, право на утворення громадських об'єднань, проведення мітингів, демонстрацій.

Залежно від виду суб'єктів виділяють: а) права людини; б) права сім'ї; в) права нації (народу); г) права інших соціальних спільностей (класів, прошарків, груп, громадських об'єднань, трудових колективів тощо); д) права людства.

1.3 Універсальність прав людини

У правах людини відображені найважливіші загальнолюдські цінності, які повинен мати кожен індивідуум, ким би він не був і де б не проживав. Вони універсальні, тобто є надбанням кожного. Міжнародне співтовариство визнає права за всіма людьми як неподільні, взаємозалежні й взаємозумовлені. Зобов'язання, прийняті країнами у сфері прав людини в рамках ООН, ОБСЄ й інших міжнародних організацій, не є винятково внутрішньою справою відповідної держави.

Універсальність прав людини означає, що держава відповідає перед своїм народом і міжнародним співтовариством за дотримання зобов'язань, які вона бере на себе, приєднуючись до міжнародних договорів з прав людини. У сучасному світі державний суверенітет уже давно не є абсолютним. Він обмежений як ззовні (у результаті фактичної взаємозалежності країн і народів), що знаходить юридичне вираження в підпорядкуванні держав міжнародному праву й у появі міжнародних структур з наднаціональними повно-

важеннями, так і зсередини, тому що повновладдя держави навіть на власній території обмежено невід’ємними правами й свободами особи, відповідальністю перед громадянином³³.

Права людини закріплені в багатьох міжнародних документах й, здавалося б, уже вироблено стандарти їх застосування, вони часом зазнають серйозної критики. З одного боку, у світі відбуваються процеси глобалізації в політичному, економічному, культурному житті й утвердження міжнародних стандартів прав людини, з іншого – усе більше активізується рух антиглобалістів, підсилюється критика концепції універсальності прав людини. Усе це актуалізує необхідність глибокого та всебічного дослідження проблеми прав людини у світі як моральної основи життя, в тому числі і в Україні як необхідної передумови її демократичного розвитку. Концепція універсальності прав людини все частіше зазнає критики на тій підставі, що сама ідея прав людини – плід західної протестантської культури (лише іноді мова йде про загальнохристиянське коріння цієї ідеї), а тому неорганічна для інших культур і цивілізацій. З антизахідних позицій виступають і ті автори, хто визнає універсальність прав людини, але думає, що права людини не є відкриттям Заходу, а лежать в основі й ісламської доктрини, конфуціанства. Однак у цьому випадку не виключаються кроки до зближення із західною теорією прав людини, пошуки консенсусу³⁴.

Концепція універсальності прав людини піддається особливо гострій критиці у зв’язку з тим, що вона, як стверджується, дозволяє Заходу нав’язувати іншим країнам, іншим культурним співтовариствам свої стандарти прав людини³⁵. Агресивні «гуманітарні інтервенції» США, дійсно, дискредитують саму ідею прав людини. Однак не можна не визнати, що й риторика «права кожної культури на самовираження» може приховувати не просто тенденцію до самоізоляції, але й можливі тоталітарні домагання. У 1968 році, який ООН було проголошено Міжнародним роком прав людини, ЮНЕСКО опублікувала низку текстів, що відносяться до різних культурних традицій та періодів людської історії з метою демонстрації універсальності феномена прав людини. З того часу різноманітні думки щодо характеру прав людини суттєво збагатились. Уже на початку 80-х років у світовій літературі з проблем прав людини теоретиками були зроблені перші спроби спростувати поширену точку зору щодо універсальності західної ліберальної концепції прав людини. Результатом цього стала дискусія між захисниками культурного ре-

³³ Колесніченко Н. М. Універсальність прав людини: сучасні підходи до проблеми. Наукові праці. Політологія. Випуск 166. Том 178. 2020. С. 31-35.

³⁴ Права человека в глобальном мире Ю. И. Малевич Москва, 2004. 311 с С. 76

³⁵ Честнов И. Л. Универсальны ли права человека? (Полемиические размышления о Всеобщей декларации прав человека) И. Л. Честнов Правознавство. 1999. № 1. С. 82-90. С. 83

лятивізму та універсалізму³⁶. Представники абсолютного універсалізму висловлюються про можливість застосування у всесвітньому масштабі єдиної, універсальної концепції прав людини. Зокрема А. Робертсон стверджує, що права людини належать індивіду внаслідок самого факту належності до роду людського і мають бути гарантовані на основі принципу рівності (без жодної дискримінації). Неприпустимими є будь-які відмінності на основі принципу регіоналізму: африканець або американець повинен мати права, тотожні тим, якими володіють, скажімо, європець чи азіат³⁷.

Прихильники універсальності прав людини припускають наявність певних загальних стандартів прав людини, застосовних до будь-якого суспільства. Їхня позиція зводиться до того, що права людини не є продуктом однієї культури, а відповідні стандарти вироблені в результаті зусиль усього міжнародного співтовариства. Синонімом до поняття абсолютного універсалізму, яке традиційно характеризує моральні поняття певного суспільства, потрібно вважати поняття монізму. Представники цієї течії вважають, що людина як виходець із певного суспільства не лише може оцінювати моральні системи інших суспільств, але й також встановлювати, яке життя чи життєвий шлях є справжнім людським життям. Центральною тезою їхнього вчення є те, що моральність має об'єктивну основу, оскільки людські істоти повинні жити у гармонії з природою; людська істота володіє засобами, здатними виявити закономірності людської природи, а відтак набути об'єктивне та загальнозначуще знання про те, яким саме має бути життя людини. Об'єктивно існуючий моральний плюралізм різних суспільств моністи пояснюють, посилаючись на такі чинники, як незнання моральних норм, «нерівномірний розподіл» інтелектуальних здібностей, а також вказівкою на регулювання відмінними (за змістом) нормами таких сфер людського життя, які є морально індиферентними, якот: спосіб одруження, поховання померлих, виховання дітей тощо.

Проміжну позицію як щодо монізму (абсолютного універсалізму) так і щодо релятивізму, займає поміркований (мінімальний) універсалізм. Представники цього напрямку поділяють постулат про те, що моральне життя може бути організоване декількома різними рівнозначними способами. Іншою тезою їхнього вчення є те, що моральне життя різних людських спільнот повинно будуватися на системі загально визнаних моральних цінностей³⁸.

Представники поміркованого універсалізму, з одного боку, підтримують положення моністів щодо існування певної загальної системи цінностей. Проте розбіжності з моністами полягають у тому, що між різними спосо-

³⁶ Шугуров М. Современные коллизии прав человека. Свободная мысль. 2004. № 10. С. 42–55. С. 44

³⁷ Добрянський С. Права людини з позицій універсалізму та релятивізму URL : <http://www.lawyer.org.ua/?w=&i=12&d=694> (дата звернення 10.05.2020)

³⁸ Добрянський С. Права людини з позицій універсалізму та релятивізму URL : <http://www.lawyer.org.ua/?w=&i=12&d=694> (дата звернення 10.05.2020)

бами організації суспільного життя немає ієрархічних відносин, а також у тому, що існує певний мінімум, «порог» моральних цінностей, забезпечуючи дотримання яких суспільство може організувати своє життя так, як воно цього забажає. Проте, всередині самої течії немає однаковості щодо того, як можна визначити такий мінімум універсальних моральних принципів. Поміркований універсалізм може бути підданий критиці на підставі таких аргументів: – цей напрям ґрунтується на тому, що загально (універсально) значущі принципи можна вивести із загальної людської природи або ж із універсального чи гіпотетичного консенсусу. Тим не менше залишається дискусійним питання про те, чи можна з'ясувати характеристики людської природи у позакультурному середовищі; – загальний консенсус щодо принципів, притаманих усім людським культурам формулюється настільки абстрактно, що вони втрачають усяке нормативне значення або ж визначаються змістовно у такий спосіб, що не можуть бути сприйняті іншими культурами без звинувачення у етноцентризмі. До перших (абстрактно сформульованих) віднесемо принцип захисту життя людини, до другої категорії можна віднести принцип безумовного захисту права приватної власності чи вільного вибору партнера по шлюбу.

1.4 Захист прав людини в діяльності Ліги Націй

Співробітництво держав у галузі захисту прав людини на міжнародному універсальному рівні почало формуватися після Першої світової війни. Ліга Націй – це міжнародна міждержавна організація, яка була створена у 1919 р. на Паризькій мирній конференції з метою досягнення миру та безпеки у світі після Першої світової війни. Цей збройний конфлікт був наймасштабнішим на той час у світі, що завдав непоправної шкоди як державам, що офіційно брали участь у війні, так і нейтральним країнам. У зв'язку з цим і було висунуто ідею створення організації, яка в майбутньому не допустила б подібних конфліктів. Відправною точкою став Статут Ліги Націй, який містив зобов'язання його учасників про таке:

а) докласти зусиль щодо забезпечення і збереження справедливих і гуманних умов праці для чоловіка, жінки і дитини на своїх власних територіях, а також і в усіх країнах, на які поширюються їх торгівлі і промислові відносини, до заснування та функціонування із цією метою необхідних міжнародних організацій;

б) забезпечити справедливий режим для туземного населення на підпорядкованих їм територіях;

в) доручити Лізі загальний контроль над угодами з приводу торгівлі жінками й дітьми, торгівлі опіумом та іншими шкідливими речовинами;

г) доручити Лізі загальний контроль над торгівлею зброєю і споряджен-

ням щодо країн, у яких контроль над цією торгівлею необхідний у загальних інтересах;

д) докласти зусиль, щоб вжити заходів міжнародного порядку для попередження хвороб і боротьби з ними³⁹ (ст. 23).

У Статуті також знайшли своє закріплення принципи стосовно колоній незалежних територій, а також гарантії для народів, що їх населяють. Серед таких гарантії варто вказати такі: право на розвиток; заборона таких зловживань як торгівля рабами, торгівля зброєю і торгівля алкоголем; гарантування свободи совісті й релігії без будь-яких обмежень, за винятком тих, які необхідні для забезпечення публічного порядку і добрих звичаїв, крім заборони споруджувати укріплення або військові чи морські бази і здійснення військового навчання туземців, якщо це не робиться задля поліцейської служби і захисту території, які будуть забезпечувати також іншим членам Ліги умови рівності обміну й торгівлі. Передбачено запровадження опіки над цими територіями за допомогою Мандатаря, наділеного відповідними повноваженнями, який повинен звітувати перед Радою Ліги у щорічній доповіді (ст. 22)⁴⁰.

Під егідою Ліги Націй було укладено Конвенцію про рабство (Женева, 25 вересня 1926 р.), якою визначено поняття «рабство» і «работоргівля»; зобов'язання держав щодо запобігання та ліквідації навантаження, розвантаження або перевезення рабів у їх територіальних водах і на судах, що плавають під їхнім прапорами; надання одна одній можливого сприяння з метою скасування рабства і работоргівлі; передбачення у національному законодавстві заходів для запровадження суворого покарання, яке може бути застосоване до таких порушень; повідомлення одна одній і Генеральному секретарю Ліги Націй про будь-які закони і постанови, які вони можуть прийняти з метою реалізації положень цієї Конвенції, тощо⁴¹.

Низку актів було прийнято з метою захисту прав біженців, серед яких слід вказати такі: Угода про видачу посвідчень особи російським і вірменським біженцям, про доповнення і внесення змін до Угоди від 5 липня 1922 р. і 31 травня 1924 р. (Женева, 12 травня 1926 р.); Угода про правовий статус російських і вірменських біженців (Женева, 30 червня 1928 р.); Угода про поширення на інші категорії біженців деяких заходів, прийнятих на користь російських та вірменських біженців (Женева, 30 червня 1928 р.); Конвенція про міжнародний статус біженців (Женева, 28 жовтня 1933 р.); Тимчасова угода про статус біженців, що прибувають з Німеччини (Женева, 4 липня 1936 р.); Конвенція про статус біженців, що прибувають з Німеччини (Жене-

³⁹ Статут Лиги Націй. URL: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/Legnatus.htm>. (дата звернення 16.05.2020)

⁴⁰ Т. Л. Сироїд, Л. О. Фомина Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

⁴¹ Конвенция о рабстве (Женева, 25 сентября 1926 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_857 (дата звернення 9.03.2020)

ва, 10 лютого 1938 р.); Додатковий протокол до Тимчасової угоди від 4 липня 1936 р. і Конвенції про статус біженців, що прибувають з Німеччини, від 10 лютого 1938 р.)⁴².

Варто зазначити, що Конвенція про міжнародний статус біженців (Женева, 28 жовтня 1933 р.) стала найперспективнішою спробою Ліги Націй визначити відповідальність країн щодо біженців. Вона була створена на основі чотирьох багатосторонніх угод між членами Ліги Націй, прийнятих у період з 1922 по 1928 р. з метою вирішення проблем із біженцями, викликаних Першою світовою війною і різними пов'язаними з нею наступними конфліктами. Дія Конвенції поширювалася на вірменських, російських і асимільованих біженців. Відповідно до Конвенції кожна з договірних сторін зобов'язалася не переміщати зі своєї території або не перешкоджати допуску на неї шляхом застосування поліцейських заходів, таких як висилка або недопуск на кордоні біженців, які отримали право проживати там постійно, якщо тільки вищезгадані заходи не диктуються міркуваннями державної безпеки або громадського порядку. Вона стала першим документом у міжнародному праві, який закріпив украй важливий принцип «невидворення», що захищав біженців від примусової репатріації у випадках, коли їхньому життю могла загрожувати небезпека. Учасники Конвенції також зобов'язалися в будь-якому разі не відмовляти у в'їзді біженцям на кордонах країн їх походження; гарантувати біженцям певні права, включаючи можливість отримання нансенівських паспортів (тимчасове міжнародне посвідчення особи, що дозволяло особам без громадянства і тим, хто був позбавлений національних паспортів, в'їжджати в інші країни і проїжджати через їхню територію), забезпечувати захист прав на особистий статус, на судовий захист, свободу праці і захист від експлуатації, доступ до освіти і соціального забезпечення. Конвенцією акцентовано увагу на захисті вразливих категорій біженців: безробітних осіб, які страждають фізичними або розумовими захворюваннями; осіб похилого віку або немічних людей, нездатних заробляти собі на життя; дітей, за якими не здійснюється належний догляд з боку їхніх сімей або третіх осіб; вагітних жінок, породіль або годувальниць, стосовно яких передбачено найбільш сприятливе положення, відповідне становищу громадян іноземної держави, щодо такого сприяння і допомоги, які вони можуть вимагати, включаючи лікарський догляд і лікування в лікарні (ст. 10)⁴³.

У червні 1921 р. Лігою Націй було створено першу міжнародну організацію по роботі з біженцями – Верховну комісію у справах біженців, – яку в подальшому було замінено Нансенським міжнародним агентством у справах біженців (далі – Нансенське агентство), яке отримало повноважен-

⁴² Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

⁴³ Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

ня від Ліги Націй восени 1930 р. і розпочало активну діяльність 1 квітня 1931 р. Ініціатором створення Агентства став Фрїтьоф Нансен (1861–1930), норвезький дослідник, учений і державний діяч. У 1922 р. Фрїтьоф Нансен отримав Нобелівську премію миру за «керівну роль, енергію та ентузіазм» у справі надання допомоги біженцям. Секретаріат Ліги Націй взяв на себе відповідальність за міжнародних біженців та осіб без громадянства і доручив Нансенському агентству виконання своїх обов'язків у цій сфері. Агентство було оточене величезними проблемами під час його існування – серед них відсутність стабільного й адекватного фінансування; наступ депресії, яка закрила можливості працевлаштування для біженців; падіння престижу Ліги після подій 1931 і 1935 рр.; зростаюча кількість біженців, в основному з Німеччини, Італії та Іспанії; небажання держав – членів Ліги дозволяти діяльність Ліги від імені осіб, які раніше були громадянами своїх країн. Серед досягнень Нансенського агентства слід вказати прийняття чотирнадцятьма країнами Конвенції про міжнародний статус біженців 1933 р.; поселення Саарських біженців у Парагваї після 1935 р.; будівництво сіл для розміщення понад 40 000 вірмен у Сирії і Лівані та розселення ще 10 000 вірмен в Єрвані; і найголовніше, матеріальна, юридична та фінансова допомога, надана майже мільйону біженців. У 1938 р. Нансенському агентству присуджено Нобелівську премію миру. У 1933 р. Ліга Націй заснувала Вищу комісію у справах біженців, що прибувають із Німеччини, оскільки проблема німецьких біженців після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалізму стала дуже гострою. Ця комісія, мандат якої був згодом розширений для прийому як австрійських, так і судетських біженців, повинна була бути розпущена 31 грудня 1938 р. одночасно з відділенням Нансена. Обидві інституції були фактично розпущені в той самий день, а наступного дня було відкрито нову установу Ліги Націй – Управління Верховного комісара у справах біженців під захистом Ліги зі штаб-квартирою в Лондоні⁴⁴.

Положення Статуту Ліги стали базовим компонентом угод, які вона реалізовувала в таких країнах і регіонах як Австрія, Болгарія, Чехословаччина, Греція, Угорщина, Туреччина та Югославія, відомі як договори про меншини. Вони були спрямовані на те, щоб гарантувати захист життя і свободи всіх жителів країн і регіонів, які є учасниками договору, а також забезпечувати рівність націй перед законом у використанні цивільних і політичних прав. Ліга зажадала, щоб Албанія, Фінляндія, Латвія і Литва до вступу в Лігу пообіцяли захист прав меншин. Ці договори є важливими не тільки тому, що вони кодифікували такі важливі норми як заборона дискримінації, свобода релігії, право на мову, а й тому, що вони заснували законність міжнародних відносин з

⁴⁴ Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

іншими державами з приводу поводження з громадянами в країнах, які взяли на себе певні зобов'язання. Захист з боку Ліги Націй поширювався тільки на громадян тих країн і регіонів, які були учасниками вищезгаданих договорів. У результаті міжнародна система захисту меншин у системі Ліги Націй юридично поширювалася на групи меншин у 16 державах (не рахуючи мандатних територій) і охоплювала близько 30 млн осіб, які говорять на 36 мовах, що становило загалом близько 25% населення цих держав. Система захисту меншин, таким чином, спиралася на 18 міжнародних актів (5 спеціальних договорів про меншини з Польщею, Чехословаччиною, Югославією, Румунією і Грецією; 4 мирних договори зі спеціальними розділами про меншини з Австрією, Болгарією, Угорщиною та Туреччиною; 6 декларацій – Албанії, Іраку, Латвії, Литви, Фінляндії та Естонії; Польсько-Данцигська конвенція, Мемельська конвенція і Німецько-Польська конвенція про Верхню Сілезію). Усі ці акти містили положення, яким визнано Лігу спостерігачем і гарантом у виконанні їхніх умов⁴⁵.

У 1922 р. Асамблея Ліги Націй висловила надію, що країни й регіони, які не є сторонами договорів, поширять такий самий захист на своїх громадян. Однак Асамблея відмовилася прийняти пропозицію розробити універсальний договір, який можна застосовувати до всіх членів, який би передбачав зобов'язання держав-членів стосовно меншин. Лігою Націй було також створено систему мандатів з метою захисту свободи совісті та релігії в колишніх колоніях. Уряди, що контролювали неавтономні території на підставі мандатів, обіцяли забезпечувати матеріальне і моральне благополуччя, а також соціальний прогрес їх жителів. Метою зазначених дій була підготовка колоній до самостійної державності. Ці території могли стати незалежними лише в разі їх готовності гарантувати захист релігійних, мовних та етнічних меншин, а також права іноземців та свободу совісті. Вони включали Палестину та Йорданію, керовані Британією, Сирію і Ліван, керовані Францією, Камерун і Тоголенд, керовані Британією і Францією, Руанду, керовану Бельгією (згодом система мандатів еволюціонувала в систему опікунства ООН). Так, зокрема, відповідно до мандату Великобританії на управління Палестиною (колишньою частиною Османської імперії) було передбачено створення єврейської держави, про що йдеться у ст. 2: «Мандатарій зобов'язується створити в країні такі політичні, адміністративні та господарські умови, які забезпечать створення єврейського національного вогнища, як викладено в преамбулі, і розвиток інститутів самоврядування, а також захист цивільних і релігійних прав усіх жителів Палестини незалежно від національності і релігії». Наступні статті документа були присвячені єврейській імміграції,

⁴⁵ Т. Л. Сироїд, Л. О. Фомина Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

державному управлінню, доступу до священних місць і будівель релігійного значення, громадській охороні здоров'я, торгівлі та іншим питанням. До мандату додавався меморандум, також схвалений Радою Ліги Націй, у якому британський уряд підтверджував розуміння того, що положення мандата, що стосуються створення єврейського національного вогнища і сприяння єврейській імміграції, не застосовувалися щодо частини підмандатної території, відомої під назвою Трансйорданії, тобто території на Схід від річки Йордан. Відповідно до мандату Ліги Націй, виданого Францією на управління Тоголенда (текст документа містив 12 статей), було визначено географічні кордони переданої в управління території і зобов'язання держави-мандатарія, які включають такі гідні схвалення цілі як боротьба з торгівлею, забезпечення свободи совісті та віросповідання, а також повага до місцевих законів і звичаїв. До мандату додається угода між британським і французьким урядами для визначення межі між двома частинами Тоголенда. Варто зазначити, що система мандатів у межах Ліги Націй сприяла утвердженню прав народів на самовизначення.

Лігою Націй було засновано інституції у справі захисту меншин, зокрема Комітет Трьох, Відділ (Секцію) з питань меншин у складі Секретаріату організації, на який покладалася відповідальність за попередній розгляд петицій, що надходили, отримання відповідей від держав, проти яких висувалися звинувачення, і передача справ у спеціальний Комітет Трьох, який мав вирішити, чи потрібно в конкретному випадку втручання Ради. У період з 1920 по 1939 р. до Відділу було подано 883 петиції, проте лише 16 з 395 петицій визнані такими, що підлягають розгляду, були передані до Ради, і тільки в чотирьох випадках Рада вкрай неохоче визнала факт порушення прав з боку звинувачених країн. У діяльності Ліги Націй також було приділено суттєву увагу забезпеченню захисту прав вразливих категорій осіб, зокрема жінок і дітей. Серед таких договорів варто вказати Міжнародну конвенцію про боротьбу з торгівлею жінками та дітьми (відкрита для підписання в Женеві з 30 вересня 1921 р. по 31 березня 1922 р.), відповідно до якої договірні сторони зобов'язалися вжити всіх необхідних заходів з метою розшуку і покарання осіб, які займаються торгівлею дітьми обох статей, і тих, які вчиняють злочини; вжити всіх необхідних заходів для видачі осіб, звинувачених у цих злочинах; створити агентства і бюро для прийняття на роботу, а також для спостереження за цими агентствами і бюро, видати регламенти для цієї мети, щоб забезпечити захист жінок і дітей, які потребують роботи під час їх перебування в іншій країні; прийняти адміністративні та законодавчі заходи з метою припинення торгівлі жінками і дітьми⁴⁶.

У 1933 р. укладено Міжнародну конвенцію про боротьбу з торгівлею

⁴⁶ Т. Л. Сиройд, Л. О. Фоміна Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с. С.21.

повнолітніми жінками, якою передбачено покарання осіб, які для задоволення пристрасті іншого схилили, втягнули або спокусили жінку або повнолітню дівчину, хоча б і з її згоди, для розпусти за кордоном, навіть якщо окремі дії, які є частинами цього злочинного діяння, були вчинені в різних країнах. Карними також визнаються замах на вчинення такого злочину і підготовчі до нього дії у встановлених законом межах. Договірні сторони зобов'язуються вжити необхідних заходів для того, щоб злочинні дії тягли за собою відповідне покарання; повідомляти одна одній відомості про кожну особу тієї чи іншої статі, яку звинувачено в тому, що вона вчинила або намагалася вчинити одну із злочинних дій, передбачених цією Конвенцією; про судові вироки з усією іншою корисною інформацією, яка могла б бути отримана про правопорушника, наприклад, його громадянський стан, опис прикмет, дактилоскопічні відбитки, фотографія, судове досьє, відомості про його спосіб дій тощо; інформація про прийняття таких заходів, як відмова в допуску в країну або його вигнання. Конвенція доповнила Угоду від 18 травня 1904 р., і Конвенції від 4 травня 1910 р. і 30 вересня 1921 р. щодо заходів боротьби з торгівлею жінками та дітьми. У 1924 р. Лігою Націй було прийнято Декларацію прав дитини, в якій уперше на міжнародному універсальному рівні були сформульовані принципи, що стали основою правового статусу дитини. Відповідно до Декларації, чоловіки і жінки всіх націй визнають, що людство зобов'язане давати дитині краще, що воно може дати, оголосити і прийняти його як свій борг, незалежно від раси, національності або віросповідання. Дитині повинні бути надані засоби, необхідні для її нормального розвитку, як матеріального, так і духовного; голодну дитину треба нагодувати; хвору дитину треба годувати груддю; відсталій дитині потрібно надати допомогу; правопорушник повинен бути виправлений; сироти повинні бути захищені; дитина повинна бути першою, хто отримав допомогу в тяжкі часи; вона повинна мати можливість заробляти на життя і повинна бути захищеною від будь-якої форми експлуатації; бути вихованою у свідомості того, що її таланти повинні бути присвячені служінню ближнім. Крім того, було досягнуто значних успіхів у захисті прав та інтересів жінок і дітей (молоді) у трудовій сфері, серед таких конвенцій слід зазначити такі: Конвенція № 5 про мінімальний вік у промисловості (1919), Конвенція № 6 про нічні роботи молодих осіб у промисловості (1919); Конвенція № 4 про працю жінок у нічний час (1919), Конвенція № 7 про мінімальний вік на морі (1920), Конвенція № 10 про мінімальний вік у сільському господарстві (1921), Конвенція № 13 щодо використання свинцевого біліла у малярній справі (1921), Конвенція № 16 про обов'язковий медичний огляд дітей і підлітків, зайнятих на борту суден (1921), Конвенція № 20 про нічну роботу в пекарнях (1925) (забороняє використання праці підлітків молодших за 18 років), Конвенція № 45 про використання праці жінок на підземних роботах у шахтах будь-якого роду

1937 р. тощо.

Під егідою Ліги Націй в 1919 р. було засновано Комітет дитячого благополуччя, до завдань якого входило вироблення попереджувальних заходів щодо дитячої праці, безпритульних дітей, торгівлі дітьми та проституції неповнолітніх. Комітет за активної участі міжнародних неурядових організацій сприяв прийняттю низки документів, що зачіпали окремі сторони правового становища дітей, зокрема в трудовій сфері, в протидії рабству тощо.

У добу Ліги Націй подальшого розвитку набув і захист жертв збройних конфліктів. Відповідно до положень Статуту організації її члени зобов'язалися заохочувати і полегшувати створення і співробітництво добровільних національних організацій Червоного Хреста, дозволених відповідним чином, що мають за мету поліпшення охорони здоров'я, і попереджувальну боротьбу з хворобами, і пом'якшення страждань населення (ст. 25). Із дня свого заснування Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ) сприяв розробленню низки міжнародних угод у галузі міжнародного гуманітарного права, зокрема ним було розроблено проекти Конвенцій про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях та Конвенції про поводження з військовополоненими, які були прийняті в 1929 р. Вони встановили принцип безкорисливої допомоги всім жертвам війни без будь-якої дискримінації: пораненим, які потрапили в полон, або потерпілим від корабельної аварії – всім тим, хто перестав бути ворогом, опинившись просто страждуючою і беззахисною людиною. В основі кожної з цих фундаментальних міжнародних угод лежить повага до особистості та гідності людини.

Ліга Націй також докладала зусиль щодо розвитку співпраці держав-членів у сфері міжнародної охорони здоров'я, під її егідою була реалізована програма «Обмін фахівцями в галузі охорони здоров'я» з метою надання «фахівцям в галузі охорони здоров'я з різних країн можливість ознайомитися з організацією, обладнанням і методами, що використовуються в системах охорони здоров'я відвідуваних країн...» (1926). Програма передбачала відвідування фахівцями з охорони здоров'я під егідою Ліги Націй країн задля вивчення ситуації про стан справ в означеній сфері, запозичення позитивного досвіду; ознайомлення зі станом справ у галузі лікування окремо взятих захворювань і надання відповідної доповіді .

Організація сприяла взяттю під контроль торгівлі опіумом та іншими сильнодіючими наркотичними речовинами, що завдають шкоди здоров'ю людини. Перша спроба взяти під контроль торгівлю опіумом та іншими сильнодіючими наркотиками (такими як морфій, героїн і кокаїн) на світовому рівні була пов'язана з Міжнародною конвенцією про опіум, підписаною 42 країнами в 1912 р. Сторони угоди погодилися обмежити ввезення таких наркотиків виключно в медичних і наукових цілях. Перш ніж ця Конвенція набрала чинності, розпочалася Перша світова війна, але після її завершення

Лізі Націй було доручено відновити дію Конвенції. Незабаром стало очевидним, що для запобігання контрабанді наркотиків необхідно взяти під контроль безпосередньо їх виробництво. Для вирішення цієї проблеми Ліга Націй організувала дві конференції з питань опіуму в 1924 і 1925 рр. На першій конференції була прийнята Конвенція, що посилює умови Гаазької конвенції 1912 р. На другій конференції до них були додані заходи практичного контролю за виробництвом наркотичних речовин (Угода, що стосується виробництва, внутрішньої торгівлі та використання курильного опіуму від 11 лютого 1925 р., Міжнародна конвенція про опіум від 1–9 лютого 1925 р.). 13 липня 1931 р. було прийнято Конвенцію про обмеження виробництва і про регламентацію розподілу наркотичних засобів від 13 липня, Угоду про контроль над курінням опіуму на Далекому Сході від 27 листопада 1931 р. У 1936 р. міжнародне співтовариство прийняло Конвенцію по боротьбі з незаконним обігом шкідливих наркотичних речовин. Сторонами цієї угоди, яка набрала чинності в жовтні 1939 р., стали тридцять п'ять держав. Лігою Націй було засновано Комітет з питань охорони здоров'я, який після її розпаду трансформувався у Всесвітню організацію охорони здоров'я (ВООЗ зі штабквартирою в Женеві).

Міжнародне бюро праці (Міжнародна організація праці) із самого початку свого виникнення полегшувало укладання конвенцій стосовно прав працівників, наприклад, заборона примусової праці, дискримінації при прийнятті на роботу, заборони работоргівлі (переважно жінками).

Завдання до теми 1

1.1 Питання для самоконтролю

1. Що таке права людини?
2. Розкрийте сутність прав людини.
3. Розмежуйте поняття «права», «свободи», «законний інтерес».
4. Скільки поколінь прав людини виділяють науковці? Дайте загальну характеристику.
5. Які існують класифікації прав людини?
6. Що таке універсальність прав людини?
7. Охарактеризуйте діяльність Ліги Націй.

1.2 Виконайте тестові завдання

1. Які права належать до першого покоління прав людини?

- А. право на життя, свободу та недоторканність особи, на свободу думки;
- Б. право на працю і відпочинок, на соціальний захист, на соціальне страхування;
- В. права жінок, дітей, осіб з інвалідністю, мігрантів, біженців;
- Г. право людини на евтаназію, право жінки на штучне запліднення, право на зміну статі, право на одностатеві шлюби.

2. Які основні завдання Ліги Націй?

- А. боротьба за мир, співробітництво й безпека народів;
- Б. боротьба за мир, співробітництво й безпека народів, рівність людей;
- В. захист прав дітей;
- Г. захист народів від дискримінації.

3. Що передбачає Статут Ліги Націй?

- А. гарантії членам організації у збереженні їхньої політичної незалежності й територіальної цілісності проти зовнішньої агресії;
- Б. воєнні санкції, економічна та політична ізоляція порушника миру;
- В. створення об'єднаних збройних сил з контингентів країн-членів Ліги;
- Г. усі відповіді правильні.

4. Чому права людини є невід'ємними?

- А. вони вже належать кожній людині лише за фактом народження;
- Б. означає неможливість позбавити індивіда цих прав чи неможливість його добровільної відмови від цих прав;
- В. обидві відповіді неправильні;
- Г. обидві відповіді правильні.

5. Які права належать до третього покоління прав людини?

- А. право на рівність перед законом, на участь в управлінні державою, громадянські та політичні права;
- Б. право на працю і відпочинок, на соціальний захист, права солідарності;
- В. право на самовизначення, на мир, на здорове і безпечне навколишнє середовище;
- Г. право на свободу думки, совісті і релігії, на участь в управлінні державою.

6. Яка причина припинення існування Ліги Націй?

- А. санкції мали добровільний характер;
- Б. обов'язкову силу мали тільки рішення з адміністративних питань;
- В. рішення ухвалювалися за принципом одностайності, за винятком питань процедурних і таких, що стосувалися прийняття нових членів;
- Г. усі відповіді правильні.

7. Які права деякі науковці відносять до четвертого покоління прав людини?

- А. право на здорове і безпечне навколишнє середовище, право на доступ до Інтернету;
- Б. право на працю, право на відпочинок, право на життя;
- В. дозвіл на клонування людини, дозвіл на використання генетичного матеріалу людини;
- Г. права жінок, дітей, осіб з інвалідністю, мігрантів, біженців.

8. У якому році заснована Ліга Націй?

- А. 1917;
- Б. 1918;
- В. 1919;
- Г. 1920.

9. Права, пов'язані з реалізацією особи у сфері виробничих відносин: право на працю, професію, відпочинок, оплату праці, власність щодо засобів виробництва

- А. політичні;
- Б. економічні;
- В. громадянські;
- Г. конституційні.

10. Де і коли прийнято Конвенцію про рабство?

- А. Відень, 1922 р.;
- Б. Женева, 1926 р.;
- В. Париж, 1920 р.;
- Г. Стамбул, 1930 р.

1.3 Розв'яжіть задачі

1. Засновник доктрини природних невід'ємних прав людини Дж. Локк основними правами громадян вважав право на життя, свободу, власність. Декларація незалежності США 1776 р. такими проголосила права на життя, свободу і прагнення до щастя. Французька Декларація прав людини та громадянина 1789 р. основними правами назвала права на свободу, власність, безпеку та опір пригнобленню.

Які, на Ваш погляд, із зазначених вище прав і свобод є основоположними й актуальними в Україні в сучасних умовах? Аргументуйте свою позицію.

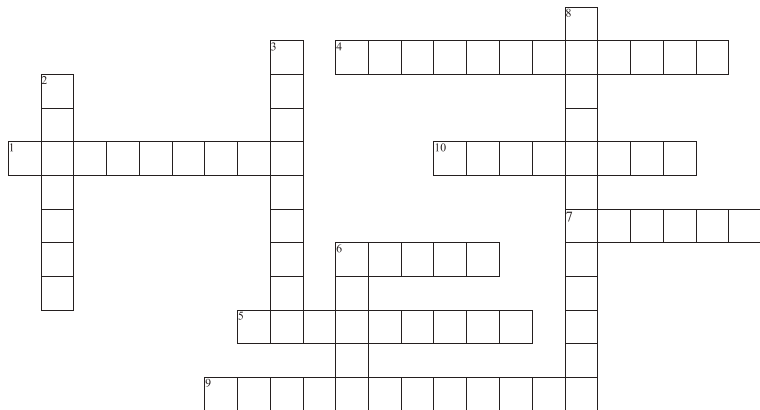
2. Колишній громадянин України, який перебував декілька місяців в іншій країні, знову повернувся до України. Однак тут він зіткнувся з ситуацією, коли за лікування та навчання дітей у школі йому необхідно сплатити гроші. Крім того, у міськвиконкомі йому відмовили в постановці на квартирний облік. Коли він звернувся до міського голови, йому відповіли, що ніякого обмеження його прав та прав членів його сім'ї немає, оскільки вони є іноземцями, а відповідно до законодавства для іноземців ці послуги є платними. Громадянин же стверджував, що він та його сім'я іноземного громадянства не набували, а тому їх не можна вважати іноземцями.

Проаналізуйте ситуацію.

3. На території однієї з областей України згідно з Указом Президента України було оголошено надзвичайний стан строком на 40 діб. У зв'язку з цим у всій області було введено комендантську годину, скасовано футбольний матч, заборонено торгівлю спиртними напоями, а також встановлено інші обмеження, які деякі мешканці області сприйняли як недоцільні, несправедливі й такі, що порушують права і свободи громадян.

Чи було порушення прав людини? Відповідь аргументуйте з посиланнями на норми законодавства.

1.4 Розв'яжіть кросворд

По горизонталі:

1. Як називаються права, згідно з якими людині надаються можливості (свободи) вільно розпоряджатися своєю робочою силою, використовувати її самостійно чи за трудовим договором, тобто право на вільну працю?

4. Неможливість позбавити індивіда прав людини та неможливість його добровільної відмови від цих прав називають (... права)

5. Як називається перша міжнародна міждержавна організація націй, створена з метою розвитку співробітництва, досягнення миру і безпеки між народами?

6. Покоління прав людини, що засноване на ліберальних цінностях права людини, що забезпечують автономію індивіда від державної влади і визначають межі її втручання у сферу індивідуальної свободи.

7. Основний документ Ліги Націй

9. Можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб – це ... права людини.

10. Покоління прав людини, що пов'язані з наслідками науково-технічного прогресу в галузі медицини, мікробіології, комунікаційних технологій.

По вертикалі:

2. Негативні і позитивні повноваження фізичних осіб, як індивідуальні, так і колективні, що реалізуються шляхом усунення державного регулювання з тієї чи іншої поведінки особи.

3. Права громадянина, що спонукають активно брати участь в управлінні державою й у суспільному житті, впливати на діяльність різних державних органів, а також громадських організацій політичної спрямованості.

6. Комплекс юридичних можливостей, обумовлених існуванням людини в суспільстві.

8. Права, що належать усім людям в будь-яких ситуаціях незалежно від соціального становища?

Тема 2.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ ООН

2.1 Статут ООН, Загальна декларація прав людини 1948 р.

Статут ООН – перший в історії міжнародних відносин договір, який закріпив обов’язок держав дотримуватись та поважати основні права та свободи людини. До цього моменту в теорії та практиці міжнародного права держави виходили з того, що права людини є внутрішньою справою кожної держави-члена міжнародних відносин. Коли створювалась ООН, основним завданням Статуту було попередження війни, недопуск порушення миру, а також утвердження віри в основні права та свободи людини, які були відібрані під час Другої Світової Війни. Спочатку на конференціях, які передували прийняттю Статуту, не обговорювались питання включення в Статут положень про міжнародне співробітництво для заохочення та розвитку поваги до основних прав та свобод людини для всіх. Однак, США, Радянський Союз, Китай та Великобританія при остаточному доопрацюванні Статуту внесли пропозицію зафіксувати в п.3 ст.1 Статуту ООН посилання на те, що держава буде будувати свої відносини на підставі принципу поваги та дотримання основних прав та свобод людини. Більш конкретно це питання формулюється в ст.55 Статуту ООН⁴⁷, яка покладає на держави обов’язок сприяти загальній повазі та дотриманню прав людини та основних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, релігії. Після прийняття Статуту ООН та створення Організації Об’єднаних Націй почалось тлумачення всіх принципів та норм, які містяться в Статуті. У цьому розумінні позиції держав були кардинально протилежними, оскільки на той час на міжнародній арені діяли держави з протилежними суспільно-соціальними та політичними системами, між якими йшла серйозна боротьба. І коли обговорювались питання, які стосуються прав людини в Статуті ООН, то Радянський Союз виступав за закріплення в п.3 ст.1, де мова йде про повагу до прав та свобод людини, саме соціально-економічних прав (право на труд, на освіту, тощо), а США та інші західні країни, навпаки, виступали за фіксацію громадянських та політичних прав (свобода слова, право на свободу вираження своїх поглядів, право вільно залишати свою країну та повертатися до неї та ін.). Через такі суперечки при розробці Статуту було прийнято рішення сформулювати цей принцип в загальних ризах, не конкретизуючи його конкретного змісту задля отримання можливості прийняти міжнародний документ, який би задовольняв всі сторони. Таким чином, можна казати, що Статут ООН був першим поштовхом до закріплення свободи слова, як і інших прав людини, як невід’ємних та

⁴⁷ Статут ООН від 26.06.1945 URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.cgi?nreg=995_010&c=1. (дата звернення 18.03.2020).

недоторканих, необхідних для нормального розвитку людства.

Конкретизувати та викласти, що саме входить до поняття основних прав та свобод ООН вдалося уже в 1948р. при прийнятті одного з найбільш значущих документів в історії людства – Загальної декларації з прав людини⁴⁸. Перше місце в договірному механізмі захисту прав та свобод людини належить, безперечно, цьому міжнародному договору. Цей видатний документ був першим міжнародним офіційним визнанням того, що всі люди мають рівні права і свободи по праву народження. Загальна декларація прав людини визначила нові стандарти у сфері права. Відповідно до Декларації права людини проголошувались невід’ємними, природними та священними. Як жоден інший, цей міжнародний документ був перекладений 375 мовами та діалектами світу і став першим глобальним визначенням прав, якими володіють усі люди світу. Декларація має рекомендаційний характер, але всі її положення так чи інакше є обов’язковими для кожного суб’єкта сучасного світу. Так, на основі Декларації були прийняті два обов’язкових для учасників договори: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права⁴⁹ та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права⁵⁰. Окремі положення Декларації, як заборона тортур та рабства, є обов’язковими як імперативна норма. В окремих країнах Декларація визнається частково.

2.2 Рада ООН з прав людини

У вересні 2005 року під час Саміту глав держав та урядів у Нью-Йорку було ухвалено рішення⁵¹ про створення нового органу ООН у галузі прав людини – Ради ООН з прав людини (РПЛ). У рамках реалізації цього рішення 15 березня 2006 року 60-та сесія Генеральної Асамблеї ООН ухвалила резолюцію 60/251, в якій містяться положення стосовно мандату, роботи, складу та процедури обрання членів Ради. Відповідно до резолюції, головною метою РПЛ є захист прав і основних свобод людини на справедливій та рівній основі, а також ефективна координація та інтеграція діяльності, що стосується прав людини, у рамках системи ООН. РПЛ є допоміжним органом Генеральної Асамблеї. При створенні РПЛ питання про його статус

⁴⁸ Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Організація Об’єднаних Націй від 10.12.1948 р., № 995_015. Офіційний вісник України. 2008 р., № 93, Ст. 89.

⁴⁹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ. Організація Об’єднаних Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (дата звернення 1.04.2020).

⁵⁰ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ. Організація Об’єднаних Націй від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text. (дата звернення 1.04.2020).

⁵¹ Резолюція 60/1, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об’єднаних Націй, «Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року» від 16.09.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e56#Text. (дата звернення 5.04.2020).

(допоміжний орган Генеральної Асамблеї або ж головний орган ООН) було одним з найбільш обговорюваних. Багато держав, передусім із Західної та Латиноамериканської груп, закликали зробити РПЛ головним органом ООН. Такий розвиток подій був можливим тільки шляхом внесення поправок до Статуту ООН, що є досить складною процедурою. Тому було вирішено заснувати РПЛ як допоміжний орган та надати йому випробувальний термін п'ять років. Після закінчення цього терміну РПЛ повинен був провести огляд своєї діяльності і функціонування, а Генеральна Асамблея – остаточно визначитися зі статусом. У 2011 р. Генеральна Асамблея постановила залишити статус РПЛ без змін і розглянути питання його збереження не раніше ніж через 10 і не пізніше ніж через 15 років, тобто в період з 2021 по 2026 р.

До складу РПЛ входить 47 держав. Кількість місць пропорційно розподілено за регіональними групами: група африканських держав - 13 місць, група азійських держав - 13 місць, група східноєвропейських держав - 6 місць, група держав Латинської Америки і Карибського басейну - 8 місць і група західноєвропейських та інших держав - 7 місць. Члени Ради обираються строком на три роки прямим таємним голосуванням в ході сесії Генеральної Асамблеї та не мають права на негайне переобрання після перебування в РПЛ протягом двох термінів поспіль. Вибори проводяться щорічно, обирається одна третина членів Ради.

Членство в РПЛ відкрито для всіх держав - членів ООН. Разом з тим при виборі в РПЛ Генеральна Асамблея має «приймати до уваги внесок кандидатів у справу сприяння та захисту прав людини та їх добровільні зобов'язання і обіцянки на цей рахунок». Члени РПЛ повинні «підтримувати найвищі стандарти заохочення і захисту прав людини, повною мірою співпрацювати з Радою і підпорядковуватися Універсальному періодичному огляду в період свого членства».

Крім того, Генеральна Асамблея наділена правом призупиняти членство в РПЛ держави, яка вчиняє грубі й систематичні порушення прав людини. Це рішення повинно прийматися кваліфікованою більшістю голосів – дві третини присутніх і голосуючих держав - членів ООН. На практиці такі заходи були вжиті лише одного разу – в 2011 р. в Лівії.

У резолюції Генеральної Асамблеї ООН 60/251 повноваження Ради були уточнені і конкретизовані. Відповідно до положень підсумкового документа Саміту головним завданням РПЛ було проголошено сприяння загальній повазі та захисту всіх прав людини і основних свобод для всіх без будь-яких відмінностей і на справедливій і рівній основі. Крім того, РПЛ була зобов'язана розглядати ситуації, пов'язані з порушеннями прав людини, і давати по них свої рекомендації, а також сприяти координації та інтеграції правозахисної діяльності в рамках системи ООН. Будучи допоміжним органом Генеральної Асамблеї, Рада також має виконувати окремі доручення. Загальні принципи

організації роботи РПЛ закріплені в резолюції Генеральної Асамблеї 60/251. Згідно з її положеннями РПЛ повинен проводити не менше трьох сесій на рік загальною тривалістю не менше 10 тижнів, застосовувати правила процедури комітетів Генеральної Асамблеї (крім випадків, коли ГА ООН або РПЛ приймуть інше рішення), а також методи роботи скасованої Комісії ООН з прав людини, в тому числі щодо участі спостерігачів, неурядових організацій та національних правозахисних установ. Резолюція 60/251 передбачає можливість скликання спеціальних сесій. Для цього достатньо вимоги однієї з держав-членів РПЛ, підтриманого однією третиною складу Ради.

Основні параметри організації роботи РПЛ були розроблені в перший рік його функціонування і викладені в резолюції РПЛ 5/1 від 18 червня 2007 р. «Інституційне будівництво Ради з прав людини Організації Об'єднаних Націй». Цей документ встановлює методи роботи РПЛ, правила процедури, порядок денний, загальні принципи і порядок функціонування допоміжних органів і механізмів. Ряд елементів уточнено в резолюції 16/21, прийнятій за підсумками п'ятирічного огляду діяльності РПЛ.

РПЛ засідає в Женеві і проводить три сесії на рік – у березні, червні та вересні. Березнева сесія вважається основною. Її перші дні відведені на сегмент високого рівня, в якому беруть участь глави держав і урядів, міністри та інші високопоставлені офіційні особи. Потім проводиться загальний сегмент, на якому можуть виступити делегації держав, які не брали участь у сегменті високого рівня. Обрані в РПЛ держави беруть на себе членство в перший день річного циклу роботи Ради - 19 червня. Одна третина членів складає кворум для проведення засідань. Для прийняття рішень потрібна присутність більшості членів РПЛ. Рішення приймаються простою більшістю голосів.

На відміну від більшості інших міждержавних органів ООН у роботі РПЛ мають право брати участь неурядові організації та інститути громадянського суспільства, що мають консультативний статус при ЕКОСОП, а також національні правозахисні установи. Їх акредитовані представники можуть бути присутніми на відкритих пленарних засіданнях і виступати за всіма пунктами порядку денного. РПЛ наділений повноваженнями створювати робочі групи та інші допоміжні органи. Вони можуть функціонувати як на постійній, так і на тимчасовій основі. РПЛ представляє щорічну доповідь до Генеральної Асамблеї ООН.

2.3 Верховний Комісар ООН з прав людини

Пост Верховного комісара ООН з прав людини було засновано Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 48/141⁵² на її 48-й сесії 20 грудня 1993 року

⁵² Резолюція 48/141 А Генеральної Асамблеї ООН "Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх

в цілях координації діяльності ООН у сфері захисту прав людини. Верховний комісар з прав людини призначається Генеральним секретарем ООН і затверджується Генеральною Асамблеєю ООН з урахуванням принципу географічної справедливості на фіксований термін в чотири роки з можливістю продовження ще на один термін. Його посада привіюється до рівня заступника Генерального секретаря ООН. Верховний комісар повинен бути особистістю, яка характеризується високою моральністю і чесністю, і мати досвід роботи в галузі прав людини. Він повинен виконувати свої обов'язки неупереджено, об'єктивно, невибірково й ефективно і керуватися визнанням того, що всі права людини – громадянські, культурні, економічні, політичні та соціальні – є універсальними, неподільними і взаємозалежними. Верховний комісар ООН з прав людини здійснює контроль за діяльністю Управління з прав людини, яке розміщується в Женеві і служить секретаріатом при Раді з прав людини.

Укладаючи угоди з урядами окремих країн, Верховний комісар з прав людини створює в цих країнах відділення Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) з мандатом, що передбачають захист і заохочення прав людини, в тому числі за допомогою проведення заходів зі спостереження за становищем в галузі прав людини на території країни. Станом на 31 грудня 2008 р. персонал УВКПЛ налічував загалом 460 співробітників категорії фахівців і вище (представники 98 країн), з яких 317 вважаються штатним персоналом. Верховний комісар надає звіт про свою роботу до Ради з прав людини і через Економічну і соціальну раду (ЕКОСОП) виносить важливі питання на Генеральну Асамблею ООН. Як координаційний центр ООН в області прав людини УВКПЛ отримує заяви, в яких групи людей або окремі особи скаржаться на порушення їхніх прав. У середньому УВКПЛ отримує близько 100000 заяв на рік і відсилає їх до відповідних органів ООН, підключаючи механізми надання допомоги з урахуванням процедури, встановленої в результаті угод між органами. У УВКПЛ діє цілодобова «гаряча лінія» зв'язку з Женевою факсом 41-22-917-0092, яка дозволяє прийняти термінові повідомлення про порушення прав людини.

2.4 Процедура 1503

Назва процедури 1503 походить від номера резолюції Економічної і Соціальної Ради, якою вона була встановлена в 1970 р. (резолюція ЕКОСОП 1503 (XLV111)⁵³). У 2000 р. ЕКОСОП своєю резолюцією 2000/3⁵⁴ вніс до неї прав людини” від 20.12.1993. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_709#Text. (дата звернення 19.05.2020).

⁵³ Резолюція 1503 (XLVIII) Економічної та Соціальної Ради Процедура розгляду повідомлень про порушення прав людини та основних свобод від 27.05.1970 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_287#Textm (дата звернення 19.05.2020).

⁵⁴ Резолюція 2000/3 Економічної та Соціальної Ради ООН «Процедура розгляду повідомлень стосовно

ряд змін, спрямованих на підвищення її ефективності. Зазначені резолюції уповноважили Комісію з прав людини розглядати повідомлення про систематичні, достовірно підтвержені грубі порушення прав людини.

Процедура 1503 має річний цикл. Приватні особи та організації можуть направляти повідомлення про істотні і достовірно підтвержені порушення прав людини. Ці повідомлення отримує невелика група співробітників офісу Верховного Комісара ООН з прав людини, які здійснюють аналіз повідомлень і, виклавши їх в короткій формі (1-2 параграфи), поміщають у щомісячний список повідомлень; після цього направляють кожне повідомлення уряду згаданої в ньому країни. Якщо повідомлення подається недостовірним або з яких-небудь причин не вимагає змістовної відповіді, Голова Робочої групи, за повідомленнями Підкомісії, уповноважений вирішити, чи варто направляти таке повідомлення уряду зацікавленої країни. На практиці майже четверту частину з усіх одержуваних десятків тисяч повідомлень не направляють урядам.

Повідомлення повинні бути отримані принаймні за дванадцять тижнів до початку засідань Робочої групи з повідомлень, яка збирається відразу після щорічної сесії Підкомісії щодо заохочення і захисту прав людини. Підкомісія зазвичай засідає до середини серпня, тому Робоча група в основному починає сесію в другій половині місяця. Відповідно, щоб повідомлення було розглянуте в поточному році, воно повинно бути отримане до початку останнього тижня травня поточного року. Повідомлення, які приходять пізніше, розглядаються в серпні наступного року.

Робоча група з повідомлень складається з п'яти членів Підкомісії, що представляють п'ять регіональних груп країн-членів ООН: Африку, Азію, Східну Європу, Південну Америку і «Західну Європу та інші країни» (ця група включає Австралію, Канаду, Нову Зеландію і США). Члени Робочої групи призначаються Підкомісією з членів Підкомісії з цих регіональних груп. Члени Підкомісії призначаються своїми урядами і обираються Комісією, але вони не є представниками своїх країн і повинні виступати в ролі незалежних експертів. Коли Робоча група збирається на десять робочих днів в останні тижні серпня після завершення сесії Підкомісії, вона розглядає повідомлення, отримані за рік, а також відповіді на них, які можуть надавати зацікавлені уряди. Робоча група зазвичай отримує 20 – 25 тисяч повідомлень щорічно, хоча кампанії, що проводяться в різних країнах і спрямовані на підтримку будь-якого гуманітарного питання шляхом пропозиції послати спеціальну поштову картку в ООН, можуть як результат спричинити отримання до 350 тисяч повідомлень. З тисяч одержуваних повідомлень тільки 4-5 сотень зазвичай правильно підготовлені для серйозного розгляду Робочою групою.

прав людини» від 16.06.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_994#Text. (дата звернення 19.05.2020).

Хоча у відповідність з процедурою 1503, у Робочій групі і існують повноваження для об'єднання індивідуальних повідомлень, що включають поштові картки і листи, щоб вирішити питання про наявність серйозних порушень прав людини в конкретній країні, Робоча група зазвичай ретельно розглядає лише ті повідомлення, які містять достатні докази для підтримки висновку про те, що уряд країни відповідальний за систематичні, достовірно підтвержені грубі порушення прав людини і основних свобод.

Робоча група зустрічається в закритому засіданні, в присутності тільки своїх членів і персоналу Офісу за повідомленнями Верховного Комісара ООН з прав людини. Кожен член Робочої групи бере на себе відповідальність визначати, які повідомлення підлягають обговоренню групою. Зазвичай члени Робочої групи ділять свої повноваження у відповідність з категоріями прав людини, задекларованими Загальною Декларацією. Наприклад, член робочої групи від країн «Західної Європи та інших країн» може відповідати за відбір повідомлень про катування, адміністративних вбивств та інших порушень недоторканності особи. Представник від Південної Америки може бути відповідальний за повідомлення про дискримінацію, від Східної Європи – за повідомлення про порушення права залишати будь-яку країну, включаючи свою власну, і повертатися в свою країну. Представник від Азії може бути відповідальний за повідомлення про позбавлення свободи і справедливого суду. Африканський представник може взяти справи, що не належать до жодної з перерахованих категорій. Однак такий розподіл не є строгим, оскільки будь-який член групи може зажадати участі в розгляді будь-якого повідомлення. Співробітники офісу Верховного Комісара ООН з прав людини допомагають Робочій групі у визначенні повідомлень, які можуть бути допущені до розгляду.

Згідно з резолюцією 1503 Комісія має право рекомендувати ЕКОСОП організувати «ретельне вивчення» або навіть зробити розслідування за допомогою спеціального комітету. Комісія рекомендувала «ретельне вивчення» тільки два рази: в Уганді і Екваторіальній Гвінеї (Вивчення ситуації в Екваторіальній Гвінеї було пізніше переведено у відкрите засідання. Вивчення ситуації в Уганді припинилося до того, як воно досягло якогось відчутного результату) і жодного разу не рекомендувала розслідування за допомогою спеціального комітету. Замість цього Комісія виробила цілий ряд підходів до ситуації, включаючи письмові запитання до обговорюваного уряду, напрям члена Комісії для встановлення безпосереднього контакту з урядом з обговорюваного питання, напрямок співробітника ООН в обговорюваній країні, залишення питання на розгляді, напрямок питання для обговорення його у відкритому засіданні, зняття питання з обговорення і т.п. Наприклад, в кінці 80-х років Комісія вибрала спеціального доповідача для встановлення спеціального контакту з урядом М'янми (Бірма) і зобов'язала повідомити про

результати розслідування на закритій сесії Комісії. Після того як кілька щорічних конфіденційних доповідей не привели до зміни ситуації, а уряд країни не прагнув до співпраці, Комісія в 1992 році вирішила призначити Спеціального доповідача у відповідність з відкритою процедурою 1235. Коли Комісія повертається до відкритих засідань, Голова оголошує список країн, щодо яких процедура 1503 була припинена або продовжена. Країни, залишені на порядку денному, розглядаються на наступний рік в обов'язковому порядку незалежно від того, чи є вони предметом обговорення в зв'язку зі знову отриманими повідомленнями.

2.5 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. Комітет з прав людини

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права⁵⁵ прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1966 року, складається з преамбули та 53 статей, об'єднаних у 6 частинах, і проголошує широкий перелік основних прав і свобод, які повинні надаватися кожною державою всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини (п. 1. ст. 2).

З цією метою учасники цього Пакту взяли на себе зобов'язання вжити законодавчі або інші заходи відповідно до своїх конституційних процедур, які можуть виявитися необхідними для здійснення прав, визнаних у цьому Пакті (п. 2. ст. 2). «Всі люди, – підкреслюється в Пакті, – є рівними перед законом і мають право без будь-якої дискримінації на рівний захист закону» (ст. 23). Окремою статтею в документі визнається право осіб, які належать до етнічних, релігійних і мовних меншин, «користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою» (ст. 27). Деякі положення Пакту торкаються питань, які регулюються також Пактом про економічні, соціальні і культурні права. Це право кожної людини на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів (п.1 ст.22), а також право на одержання і заснування сім'ї, рівність прав і обов'язків обох з подружжя (п.п. 1,2,3 ст. 23), право кожної дитини на громадянство та «на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі, як малолітнього, з боку її сім'ї, суспільства і держави» (п.п. 1,2,3 ст. 24) та ін.

У третій частині Пакту (ст. 6-27) міститься конкретний перелік громадянських і політичних прав, які повинні бути забезпечені людині в кожній

⁵⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ. Організація Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (дата звернення 23.05.2020)

державі: право на життя (ст. 6); заборона піддання катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, неприпустимість без вільної згоди людини піддання її медичним чи науковим дослідям (ст. 7); заборона рабства і раборотгівлі в усіх їхніх видах та примусової праці (ст. 8); право кожного на свободу та особисту недоторканність (ст. 9); право осіб, позбавлених волі, на гуманне поводження і поважання гідності (ст. 10); право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання (ст. 12); рівність всіх осіб перед судами і трибуналами (ст. 14); право кожної людини, де б вона не перебувала, на визнання її правосуб'єктності (ст. 16); невтручання в особисте та сімейне життя людини, недоторканність її житла, таємниці кореспонденції (ст. 17); право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18); право на мирні збори (ст. 22) та ін.

Серед політичних прав Пакт проголошує право кожного громадянина без будь-якої дискримінації брати участь у веденні державних справ як безпосередньо, так і через своїх вільно обраних представників, голосувати і бути обраним на справжніх періодичних виборах, які проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні і забезпечують свободу волевиявлення виборців; допускатися в своїй країні на загальних умовах рівності до державної служби (ст. 25). Відповідно до Пакту про громадянські і політичні права, закріплені в ньому певні фундаментальні права і свободи мають дотримуватися у будь-якій ситуації, навіть в умовах збройних конфліктів.

До Пакту додається два факультативних протоколи. Держави, що підписали перший з них, дають згоду на розгляд Комітетом з прав людини скарг громадян на порушення їхніх прав. Другий факультативний протокол спрямований на скасування смертної кари. У ході обговорення Пакту про громадянські і політичні права між державами було вирішено положення про розгляд скарг окремих осіб до Пакту про громадянські і політичні права не включати, а вирішити це питання в спеціальному договорі – Факультативному протоколі до Пакту (дата набуття чинності для України 25.10.1991). Цей Протокол був ухвалений Генеральною Асамблеєю ООН разом з Пактом 16 грудня 1966 р.

З метою здійснення положень Пакту був створений Комітет ООН з прав людини. Згідно з Протоколом Комітет по правах людини має право приймати і розглядати скарги від окремих осіб лише у тому випадку, якщо держава, під юрисдикцією якої вони знаходилися, є учасником Пакту і визнає цю компетенцію Комітету, ратифікувала Протокол або приєдналася до нього. Анонімні скарги не розглядаються. Авторами скарг мають бути конкретні особи, чий права, закріплені в Пакті, порушувалися. Жертва правопорушення могла звертатися до Комітету як особисто, так і через своїх офіційних представників або близьких родичів. Комітетом розглядаються лише ті порушення прав

і свобод, які були допущені після набуття чинності для певної держави як Пакту, так і Протоколу.

Комітет розпочинає розглядати питання про порушення прав і свобод стосовно тієї чи іншої особи лише у тому випадку, коли були вичерпані усі можливості вирішення цього питання всередині країни засобами правового захисту і якщо це питання не обговорювалося водночас з іншою процедурою міжнародного врегулювання. Отже, згідно з Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, захист прав людини покладається в першу чергу на національні установи. Але у випадку, коли в країні відсутній незалежний або неупереджений суд, якщо державні органи не забезпечують ефективний правовий захист, то особа може безпосередньо звернутися до Комітету з прав людини. Питання про вичерпність внутрішніх засобів захисту прав людини вирішується в кожному конкретному разі самим Комітетом з прав людини. При цьому ним аналізуються і враховуються такі чинники як безглуздість і даремність звернення в судові або адміністративні органи держави, де правозастосовна практика не залишає жодних можливостей на задоволення скарги. У випадку, якщо Комітет з прав людини визнає скаргу справедливою, то він про це повідомляє відповідну державу. Останній надається можливість упродовж шести місяців надіслати до Комітету письмове пояснення щодо суті питання, і після цього автор скарги може дати відгук на роз'яснення держави.

Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари (дата підписання 15.12.1989, дата приєднання Україною 16.03.2007, дата набрання чинності для України 25.10.2007).

2.6 Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав

Ще один важливий документ у сфері прав людини – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права⁵⁶, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1966 року, складається з преамбули і 31 статті, які поділені на 5 частин. У преамбулі відзначається, що права, проголошені в пакті, впливають з властивої людській особі гідності, а ідеал людської особи, вільної від страху та нужди, можна здійснити лише за наявності таких умов, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами. Конкретний їх перелік розпочинається з проголошення права на працю (ст. 6), права кожного на справедливі і сприятливі

⁵⁶ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ. . Організація Об'єднаних Націй від 19.10.1973 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 29.05.2020).

умови праці (ст. 7), право на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування (ст. 9), право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї (ст. 11), право кожної людини на освіту (ст. 13), право на участь у культурному житті, користування результатами наукового прогресу (ст. 15). Згідно зі ст. 2 Пакту, держави, які приєдналися до нього, зобов'язувалися в індивідуальному порядку і в порядку міжнародної допомоги та співробітництва, зокрема в економічній і технічній галузях, вжити в максимальних межах наявних ресурсів заходи щодо забезпечення поступового здійснення визначених у цьому документі прав усіма належними способами, включаючи, зокрема, ухвалення законодавчих актів. Держави також брали на себе зобов'язання гарантувати, що права, проголошені в Пакті, здійснюватимуться без будь-якої дискримінації щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інших обставин. Для контролю за здійсненням прав, передбачених пактом, у рамках ООН з 1985 р. діє Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, що розглядає доповіді держав про їхню діяльність щодо дотримання положень Пакту.

Пакт є обов'язковим для виконання; за його виконанням слідкує Комітет з прав людини, заснований згідно зі статтею 28. Перший Факультативний Протокол заснував механізми подання індивідуальних скарг для Комітету з питань стратегії в галузі інформації, комп'ютерів і зв'язку. Станом на травень 2012 року Протокол ратифікували 114 країн. Другий Факультативний Протокол набрав чинності в 1991 році і має на меті скасування смертної кари. Станом на травень 2012 року його ратифікували 74 країни.

Пактом встановлені права кожного на справедливі та сприятливі умови праці, які забезпечують справедливу зарплату та рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-яких відмінностей, причому гарантуються жінкам умови, не гірші від тих, якими користуються чоловіки, з рівною платою за рівну працю. Згідно з Пактом має надаватися однакова для всіх можливість просування на вищі посади винятково на основі трудового стажу і кваліфікації. Зафіксоване право на відпочинок, дозвілля і розумне обмеження робочого часу та оплачувану періодичну відпустку, також як і на винагороду за працю у святкові дні (ст. 7). В документі закріплено такі важливі права: на соціальну безпеку, в тому числі соціальне страхування (ст. 9); на найширший по можливості захист сім'ї, особливо матерів протягом розумного періоду до і після пологів, а також матерів, котрі працюють і яким має надаватися оплачувана відпустка; на захист дітей і підлітків від економічної експлуатації та будь-якої дискримінації (ст. 10); на гідний життєвий рівень, який включає достатнє харчування, одяг, житло; на свободу від голоду, що передбачає поліпшення методів виробництва, зберігання та розподілу продуктів харчування шляхом широкого використання технічних і наукових знань, поширення

знань про принципи харчування та вдосконалення або реформи аграрних систем таким чином, щоб досягти найефективнішого освоєння та використання природних ресурсів (ст. 11); на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я, у тому числі зниження дитячої смертності, поліпшення усіх аспектів гігієни зовнішнього середовища та гігієни праці в промисловості, запобігання та лікування епідемічних, ендемічних, професійних та інших хвороб, створення умов, які забезпечували б усім періодичну допомогу і медичне лікування в разі хвороби (ст. 12).

Пактом взято під захист право кожного на освіту. Вона має спрямовуватися на всебічний розвиток людської особистості та усвідомлення її гідності, зміцнення поваги до основних свобод людини. У ст. 13 сказано, що освіта повинна дати всім можливість бути корисними учасниками вільного суспільства, сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між націями, расовими, етнічними та релігійними групами і допомагати роботі ООН у підтриманні миру. Держави-учасниці визнали, що для повного здійснення права на освіту початкова освіта повинна стати обов'язковою та безкоштовною для всіх; середня освіта в її різних формах, включаючи професійно-технічну середню освіту, має бути відкритою та доступною для всіх шляхом вжиття необхідних заходів, зокрема поступового введення безкоштовної освіти; вища освіта має стати однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного шляхом вжиття відповідних заходів і, зокрема, поступового введення безкоштовної освіти. Кожна держава-учасниця зобов'язалася протягом 2 років з моменту підписання нею Пакту розробити програму обов'язкової безкоштовної початкової освіти (ст. 14). Згідно з Пактом держави-учасниці повинні забезпечувати право кожної людини на: участь у культурному житті; користування результатами наукового прогресу та їх практичного застосування; захист моральних та матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку з будь-якими науковими, літературними або художніми творами, а також поважати свободу, необхідну для наукових досліджень і творчої діяльності. Контроль за виконанням положень Пакту був покладений безпосередньо на Економічну і соціальну раду ООН (ЕКОСОП). Держави повинні періодично подавати до ЕКОСОП доповіді про виконання ними положень цього документа через Генерального секретаря ООН (ст. 15-25).

З метою поглибленого і детального контролю за додержанням основних положень Пакту, їх імплементації у національне законодавство держав-учасниць ЕКОСОП утворила Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, що складається з 18 незалежних експертів, які призначаються державами-учасницями. Комітет був заснований у 1985 році; уперше він зібрався в 1987 році. Якщо раніше він проводив засідання один раз на рік, то тепер збирається двічі на рік і організує, як правило, у травні і листопаді/грудні дві сесії тривалістю три тижні кожна. Комітет проводить усі свої засідання

у Відділенні Організації Об'єднаних Націй у Женеві. Комітет складається з 18 членів-експертів з визнаним авторитетом в області прав людини. Члени Комітету мають незалежний статус і беруть участь у роботі Комітету в особистій якості, а не як представники урядів. Таким чином, Комітет є допоміжним органом ЕКОСОР, що наділяє його офіційними повноваженнями. Члени Комітету обираються шляхом таємного голосування зі списку осіб, кандидатури яких пропонуються державами-учасниками Пакту. Звідси випливає, що держави, які не ратифікували Пакт, не можуть представляти своїх громадян як кандидатів у члени Комітету. У ході процедури обрання дотримуються принципи справедливого географічного розподілу і представництва різних соціальних і правових систем. Комітет обслуговується Центром з прав людини Організації Об'єднаних Націй.

Основна функція Комітету полягає в тому, щоб стежити за дотриманням державами-учасниками положень Пакту. Він докладає активних зусиль для налагодження конструктивного діалогу з державами-учасниками, використовує цілий ряд засобів з метою визначення того, чи належним чином застосовуються в державах-учасниках передбачені Пактом норми і яким чином можна було б сприяти більш ефективному здійсненню і дотриманню Пакту, для того щоб усі люди, що мають право на користування закріпленими в Пакті правами, могли реально користуватися ними в повному обсязі. Крім того, спираючись на свій юридичний і практичний досвід, Комітет може сприяти урядам у виконанні ними зобов'язань за Пактом шляхом розробки конкретних нормативних, керівних і інших пропозицій і рекомендацій для цілей більш ефективного забезпечення економічних, соціальних і культурних прав. Процедура представлення державами-учасниками своїх доповідей до Комітету Відповідно до статей 16 і 17 Пакту, держави-учасники зобов'язані представляти періодичні доповіді до Комітету (перший раз – не пізніше ніж через два роки після вступу в силу Пакту для конкретної держави-учасника і потім один раз у п'ять років) з описом законодавчих, судових, програмних і інших заходів, здійснених ними з метою забезпечення дотримання закріплених у Пакті прав. Крім того, держави-учасники зобов'язані представляти докладну інформацію, що дозволяє судити про те, якою мірою вони здійснюють відповідні права й у яких областях вони зіштовхуються в цьому зв'язку з особливими труднощами. З метою полегшення процесу підготовки доповідей Комітет розробив для держав-учасників докладний (обсягом у 22 сторінки) перелік керівних принципів представлення доповідей із указівкою видів інформації, запитуваної Комітетом з метою ефективного контролю за дотриманням Пакту. Зобов'язання по представленню доповідей – це щось набагато більше, ніж простий формальний обов'язок. Комітет зазначав, що ці цілі полягають у тому, щоб:

- 1) забезпечувати всебічний розгляд державою-учасником національного

законодавства, адміністративних правил і процедур, а також практики з метою забезпечення їх найбільш повної відповідності до Пакту;

2) забезпечувати регулярне проведення державою-учасником заходів щодо спостереження за поточною ситуацією в зв'язку з кожним з перерахованих прав на предмет визначення того, якою мірою всі жителі країни можуть користатися різними правами;

3) забезпечити основу для розробки чітко сформульованої і цілеспрямованої політики виконання Пакту;

4) сприяти громадському контролю за політикою, що проводиться урядом у здійсненні положень Пакту, й залучати представників різних шарів суспільства до процесу розробки, реалізації й аналізу відповідної політики;

5) забезпечувати основу для того, щоб держава-учасник і Комітет могли ефективно оцінювати хід здійснення закріплених у Пакті зобов'язань;

6) починати дії, що дозволяють відповідній державі-учаснику краще зрозуміти проблеми і недоліки, що перешкоджають здійсненню економічних, соціальних і культурних прав;

7) сприяти обміну інформацією між державами-учасниками і більш глибокому аналізу загальних проблем і можливих рішень у процесі здійснення кожного з закріплених у Пакті прав.

Як правило, Комітет розглядає протягом однієї сесії п'ять-шість доповідей держав-учасників. Якщо держава, що відправила доповідь, що підлягала розгляду Комітетом на тій чи іншій сесії, в останню хвилину заявляє, що хоче відкласти представлення доповіді, Комітет відмовляє в задоволенні такого прохання і приступає до розгляду відповідної доповіді навіть під час відсутності представника держави-учасника. Крім того, Комітет змушений вирішувати проблеми, пов'язані з непредставленням доповідей і значних затримок з їхнім представленням. При виникненні таких ситуацій Комітет повідомляє державам-учасникам, що надмірно довго затримують представлення доповідей, про свій намір розглянути відповідні доповіді на конкретно зазначених майбутніх сесіях. У випадку ненадходження доповіді Комітет приступає до розгляду стану зі здійсненням у відповідній державі економічних, соціальних і культурних прав на основі всієї наявної в його розпорядженні інформації⁵⁷.

2.7 Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. Комітет ліквідації дискримінації щодо жінок

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р⁵⁸.

⁵⁷ Дотримання економічних, соціальних та культурних прав в Україні. Худож. оформлювач Б.Є.Захаров. Харків: Права людини, 2007. 352 с.

⁵⁸ Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення 02.06.2020)

стала наступницею Декларації з однойменною назвою, яка була прийнята у 1967 р. Обидва документи були створені у відповідь на суттєву дискримінацію жінок з метою поєднати в одному міжнародному документі норми щодо рівності прав жінок і чоловіків. Безпосереднім розробником цих документів виступила Комісія ООН щодо статусу жінок, яка діяла з 1946 року, мала переважно жіночий склад і була ініціатором цілої низки досліджень правового статусу жінок в різних країнах світу. Цікаво, що саме на основі таких досліджень була створена велика база даних – підґрунтя для виникнення правозахисних документів у майбутньому. Комісія щодо статусу жінок також була «авторкою» більшості ранніх документів ООН щодо гендерних питань, зокрема Конвенції про політичні права жінок (1953 р.), Конвенції про згоду на шлюб, шлюбний вік та реєстрацію шлюбів (1962 р.), Конвенції про рівну винагороду чоловіків та жінок за роботу рівної цінності (1951 р., у співробітництві з Міжнародною організацією праці), тощо.

Конвенція ООН 1979 р., яку іноді називають Міжнародною хартією прав жінок, стала першим імперативним міжнародним документом, який визначив поняття дискримінації жінок та проголосив їх основні права. Так, CEDAW включає не лише прохання-рекомендації, але цілий ряд зобов'язань держав щодо забезпечення та охорони рівних з чоловіками прав жінок у сфері освіти, праці, здоров'я, сім'ї, вибору громадянства тощо. Зокрема, держави-члени зобов'язуються: інтегрувати принцип рівності жінок і чоловіків у своє законодавство; скасувати закони, які дискримінують жінок; створити інституції, які б ефективно захищали жінок від дискримінації; забезпечити захист жінок від дискримінації з боку будь-яких осіб, організацій та підприємств; а також звітувати про законодавчі, судові, адміністративні чи інші заходи, здійснені для виконання зазначеної Конвенції. Конвенція ратифікована 189 державами, в тому числі Україною.

Для моніторингу виконання Конвенції був заснований Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок (з однойменною Конвенції назвою – CEDAW), повноважний також давати загальні рекомендації щодо неї, розглядати звіти, подані державами відповідно до Конвенції. Саме у рекомендаціях CEDAW від 1989 та 1992 років, не в останню чергу через активну діяльність неурядових організацій, міжнародна увага привертається до питання насильства проти жінок. Так, у 1989 році державам було рекомендовано включати у свої періодичні звіти інформацію щодо внутрішнього законодавства про захист жінок від всіх видів насильства (включаючи сексуальне насильство, насильство у сім'ї та сексуальні домагання на робочому місці), методи боротьби з цими явищами, наявність підтримки жертв насильства та відповідну статистику.

У 1992 році у рекомендаціях CEDAW з'являються визначення гендерно обумовленого насильства, висновки щодо необхідності здійснення держа-

вами конкретних дій щодо ліквідації всіх форм насильства проти жінок та відповідні настанови. Насильство проти жінок було визнане дискримінацією жінок та порушенням прав людини, що дозволило використовувати проти нього інструменти Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.). Так питання, яке до того фактично вважалося «приватною справою», було офіційно визнане загальною проблемою у сфері прав людини, що потребує державного та міжнародного втручання.

Позитивний вплив Конвенції ООН 1979 р. втілюється в тому, що на її прикладі держави розвивають своє внутрішнє законодавство у сфері захисту прав жінок, покращують рівень допомоги жертвам насильства, відповідно карають злочинців та зменшують безкарність за такі злочини загалом. Зокрема, у 2007 році, у відповідь на епідемію насильства проти жінок в Мексиці, під тиском міжнародної спільноти, на базі Конвенції та рекомендацій Комітету CEDAW у країні був прийнятий Закон «Про доступ жінок до життя, вільного від насильства». У 2001 році у Танзанії, при судовому розгляді справи про зґвалтування, посилаючись, в тому числі, на статтю 16 CEDAW, суддя відхилив доводи обвинуваченого про те, що дії з викрадення та зґвалтування жінки підпадають під визначання традиційного шлюбу за місцевими звичаями. У 2005 році в Нідерландах як відповідь на запит Комітету CEDAW за попередній рік було розроблене нове законодавство в сфері протидії торгівлі людьми, а у 2006 була розпочата кампанія щодо привернення уваги до небезпек та наслідків цієї проблеми. І таких прикладів досить багато.

Боротьба за права жінок, тим часом, продовжувалась і на міжнародному рівні: у 1993 році резолюцією Генеральної Асамблеї ООН була проголошена Декларація про викорінювання насилля щодо жінок⁵⁹ – перший спеціальний міжнародний документ, спрямований на боротьбу з цим явищем. Проте все, що могла зробити ООН у цьому випадку – це «наполегливо закликати держави докласти всіх зусиль для повсюдного ознайомлення з Декларацією та її дотримання», оскільки документ не має для держав зобов'язуючої сили.

Поки Комісія ООН щодо статусу жінок виконувала своє нове завдання – моніторинг та контролю виконання Пекінської Платформи Дій та Пекінської декларації (1995 р.) – ключової міжнародної політики щодо гендерної рівності загалом, «естафету» боротьби з насильством проти жінок прийняла Рада Європи. Так у 2011 році у Стамбулі була підписана і у 2014 році вступила в силу Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. На відміну від інших регіональних документів, ця Конвенція може бути підписана та ратифікована (дія, необхідна для вступу документу в силу для підписанта) будь-якою державою

⁵⁹ Декларація про викорінювання насилля щодо жінок від 20.12.1993. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text (дата звернення 20.06.2020 р.)

світу⁶⁰.

2.8 Конвенція ООН про права дитини 1989 р. Комітет з прав дитини

Всесвітній день дитини був проголошений Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй у 1954 році. Він відзначається 20 листопада як день світового братерства і взаєморозуміння дітей, присвяченого діяльності, спрямованої на забезпечення благополуччя дітей в усьому світі. У цей день в 1959 році Генеральна Асамблея прийняла Декларацію прав дитини, а в 1989 році – Конвенцію про права дитини⁶¹, яка в наступному році набула чинності. Її учасниками є 196 держав, в тому числі і які не є членами ООН, наприклад Ватикан. Єдина держава, що не ратифікувала Конвенцію – це США. Але факультативні протоколи США ратифікували в 2002 році. Метою цієї Конвенції є встановлення стандартів для захисту дітей від зневаги та образ, з якими вони стикаються до певної міри щодня в усіх країнах. В ній беруться до уваги різні культурні, політичні та економічні особливості держав, що є дуже важливим фактором. На першому плані у цьому документі стоять права дитини.

Найважливішим аспектом Конвенції ООН про права дитини є визначення дитини як людської істоти віком до 18 років (якщо за законом, застосованим до певної особи, вона не досягає повноліття раніше) (стаття 1). При цьому кожна дитина незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, майнового стану, стану здоров'я та народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин має рівні права з усіма іншими дітьми (стаття 2). Створення широких можливостей щодо захисту прав дітей передбачено статтею 3 Конвенції, яка проголошує, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, судами чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Конвенція закріплює нове сприйняття дітей. Дитина визначається тут як суб'єкт права, здатний формулювати й висловлювати думки, брати участь в ухваленні рішень і впливати на події, бути партнером у процесах соціальних перетворень і побудові демократії.

Конвенція ООН про права дитини передбачає, що усі діти мають право на дозвілля та відпочинок. Ст. 45 КУ зазначає, що кожен, хто працює, має право на відпочинок. Законодавець, закріплюючи право на відпочинок лише працюючих осіб, мав на увазі, що непрацюючі особи можуть відпочивати без

⁶⁰ Захист прав жінок: чому міжнародні конвенції погано працюють. URL : <https://genderindetail.org.ua/season-topic/genderne-nasilstvo/zahist-prav-zhinok-chomu-mizhnarodni-konventsii-pogano-pratsuyuyut-134063.html> (дата звернення 19.06.2020).

⁶¹ Конвенція про права дитини № 995_021 від 20.11.1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021/conv#top (дата звернення 28.05.2020).

відповідного законодавчого врегулювання. Зазначена стаття не відображає інтересів дітей, відпочинок яких частково обмежений процесом навчання.⁶²

У 2000 році були прийняті Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах і Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.

За 30 років з часу прийняття Конвенції ООН про права дитини смертність дітей, молодших п'яти років, скоротилася на 60 відсотків. Це лише один приклад прогресу в справі захисту дітей. Але по всьому світу мільйони дітей живуть в бідності, не ходять у школу, піддаються насильству. А на старі проблеми накладаються нові, наприклад, зміна клімату, міграція і цькування в інтернеті. Такі дані нової доповіді ЮНІСЕФ, опублікованої напередодні 30-річчя Конвенції ООН про права дитини. Автори огляду відзначають, що головні принципи Конвенції знайшли відображення в основоположних документах, законах і стратегіях багатьох держав. Якщо раніше в школу не ходила мало не п'ята частина дітей (18 відсотків), то сьогодні освіти не отримують 8 відсотків.

Але ці успіхи торкнулися далеко не всіх. У дітей, що живуть у державах з низьким і середнім доходом, ймовірність померти від хвороб, яким можна було б запобігти, вдвічі вище, ніж у їхніх однолітків в багатих державах. І якщо в розвинених державах щеплення від кору, наприклад, отримують 85 відсотків усіх дітей, то в африканських державах, розташованих на південь від Сахари, – лише половина. Ще приклад: в глобальному масштабі кількість раних шлюбів скорочується, проте кількість дівчаток з бідних сімей, яких силоміць видають заміж, зростає.

Причому, сьогодні вже наявні проблеми тільки поглиблюються в результаті нових конфліктів, зростання ксенофобії і міграційної кризи. Свій внесок робить і зміна клімату: частішають і все більш руйнівними стають природні лиха, викликаючи брак продовольства і води, різкі зміни клімату призводять до поширення хвороб. У ЮНІСЕФ попереджають, що, якщо не вжити термінових заходів, становище багатьох дітей тільки погіршиться.

Ще одна тривожна тенденція – уповільнення темпів вакцинації. Хоча щеплення отримує більше дітей, ніж будь-коли в історії, це досягнення сьогодні під загрозою. Показники щеплень від кору не росли, починаючи з 2010 року, що обернулося спалахами захворювання в багатьох державах. У 2018 році було зареєстровано майже 350 000 випадків захворювання на кір, що вдвічі вище, ніж в попередньому, 2017 році.

Конвенція, зокрема, передбачає забезпечення права дітей на освіту, гідний рівень життя, а також їх захист від усіх форм насильства та дискриміна-

⁶² Опольська Н. М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с.

ції. Також Конвенція гарантує право на життя; право дитини на збереження індивідуальності; право вільно висловлювати свої думки; право дитини на свободу думки, совісті та релігії; право дитини на свободу асоціації і свободу мирних зборів; право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я; право користуватися благами соціального забезпечення; право дитини на відпочинок і дозвілля.

Комітет з прав дитини було створено відповідно до ст. 43 Конвенції про права дитини 1989 р. До Комітету входять 18 експертів, які діють особисто й обираються таємним голосуванням у ході наради країн – учасниць Конвенції з-поміж громадян цих країн з урахуванням принципу справедливого географічного розподілу і представництва головних правових систем. Члени Комітету повинні володіти високими моральними рисами і визнаною компетенцією в галузі, що охоплюється Конвенцією. Кожна держава має право висунути не більше одного кандидата. Члени Комітету обираються на чотирирічний строк і мають право бути переобраними при повторному висуненні їх кандидатур. У разі дострокового припинення повноважень члена Комітету, держава-учасниця, що висунула цього члена Комітету, призначає іншого експерта з числа своїх громадян на строк, що залишився, за умови схвалення Комітетом.

Доповіді про діяльність Комітету раз на два роки представляються Генеральній Асамблеї через ЕКОСОП. Держави - учасники Конвенції зобов'язуються подавати Комітетові через Генерального секретаря ООН доповіді про вжиті ними заходи по закріпленню визнаних у Конвенції прав та про прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав. Розгляд доповідей є основною функцією Комітету.

Поряд з розглядом доповідей Комітет виконує і ряд інших функцій. Так, згідно з Конвенцією у нього є право свого роду «законодавчої ініціативи» в Генеральній Асамблеї. Комітет може рекомендувати Асамблеї запропонувати Генеральному секретарю провести від її імені дослідження з окремих питань, що стосуються прав дитини. Крім того, Комітет може вносити пропозиції і рекомендації загального характеру, засновані на інформації, яку він отримує від іноземних держав та органів і спеціалізованих установ ООН. Вони препроводжуються будь-якій зацікавленій державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї поряд із зауваженнями держав-учасниць, якщо такі є. Комітет з прав дитини поки не розглядає індивідуальних повідомлень, не розглядає скарг держав на недодержання іншими державами положень Конвенції і не веде розслідувань. Факультативний протокол до Конвенції, який передбачає такі можливості, був розроблений відповідною робочою групою Ради ООН з прав людини у 2010-2011 рр., без голосування схвалений пленумом Ради на його 17-ї сесії і прийнятий Генеральною Асамблеєю на її

66-ї сесії. Після вступу Протоколу в силу, для чого потрібна ратифікація або приєднання до нього 10 держав, Комітет буде наділений цими повноваженнями.

З частотою приблизно раз на рік Комітет проводить одноденну загальну дискусію. Вона носить відкритий характер: запрошуються представники держав, органів і спеціалізованих установ ООН, неурядових організацій, наукового та експертного співтовариства, а також діти. Зазвичай обговорюється якийсь тематичний питання, пов'язані із застосуванням положень Конвенції в певних обставинах або у відношенні певної категорії дітей. Всього Комітет провів 19 таких дискусій.

Як і інші договірні органи, Комітет з прав дитини приймає зауваження загального порядку, які тлумачать і розвивають положення Конвенції (всього їх 13). Крім них, у Комітеті є й інша форма роботи - рішення. Зазвичай вони стосуються процедурних питань (строки подання доповідей, їх формат, порядок засідань), але ряд рішень містить і предметні рекомендації державам і органів ООН щодо виконання окремих положень Конвенції.

2.9 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання 1984 р. Комітет проти катувань

Конвенцію проти катувань та інших жорстоких або таких, що принижують гідність, видів покарання⁶³ (далі – Конвенція проти катувань) було прийнято 10 грудня 1984 р. резолюцією 39/46 Генеральної Асамблеї ООН, яка набула чинності 26 червня 1987 р. Саме тому 26 червня – Міжнародний день підтримки жертв катувань. В Конвенції проти катувань викладено заходи, яких мають вжити держави, щоб запобігти застосуванню катувань та жорстокого поведження з боку державних посадових осіб. Положення Конвенції є юридично обов'язковими для тих держав, що її ратифікували.

Кожна з держав — учасниць Конвенції зобов'язалася вживати «ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією» (ст. 2), «не висилати, не повертати або не видавати будь-яку особу іншій державі, якщо є серйозні підстави вважати, що їй може загрозувати там застосування катувань» (ст. 3). Кожна держава-учасниця зобов'язується також розглядати всі акти катування «відповідно до її кримінального законодавства» (ст. 4). Якщо держава-учасниця отримала прохання про видачу особи, звинуваченої у вчиненні будь-якого із зазначених злочинів, від іншої держави-учасниці, з якою вона не має договору про видачу, вона може розглядати цю Конвенцію

⁶³ Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання від 10.12.1084 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення 11.06.2020).

як «правову підставу для видачі» (ст. 8).

Ст. 17 Конвенції передбачає створення Комітету проти катувань (далі – Комітет), який складається «з десяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями й визнаною компетентністю в галузі прав людини та виступають особисто». Порядок розгляду періодичних доповідей держав-членів «про вжиті ними заходи щодо здійснення їх зобов'язань за цією Конвенцією» міститься у ст. 19. Стаття також уповноважує Комітет отримувати та розглядати такі доповіді раз на чотири роки. Однак Комітет також має право зробити запит «інших доповідей», які повинні бути надані. Якщо проаналізувати положення Конвенції, можна зробити висновок, що Комітету доступна тільки та інформація, яку погодиться надати держава. Але на практиці Комітету можуть надавати інформацію і неурядові організації (далі – НУО), і Секретаріат ООН, що передає інформацію з інших інституцій, зокрема з доповідей Спеціального доповідача з питань катувань.

Держави – учасниці Конвенції через Генерального секретаря ООН подають до Комітету доповіді про вжиті ними заходи щодо здійснення їхніх зобов'язань за Конвенцією протягом року після набуття документом чинності стосовно кожної з них. Надалі держави кожні 4 роки подають додаткові доповіді про будь-які нові вжиті заходи, а також інші відомості, які вимагає Комітет. Комітет має право інспектувати будь-яку установу в країні, що підписала Конвенцію.

2.10 Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р. Комітет по ліквідації расової дискримінації

Внаслідок зростання стурбованості міжнародного співтовариства проблемою расової дискримінації Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй у 1963 році зробила конкретний крок у цьому напрямку, проголосивши Декларацію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, в якій закріплені чотири головні положення: усяка теорія расової різниці або вищості в науковому розумінні – хибна, в моральному розумінні – ганебна, в соціальному – несправедлива й небезпечна і не може бути виправдана ні теорією, ні практикою; расова дискримінація, а особливо політика урядів, яка спирається на ідеї расової вищості або расової ненависті, є порушенням основних прав людини і ставить під загрозу дружні стосунки між народами, співробітництво між державами, міжнародний мир і безпеку; расова дискримінація приносить шкоду не тільки тим, хто її зазнає, але також і тим, хто її проводить; створення всесвітнього співтовариства, вільного від расової сегрегації і дискримінації, які породжують ненависть і відчуження, є однією з головних цілей Організації Об'єднаних Націй.

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації⁶⁴

⁶⁴ Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 р. URL :

схвалена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 21 грудня 1965 на основі проголошення 1963 Декларації про ліквідацію всіх форм расової дискримінації.

Складається з преамбули і 25 статей. Конвенція спрямована на викоринення расової дискримінації в усіх формах і виявах. Згідно зі ст. 1 Конвенції, расова дискримінація – це будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевага за ознаками раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у всіх галузях суспільного життя. Положення конвенції покладають на держави-учасниці зобов'язання вжити заходів для ліквідації всіх форм расової дискримінації, запобігання расизму в усіх його формах, зокрема расової сегрегації і, особливо, апартеїду.

Дискримінація за ознаками раси, кольору шкіри або етнічного походження, зазначалася в документі, суперечить закладеним у Статуті ООН принципам, є посяганням на гідність особистості, порушенням Загальної декларації прав людини 1948, що перешкоджає встановленню й дотримуванию дружніх і мирних відносин між державами. Міжнародна Конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації підписана УРСР 6 березня 1966 і ратифікована Президією ВР УРСР 21 січня 1969 з таким застереженням: «Українська Радянська Соціалістична Республіка заявляє, що положення пункту 1 статті Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, згідно з яким низка держав позбавляється можливостей стати учасниками цієї Конвенції, носить дискримінаційний характер, і вважає, що Конвенція відповідно до принципу суверенної рівності держав повинна бути відкритою для участі всіх зацікавлених держав без будь-якої дискримінації й обмеження».

Комітет утворений відповідно до положень статті 8 Міжнародної конвенції про ліквідацію усіх форм расової дискримінації 1966 року. Комітет складається з 18 експертів, які обираються строком на чотири роки й мають високі моральні якості та неупередженість. Комітет розглядає регулярно доповіді, що надаються державами про прийняті ними законодавчі, адміністративні й інші заходи для виконання положень Конвенції; заяви держав – учасниць Конвенції про те, що інша держава не виконує положень Конвенції. Крім того, будь-яка держава – учасниця Конвенції може заявити, що вона визнає компетенцію Комітету приймати і розглядати повідомлення від окремих осіб або групи осіб, які стверджують, що вони є жертвами порушення певною державою-учасницею яких-небудь прав, викладених у Конвенції.

Держави-учасниці подають Генеральному секретареві ООН для розгляду цим Комітетом доповіді про вжиті заходи щодо втілення у життя положень

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 13.06.2020).

Конвенції. Комітет щорічно подає ГА ООН доповідь про свою діяльність і може вносити пропозиції та рекомендації, які також передаються ГА Компетенцією Комітету є і розгляд повідомлень держав-учасниць про порушення Конвенції іншими державами-учасницями, якщо ці держави визнають його юрисдикцію. З таких питань Комітет приймає пропозиції та рекомендації зацікавлених держав-учасниць.

2.11 Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 р. Комітет з прав осіб з інвалідністю

Першим міжнародно-правовим документом, який заборонив будь-яку дискримінацію за ознакою інвалідності й проголосив гарантію інвалідам на рівний та ефективний правовий захист від дискримінації на будь-якому ґрунті, стала Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права інвалідів 2006 р.⁶⁵ (ратифікована Законом України від 16 грудня 2009 р., № 1767-VI2). Цей міжнародно-правовий документ передбачив основні стандарти забезпечення й захисту прав і свобод людей з інвалідністю. Згідно з його положеннями люди з інвалідністю повинні бути повноправно включені в загальний соціальний процес. При цьому в центр уваги поставлено не інвалідність, а людину з інвалідністю, з її проблемами, потребами, бажаннями, яка має бути здатна (наскільки це можливо) самостійно жити в суспільстві.

Так, Конвенція до інвалідів відносить осіб зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами й негараздами можуть заважати їх повній, ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Мета цієї Конвенції полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні можливостей повного й рівного користування людям з інвалідністю всіма правами людини й основоположними свободами, а також у вимозі до суспільства поважати їхню гідність. Конвенція доповнює інші міжнародні договори з прав людини. Вона не визнає за особами з інвалідністю жодного нового права людини.

Основні принципи цього міжнародно-правового акта: повага до властивих людині гідності й незалежності, її особистої самостійності, включаючи свободу робити свій власний вибір; недискримінація; повне й ефективне включення в суспільство; повага до людей з інвалідністю і прийняття їх особливостей як компоненти людського різноманіття й частини людства; рівність їх можливостей у правах і доступність; рівність інвалідів – чоловіків і жінок; повага до здібностей дітей-інвалідів, до їхнього права зберігати свою індивідуальність.

Держави зобов'язуються забезпечувати повну реалізацію всіх прав людини й основоположних свобод усім інвалідам й заохочувати їх здійснен-

⁶⁵ Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 22.06.2020).

ня без будь-якої дискримінації за ознакою інвалідності. Із цією метою вони зобов'язуються: вживати всіх належних законодавчих, адміністративних та інших заходів для реалізації прав інвалідів; дотримуватися всіх приписів, зокрема законодавчих, для зміни чи скасування чинних законів, постанов, звичаїв, які є дискримінаційними стосовно інвалідів; декларувати в усіх стратегіях, правилах і програмах захист прав людей - інвалідів й заохочувати їх додержання; утримуватися від будь-яких дій або методів, які не узгоджуються із цією Конвенцією, й забезпечувати, щоб державні органи й установи діяли відповідно до неї; активно усувати дискримінацію за ознакою інвалідності з боку будь-яких осіб, організації чи приватних підприємств та ін.

Відповідно до Конвенції дискримінація за ознакою інвалідності означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній чи будь-якій іншій царині з причини інвалідності, метою або результатом чого є їх применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими.

Право на працю осіб зі зниженою працездатністю трактується як право на отримання можливості заробляти собі на гідне життя працюю, яку людина вільно обрала або на яку вона вільно погодилася, за умов відкритості ринку праці й виробничого середовища, що є доступними для таких осіб. Держави забезпечують і заохочують здійснення права на працю зазначеною категорією осіб шляхом втілення в життя відповідних заходів, спрямованих, зокрема, на: заборону дискримінації за ознакою інвалідності з усіх питань, що стосуються форм зайнятості, включаючи умови прийому на роботу, її збереження, просування по службі й безпечні здорові умови праці; захист прав інвалідів на справедливі і сприятливі нарівні з іншими умови праці, рівні можливості й винагороду за працю такої ж цінності; створення належних умов для здійснення інвалідами своїх трудових і профспілкових прав нарівні з іншими особами; наділення людей з фізичними вадами можливістю ефективного доступу до загальних програм технічної і професійної орієнтації, служб працевлаштування, професійного й безперервного навчання; розширення на ринку праці умов для працевлаштування і просування по службі інвалідів, а також надання допомоги в пошуках, одержанні, збереженні роботи й поновленні на ній; збільшення для них можливостей для зайняття індивідуальною трудовою діяльністю, підприємництвом, для розвитку кооперативів та організації власної справи; прийом інвалідів на роботу в державний сектор; стимулювання наймання інвалідів у приватний сектор; забезпечення таких людей необхідним пристосуванням робочого місця; заохочення набуття ними досвіду роботи в умовах відкритого ринку праці; розробка й реалізація програм професійної та кваліфікаційної реабілітації інвалідів, збереження робочих місць і встановлення гарантій повернення їх на роботу⁶⁶.

⁶⁶ Наталія Силенко Концептуальні засади Конвенції ООН про права інвалідів. Visegrad Journal on

Комітет з прав інвалідів був заснований відповідно до ст. 34 Конвенції про права інвалідів 2006 р. Він почав функціонувати у 2009 р. згідно з Конвенцією юрисдикція Комітету поширюється не тільки на держави, але і на їх інтеграційні об'єднання. Комітет складається з 18 експертів. Члени Комітету повинні володіти високими моральними якостями і визнаною компетентністю та досвідом у галузі, що охоплюється Конвенцією. Обираються члени Комітету таємним голосуванням зі списку кандидатів, висунутих державами-учасницями із числа своїх громадян, на засіданнях Конференції держав-учасників. При цьому приділяється увага справедливому географічному розподілові, представництву різних форм цивілізації та основних правових систем, збалансованій представленості статей та участі експертів-інвалідів. Експерти мають право на переобрання, але тільки один раз. У разі виникнення непередбачуваної вакансії держава-учасниця, що висунула кандидатуру, залишає посаду експерта, на решту терміну повноважень призначає іншого експерта.

Комітет проводить в Женеві дві сесії в рік, тривалістю один робочий тиждень кожна. Комітет встановлює власні правила процедури і обирає посадових осіб – голови, трьох його заступників та доповідача. Необхідний персонал і матеріальні засоби для ефективного здійснення Комітетом своїх функцій відповідно до Конвенції надаються Генеральним секретарем ООН. Основним обов'язком Комітету є розгляд періодичних, що держави-учасники представляють перший раз протягом двох років після набрання Конвенцією для них силу, а потім – не рідше ніж раз на чотири роки, а також тоді, коли просить Комітет.

Процедура розгляду доповіді включає в себе етапи, характерні для інших договірних органів: аналіз доповіді, напрям попереднього списку питань, отримання відповідей, власне розгляд в ході інтерактивного діалогу з представниками зацікавленої держави. За підсумками розгляду Комітет складає заключні зауваження, в яких виносить пропозиції і загальні рекомендації, що видаються йому доречними, і надсилає їх підзвітній державі. Комітет може запитувати у держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується здійснення положень Конвенції.

Завдання до теми 2

2.1 Питання для самоконтролю

1. Дайте загальну характеристику таким міжнародним документам:

1. Загальна декларація прав людини 1948 р.;
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.;
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.;
4. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.;
5. Конвенція ООН про права дитини 1989 р.
6. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р.
7. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р.
8. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю 2006 р.

2. Охарактеризуйте діяльність Ради Організації Об'єднаних Націй.

1. Які повноваження Верховного Комісара ООН з прав людини?
2. Що таке процедура 1503?

2.2 Виконайте тестові завдання

1. Органами ООН, до компетенції яких безпосередньо належать питання прав людини НЕ є:

- А. Економічна та Соціальна Рада ;
- Б. Генеральна Асамблея ;
- В. Верховна Палата ООН з прав людини ;
- Верховний комісар ООН з прав людини.

2. Зобов'язання держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод полягають у :

- А. гарантуванні кожному, хто поважає Конвенцію, дотримання всіх прав і свобод людини;
- Б. гарантуванні розгляду у Верховному Суді України скарг на порушення конституційних прав і свобод;
- В. гарантуванні кожному, хто перебуває під юрисдикцією держав-учасниць Конвенції, прав і свобод, визначених у Конвенції і додаткових протоколах до неї;
- Г. гарантуванні виключно громадянам держави-учасниці Конвенції прав і свобод, визначених у Конвенції і додаткових протоколах до неї.

3. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод затримання особи за відсутності підстав чи обставин, що прямо визначені в Конвенції, буде визнано:

- А. порушенням права на життя;
- Б. нелюдським, чи таким що принижує гідність, поведженням або покаранням;
- В. порушенням права на справедливий суд;
- Г. порушенням права на свободу та особисту недоторканність.

4. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на життя належить:

- А. кожній людині;
- Б. кожній людині, окрім засуджених до довічного позбавлення волі;
- В. кожній людині, окрім хворих на невиліковні хвороби;
- Г. лише громадянам держави, що є стороною Конвенції.

5. Міжнародні Пакти про права людини 1966 року структуровані на підставі класифікації прав людини:

- А. за характером людських потреб;
- Б. за значенням прав для їх носія;
- В. за сферами життєдіяльності суспільства;
- Г. за колом суб'єктів.

6. «Політичним» органом з прав людини, що складається з представників держав є:

- А. Комітет ООН з прав людини;
- Б. Комісія ООН з прав людини;
- В. обидва вищезазначені органи з прав людини;
- Г. жоден варіант не є правильним.

7. З яких джерел фінансується виконання рішення Європейського Суду з прав людини, яким визнано порушення Україною прав людини?

- А. за рахунок Ради Європи;
- Б. за рахунок державного бюджету України;
- В. За рахунок місцевих бюджетів;
- Г. за рахунок Європейського суду з прав людини.

8. Загальна декларація прав людини складається з :

- А. вступу і 80 статей;
- Б. 64 статей;
- В. преамбули і 30 статей;
- Г. 161 статті.

9. Закріплені в Загальній декларації прав людини норми мають:

- А. обов'язковий характер;
- Б. рекомендаційний характер;
- В. обов'язків характер мають лише перші 15 статей;
- Г. не мають ні обов'язкового, ні рекомендаційного характеру.

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права прийнятий:

- А. Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 1966 року;
- Б. Лігою націй у грудні 1926 року;
- В. Радою Європи у березні 1950 року;
- Г. жоден із варіантів не є правильним.

2.3 Розв'яжіть задачі

1. На черговому занятті з проблематики прав людини студентами обговорювалося питання права на освіту, що знайшло своє відображення в одній із статей Загальної декларації прав людини. Іван вказав, що право на освіту, згідно з Декларацією, має кожен.

Світлана зауважила, що освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості і збільшення поваги до прав людини і основних свобод, але цим правом наділяються перш за все громадяни держави.

Петро акцентував увагу на тому, що освіта повинна бути безплатною (хоча б початкова і загальна); початкова освіта повинна бути обов'язковою, технічна і професійна освіта – загальнодоступною, а вища освіта – однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного; що освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй з підтримання миру.

Із чією позицією не можна погодитися цілком? Відповідь аргументуйте

2. На основі положень тексту Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визначте, стосовно яких осіб, за вчинені ними найтяжчі злочини, смертний вирок не виноситься, а вже винесений не виконується?

3. На семінарі виникла дискусія з приводу визначення кола осіб, здатних звертатися до Комітету з прав людини із повідомленнями про порушення певною державою якогось із прав, викладених у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права.

Студент Файзуліна В.В. відстоювала позицію, що такими суб'єктами можуть бути виключно держави – учасниці Пакту, в особі уповноважених з прав людини, та Верховний комісар ООН із заохочення та захисту всіх прав

людини.

Студент Симоненко А.С. додав, що до таких осіб також належать громадяни держави, стосовно яких допущено порушення громадянських та політичних прав на території їхньої держави-громадянства. У свою чергу, студент Козедуб В.О. стверджував, що до такого переліку можуть бути віднесені будь-які особи, які підпадатимуть під юрисдикцію Пакту та стверджуватимуть, що вони є жертвами порушень якогось із прав, викладених у Пакті.

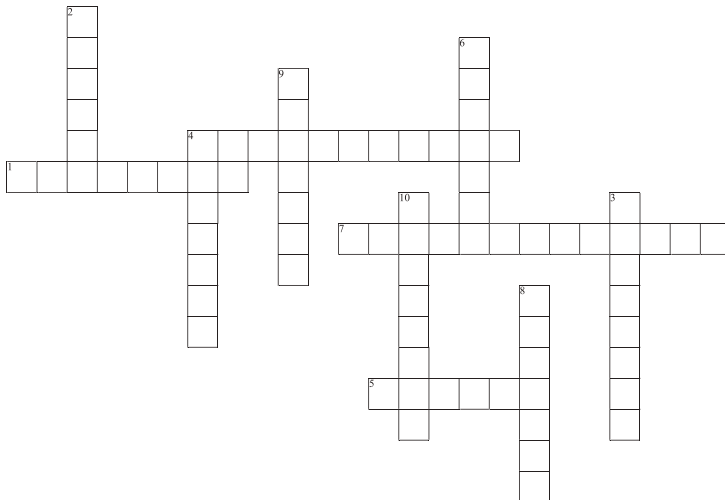
Визначте, позиція якого студента є правильною? Відповідь обґрунтуйте.

4. Громадянин України Петренко А.В. 30 червня 2014 р., після використання всіх доступних внутрішніх засобів правового захисту, звернувся до Комітету з економічних, соціальних та культурних прав із повідомленням про порушення його права на працю.

Проте, незважаючи на те, що Петренком А.В. було дотримано всіх вимог прийнятності повідомлення, визначених Факультативним протоколом до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права, Комітетом було прийнято рішення про відмову у прийнятті його повідомлення.

Обґрунтуйте, чому Комітет з економічних, соціальних та культурних прав відмовив у прийнятті повідомлення від громадянина України Петренка А.В., якщо відомо, що для України Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права набув чинності 3 січня 1976 р., а Факультативний протокол до Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права наша держава підписала 24 вересня 2009 р.

2.4 Розв'яжіть кросворд

По-горизонталі:

1. Документ, яким вносяться поправки до Конвенцій?
4. Основний державний документ (закон), який визначає державний устрій, порядок і принципи функціонування представницьких, виконавчих та судових органів влади, виборчу систему, права й обов'язки держави, суспільства та громадян –
5. Штаб-квартира Ради ООН з прав людини знаходиться в ...
7. Будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав. Поняття охоплює виключення або обмеження можливостей для членів певної групи відносно можливостей інших груп –

По вертикалі:

2. Світовий лідер із захисту прав та інтересів дітей, який працює у понад 190 країнах і територіях світу заради захисту й підтримки дітей з моменту їх народження і до початку дорослого життя –
3. Нагляд за виконанням ст. 3 Конвенції здійснює Комітет ООН проти ...
4. Європейська ... з прав людини – установа, яка в 1955–1998 роках займалася первісним розглядом скарг приватних осіб на порушення Європейської конвенції про права людини.
6. Щорічно Верховний ... подає на розгляд Генеральної Асамблеї доповідь з додержання прав людини.
8. Назва органу ООН у галузі прав людини ... ООН з прав людини.
9. Фахівець, Організації Об'єднаних Націй з певних питань.
10. Генеральна ... ООН — головний дорадчий, директивний та представницький орган Організації Об'єднаних Націй, створений у 1945 р. згідно зі статутом ООН.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЄВРОПІ

3.1 Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.: принципи тлумачення, особливості застосування в національному правопорядку

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р., безперечно, є основним документом, прийнятим Радою Європи у сфері захисту прав людини. ЄКПЛ відіграє значну роль в процесі гармонізації стандартів у галузі захисту прав і свобод людини в Європі. Права, закріплені в ЄКПЛ, в країнах Європи мають обов'язкову силу. Ці права визначають мінімальні обов'язкові стандарти, що відповідають вимогам сучасного європейського законодавства⁶⁷. Цю Конвенцію інколи навіть називають «статутним» договором РЄ, оскільки, незважаючи на відсутність відповідної вимоги в Статуті РЄ, починаючи з 1989 р. ПАРЄ за підтримки КМ РЄ наполягає на ратифікації Конвенції будь-яким кандидатом в члени РЄ.

Україна ратифікувала ЄКПЛ 17 липня 1997 року і Конвенція набула чинності 11 вересня 1997 року. Зв'язок між членством у РЄ та участю у ЄКПЛ закріплено і у тексті Конвенції. Так, відповідно до ч. 3 ст. 58 ЄКПЛ, «будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути і стороною цієї Конвенції на тих самих умовах»⁶⁸. Цю практику підтверджує й прецедент, коли в 1969 р. Греція заявила про вихід зі складу РЄ. Тоді міністр закордонних справ Греції направив Генеральному секретарю РЄ документи щодо денонсації Грецією Статуту РЄ та ЄКПЛ.

Права людини, що потребують захисту, містяться у Розділі I ЄКПЛ та у Протоколах до неї. Права і свободи людини, закріплені в Розділі I ЄКПЛ та протоколах до неї, охоплюють найважливіші цивільні, політичні та економічні права, в тому числі: право на життя, право на свободу та особисту недоторканність, свободу думки, свободу совісті та віросповідання, свободу вираження поглядів, право на мирні зібрання, право на об'єднання і асоціації, право на повагу до приватного і сімейного життя, право на справедливий судовий розгляд, право на повагу до власності, заборона дискримінації, катувань, рабства, примусової праці, недопустимість покарання без закону та інші права⁶⁹.

⁶⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Рада Європи. Офіційний вісник України. 1998 р., № 13, № 32 від 23.08.2006. с. 270.

⁶⁸ Абашидзе А.Х., Алисиевич Е.С. Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод. М., 2007.

⁶⁹ Шуміло, Інеса Анатоліївна. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОН Голембовська О.О. 168 с.

Принципи тлумачення Конвенції варто розуміти як основні інструментарії, якими ЄСПЛ керується під час вирішення справ. Зазначимо, що в національному законодавстві, передусім у всіх процесуальних кодексах, також передбачені принципи здійснення правосуддя, як-от: верховенство права, законність, демократизм, рівність перед законом та судом та інші. ЄСПЛ у своїх рішеннях також повсякчас керується вказаними принципами.

Принцип неілюзорності прав, гарантованих Конвенцією. Зміст цього принципу, як неодноразово наголошує в численних своїх рішеннях ЄСПЛ, полягає в тому, що Конвенція гарантує не теоретичні права та свободи, а такі, які мають конкретний і ефективний характер. Цей принцип застосовується ЄСПЛ у контексті різних статей Конвенції. Так у справі «Михайленки та інші проти України»⁷⁰ ЄСПЛ черговий раз наголосив на тому, що положення п.1 ст. 6 Конвенції (право на справедливий суд) треба розглянути ширше, аніж як просто право порушувати в судах позов для вирішення цивільного спору. ЄСПЛ, зокрема, зазначив: «Це право було б ілюзорним, якби національна правова система Високої договірної сторони дозволяла, щоб остаточне, обов'язкове для виконання судове рішення залишилося невиконаним на користь однієї зі сторін. Важко уявити, щоб п. 1 ст. 6 детально описував процедурні гарантії виконання судових рішень. Тлумачення ст. 6 як положення, що лише гарантує право на звернення до суду та проведення судового розгляду, могло б призвести до ситуації, несумісної із принципом верховенства права, який Високодоговірні сторони зобов'язалися поважати, ратифікуючи Конвенцію. Отже, виконання судового рішення має розглядатись як невід'ємна частина «судового процесу» для цілей ст. 6».

Принцип субсидіарної ролі ЄСПЛ. Сутість цього принципу впливає з декількох статей Конвенції – ст. ст. 1, 13, 19 та 35. Так, відповідно до ст.1 Конвенції, Високі договірні сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в р. I цієї Конвенції. Це означає, що обов'язок забезпечення прав і свобод лежить саме на державах-підписантах Конвенції. Для реалізації цього внутрішнього механізму в ст. 13 Конвенції закріплено право на справедливий суд на національному рівні. Звертатись до ЄСПЛ можна лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту. Отже, ЄСПЛ не варто розглядати як суд четвертої інстанції, він є наднаціональною судовою установою, до якої можна (необов'язково) звернутися тоді, коли держава, як вважає заявник, порушила його права, що гарантовані Конвенцією. Із цього випливає положення, на якому неодноразово у своїх рішеннях акцентував увагу ЄСПЛ: тлумачення національного законодавства, зокрема й процесуальних правил, що застосовуються в судовому провадженні, ЄСПЛ не здійснює; його роль обмежується

⁷⁰ European Court of Human Rights. Case of Mykhaylenko and others v. Ukraine (30 November 2004) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125396> (дата звернення 01.07.2020).

перевіркою того, чи результати такого тлумачення національними органами влади, особливо судами, відповідають Конвенції.

Принцип автономності тлумачення Конвенції. Держави-підписанти Конвенції представлені різними правовими системами, що на практиці може зумовлювати неоднакове сприйняття та розуміння тих чи інших Конвенційних термінів. Це, у свою чергу, може створити ситуацію, за якої ті чи інші держави начебо дотримуватимуться положень Конвенції, однак будуть вкладати в них свій зміст. Саме для уникнення таких ситуацій ЄСПЛ і вивів так звані «автономні» поняття – це уніфіковані терміни, зміст яких є однаковим під час застосування Конвенції для всіх держав-підписантів. Отже, у процесі практики ЄСПЛ сформував такі автономні поняття: цивільні права й обов'язки, суд, майно, жертва, сімейне життя, кримінальне правопорушення тощо.

Принцип юрисдикції та екстериторіальності. Юрисдикція та пов'язаний із цим термін «екстериторіальність» тісно переплітаються. Принцип юрисдикції, насамперед, стосується не юрисдикції ЄСПЛ, а юрисдикції держав. Як випливає зі змісту ст. 1 Конвенції, держави гарантують права і свободи не будь-якій особі, а лише тій, яка перебуває під їхньою юрисдикцією. Останнім часом стала поширеною практика встановлення у внутрішньому праві держави можливості здійснення нею екстериторіальної юрисдикції на території інших держав (зокрема для посилення юридичної відповідальності за вчинення певних злочинів). Визнання такої юрисдикції іншими державами можливе остільки, оскільки її здійснення не суперечить нормам міжнародного права, на основі яких визначається правомірність здійснення певною державою екстериторіальної юрисдикції на території іншої.

Принцип законності є наскрізним принципом, яким керується ЄСПЛ у вирішенні кожної справи. Зауважимо, що принцип законності є одним із принципів здійснення судочинства і в національному законодавстві, сутність якого в загальних рисах можна охарактеризувати як неухильне дотримання і виконання вимог закону, за якого судді не вправі відступати у своїй діяльності від вимог закону. У світлі практики ЄСПЛ цей принцип тлумачиться дещо ширше – під час застосування тієї чи іншої норми недостатньо посилення на її формальне закріплення в законі, ця норма має бути «якісною». Якість закону полягає в тому, щоб дати можливість зацікавленим особам передбачити наслідки його дії.

Принцип необхідності в демократичному суспільстві. Фраза «необхідність у демократичному суспільстві» зустрічається в ст. ст. 6, 8-11 Конвенції і пов'язана із правом держави втручатися в гарантовані вищезгаданими статтями права людини. Інакше кажучи, таке втручання має відповідати «нагальній суспільній необхідності», зокрема бути співрозмірним із переслідуюваною законною метою. Зазначимо, що йдеться не про абсолютні права, а про

відносні.

Принцип пропорційності, як і принцип необхідності в демократично-му суспільстві, застосовується в разі втручання в права, які не є абсолютними. Принцип пропорційності передбачає встановлення таких складників: а) використані засоби мають бути належними для досягнення легітимної цілі; б) засіб, що застосовується для обмеження, має бути менш обтяжливим для права особи; в) використані засоби мають бути пропорційними очікуваним наслідкам, тобто тягар, який несе особа, не може бути надмірним щодо вигоди, яку отримує протилежний інтерес. Варто зазначити, що ЄСПЛ у кожній конкретній справі не встановлює всі три означені складника принципу пропорційності: в одній справі увага акцентується на належності використаних засобів, в іншій – на встановленні найменш обтяжливого засобу тощо.

Для судів України застосування Конвенції та практики Європейського суду набули особливої актуальності з прийняттям 23 лютого 2006 року Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі – Закон про виконання), який увібрав у себе численні резолюції Комітету Міністрів Ради Європи⁷¹.

В Україні Конвенція має такий самий статус, як і інші законодавчі акти, тобто є частиною національного законодавства України згідно із положенням статті 9 Конституції, яка проголошує, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України». На додаток до цього, з огляду на частину першу статті 22 Конституції, яка визначає, що «права і свободи людини й громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними», є всі підстави стверджувати, що у випадку, коли гарантії прав людини, що зафіксовані у Конвенції, з тієї чи іншої причини залишилися неповними у Конституції України, пріоритет набувають саме Конвенція та практика Європейського суду.

У разі наявності колізій між нормами національного законодавства України та Конвенції пріоритетному застосуванню підлягають саме норми Конвенції як міжнародного договору. На користь цієї позиції можна навести такі аргументи:

По-перше, діє міжнародний принцип добросовісного виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, який фактично закріплений статтею 8 Конституцією України. Останній закріпився в процесі зміцнення міжнародних тенденцій «застосування примату міжнародного права». Цей прин-

⁷¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 2.07.2020).

цип визначений, зокрема: 1) у статті 26 Віденської конвенції «Про право міжнародних договорів» 1969 р. (ратифікована Україною 14 травня 1986 р), у якій закріплено, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись» (*pacta sunt servanda*) та статті 27 зазначеного документа, яка передбачає, що «учасник не може посилається на положення свого внутрішнього права як на виправдання для невиконання ним договору»; 2) у статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України» 29 червня 2004 р., якою прямо визначається: «...якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору»⁷².

По-друге, при обґрунтуванні пріоритетності норм Конвенції, необхідно акцентувати увагу на частині 3 статті 22 Конституції, згідно з якою «при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод».

3.2 Європейський суд з прав людини: юрисдикція та процедура звернення

Основним механізмом реалізації контролю РЄ над захистом прав людини у державах-членах РЄ є Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Згідно з початковою редакцією ЄКПЛ, ЄСПЛ був лише частиною триланкового механізму, що включав також Європейську комісію з прав людини і Комітет міністрів Ради Європи. Спочатку заявники повинні були звертатися зі скаргами в нині вже неіснуючу Європейську комісію з прав людини, яка виступала своєрідною попередньою інстанцією, оцінюючи скарги на предмет дотримання умов прийнятності, вивчаючи фактичні обставини справи, пропонуючи сторонам примирні процедури і лише після цього передаючи справу в ЄСПЛ, який був створений в 1959 році.

На момент утворення ЄСПЛ ратифікація ЄКПЛ державою-членом Ради Європи не тягнула за собою автоматичного визнання цієї державою юрисдикції ЄСПЛ. Держава повинна була зробити з цього приводу особливу заяву. Окрему згоду держави також потрібно було надати на визнання за громадянами та їх об'єднаннями права на звернення до ЄСПЛ з індивідуальною скаргою проти власної держави. Однак у 1994 році Радою Європи було прийнято Протокол №11 до ЄКПЛ (вступив у силу у 1998 році), яким попередня триланкова система була змінена на єдиний орган – Європейський суд з прав людини. Як результат такої реформи всі міждержавні та індивідуальні скарги тепер направляються відразу до ЄСПЛ, який реєструє їх і розглядає їх як на предмет прийнятності, так і по суті справи. Протокол № 11 до ЄКПЛ, без-

⁷² Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 3.07.2020).

умовно, підвищив ефективність роботи контрольного механізму Конвенції: якщо до реформи Європейська Комісія з прав людини та ЄСПЛ винесли 38 389 рішень по прийнятності та по суті справи за всі 44 роки своєї діяльності, то новий ЄСПЛ – 61 633 рішення по прийнятності та по суті справи лише за перші 5 років своєї роботи. Однак проблема перевантаженості Європейського Суду з прав людини все одно залишається актуальною. Частково це було пов'язано зі значним розширенням складу Ради Європи та стрімко зростаючою кількістю справ. Певним чином проблему намагалися вирішити прийняттям Протоколу №14 відкритого для підписання 13 травня 2004 р. Однак загалом проблема великої завантаженості та повільного розгляду справ у ЄСПЛ залишається актуальною.

До складу ЄСПЛ входять 47 суддів – по одному від кожної держави. Судді обираються ПАРЄ більшістю голосів за списком з трьох кандидатів, терміном на дев'ять років без права переобрання. Кожна держава-учасниця Конвенції самостійно визначає кандидатів в судді ЄСПЛ з урахуванням вимог, закріплених в ЄКПЛ. До таких критеріїв можна віднести вимоги, закріплені у ч. 1 ст. 32 ЄКПЛ, де зазначено, що судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності. Також існує віковий критерій, який закріплено у ч. 2 ст. 23 ЄКПЛ, де зазначено, що термін повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70-річного віку. Кандидат в судді ЄСПЛ не обов'язково повинен бути громадянином держави, що висуває його на цю посаду. Наприклад, суддею від Сан-Марино був обраний громадянин Італії, а від Ліхтенштейну було обрано суддю-громадянина Швейцарії. Компетенція ЄСПЛ обумовлена, перш за все, метою його діяльності, яка закріплена в ст. 19 ЄКПЛ: забезпечення дотримання зобов'язань, прийнятих на себе державами по ЄКПЛ та протоколами до неї.

Для досягнення поставленої мети ЄСПЛ наділений такою компетенцією: розглядати скарг на порушення прав і свобод людини, гарантованих відповідно до ЄКПЛ та протоколами до неї; тлумачити і застосувати положення ЄКПЛ та протоколів до неї; готувати консультативні висновки за запитом КМ РС.

До компетенції ЄСПЛ входить розгляд двох категорій скарг: міждержавних справ (ст. 33 ЄКПЛ) та індивідуальних скарг (ст. 34 ЄКПЛ). Переважна більшість звернень, що надходять до ЄСПЛ, це індивідуальні скарги, що направляються приватними особами або групами приватних осіб. Суб'єктом права на подачу заяви по міждержавній справі, так само як і відповідачем у такій справі, може бути тільки держава-учасник ЄКПЛ (ст. 33 ЄКПЛ). Згідно ст. 34 ЄКПЛ з індивідуальною скаргою до ЄСПЛ можуть звернутися будь-які фізичні особи, будь-які неурядові організації або будь-які групи осіб, які стверджують, що вважають себе потерпілими від порушення однією з

держав-учасників Конвенції прав і свобод людини, гарантованих ЄКПЛ або Протоколами до неї. Відповідно відповідачем у такій справі може бути тільки держава-учасник ЄКПЛ. Фізичні особи становлять найбільший відсоток від кількості осіб, що звертаються до ЄСПЛ з індивідуальними скаргами. Відповідно до ст. 14 ЄКПЛ, користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань.

Юрисдикція Суду відповідно до положень ст. 32 Конвенції, поширюється на всі питання, що стосуються роз'яснення та використання Конвенції і протоколів, та розглядаються Судом, справи згідно зі ст. ст. 33 (міждержавні справи), 34 (індивідуальні справи) та 47 (консультативні висновки за запитом Комітету Міністрів) Конвенції. При виникненні спору щодо юрисдикції Суду він самостійно вирішує це питання (ст. 32 і ст. 48 Конвенції)⁷³.

Юрисдикції Європейського Суду притаманний субсидіарний характер, який використовується тільки в межах Конвенції. Положення ст. 1 Конвенції описує принцип субсидіарності, який означає, що Суд своєю діяльністю створює додаткові гарантії захисту прав і свобод людини, що є передусім зобов'язанням самих держав-учасниць. Суддя Страсбурзького суду Соренсен підкреслював, що зобов'язання Суду є «субсидіарними за часом та обсягом по відношенню до діяльності компетентних національних органів влади. Завдання органів Конвенції – направляти та сприяти державам-учасникам Конвенції нести свої зобов'язання через власні правові інститути й процедури». Під час визначення юрисдикції Суду впливає ще одна особливість – відсутність взаємних завдань та обов'язків Високих Договірних Сторін. Наприклад, у 1961 р. Комісія у справі «Австрія проти Італії» висловила свою думку, яка до цього часу є важливою для визначення істотних юрисдикційних повноважень сучасного Суду: держава-учасниця, яка оскаржує дії іншої держави (незалежно від мотивів), «не може вважатися такою, що користується правом на заяву для забезпечення особистих інтересів, а радше такою, що привертає увагу Комісії до можливого порушення публічного порядку в Європі». Саме тому Комісія не взяла до уваги посилення Італії, яка ратифікувала Конвенцію на три роки раніше, ніж Австрія, та на відсутність взаємозалежності. Крім того, Австрія, на відміну від Італії, не була відповідальною за дії, що мали місце безпосередньо до дати набрання чинності Конвенції для Австрії. Таким чином юрисдикція Суду поширюється не тільки на звернення про порушення від держав-учасниць положень Конвенції, а й на заяви, подані особами, які є громадянами держав, що не ратифікували Конвенцію, або інших держав-учасниць, які неналежним чином дотримуються покладе-

⁷³ І. Г. Галкін Особливості юрисдикції європейського суду з прав людини. Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 285-287.

них зобов'язань. Юрисдикція Суду складається з чотирьох аспектів: предметна юрисдикція (*rationemateriae*), територіальна юрисдикція (*rationeloci*), юрисдикція в часі (*ratione temporis*), юрисдикція за колом суб'єктів (*ratione personae*).

Предметна юрисдикція Суду здійснює захист тільки тих прав, які зазначені в Конвенції та її протоколах. Крім того, Суд не приймає до розгляду будь-яку скаргу щодо порушених прав, які явно чи по суті не належать до Конвенції, навіть коли такі права гарантуються іншими міжнародними договорами. Наприклад, розгляд заяв про порушення таких прав як право на самовизначення, право на доступ до державної служби або захист більшості економічних та соціальних прав залишається поза компетенцією Суду. Під час встановлення предметної компетенції при розгляді скарги Суд спирається на власне розуміння характеру чи змісту того чи іншого порушеного права. Проте прийняття Судом рішення щодо поданого звернення сумісності з предметною юрисдикцією з положеннями Конвенції не означає визнання Судом наявності порушення права чи прав, гарантованих Конвенцією, оскільки цьому має передувати комплексний розгляд справи як стосовно прийнятності заяви, так і стосовно суті справи. Предметна юрисдикція Суду є найбільш динамічною, оскільки відповідні положення Конвенції постійно набувають нового розуміння за результатами. На сьогоднішній день Європейський суд з прав людини вважається однією з основних міжнародних правозахисних інституцій європейської системи захисту прав людини.

Територіальна юрисдикція Суду в контексті положень ст. 1 Конвенції тісно пов'язана з їхньою територією, але не завжди обмежується суто цією територією. Також згідно з нормами міжнародного права до території держави відносять і ті об'єкти, які прирівнюються до території держави. А тому під юрисдикцію держави підпадають дії посадових осіб держави на території іншої держави. Отже, територіальну юрисдикцію Суду можна визначити як сукупність територій держав-учасниць Конвенції, а також територій, за міжнародні відносини яких вони відповідають.

Юрисдикція в часі (*ratione temporis*). Юрисдикція Суду в часі починає діяти, тобто породжувати права і обов'язки для держав-учасниць з моменту набуття чинності, а для держав, що приєдналися – з моменту набуття чинності для кожної держави, яка приєдналася. Відповідно до положень Конвенції, Суд не розглядає подані заяви щодо фактів порушення прав людини, які відбулись до моменту набрання чинності Конвенції для держави-відповідача (справа «Подбельські проти Польщі», 1998 р.). Проте практика Суду свідчить, що виняток можуть становити заяви, в яких йдеться про «тривалі порушення»: коли початкові факти порушення, відображеного в заяві, мали місце до дати набрання чинності Конвенції для держави-відповідача, але вони безпосередньо визначали стан заявника вже після зазначеної дати (справа

«Папаміхалопулос та інші проти Греції», 1993 р.). Відповідно до положень ст. 58 Конвенції кінцевим проміжком часу юрисдикції Суду для Високої Договірної Сторони визначається з моменту денонсації Конвенції (денонсація може відбутися через п'ять років з моменту набрання чинності Конвенції державою-учасницею та через шість місяців після офіційного звернення до Генерального секретаря Ради Європи), але не звільняє її від взятих зобов'язань Конвенції щодо будь-якого порушення, яке могло бути вчинене до дати набрання дії денонсації. Таким чином, Судом може бути прийнята до розгляду заява проти держави до набрання чинності денонсації Конвенції. Наприклад, у справі, коли Данія, Норвегія та Швеція подала скаргу проти Греції в квітні 1970 року. Тоді остання денонсувала Конвенцію 12 грудня 1969 року. Комісія прийняла до розгляду подану скаргу, вирішивши, що Греція все ще несе зобов'язання згідно з положеннями Конвенції. Водночас Комісія призупинила розгляд цієї скарги та повернулася до неї тільки після того як Греція відновила статус держави-учасниці Конвенції в 1974 році.

Юрисдикція Суду за колом суб'єктів визначається згідно з положеннями ст. ст. 33 та 34 Конвенції, а саме: розглядає заяви проти будь-якої держави-учасниці, які подані іншими державами-учасницями або будь-якими особами, недержавними організаціями або групами осіб, що відносять себе до категорії потерпілих, викладених у Конвенції чи в її протоколах.

Юрисдикція Суду щодо розгляду міждержавних справ є відмінною від традиційних норм міжнародних відносин – право на дипломатичний захист. У ст. 33 Конвенції зазначено: «Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною». Таким чином, держава-учасниця Конвенції має право подати скаргу до Суду не тільки в разі порушення прав і свобод її громадян іншою державою, але й в інших випадках, коли інша Висока Договірна Сторона порушує положення Конвенції та протоколів до неї. Розгляд зазначеної скарги не є втручанням у внутрішні справи держави, адже вони не є такими з огляду на зобов'язання, які були взяті на себе державами-учасницями Конвенції. Дипломатичний захист надає право державі подати скаргу проти іншої держави в міжнародному судовому органі лише у випадку, коли сама держава є об'єктом порушення або захищає права свого громадянина (громадян), які, на її думку, є порушеними внаслідок протиправної поведінки згідно з міжнародним правом. У рамках права на дипломатичний захист тільки ефективний зв'язок між державою та особою у вигляді громадянства дає право державі висунути на міжнародному рівні вимоги від імені особи.

Кожен може звернутися до Суду, якщо вважає, що Він особисто є жертвою порушення однією з держав – сторін Конвенції Його прав чи основоположних свобод, які захищаються Конвенцією та протоколами до неї. Суд

може розглядати лише ті заяви, в яких йдеться про порушення гарантованих Конвенцією та протоколами до неї прав – одного або кількох. Відповідно до статті 19 Конвенції, Європейський суд створений для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Відповідно до статті 32 Конвенції, юрисдикція Європейського суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції і протоколів до неї та які передаються на його розгляд відповідно до статей 33, 34 і 47 Конвенції. Відповідно, Суд не виконує функції національного суду та не має повноважень скасовувати або змінювати рішення національних судів. Суд також не може безпосередньо втручатися в діяльність органу влади, дія або бездіяльність якого спричинила порушення.

Суд може розглядати лише ті заяви, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію та відповідні протоколи, і які стосуються подій, що відбувалися після дати ратифікації (відповідна інформація щодо дат ратифікації Конвенції та протоколів до неї розміщена на офіційному сайті Європейського суду. Особа може звернутися до Суду лише зі скаргами, предмет яких перебуває у сфері відповідальності суб'єкта владних повноважень (наприклад: парламенту, суду, прокуратури тощо) однієї з цих держав. Суд не розглядає заяви, спрямовані проти приватних осіб або недержавних інституцій. Згідно з п. 1 статті 35 Конвенції, Суд приймає заяви до розгляду лише після того, як були використані усі внутрішні засоби юридичного захисту, і лише протягом шести місяців з дати винесення остаточного рішення. Якщо ж національний суд зволікає з розглядом справи, тоді право на звернення зберігається протягом усього часу зволікання, аж до вирішення українським судом справи. Суд не розглядає заяву, яка не відповідає цим умовам.

Особа може подати заяву до Суду протягом шести місяців після ухвалення остаточного рішення судом або органом влади, до компетенції яких належить визначення питання, що є предметом звернення до Суду. Шестимісячний строк відраховується з моменту ознайомлення особи або ознайомлення адвоката особи з остаточним судовим рішенням, за результатами звичайної процедури оскарження на національному рівні, або ж – у разі якщо особа вважає, що ефективний засіб юридичного захисту щодо такого порушення на національному рівні відсутній – з моменту стверджуваного порушення. Перебіг шестимісячного строку припиняється в момент отримання Судом першого листа, в якому чітко викладено – хоча б у стислій формі – предмет заяви, яку особа має намір подати, або заповненого формуляру заяви.

Офіційними мовами Суду є англійська та французька, але за бажанням можна звертатися до Секретаріату Суду офіційною мовою однієї з держав, що ратифікували Конвенцію. На початковій стадії провадження Суд може також листуватися з особою, що подала скаргу цією мовою. Проте, якщо Суд

не визнає заяву неприйнятною на основі надісланих документів, а вирішить запропонувати Уряду висловити свою позицію щодо скарг заявника, Суд вестиме листування англійською чи французькою мовою, а заявник, за загальним правилом, повинен буде надсилати подальші зауваження англійською чи французькою мовою. Суд приймає лише ті заяви, які надіслані поштою (а не по телефону). Якщо заявник відсилає свою заяву електронною поштою або факсом, то обов'язково потрібно продублювати її звичайною поштою. Також немає необхідності бути особисто присутнім у Суді для усного викладення обставин справи. Листи і документи, які надсилаються до Суду, не потрібно прошивати степлером, склеювати чи скріплювати іншим чином. Усі сторінки повинні бути послідовно пронумеровані.

Згідно з положеннями правила 47 Регламенту Суду, в заяві необхідно: навести стислий виклад фактів, щодо яких заявник скаржитися, та суть скарг; зазначити права, гарантовані Конвенцією або протоколами до неї, які, на думку заявника, були порушені; назвати національні засоби юридичного захисту, якими скористався заявник; навести перелік рішень судів (або інших державних органів) у справі, із зазначенням дати кожного рішення та органу, який його виніс, а також коротку інформацію про зміст цього рішення. До листа необхідно додати копії самих рішень (Суд не повертає надіслані йому документи, тому необхідно надсилати виключно копії, а не оригінали). Правило 45 Регламенту Суду вимагає, щоб заява була підписана особисто заявником, або його представником. Якщо заявник не бажає розкривати свою особу, він може зазначити це в заяві до Суду та викласти причини на виправдання такого відступу від загального правила гласності провадження в Суді. У виняткових і виправданих випадках Голова Палати Суду може надати дозвіл на анонімність.

Індивідуальна заява має бути викладена у письмовій формі мовою однієї з держав, які ратифікували Конвенцію. Тобто не зважаючи на те, що судочинство у Європейському суді з прав людини ведеться англійською або французькою мовами, Ви можете викласти свою заяву українською, російською або іншою офіційною мовою держав-учасниць Конвенції та протоколів до неї. Важливо пам'ятати, що заява до Суду може бути викладена лише на офіційному бланку формуляра заяви.

Заповнюючи заяву, потрібно дотримуватися вимог щодо її змісту. Тому перед заповненням варто ознайомитися з офіційною пояснювальною нотаткою для осіб, які бажають звернутися до Європейського суду з прав людини. Відповідний документ наведений у додатку.

Готуючи звернення, потрібно:

- вказати інформацію про сторін – Вас як заявника (прізвище, ім'я, по-батькові, дату народження, громадянство, стать, рід занять та адресу), такі ж дані про Вашого представника (за його наявності), а також

- назвати державу-відповідача;
- стисло викласти факти про порушення. Кожну подію потрібно описувати у хронологічній послідовності, вказуючи точні дати. Якщо Ваша скарга стосується кількох питань, слід написати про кожне з них окремо;
 - зазначити, які саме права та свободи були порушені з посиланням на конкретні статті Конвенції та протоколів до неї, які гарантують ці права. Потрібно також пояснити, чому саме Ви вважаєте, що викладені Вами факти слід вважати порушенням Конвенції;
 - стисло викласти вимоги. Потрібно зазначити яких результатів Ви очікуєте від розгляду справи в Суді. Якщо Ви хочете, щоб за результатами вирішення справи Суд присудив Вам справедливую сатисфакцію (грошову компенсацію за шкоду понад ту, що вже була відшкодована за національним законодавством), слід чітко вказати суму у євро, на яку, на Вашу думку, Ви заслуговуєте для відшкодування шкоди, завданої порушенням. До Ваших вимог про компенсацію Ви можете включити також витрати, які Ви понесли на оплату послуг юриста для звернення до Суду і подальші витрати на адвоката, які необхідно буде понести, якщо Суд прийме Вашу справу до розгляду. Вираховуючи суму грошової компенсації, варто звернути увагу, що Суд при призначенні компенсації суд діє справедливо і враховує мотиви кожної сторони. Наприклад, при вирахуванні витрат на правову допомогу Суд буде брати до уваги середньостатистичні тарифи на послуги українських адвокатів, якщо Ви користуєтеся їхніми послугами. Якщо Ви необґрунтовано завищили суму Ваших вимог, Суд знизить її розмір.
 - зазначити, чи зверталися Ви з аналогічною скаргою з цього самого питання до інших міжнародних установ. Якщо так, потрібно повідомити про такі звернення, вказавши коли та до якої міжнародної установи вони подавалися і зазначити про дату та результати розгляду Вашого звернення. У таких випадках слід також додати копію рішення відповідної міжнародної організації.
 - вказати, які національні засоби юридичного захисту Ви використали. Тут потрібно назвати всі засоби, якими Ви скористалися в Україні для захисту Ваших прав чи свобод. Викладена інформація повинна свідчити про вичерпність національних засобів захисту або про те, що використання інших засобів не дасть ефективного результату;
 - вказати докази, які засвідчують викладені Вами факти. Зокрема, у заяві потрібно навести перелік офіційних рішень у Вашій справі із зазначенням дати ухвалення кожного з них та інстанції, яка його ухвалила, стислий виклад суті рішень. Слід пам'ятати, що офіційними

рішеннями у Вашій справі не обов'язково можуть бути лише судові рішення, це можуть бути й рішення інших органів влади та посадових осіб.

- підписати заяву та зазначити дату її підписання. Якщо заяву від Вашого імені подає представник, повноваження якого підтверджуються доданою до заяви довіреністю, він повинен поставити на ній свій підпис.

Подаючи індивідуальну заяву, потрібно додати документи, якими Ви підтверджуєте факти порушень Ваших прав. Це насамперед повинні бути копії рішень у Вашій справі. Оригінали додавати не потрібно. Якщо від Вашого імені заяву підписує представник, до неї потрібно додати належно оформлену довіреність, яка підтверджує повноваження представника. Бланк довіреності Ви можете знайти у додатку. Перед відправленням заяви слід послідовно пронумерувати кожну сторінку.

Усю кореспонденцію стосовно скарги необхідно надсилати за адресою:

The Registrar
European Court of Human Rights
Council of Europe
F-67075 STRASBOURG CEDEX
FRANCE – ФРАНЦІЯ.

Після отримання Судом першого листа або формуляру заяви Секретаріат Суду надсилає відповідь з повідомленням про те, що було відкрито справу, номер якої потрібно зазначати в усіх наступних листах до Суду. Надалі Суд може звернутися за додатковою інформацією, документами чи роз'ясненнями, пов'язаними із заявою.

3.3 Виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. №3477/IV

Процедура виконання рішень регламентується Законом України «Про виконавче провадження»⁷⁴ та Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Українське законодавство під виконанням рішень визнає: «а) виплата Стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; б) вжиття заходів загального характеру». До таких заходів варто віднести: заходи, передбачені в рішенні Суду про дружнє врегулювання; внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування; забезпечення юридичної експертизи законопроектів; забезпечення професійної підготовки з питань

⁷⁴ Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення 5.07.2020).

вивчення Конвенції та практики ЄСПЛ прокурорів, суддів, адвокатів та інших правоохоронних органів; інші заходи, які визначаються з боку Комітету міністрів Ради Європи⁷⁵

Уповноваженою особою, яка здійснює контроль за впровадженням практики ЄСПЛ в Україні є Урядовий уповноважений у справах Європейського суду з прав людини.

Оцінюючи ситуацію в загальносвітовому аспекті, варто зазначити, що не лише Україна славиться ігноруванням рішень ЄСПЛ. Окрім України, ще 8 держав-учасниць Ради Європи не виконують рішення ЄСПЛ, зокрема Росія та Польща. Парламентська Асамблея Ради Європи у своїй резолюції «Виконання рішень Європейського суду з прав людини» з приводу українського питання зазначила що з часу останньої подібної резолюції «в Україні майже не спостерігається прогресу з виконання вироків ЄСПЛ. Це можна частково пояснити останніми драматичними подіями в країні, анексією Криму та ескалацією конфлікту на сході, попри ці обставини, Україна юридично зобов'язана виконувати рішення ЄСПЛ»⁷⁶. З цією думкою не можна не погодитися, оскільки держава за будь-яких обставин має забезпечувати дотримання прав і свобод своїх громадян. Питання правового закріплення виконання рішень ЄСПЛ в різних країнах є дуже багатоманітним. Ці відмінності стали об'єктом дослідження багатьох наукових праць. Так, наприклад, Блажівська Н.Є. у своїй статті «Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект» зазначає, що вагомі відмінності виявляються саме у важливих аспектах процедури виконання рішення ЄСПЛ. Серед таких аспектів можна виділити наступні: наявність спеціального закону, який регулює процедуру виконання рішень ЄСПЛ; кваліфікація рішення ЄСПЛ як виконавчого документа; існування спеціальної процедури виконання рішень ЄСПЛ, яка відрізняється від процедури виконання рішень національних судів; наявність «єдиного вікна» для отримання заявником грошової компенсації (справедливої сатисфакції, передбаченої статтею 41 Конвенції); існування спеціальної статті витрат державного бюджету для виплати грошових компенсацій на підставі рішень ЄСПЛ; можливість перегляду рішення національного суду на підставі рішення ЄСПЛ, безпосередньо передбачена процесуальним законом⁷⁷.

Питання неналежного виконання не лише європейських, а й національ-

⁷⁵ Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення 5.07.2020).

⁷⁶ Власенко В. Обов'язково до виконання Газета «Урядовий кур'єр» URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/obovyazkovo-do-vikonannya/>. (дата звернення 7.07.2020).

⁷⁷ Блажівська Н. Є. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект. Вісник Вищої ради юстиції. 2010. № 2. URL: [http://www.vru.gov.ua/ Docs/visnik02_11.pdf](http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik02_11.pdf). (дата звернення 10.07.2020).

них рішень Україною підіймав і сам Суд у справі «Бурмих проти України»⁷⁸. Оскільки в провадженні ЄСПЛ знаходилося занадто багато заяв щодо порушення права на судовий захист, що полягає у невиконанні рішень, суд вирішив об'єднати всі вже прийняті скарги у одну справу та відмовити у подальшому розгляді аналогічних заяв. За основу було взято рішення «Іванов проти України». Важливим є той факт що рішення по цій справі було прийнято Європейським судом ще у 2004 році, проте за 12 років Україна так і не навчилася дотримуватися принципу розумності строків не лише прийняття, але й виконання рішень. Загалом, за весь час до ЄСПЛ надійшло близько 29 тисяч аналогічних скарг. Тільки за останні п'ять років Суд ухвалив близько 6 000 рішень. Загальна сума присуджених компенсацій у справах проти України за цей період – близько 12 мільйонів євро⁷⁹.

Яскравим прикладом цього є справа «Бочан проти України (№2)»⁸⁰. Так, у зазначеній справі Європейський суд з прав людини констатував порушення прав заявниці, що передбачені положеннями Конвенції. З огляду на рішення Суду, заявниця звернулася до Верховного Суду України із заявою про перегляд судових рішень за винятковими обставинами (у 2008 р.). У свою чергу, Верховний Суд України не задовольнив заяву Бочан та, відповідно, не врахував висновки Європейського суду з прав людини у її справі, а саме висновку щодо оцінки національними судами доказів у справі. На думку Бочан, це становило нове порушення п. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Протоколу 1 до Конвенції, у зв'язку з чим вона знову звернулася до Європейського суду з прав людини. Європейський суд з прав людини, розглянувши заяву Бочан, знову констатував порушення прав заявниці та зазначив: «У своїй ухвалі Верховний Суд України грубо викривив висновки рішення Суду. Зокрема, Верховний Суд України зазначив, що Суд встановив, що рішення національних судів у справі заявниці були законними та обґрунтованими і що їй було присуджено відшкодування у зв'язку з порушенням гарантії щодо «розумного строку», а ці твердження є некоректними. Суд зауважує, що обґрунтування Верховного Суду України становило не просто інше розуміння правового документу. Суд вважає, що обґрунтування Верховного Суду України можна тлумачити лише як «грубе свавілля» або «відмову у правосудді» у тому розумінні, що викривлений виклад рішення 2007 р. у першій справі «Бочан проти України» (Bochan v. Ukraine) призвів до руйнування намагань заявниці домогтися розгляду у рамках передбаченої національним законодавством процедури

⁷⁸ European Court of Human Rights. Case of Burmych and Others v. Ukraine (12 October 2017) URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192193_0 (дата звернення 9.07.2020).

⁷⁹ Сащенко М.І. Рішення ЄСПЛ як частина національного законодавства: проблемні питання, що виникають при виконанні та шляхи їх вирішення Молодий вчений. № 11 (63). 2018. С. 131-134

⁸⁰ European Court of Human Rights. Case of Bochan and Others v. Ukraine (№2) (5 February 2015) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156908> (дата звернення 9.07.2020).

касаційного типу її майнових вимог на підставі рішення Суду у попередній справі. У зв'язку з цим варто зазначити, що у своєму рішенні 2007 р. Суд встановив, що, зважаючи на обставини, за яких Верховний Суд України передавав справу заявниці до нижчестоящих судів, сумніви заявниці щодо безсторонності суддів, які розглядали справу, включаючи суддів Верховного Суду України, були об'єктивно обґрунтованими»⁸¹.

Отже, квазіплумачення висновків Суду під час перегляду справи Верховним Судом України може призвести до констатування повторного порушення положень Конвенції. Відтак, передбачений процесуальним законодавством України механізм перегляду Верховним Судом України рішень національних судів (з огляду на прийняття Судом рішення у цій справі) має бути ефективним, а не лише закріпленим у відповідному процесуальному кодексі, що матиме важливе значення у питанні зміцнення довіри українців до національних судів⁸².

3.4 Контроль Комітету Міністрів Ради Європи за виконанням рішень Європейського суду з прав людини

Виконання рішень Європейського суду з прав людини передбачається ст. 46 Конвенції про захист прав і основних свобод людини. Це положення створює специфічні правові зобов'язання для держави-відповідача. Контроль за виконанням рішень покладено на Комітет міністрів Ради Європи. Питання виконання рішень Європейського суду з прав людини розглядається на спеціальних засіданнях з прав людини відповідно до порядку, затвердженого Комітетом міністрів 10 січня 2001 р. на своєму засіданні заступників міністрів.

Доки держава не надасть інформації про виплату суми справедливої сатисфакції, визначеної Європейським судом з прав людини, чи про вжиття заходів, спрямованих на виправлення порушеного права (так звані заходи індивідуального характеру), питання виконання рішення ставиться на порядок денний кожного засідання з питань прав людини Комітету міністрів, якщо Комітет не вирішить інакше. Якщо держава-відповідач повідомить Комітет міністрів про те, що вона не готова надати звіт про вжиття заходів загального характеру (тобто заходів, спрямованих на усунення можливості аналогічного порушення щодо інших осіб), Комітет може ставити розгляд питання на порядок денний з інтервалом не більшим, ніж шість місяців.

У процесі контролю за виконанням рішень Європейського суду з прав

⁸¹ Сащенко М.І. Рішення ЄСПЛ як частина національного законодавства: проблемні питання, що виникають при виконанні та шляхи їх вирішення Молодий вчений. № 11 (63). 2018. С. 131-134.

⁸² Рішення ЄСПЛ як підстава для перегляду конкретної справи ВСУ: відновлення порушеного права чи формальність? URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/rishennya-espl-yak-pidstava-dlya-pereglyadu-konkretnoyi-spravi-vsuv-vidnovlennya-porushenogo-prava-ch.html> (дата звернення 12.07.2020)

людини Комітет міністрів приймає проміжні резолюції, де зазначає заходи, вжиті державою на момент прийняття резолюції, може висловити стурбованість з приводу недостатності цих заходів чи надати свої пропозиції щодо їх виконання, після встановлення факту, що держава вжила всіх заходів для виконання рішення Європейського суду з прав людини. Комітет міністрів приймає остаточну резолюцію з висновком, що він виконав свої функції контролю за виконанням рішення відповідно до частини другої ст. 46 Конвенції.

Отже, першим основним обов'язком держави є виплата сум, визначених Європейським судом як справедливе відшкодування заявникові. Відповідно до ст. 41 Конвенції Європейський суд може зобов'язати державу відшкодувати заявнику матеріальну та моральну шкоду, а також судові витрати. Виплата цих сум є обов'язковою, чітко визначеною у рішенні Суду.

Виплата має здійснюватися у кожній справі впродовж трьох місяців із дня набуття цим рішенням статусу остаточного. При цьому рішення набуває такого статусу через три місяці з дня винесення за умови, що сторони не звернулися з клопотанням про перегляд рішення Великою палатою Суду відповідно до ст. 43 Конвенції, або в день відхилення такого клопотання палатою з п'яти суддів, або якщо клопотання було задоволене, у день винесення рішення по суті Великою палатою (але в такому разі йдеться про набуття чинності рішенням Великої палати). Сторони також можуть повідомити Суд про відсутність наміру клопотати про перегляд рішення Великою палатою, тоді рішення набуде чинності в день надходження останнього повідомлення.

В Україні відповідно до ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» рішення Європейського суду з прав людини виконуються Державною виконавчою службою України.

Характер рішень Європейського суду з прав людини і той факт, що обов'язок держави виконати рішення Суду не ставиться в залежність від волі особи, на користь якої Європейський суд виніс рішення, обумовлюють специфіку виконання таких рішень. Європейський суд з прав людини, на відміну від національних судів, не видає виконавчих листів, і особа не зобов'язана ні самостійно пред'являти рішення до виконання, ні будь-яким чином стимулювати таке виконання. Держава зобов'язана сама виконати рішення Суду на користь особи, звільнити її від такого обов'язку може лише письмова відмова особи отримати присуджену за рішенням суму. Як правило, відмова від виконання буває частковою: у випадку невчасної виплати основної суми особа отримує право на пеню, але якщо затримка становила лише кілька днів і сума пені незначна, особа може відмовитися від нарахування пені.

Однак виплата справедливого відшкодування – не єдиний обов'язок, що впливає з рішення. На виконання рішення Європейського суду, де встановлено одне або кілька порушень Конвенції, державу-відповідача залежно від обставин справи може бути зобов'язано вжити певних заходів: по-пер-

ше, заходи індивідуального характеру на користь заявника, аби припинити незаконну ситуацію і відшкодувати її наслідки, по-друге, заходи загального характеру, щоб запобігти подальшим порушенням подібного типу.

На відміну від відшкодування матеріальної шкоди Європейський суд не вказує державі, які спеціальні заходи необхідно вжити щодо відновлення порушених прав заявника та стосовно запобігання подальшим порушенням, позаяк згідно з Конвенцією держави мають право самостійно обирати заходи індивідуального та загального характеру. Необхідність застосувати заходи індивідуального характеру на національному рівні додатково до відшкодування матеріальної і моральної шкоди розглядається Комітетом Міністрів у випадку, коли визнане за державою порушення продовжує мати негативні для заявника наслідки і їх не можна відшкодувати шляхом виплати грошової компенсації.

Виконання рішень Європейського суду мають певні особливості, в яких визнається порушення ст. 3 Конвенції (це – заборона катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання). Звичайно, немає жодної держави в Європі, де тортури чи нелюдське поводження були б дозволені законодавством, і все ж ст. 3 чи не найчастіше фігурує у рішеннях Європейського суду у порівнянні з іншими статтями. Вочевидь, що проблема полягає не в законодавстві, а в рівні загальної правової культури відповідних органів. Для усунення небезпеки визнання порушень за цією статтею держави проводять комплексні навчання працівників правоохоронних органів, пенітенціарних установ, де їм роз'яснюються стандарти Конвенції у цій сфері, що до певної міри знижує рівень порушень ст. 3 Конвенції в державі.

Зазвичай засоби впливу на державу є лише політичними. Проте на сьогодні за майже п'ятдесят років діяльності Європейського суду з прав людини зафіксовані лише поодинокі приклади тривалого невиконання рішень Європейського суду з прав людини. Політичні наслідки для держав, аж до виключення з членів Ради Європи, є непривабливими для європейських країн, а тому рішення, як правило, виконуються вчасно. Таким чином, маючи в своєму розпорядженні засоби виключно політичного впливу на державу, органи Конвенції створили ефективний механізм контролю за дотриманням гарантій Конвенції про захист прав та основних свобод людини. Виконання рішень Європейського суду не обмежується виплатою лише грошових компенсацій, а часто створює необхідність вжиття більш масштабних заходів.

3.5 Європейська соціальна хартія (переглянута)

Європейська соціальна хартія – міжнародний договір, що захищає соціальні та економічні права громадян держав, що приєдналися до Хартії, встановлює механізм міжнародного захисту економічних та соціальних прав людини для держав-членів Ради Європи. Доповнює у рамках Ради Європи

Європейську конвенцію про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, яка передбачає захист громадянських та політичних прав. Європейська соціальна хартія відкрита для підписання у квітні 1961 року, набула чинності 26 лютого 1965 року.

Хартія містить три категорії зобов'язань держав-учасниць. По-перше, держава-учасниця має прагнути досягнення умов для ефективної реалізації на її території прав і принципів політики у соціально-економічній галузі, проголошених у першій частині Хартії. По-друге, кожна держава-учасниця зобов'язана забезпечити реалізацію щонайменше 5-ти із 7-ми прав, перелік яких містить друга частина Хартії (право на працю; на організацію у профспілки; на колективне ведення переговорів; на соціальне забезпечення; на соціальну та медичну допомогу; право сім'ї на соціальний, правовий і економічний захист; право робітників-мігрантів та їх сімей на захист і допомогу). По-третє, держава-учасниця має визначити, які додаткові із передбачених Хартією прав вона захищатиме на своїй території.

Хартія зобов'язує державу-учасницю один раз у два роки подавати Генеральному секретарю Ради Європи доповідь про виконання взятих на себе зобов'язань. Така доповідь розглядається Комітетом експертів, що складається з 7 незалежних експертів, обраних Комітетом міністрів Ради Європи. Висновки Комітету експертів разом з доповідями держав передаються Парламентській асамблеї і підкомітету Урядового комітету із соціальних питань Ради Європи. Підкомітет передає свої висновки Комітету міністрів, який після консультацій з Парламентською асамблеєю уповноважений давати кожній державі-учасниці рекомендації щодо здійснення нею зобов'язань за Хартією. На практиці, однак, Комітет міністрів обмежується загальними рекомендаціями щодо імплементації зазначених у Хартії прав.

Пізніше була розроблена Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 року, яка набула чинності 1 липня 1999 року, і втілює в одному документі всі права, гарантовані Європейською соціальною хартією 1961 року, додатковим протоколом до неї 1988 року, додає нові права і містить поправки, прийняті Сторонами. Вона поступово замінює собою первинний договір 1961 року.

Європейська соціальна хартія (переглянута) була ратифікована Верховною радою України Законом від 14.09.2006 року. Цим Законом ратифіковано 27 статей (у тому числі 6 із 9 обов'язкових) та 74 пункти ЄСХ (переглянутої). Зокрема, стаття 1: Право на працю (пп. 1-4), стаття 5: Право на створення організацій, стаття 6: Право на укладення колективних договорів (пп.1-4), стаття 7: Право дітей та молоді на захист (пп. 1-10), стаття 16: Право сім'ї на соціальний, правовий та економічний захист, стаття 20: Право на рівні можливості та рівне ставлення при вирішенні питань щодо працевлаштування та професії без дискримінації за ознакою статі.

Водночас Верховна Рада не ратифікувала три із дев'яти обов'язкових статей, до яких входять ст. 12 (право на соціальне забезпечення), ст. 13 (право на соціальну та медичну допомогу) і ст. 19 (право трудящих-мігрантів та їхніх сімей на захист і допомогу). Україна також не приєдналася до п. 1 ст. 4 Хартії, яка гарантує право на справедливу винагороду («Визнати право трудящих на винагороду, котра гарантує їм і їхнім сім'ям достатній рівень життя»).

17 травня 2017 року було прийнято Закон України «Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)». Законодавчим актом внесено зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)», відповідно до яких Україна бере на себе зобов'язання вважати обов'язковими для України пункти 3 та 4 статті 12 Європейської соціальної хартії (переглянутої), а саме – докладати зусилля для поступового піднесення системи соціального забезпечення на більш високий рівень, а також вживати заходів шляхом укладання відповідних двосторонніх і багатосторонніх угод для забезпечення рівності між їхніми громадянами та громадянами інших Договірних Сторін у тому, що стосується прав на соціальне забезпечення, зокрема збереження пільг.

Хартія передбачає механізм контролю, що базується на підставі національних доповідей держав-учасниць (Протокол 1991 року), а також систему колективної скарги (Протокол 1995 року), яка дозволяє, серед іншого, профспілкам та неурядовим організаціям подавати колективні позови. Європейський комітет з соціальних прав (ECSR) є органом, що відповідає за контроль за дотриманням Хартії в державах, які є її сторонами. До Комітету входить 15 незалежних і неупереджених членів, які обираються Радою Комітету Міністрів РЄ терміном на шість років з можливістю одноразового переобрання⁸³.

3.6 Захист прав людини в Європейському Союзі. Хартія основоположних прав Європейського Союзу 2000 р.

На початку 1950-х рр., за часів, коли на європейську інтеграцію поклали багато надій, робилися пропозиції розробити Договір про Європейське політичне співтовариство, до тексту якого мали бути включені матеріальні положення Європейської конвенції прав людини. Однак після невдалих спроб ратифікувати Договір про європейське оборонне співтовариство у 1952 р. цю ідею було відхилено. Можливо, як негативна реакція на такі надмірні інтеграційні очікування у Договорі про заснування Європейського Економічного Співтовариства від 1957 р. було закріплено лише цілі економічної інтеграції і, незважаючи на ідеалістичні декларації договорів про три співтовариства,

⁸³ Європейська соціальна хартія (переглянута) : Міжнародний документ від 3 травня 1996 р. № 994_062. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062/conv#Text (дата звернення 13.07.2020)

жодних згадок про політичний союз та права людини до їх змісту включено не було.

Однак через незначний проміжок часу Європейське Співтовариство перетворилося на потужну організацію, діяльність якої впливала на більш широке коло питань політичного та соціального характеру, а отже, виходила за межі виключно економічної інтеграції. Більше того, заходи Співтовариства завдяки доктрині прямої дії часто мали прямі юридичні наслідки для приватних економічних та комерційних інтересів. Суб'єкти господарської діяльності почали звертатися за правовим захистом основних майнових та комерційних прав, охорона яких передбачена деякими конституціями держав-членів. Таким чином, перші кроки, зроблені Судом ЄС у сфері захисту прав людини, стосувалися економічних прав, зокрема права власності, а також свободи займатися торгівлею або професійною діяльністю.

Перші справи, які розглядалися Судом ЄС, засвідчили про небажання суддів надавати перевагу правам людини щодо права Співтовариства. Так, у справах C-1/58 *Stork v High Authority* (1959) та C-40/64 *Sgarlata v Commission* (1965) аргументи позивачів, які надавалися із посиланням на права людини, були відхилені на користь положень комунітарного права.

Цей підхід не відповідав позиціями тодішніх 6 держав-членів щодо прав людини. Після Другої світової війни західноєвропейські нації були більш ніж будь-коли відданими концепції захисту прав людини. Конституції Німеччини та Італії були перероблені із закріпленням зобов'язань цих держав щодо прав людини, включених до відповідного розділу. До 1955 р. всі перші держави-члени ЄЕС, крім Франції, ратифікували Європейську конвенцію з прав людини. Співтовариство та Суд були морально, якщо не юридично, зобов'язані захищати фундаментальні права людини. Таким чином, Суд не міг уже дотримуватися негативної позиції в цій сфері і з середини 1960-х рр. змінив її.

Важливе значення у цьому відношенні має справа C-26/69 *Stauder v City of Ulm* (1969). Вона стосувалася програми Співтовариства, що передбачала поставки в рамках соціальної допомоги масла за низькою ціною. Заявник отримував соціальну допомогу як жертва війни в Німеччині, і таким чином він підпадав під дію зазначеної програми; однак він виступав проти вимоги надавати для отримання масла купон, який містить інформацію про його ім'я та адресу: він доводив, що необхідність розголошувати ці дані є приниженням, і що це порушує його основні права людини. Він подав позов, стверджуючи, що рішення Співтовариства, яке розглядалося, є недійсним, оскільки воно містить таку вимогу. Спочатку позов було подано до німецького суду, який, у свою чергу, звернувся до Суду ЄС.

Суд ЄС констатував, що за правильного тлумачення захід Співтовариства не вимагав зазначення на купоні імені отримувача. Він постановив, що

«Тлумачення таким чином положення, що розглядається, не містить у собі нічого здатного обмежити основні права людини, гарантовані загальними принципами права Співтовариства, та ті, що захищаються Судом». У зв'язку з цим було визнано, що дотримання основних прав людини є загальним принципом права Співтовариства.

Крім того, рішення у справі *Stauder* заклало підвалини для класифікації прав, що мають захищатися в межах ЄС, відповідно до юридичної природи та характеру цих прав.

Таким чином, сформувалися три групи прав:

1. Функціональні права, які випливають з установчих договорів і є необхідними для функціонування внутрішнього ринку. Їх не виділено в окремий розділ чи главу, а розпорошено в текстах установчих договорів (зокрема, ст. 45 ДФЄС - право приймати реально запропоновану роботу, право залишатися на території держави-члена після завершення трудової діяльності або ст. 339 ДФЄС - охорона комерційної і професійної таємниці).

2. Спеціальні права - це друга група прав, пов'язана з правовими нормами, внесеними до правопорядку Маастрихтським договором. Ідеться про інститут європейського громадянства та передбачені ним основні права та свободи громадян Союзу. В доктрині європейського права ця група отримала назву «спеціальні права», оскільки їх було спеціально передбачено установчими угодами, про що свідчить той факт, що вони зібрані і систематизовані в межах одного розділу (Розділ II ДФЄС). За громадянами ЄС визнано право на вільне пересування і вибір місця проживання, активне і пасивне виборче право щодо виборів до Європарламенту та органів місцевого самоврядування, право на дипломатичний і консульський захист тощо.

3. Загальні або основні права людини - це третя група прав людини, які розуміють у тому сенсі, що надається цьому поняттю як у міжнародному, так і внутрішньодержавному праві. Зокрема, в судових рішеннях основними правами було визнано право власності (справа *Hauer*), право на повагу до приватного та сімейного життя, недоторканність помешкання і кореспонденції (справа *National Panasonic*), право на свободу висловлювання думки тощо. Загальні права отримали захист на рівні неписаного права ЄС завдяки запровадженню концепції загальних принципів права ЄС, спільних для держав-членів.

Новий підхід до захисту прав людини в ЄС було закріплено у справі *C-11/70 Internationale Handelsgesellschaft (1970)*, яка стосувалася спільної сільськогосподарської політики. Для контролю за ринком певних сільськогосподарських продуктів було введено систему, відповідно до якої експорт

дозволявся тільки в разі отримання експортером експортної ліцензії. У момент подання заяви про видачу ліцензії експортер повинен був депонувати грошову суму, яка підлягала конфіскації, якщо він не проводив експортну операцію в період чинності ліцензії. Заявник у цій справі, однак, подав скаргу, стверджуючи, що недійсною є вся система, яка порушує основні права людини. Одним із принципів, на який робилося посилення, був принцип пропорційності. Він заснований на концепції німецького конституційного права, який передбачає, що державні органи мають право накладати на громадян тільки такі зобов'язання, які необхідні для досягнення певної публічної мети. В Адміністративному суді ФРН, де було розпочато судочинство, стверджувалося, що зазначений захід Співтовариства є недейсним, бо він порушує німецький Основний Закон, а питання про його чинність було передане Суду ЄС.

Суд передусім констатував, що чинність заходу Співтовариства не може визначатися на основі норм та концепцій національного права: можуть застосовуватися тільки критерії Співтовариства. Таким чином, навіть порушення положень конституції якої-небудь держави-члена в частині основних прав не можуть впливати на чинність положень права Співтовариства. Після такої констатації Суд, проте, додав: «Однак необхідно перевірити, чи не були порушені які-небудь аналогічні гарантії, які є частиною права Співтовариства. В реальності додержання основних прав людини - невід'ємна частина загальних принципів права, яке захищається Судом ЄС. Захист таких прав, передбачений загальними для держав-членів конституційними традиціями, повинен бути забезпечений в рамках структури та цілей Співтовариства. Таким чином, із урахуванням сумнівів, виявлених Адміністративним судом, необхідно встановити, чи порушує система депозитів основні права, додержання яких повинно гарантуватися правовою системою Співтовариства».

Згодом Суд провів детальний аналіз системи та дійшов висновку, що у зв'язку з її функціонуванням будь-які основні права людини не порушуються.

Необхідно також зазначити, що наведене вище твердження має більш широкий характер, ніж його аналог у справі *Stauder*, через дуже важливий аспект: у ньому закріплено, що концепція прав людини, яка застосовується Судом і чинність якої базується тільки на праві Співтовариства, тим не менш, «передбачена» національними конституційними традиціями.

Наступний крок було зроблено під час розгляду справи *C-4/73 Nold v. Commission* (1974). Справа стосувалася рішення Комісії відповідно до Договору про Європейське об'єднання вугілля та сталі, яке передбачало, що оптові продавці вугілля не можуть купувати вугілля з Руру безпосередньо в агентства-продавця, якщо обсяг закупівлі менше за встановлений мінімум. Нолд був оптовим продавцем вугілля, який не бажав виконувати цю вимогу,

згідно з якою він повинен мати справу з посередником. Він подав позов до Суду, в якому стверджував, що рішення порушує його основні права людини, частково тому, що позбавляє його прав власності, а частково тому, що порушує його право на вільне ведення економічної діяльності. Таким чином, він розпочав процес у Суді згідно зі ст. 33 Суд визнав наявність цих двох прав дорозумілими принципами права Співтовариства, однак стверджував, що вони не повинні вважатися абсолютними та безумовними: стосовно них можуть встановлюватися обмеження, «виправдані спільними цілями Співтовариства», і «виключно комерційні інтереси та можливості» ними не враховуються. Таким чином, порушення не мало місця. У рішенні Суду міститься таке твердження: «Як уже заявив Суд, основні права являють собою інтегральну частину загальних принципів права, додержання яких він забезпечує. Під час забезпечення цих прав Суд повинен виходити із загальних для держав-членів конституційних традицій і, відповідно, не може підтримувати заходи, які не відповідають основним правам, що визнаються та захищаються конституціями цих держав. Подібним чином міжнародні договори, які передбачають захист прав людини, в яких держави-члени беруть участь або які вони підписали, можуть визначати основні напрями, яких необхідно дотримуватися в рамках права Співтовариства».

У двох аспектах ця констатація є більш широкою, ніж попередня, відоображена у справі *Handelsgesellschaft*: вона не залишає сумніву в тому, що захід Співтовариства, який перебуває у конфлікті з основними правами, буде анульований; також вона виявляє нове джерело «обґрунтування» цих прав - міжнародні договори.

Необхідно зазначити, що в рішенні у справі *Nold* Суд ЄС згадував договори, з якими держави-члени «співробітничать» або які вони підписали. Це наводить на думку, що для держави-члена необов'язково бути стороною договору: достатньо, якщо вона брала участь у переговорах, які привели до його укладення; так само після підписання договору необов'язково повинна слідувати його ратифікація.

Найважливіший в цьому відношенні договір - Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ). Усі держави-члени є сторонами цієї Конвенції, і, без сумніву, права, які нею охороняються, захищаються і в рамках ЄС. Суд ЄС у ряді випадків посилався на цей документ, а також на Європейську соціальну хартію 1961 р. та Конвенцію МОП.

Цікавою є позиція Суду ЄС щодо місця основних прав людини у праві ЄС. Її можна знайти у справі *C-44/79 Hauer v. Land Rheinland-Pfalz* (1979), яка стосувалася Регламенту Співтовариства, що встановлював тимчасову заборону на розширення посівів винограду. Хауер володіла землею у ФРН, яку планувала засіяти виноградом. Вона не могла цього зробити у зв'язку з дією регламенту і звернулася до німецького суду, який вимагав рішення Суду ЄС.

Суд визнав як принцип права ЄС право на власність і на свободу економічної діяльності, але після констатації того, що ці права не мають абсолютного характеру, постановив, що акт Співтовариства є виправданим як такий, що прийнятий в загальних інтересах, і таким чином підпадає під виключення стосовно цих прав. Рішення становить особливий інтерес, оскільки Суд, констатує, що право власності може бути обмежене, не тільки посилався на окремі положення конституцій трьох держав-членів (Німеччини, Італії та Ірландії), а й звернув увагу на низку деталей після аналізу відповідних положень ЄКПЛ.

З середини 1970-х рр. у рамках ЄС починають приймати документи, присвячені захисту прав людини. У 1977 р. було прийнято Спільну декларацію Європейського парламенту, Комісії та Ради міністрів, у якій висловлювалися їх прагнення дотримуватись і захищати основні права людини так, як вони сформульовані Судом ЄС. Таким чином, однією з основних рушійних сил у розвитку поваги прав людини в Євросоюзі став Суд.

Після підписання Єдиного європейського акта 1986 р., у преамбулі якого проголошувалося сприяння розвитку демократії через забезпечення основних прав і свобод, вживається ряд пріоритетних заходів у сфері прав людини, а також розглядається можливість включення принципу поваги прав людини до ДЕС.

Було запропоновано дві форми включення принципу поваги прав людини до права ЄС: закріплення у тексті ДЕС переліку основних прав людини або приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини. Останню пропозицію було внесено на розгляд Суду ЄС, який відхилив можливість приєднання до Конвенції з огляду на те, що Євросоюз не має компетенції у сфері захисту прав людини. В ухвалі 2/94 зазначалося: Суд ЄС оголошує про те, що ЄС не має компетенції на приєднання до Конвенції, оскільки установчі договори спеціально не наділили ЄС повноваженнями ані розробляти власні норми в галузі захисту прав людини, ані приєднуватися до наявних міжнародних договорів.

У 1989 р. у рамках Європейських Співтовариств було прийнято два акти про права людини з рекомендаційною силою:

1. Декларація основних прав і свобод, розроблена Європейським парламентом. Це невеликий акт з 25 статей, в якому проголошуються основні права всіх категорій, в тому числі соціально-економічні, а також їх гарантії та найважливіші принципи правового положення особистості (принцип рівності перед законом - ст. 3) та політичної сили в цілому (принцип демократії - ст. 17).
2. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників - це результат колективної творчості держав-членів (її підписали 11 з 12 то-

дшініх країні ЄС - усі, крім Великої Британії). Вона закріплює передусім соціальні права та гарантії особам найманої праці: право на зайнятість та винагороду, право на покращення умов життя та праці, право на соціальний захист тощо.

Головна частина Хартії містить 30 пунктів, багато з яких мають програмний характер (наприклад, згідно з п. 17 «Інформування, консультація та участь робітників в управлінні повинні розвиватися за відповідними напрямками, беручи до уваги чинну практику в різних державах-членах»).

Декларація Європейського парламенту та Хартія соціальних прав (згідно з її преамбулою має силу декларації) лише із застереженнями можуть бути названі джерелами основ правового статусу людини і громадянина в ЄС.

Наступний крок у сфері захисту прав людини та демократичних принципів у Євросоюзі було зроблено після підписання ДЄС, який набув чинності 1 листопада 1993 р. Уперше в тексті Маастрихтського договору було закріплено принцип поваги прав людини: у п. 2 ст. Р встановлено, що Союз вважає основні права людини, як вони гарантовані Європейською конвенцією з прав людини, підписаною 4 листопада 1950 р. в Римі, і як вони випливають зі спільних конституційних традицій держав-членів як загальних принципів права ЄС.

Амстердамський договір 1997 р. відтворив у ст. 6 формулювання, наведене у Маастрихтському договорі про ЄС. Крім того, ст. 7 ДЄС, запроваджена Амстердамським договором, передбачила право Ради призупиняти деякі права держав-членів, включаючи право голосу, якщо така держава-член буде визнана винною у порушенні основних принципів, закріплених у ст. 6. Ніццьким договором у 2000 р. було внесено зміни до ст. 7, якими передбачалися більш детальні та справедливі процедури, яких необхідно дотримуватися до винесення негативного рішення проти держави-члена, а також передбачалося вжиття запобіжних заходів до того, як такі порушення вже відбулися. Суд ЄС був наділений юрисдикцією стосовно процедурних положень.

Після тривалих коливань та проміжних заходів Європейська рада в Кельні у червні 1999 р. прийняла рішення про необхідність розробки проекту Хартії основних прав ЄС.

Після ухвалення керівниками держав-членів Хартію було прийнято і урочисто проголошено 7 грудня 2000 р. в Ніцці як спільний правовий акт трьох інститутів Союзу: Європарламенту, Ради та Комісії.

Певні спроби модифікації положень установчих документів щодо захисту прав людини в ЄС робилися під час розробки тексту Конституційного договору, підписаного 2004 р. Цей документ передбачав такі зміни:

- 1) інкорпорацію тексту Хартії основних прав 2000 р. до Конституційного договору (як розділ II Конституції);

- 2) закріплення положень щодо приєднання ЄС до Європейської конвенції з прав людини;
- 3) включення деяких додаткових прав та цінностей, на яких ґрунтується ЄС, а саме людська гідність та права «осіб, які належать до національних меншин»;
- 4) включення захисту прав дітей як цілі ЄС.

Конституційний договір, однак, не був ратифікований через негативні результати референдумів у Франції та Нідерландах і не набув чинності.

Поворотним пунктом у системі захисту прав людини в Євросоюзі стали підписання та ратифікація Лісабонського договору 2007 р. З моменту набуття чинності Лісабонським договором установчі договори ЄС містять такі положення стосовно захисту прав людини:

I. У ст. 2 ДЄС закріплено принцип поваги прав людини та основних свобод:

«Союз створений на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави та дотримання прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин. Ці цінності є спільними для держав-членів у рамках суспільства, яке характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю та рівністю жінок та чоловіків». Порушення цього принципу інститутами ЄС може слугувати підставою для позовів до Суду ЄС, а якщо аналогічні порушення систематичного та стійкого характеру допускають держави члени, то до них можуть бути застосовані санкції за рішенням Ради ЄС (ст. 7).

Усі держави-кандидати на вступ до ЄС зобов'язані відповідно до ст. 49 ДЄС поважати права людини. Стаття 6 п. 1 містить посилання на Хартію основних прав: «Союз визнає права, свободи та принципи, передбачені Хартією основних прав Європейського Союзу від 7 грудня 2000 р., яку прийнято у Страсбурзі 12 грудня 2007 р., яка буде мати деякі юридичні риси, як Договори». Крім того, п. 2 ст. 6 містить положення про те, що ЄС приєднується до ЄКПЛ, положення якої є загальним принципом права ЄС.

II. У ДФЄС містяться норми, які регулюють інститут європейського громадянства. Вони становлять предмет окремої - другої частини «Недискримінація та громадянство Союзу», яка також закріплює низку основних прав особистості (наприклад, право петицій або свободу пересування та вибору місця проживання).

Деякі права особистості містяться і в інших частинах ДФЄС. Зокрема, «свободи спільного ринку» (свобода пересування робітників, свобода заснування тощо), принцип рівності жінок і чоловіків з питань оплати праці та деякі інші. ДФЄС є джерелом повноважень інститутів Союзу з регулювання та захисту фундаментальних прав і свобод та демократичних принципів право-

вого статусу особистості. Наприклад, згідно зі ст. 18 та 19 Рада та Європейський парламент уповноважені приймати законодавчі акти та вживати інших заходів щодо боротьби з такими видами порушень принципу рівноправності, як дискримінація за національним принципом, за ознакою статі, раси, етнічного походження тощо.

До ДФЄС включено важливі гарантії захисту прав і свобод людини і громадянина, особливо від посягань з боку наднаціональних інститутів: скарги до Омбудсмана, позови до Суду ЄС, в тому числі про компенсації збитків, завданих індивіду Союзом та його посадовими особами тощо.

Крім того, ефективному захисту прав людини присвячений Протокол № 8 до ДФЄС. Передбачається, що угода про приєднання Союзу до ЄКПЛ буде містити положення, спрямовані на збереження специфічної природи ЄС та його правової системи. Зокрема, це стосується спеціальних положень щодо можливої участі Союзу у контролюючих органах ЄКПЛ, а також того, що судові позови, позивачем в яких будуть держави, які не є членами ЄС, та окремі особи, будуть подаватися в правильному оформленні до держав-членів ЄС та/або самого ЄС.

Така угода повинна забезпечити, що приєднання Союзу до ЄКПЛ не вплине негативним чином на компетенцію Союзу та повноваження його інститутів. Вона також гарантуватиме, що жодним чином не зміниться статус держав-членів по відношенню до ЄКПЛ, особливо щодо протоколів до неї, заходів, що вживаються як відступ від зобов'язань за Конвенцією відповідно до ст. 15 ЄКПЛ, та застережень, зроблених державами-членами згідно зі ст. 57 ЄКПЛ.

Таким чином, упродовж останніх 60 років ЄС пройшов тривалий шлях становлення своєї власної системи захисту прав людини: від повного відхилення ідеї про те, що захист прав людини може користуватися перевагою перед положеннями права ЄС, до розробки власного каталогу прав людини, яким стала Хартія основних прав.

3.7 Діяльність ОБСЄ у сфері визначення та просування стандартів захисту прав людини (Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин)

Незважаючи на те, що ОБСЄ функціонує, головним чином, як організація, що сприяє безпеці та миру в Європі, вона здійснила ряд важливих ініціатив з прав людини, на яких варто зупинитись. Зазначимо, що в рамках системи ОБСЄ вироблено механізм створення норм з прав людини і контролю за їх виконанням. Відправним моментом становлення системи було підписання в 1975 р. в Гельсінкі Заключного акта Нарadi з питань безпеки і співробітництва в Європі (далі – Заключний акт). Основоположною складовою цього документа є Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть

керуватися у взаємних відносинах, де міститься принцип «поваги прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії і переконань». Держави зобов'язалися дотримуватися прав людини без огляду на расу, стать, мову і релігію, поважати людську гідність, розвивати контакти між людьми. Особливо вони підкреслили свої зобов'язання поважати свободу особи сповідувати релігію або віру, права національних меншин, право на рівність перед законом і права осіб знати свої права і обов'язки і поводити себе відповідно до них. У зазначеному документі «повага прав людини і основних свобод» уперше офіційно зведена у ранг основного принципу політики і права європейських країн⁸⁴

Основні програмні документи ОБСЄ, підписані главами держав і урядів більшості європейських країн, їхні положення (політичні зобов'язання) є загально визнаними європейськими стандартами. Як показує практика, такі політичні норми можуть розглядатися і застосовуватися як високоавторитетні узгоджені допоміжні засоби при розробці як багатосторонніх, так і двосторонніх міжнародних договорів у галузі захисту прав людини. Найчастіше це відбувається шляхом прямого включення тексту таких загально визнаних політичних норм у юридичні документи. Про це свідчить, наприклад, сучасна правотворча діяльність Європейського Союзу та Ради Європи в цій сфері.

Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) – один з інститутів ОБСЄ, метою якого є забезпечення поваги прав і основоположних свобод людини, зміцнення та захист демократичних інститутів. Штаб-квартира знаходиться у Варшаві, Польща. Діяльність БДПІЛ охоплює весь регіон ОБСЄ та фінансується за рахунок коштів основного бюджету, який щорічно приймається державами-учасниками ОБСЄ, а також за рахунок добровільних внесків держав-учасниць. БДПІЛ було засновано в 1990 році як Бюро вільних виборів. Гельсінський документ 1992 року наділив БДПІЛ мандатом, що передбачав надання допомоги державам-учасникам ОБСЄ у «забезпеченні повної поваги до прав та основних свобод людини, дотриманні верховенства права, просуванні принципів демократії та будівництві, зміцненні та захисті демократичних інститутів, а також у забезпеченні толерантності у всьому суспільстві».

БДПІЛ сприяє проведенню демократичних виборів шляхом організації всебічного спостереження за виборчими процесами, виконанню державами-учасниками ОБСЄ своїх зобов'язань щодо людського виміру шляхом надання експертних оцінок та практичної підтримки у будівництві демократичних інститутів, реалізує різного роду проекти, спрямовані на розвиток та зміцнення її демократичних інститутів, здійснює навчальні програми для державних органів та неурядових організацій щодо підтримки, заохочення і

⁸⁴ Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. № 994_055. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення 15.07.2020).

контролю за дотриманням прав людини, надає допомогу місіям ОБСЄ тощо. БДППЛ також відіграє важливу роль в активізації діалогу між державами, урядами та громадянським суспільством. БДППЛ організує щорічні конференції ОБСЄ з людського виміру, три додаткові зустрічі та семінар, на яких розглядається прогрес урядів і надається можливість неурядовим організаціям вільно висловити свою стурбованість.

В Україні в рамках реалізації проєктів БДППЛ надавалась різноманітна допомога, зокрема у здійсненні моніторингу виборчих процесів в Україні (починаючи з 1998 року), у організації роботи Офісу Омбудсмена, реформуванні адміністративної структури Конституційного Суду України, удосконалення виборчого законодавства тощо⁸⁵.

Дієвим механізмом забезпечення захисту прав національних меншин стало створення на зустрічі ОБСЄ в Гельсінкі 1992 р. посади Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин. У прийнятих на зустрічі на найвищому рівні Гельсінських рішеннях від 10 липня 1992 р. був ухвалений мандат Верховного комісара у справах національних меншин (далі – Верховний комісар, ВКНМ). Згідно з ним Верховний комісар діє під егідою Комітету старших посадових осіб (у 1994 р. перейменованого в Керівну раду), що має слугувати механізмом запобігання виникненню конфліктів на найбільш ранній стадії (п. 2 ч. II). Верховний комісар забезпечуватиме, за можливості, «раннє попередження» та, в необхідних випадках, «термінові дії» щодо пов'язаних із проблемами національних меншин напружених ситуацій, які ще не вийшли зі стадії «раннього попередження», але потенційно здатні, на думку Верховного комісара, перерости в конфлікт у регіоні ОБСЄ, тобто становлять загрозу миру, стабільності або нормальним відносинам між державами-учасниками і вимагають уваги та дій Ради чи Комітету старших посадових осіб (п. 3 ч. II). Варто наголосити, що йдеться про напружені ситуації, які можуть перерости в конфлікт між державами регіону, а не про спірні питання всередині країни, які найчастіше стають предметом розгляду відповідних органів ООН та Ради Європи. У рамках своїх мандатних повноважень Верховний комісар має діяти конфіденційно і незалежно від усіх сторін, безпосередньо залучених у такі напружені ситуації (п. 4 ч. II). Вступаючи в особисті контакти з безпосередньо зацікавленими сторонами, він може обговорювати з ними відповідні питання і за необхідності сприяти встановленню діалогу, зміцненню довіри й співробітництва між ними (п. 12 ч. II). У розділі «Безпосередньо зацікавлені сторони» (пункти 26, 26а, 26б ч. II) до кола суб'єктів, які можуть передавати спеціальні доповіді ВКНМ і від

⁸⁵ Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДППЛ) URL : <http://www.ombudsman.gov.ua/page/secretariat/international-cooperation/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizaciyami/klyuchovimi-znarnodni-organi-u-galuzi-prav-lyudini/obsye/byuro-obsye-z-demokraticnix-institutiv-i-prav-lyudini-bdipl.html> (дата звернення 18.05.2020).

яких він може одержувати інформацію під час візиту в державу-учасницю, віднесено уряди держав-учасниць (у разі потреби – також регіональні й місцеві влади в районах, де проживають національні меншини); представників асоціацій, неурядових організацій, релігійних та інших безпосередньо зацікавлених груп національних меншин у районах із напруженою ситуацією, які уповноважені особами, що належать до таких національних меншин, представляти їх (п. 25).

Завдання до теми 3

3.1 Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте юрисдикцію Європейського суду з прав людини.
2. Опишіть процедуру звернення до Європейського суду з прав людини.
3. Які положення щодо виконання рішень ЄСПЛ містяться в Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р.
4. Яка структура в Європейській соціальній хартії (переглянутій)
5. Охарактеризуйте діяльність таких інституцій у сфері захисту прав людини:
 - а) Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ,
 - б) Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин.

3.2 Виконайте тестові завдання

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод була підписана

- A. 4 листопада 1950 року;
- Б. 3 вересня 1950 року;
- В. 4 листопада 1953 року;
- Г. 3 вересня 1953 року.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод набула чинності

- A. 4 листопада 1950 року;
- Б. 3 вересня 1950 року;
- В. 4 листопада 1953 року;
- Г. 3 вересня 1953 року.

3. Конвенція забороняє все, ОКРІМ

- A. Катування і нелюдське, або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання;
- Б. Рабство і примусову працю;
- В. Вислання особи з території держави, громадянином якої вона є, або позбавлення особи права в'їзду на територію держави, громадянином якої вона є;
- Г. Покарання відповідно до закону.

4. Право, яке НЕ захищається Конвенцією

- A. право на свободу думки;
- Б. право на свободу релігії;

- В. право на свободу слова;
- Г. право на свободу совісті.

5. До компетенції Європейського суду з прав людини НЕ належить

- А. розглядати міждержавні заяви;
- Б. розглядати індивідуальні звернення;
- В. розглядати справу, яка розглядалася Судом з тих самих підстав і використано інший механізм захисту права;
- Г. надання консультативних висновків щодо тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

6. Контроль за виконанням рішень Європейського суду з прав людини покладено на

- А. Кабінет Міністрів України;
- Б. Комітет міністрів Ради Європи;
- В. Кабінет міністрів Ради Європи;
- Г. Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини.

7. Відповідно до практики ЄСПЛ, право на справедливий суд вважається ілюзорним, якщо:

- А. розгляд справи відбувся з порушенням строків, встановлених національним законодавством;
- Б. національний суд не застосував практику ЄСПЛ, на яку посилались сторони в провадженні;
- В. рішення, винесене у справі, неодноразово скасовувалось судом вищої інстанції;
- Г. доводи сторін не були «заслухані» судом.

8. Принцип правової визначеності положень законодавства:

- А. закріплений виключно в практиці ЄСПЛ;
- Б. не є джерелом права в Україні;
- В. для можливості застосування в національній практиці має бути чітко передбачений в кожному процесуальному кодексі України;
- Г. в Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8 Конституції України), одним з елементів якого є правова визначеність положень законів та інших нормативно-правових актів.

9. Бюро демократичних інститутів та прав людини – це

- А. важлива регіональна інституція, що займається правами людини;
- Б. важлива регіональна інституція, що займається обов'язками людини;
- В. інституція, що регулює відносини у сфері діловодства;
- Г. інститут права, який відповідає за тлумачення національного законодавства.

10. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод

- А. 17 липня 1997 року;
- Б. 11 вересня 1997 року;
- В. 17 липня 1999 року;
- Г. 11 вересня 1999 року.

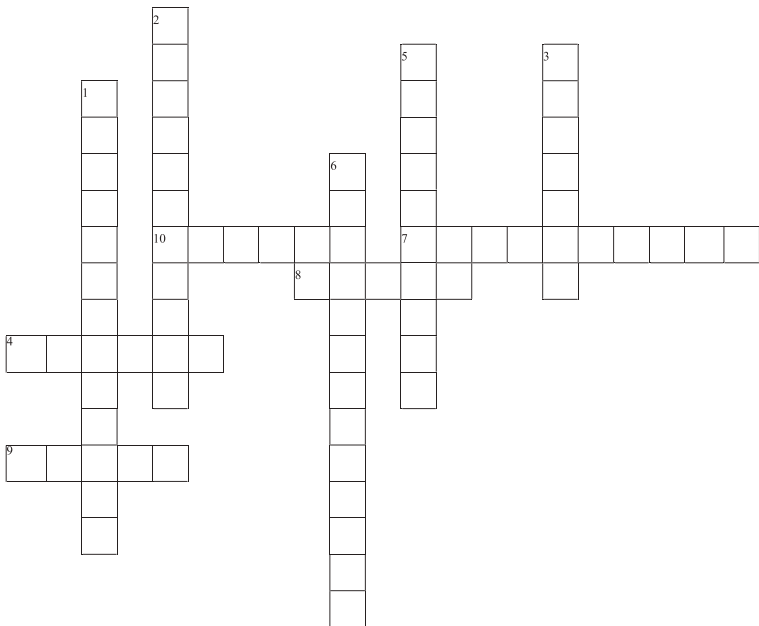
3.3 Розв'яжіть задачі

1. Громадянин С. у 2012 р. звертався зі скаргою до органів центрального тюремного управління щодо незаконного звільнення його з роботи внаслідок призначення йому покарання у вигляді позбавлення волі строком на 10 років, мотивуючи тим, що його робота може виконуватися під час його перебування у місцях позбавлення волі. Але управління відмовило в задоволенні скарги.

У 2013 р. громадянин С., перебуваючи у місцях позбавлення волі, неодноразово звертався з аналогічним клопотанням до Європейського суду з прав людини. Адміністрація закладу не відправляла листи за адресою.

Чи може Європейський Суд прав людини визнати дану скаргу прийнятною? Дайте правову оцінку діям адміністрації закладу?

3.4 Розв'яжіть кросворд

По горизонталі:

4. Європейська соціальна ... – міжнародний договір, що захищає соціальні та економічні права громадян держав, що приєдналися до неї, встановлює механізм міжнародного захисту економічних та соціальних прав людини для держав-членів Ради Європи.

7. Одна з офіційних мов Європейського суду з прав людини.

8. Форма звернення до Європейського суду з прав людини.

9. Протягом скількох місяців після ухвалення остаточного рішення судом або органом влади, до компетенції яких належить визначення питання, що є предметом звернення, особа може подати заяву до ЄСПЛ?

10. Союз між державами для досягнення спільних цілей у певний час.

По вертикалі:

1. Принцип прав, гарантованих Конвенцією. Зміст цього принципу, полягає в тому, що Конвенція гарантує не теоретичні права та свободи, а такі, які мають конкретний і ефективний характер.

2. Форма відшкодування шкоди, заподіяної потерпілій стороні внаслідок правопорушення за рішенням Європейського суду з прав людини.

3. В якій країні розташований Європейський суд з прав людини?

5. В Україні відповідно до ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження» рішення Європейського суду з прав людини виконуються Державною ... службою України.

6. З набуттям чинності якого договору 1 грудня 2009 р. Хартія ЄС набула юридичної сили одного з установчих договорів ЄС

Тема 4.

ІНШІ РЕГІОНАЛЬНІ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

4.1 Міжамериканська система захисту прав людини

Питання інтеграції правових систем американських держав має довгу історію. Коріння його йде в початок XIX ст., коли в 1826 році на Панамському конгресі Симон Болівар запропонував створити об'єднання латиноамериканських держав, по суті регіональну міжурядову організацію. Незважаючи на фактичну невдачу першої спроби створення регіональної міжурядової організації в Латинській Америці, було покладено початок більш тісної взаємодії держав американського континенту з різних питань. Пізніше в 1890 р. на Першій конференції американських держав у Вашингтоні були засновані Міжнародний союз американських республік і Комерційне бюро американських республік. Надалі до 1938 р. міжнародні конференції американських держав проходили регулярно. У 1910 р. на четвертій Конференції в Буенос-Айресі Міжнародний союз і Комерційне бюро були перейменовані в Союз американських республік і Панамериканський союз відповідно. Саме Панамериканський союз і став попередником нині діючої Організації американських держав (далі – ОАД). 30 квітня 1948 року в Боготі (Колумбія) на IX Міжамериканській конференції Панамериканський союз був перетворений в нову регіональну міжурядову організацію – ОАД, Статут якої був підписаний 21 державою. Генеральний директор Панамериканського союзу А. Л. Камарго став першим Генеральним секретарем ОАД. Зараз 35 країн ратифікували Статут ОАД і є її членами, штаб-квартира ОАД розташована у Вашингтоні (США). Таким чином на сьогоднішній день всі американські держави є членами ОАД, також 66 країн і ЄС мають статус спостерігача ОАД. Міжамериканська система захисту прав людини виникла і розвивається в рамках ОАД. Діюча в рамках ОАД система захисту прав людини має цілу низку особливостей порівняно з іншими регіональними правозахисними системами. В основі функціонування міжамериканської системи захисту прав людини лежать одночасно відразу чотири документи: Статут Організації американських держав 1948 року, Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 року, Американська конвенція з прав людини 1969 року і Сан-Сальвадорський Додатковий протокол до Американської конвенції про права людини в галузі економічних, соціальних і культурних прав 1988 року. Однак, якщо в першому документі міститься лише кілька положень про захист прав людини, то три інших цілком присвячені проблемам прав і свобод людини.

У Статуті ОАД вказується, що солідарність американських держав призводить до необхідності їх політичної організації на базі ефективного

здійснення представницької демократії. Тому в Статуті ОАД основна увага приділяється сферам, які сприяють просуванню прав людини: демократії, економічним правам, праву на освіту і рівності.

2 травня 1948 року, за 7 місяців до прийняття Загальної декларації прав людини ООН, державами американського континенту була проголошена Декларація про права та обов'язки людини, що складалася з 38 статей і становила детальний перелік визнаних на континенті прав і свобод. Таким чином Американська декларація – це перший міжнародний документ, в якому були проголошені основні політичні, громадянські, економічні, соціальні і культурні права: на освіту, на працю і справедливу винагороду, на соціальну безпеку, обирати і брати участь в державному управлінні, асоціацій і зборів, на власність, на справедливий судовий розгляд тощо. Права, закріплені в Американській конвенції, є в основному індивідуальними, що належать до громадянських і політичних прав: право на життя (ст. 4), заборона тортур (ст. 5), заборона рабства (ст. 6), право на особисту свободу (ст. 7), право на справедливий суд (ст. 8), нерозповсюдження зворотної сили закону (ст. 9), право на компенсацію (ст. 10), право на особисте життя (ст. 11), свобода совісті і релігії (ст. 12), свобода думки та її вираження (ст. 13), право на спростування (ст. 14), право на зібрання (ст. 15), право на об'єднання (ст. 16), права сім'ї (ст. 17), право на ім'я (ст. 18), права дитини (ст. 19), право на громадянство (ст. 20), право на власність (ст. 21), свобода пересування і поселення (ст. 22), право на участь в управлінні (ст. 23), право на рівний захист (ст. 24), право судового захисту (ст. 25).

Для формування міжамериканської системи захисту прав людини особливе значення мала 5-та Консультативна нарада міністрів закордонних справ держав-членів ОАД, що відбулося в 1959 р в м. Сантьяго (Чилі). Нарада прийняла, зокрема, резолюцію «Права людини», в якій передбачалося створення Міжамериканської комісії з прав людини, що має повноваження сприяти дотриманню прав людини. У резолюції було зазначено: «Створити Міжамериканську комісію з прав людини, що складається з 5 членів». 25 Травня 1960 р. МКПЛ була конституйована, 3 жовтня 1960 року МКПЛ зібралася на своє перше засідання. З цієї дати почалася регулярна робота Комісії. У 1967 р МКПЛ офіційно стала органом ОАД. В 1967 р. був прийнятий Протокол до Статуту ОАД (набув чинності в 1970 р.), який оголошував МКПЛ одним з головних органів ОАД, поставивши її в один ряд з Постійною радою і створеною цим самим протоколом Генеральною Асамблеєю.

Головне завдання Комісії – сприяти повазі і захисту прав людини. При виконанні своїх завдань вона має такі функції: давати рекомендації урядам держав-членів; готувати такі дослідження або доповіді, які вона вважає розумними при виконанні своїх обов'язків; запитувати в урядів держав-членів інформацію про заходи, вжиті ними в області прав людини; відповідати

через Генерального секретаря ОАД на запити, зроблені державами-членами з питань, що належать до прав людини, і в рамках своїх можливостей надавати таким державам консультативні послуги за їх вимогами; вживати заходів щодо петицій та інших повідомлень відповідно до положень ст. 44–51 Конвенції; просити держав-членів приймати запобіжні заходи відповідно до положень ст. 25 Правил процедури Комісії для запобігання нанесення непоправної шкоди правам людини в екстрених випадках. Вона може також звернутися з проханням в Міжамериканський суд щодо винесення рішень про «тимчасові заходи» в разі гострої необхідності і терміновості для запобігання нанесення непоправної шкоди особам, навіть якщо справа ще не передана до Суду; передавати справи до Міжамериканського суду з прав людини і виступати в суді під час судового розгляду; запитувати консультативні висновки до Міжамериканського суду відповідно до положень ст. 64 Американської конвенції; виголошувати щорічні доповіді Генеральній Асамблеї ОАД.

Міжамериканський суд з прав людини – другий орган, відповідальний за захист та заохочення прав людини відповідно до Американської конвенції. Ідея його створення була викладена ще в Резолюції XXXI «Міжамериканський суд із захисту прав людини», прийнятої в 1948 р на IX Міжнародній конференції американських держав в Боготі. На V Конференції міністрів закордонних справ в 1959 р, де була заснована Міжамериканська комісія з прав людини, в першій частині резолюції «Права людини» Міжамериканській раді юристів (Inter-american Council of Jurists) було доручено розробити документ, який передбачає створення Міжамериканського суду з прав людини. Він складатиметься з семи суддів, які є громадянами держав-членів Організації і обираються з-поміж юристів, які відрізняються найбільш високим моральним авторитетом і визнаною компетентністю в галузі прав людини і володіють якостями, необхідними для виконання вищих судових функцій. Призначаються і обираються судді строком на шість років державами, які приєдналися до Американської конвенції, можуть бути переобрані тільки один раз. Суд має постійне місцезнаходження в Сан-Хосе (Коста-Ріка). Міжамериканський суд з прав людини виконує такі основні функції: консультативна юрисдикція – держави-члени ОАД можуть консультиватися у Суду щодо тлумачення Конвенції чи інших договорів, що стосуються захисту прав людини в американських державах. В межах своєї компетенції з Судом можуть консультиватися також органи, перелічені в розділі X Статуту ОАД. Суд на прохання держави-члена ОАД може дати такій державі поради щодо сумісності будь-якого з його національних законів з міжнародними процедурами, закріпленими в Конвенції (ст. 65 Американської конвенції); пряма юрисдикція – тільки держави-сторони спору і Комісія мають право направляти спір на розгляд Суду. Суд може розглядати спір тільки тоді, коли повністю вичерпана процедура, викладена в ст. 48–51 Американської конвенції (ст. 61

Конвенції).

Рішення Суду повинні бути обґрунтованими. Рішення Суду остаточне і не підлягає апеляції. Держави-учасниці Конвенції зобов'язуються неухильно виконувати рішення Суду в будь-якій суперечці, в якій вони є сторонами⁸⁶.

4.2 Африканська система захисту прав. Субрегіональні системи захисту прав людини в Африці

Історія Африканської системи захисту прав розпочалась із створення Організації Африканської Єдності (ОАЄ). Статут ОАЄ був схвалений 25 травня 1963 року в результаті вироблення єдиного компромісного тексту з двох так званих «Касабланського» і «Лагоського» проектів. На відміну від Статуту ООН, в Статуті ОАЄ лише згадувалося про права людини в контексті проблеми деколонізації і засудження політики і практики апартеїду на африканському континенті. Основні положення Статуту ОАЄ були присвячені виключно таким питанням як невтручання у внутрішні справи (п. 1 і 2 ст. 3); суверенна рівність держав (п. 1 ст. 3); право на самовизначення (п. 3 ст. 3); мирне вирішення суперечок і конфліктів (п. 4 ст. 3). Незважаючи на те, що ОАЄ прийняла чималу кількість резолюцій на підтримку права багатьох народів Африки на самовизначення, в яких підкреслювався законний характер їх боротьби проти колоніалізму, загалом (по Африці), ОАЄ майже не приймала актів, що регламентували б захист інших прав людини.

Наприкінці 1950-х рр. почалося зростання числа біженців, що рятуються від військових дій і внутрішніх конфліктів в Африці. Це призвело до прийняття регіонального міжнародного договору, який стосується біженців. ОАЄ прийняла рішення про те, що необхідне укладення регіонального договору щодо біженців, з тим щоб врахувати особливі умови їхнього становища в Африці. Була прийнята Конвенція ОАЄ про регулювання специфічних аспектів проблем біженців в Африці. Конвенція розширила визначення терміну «біженець», включивши в нього тих осіб, які змушені були покинути свою країну не тільки внаслідок переслідування, але також із-за зовнішньої агресії, окупації, іноземного панування або подій, що серйозно порушують громадський порядок або в одній з частин, або у всій країні їх походження чи громадянської приналежності. У Конвенції ОАЄ містяться й інші положення, які не настільки чітко викладені в Конвенції ООН. До них належать положення, що стосуються неможливості відмови у пропуску біженців через кордон, надання притулку, розміщення місць поселення біженців, заборони на ведення біженцями підривної діяльності, а також добровільної репатріації. Конвенція ОАЄ про біженців набула чинності 20 червня 1974 р. Станом на січень 2019 р. Конвенцію ратифікували 46 із 55 африканських держав.

⁸⁶ І. А. Шуміло Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 168 с.

Важливо відзначити внесок африканських держав у прийняття на універсальному рівні двох конвенцій про боротьбу з апартеїдом: Міжнародної конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 року⁸⁷ і Міжнародної конвенції проти апартеїду в спорті 1985 р⁸⁸. На базі положень, що викладені у цих конвенціях, апартеїд став кваліфікуватися як міжнародний злочин. Римський статут 1998 р. Міжнародного кримінального суду⁸⁹ визначає апартеїд як один із злочинів проти людяності (ст. 7 (j) Римського статуту).

27 червня 1981 року була прийнята Африканська хартія прав людини і народів. Зі вступом Хартії в дію в 1986 р. права людини отримали офіційне визнання ОАЕ, хоча вплив названого документа мав обмежений характер внаслідок слабкого механізму контролю за його виконанням. Африканську хартію прав людини і народів ратифікували всі 55 держав-членів АС. До найбільш яскравих визначних рис Хартії, які одночасно представляють і концептуальні новації в галузі міжнародного права прав людини, належить визнання поряд з правами людини прав народів («третє покоління» прав людини); визнання неподільності прав людини, під якими в Хартії маються на увазі права політичні, громадянські, економічні, соціальні і культурні; визнання права на розвиток у ролі права людини; проголошення низки основоположних обов'язків, що покладаються на людину в її відносинах з родиною, громадою, суспільством, державою, а також іншими законно визнаними утвореннями і міжнародним співтовариством; яскраво виражений колективістський (сім'я, громада, народ) підхід до прав людини.

У жовтні 2009 р. Спеціальний саміт глав держав і урядів Африканського союзу ухвалив Конвенцію про захист внутрішньо переміщених осіб в Африці і наданні їм допомоги (Кампальська конвенція), яка стала першою конвенцією про внутрішньо переміщених осіб, що охоплює цілий регіон. Цей історичний документ встановлює зобов'язання для держав-учасниць Африканського союзу і гуманітарних установ на всіх етапах переміщення. Однією з цілей Конвенції є запобігання появи тимчасово переміщених осіб, вона забороняє довільне переміщення і вимагає від урядів вживати превентивних заходів для захисту від переміщення і виконувати свої зобов'язання за міжнародним правом. Населення також повинно бути захищене від переміщень, викликаних збройними конфліктами, насильством, дискримінаційною політикою або порушенням прав людини. Переміщення не повинно бути мето-

⁸⁷ Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149#Text (дата звернення 09.02.2020).

⁸⁸ Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті від 10 грудня 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_122#Text. (дата звернення 09.02.2020).

⁸⁹ Римський статут 1998 р Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 13.03.2020).

дом ведення війни або масовим покаранням. У разі виникнення стихійного або викликаного діяльністю людини лиха вимушені евакуації повинні проводитися тільки для забезпечення здоров'я і безпеки громадян.

Важливим органом, що здійснює захист прав людини в Африці, є Африканський суд з прав людини і народів (АСПЛН). Африканський суд з прав людини і народів наділений повноваженнями приймати запити, що містять прохання про надання консультативного висновку з того чи іншого правозахисного питання як від держав-членів ОАС (нині – АС), так і від самої ОАС (АС). У січні 2006 року було обрано перші 11 Суддів, а перше засідання Африканського суду з прав людини і народів пройшло в липні 2006 р. За перші п'ять років своєї діяльності Африканський суд з прав людини і народів в 2009 р. розглянув лише одну скаргу проти Сенегалу, проте відмовив у ній, оскільки Сенегал не визнавав юрисдикцію Суду розглядати індивідуальні скарги.

Вкрай важливим питанням для африканських країн наразі є захист прав жінок. 11 липня 2003 року Асамблея глав держав і урядів Африканського союзу прийняла другий Протокол до Африканської хартії, запропонований Африканської комісією з прав людини і народів. Йдеться про Протокол до Африканської хартії прав людини і народів, що стосується прав жінок в Африці на глобальному рівні.

У 1990 р. була прийнята Африканська хартія прав і основ добробуту дитини (Аддіс-Абеба, 11 липня 1990 р.). Вона набула чинності 29 листопада 1999 р. Відповідно до Хартії був заснований Африканський комітет експертів з прав і основам добробуту дитини, який отримує доповіді від держав-членів, а також повідомлення від приватних осіб, груп осіб і неурядових організацій, визнаних АС, від тієї чи іншої держави-члена або ООН. Важлива особливість Хартії полягає в тому, що на відміну від Конвенції ООН про права дитини в Африканській хартії дитина визначається як особа, яка не досягла 18-річного віку без будь-яких винятків. Крім того, в Африканській хартії визначені також і обов'язки дитини. Важливим правозахисним документом у справі підтримання захисту прав дітей є також Африканська хартія молоді, прийнята у Банжулі 2 липня 2006 року, яка набула чинності 8 серпня 2009 р. Відповідно до положень Хартії держави, що приєдналися до неї:

1. вживають відповідних заходів для того, щоб забезпечити захист молоді проти всіх форм дискримінації, зокрема на основі станової приналежності, дій, висловлених думок або переконань;
2. визнають права молодих людей з етнічних, релігійних та лінгвістичних маргінальних груп або молоді вихідців з корінних народів зберігати свою культуру, вільно сповідувати свою релігію і використовувати свою мову в спілкуванні з іншими членами своєї відповідної групи;
3. закликають молодіжні організації до того, щоб вони взяли на себе про-

відну роль в молодіжних програмах і забезпечили реалізацію права на розвиток;

4. вимагають від засобів масової інформації поширювати інформацію, яка становить для молоді користь в економічному, політичному, соціальному і культурному плані;
5. сприяють розвитку молодіжних засобів масової інформації для поширення інформації серед молодих людей;
6. сприяють міжнародному співробітництву при складанні, обміні та розповсюдженні інформації з національних і міжнародних джерел, які мають для молоді економічну, соціальну і культурну цінність;
7. надають молодим людям доступ до інформації, освіти та навчання для того, щоб вони ознайомилися зі своїми правами та обов'язками, навчалися демократичним процесам, суспільствознавству, шляхам знаходження рішень, управління та керівництва, розвиваючи таким чином технічні можливості і впевненість в собі з метою подальшої участі в цих процесах;
8. гарантують представництво молоді в парламенті і в інших вирішальних органах відповідно до чинного законодавства; полегшують створення або розширення платформ для участі молоді у прийнятті рішень на громадському, національному, регіональному і континентальному рівнях управління та ін.

В системі АС за питання, пов'язані з правами людини відповідають такі органи: Асамблея глав держав і урядів Африканського союзу або їх повноважні представники, Виконавча рада, до складу якого входять міністри або повноважні представники, призначені рішенням урядів країн-членів Союзу, Комісія, до складу якої входять голова, віце-голова, вісім комісарів і члени апарату.

Для вирішення всіх суперечок, пов'язаних з трактуванням права Африканського союзу, був створений Суд АС (Court of Justice of the African Union) на підставі прийнятого в 2003 р Протоколу до Установчого акту АС, який у лютому 2009 р. набув чинності. В майбутньому планується створити єдиний Суд АС і прав людини (Court of Justice and Human Rights), де будуть діяти дві секції: з загальних правових питань та з прав людини⁹⁰.

4.3 Арабська система захисту прав людини

Ліга арабських держав, яка об'єднує нині 22 держави, була створена раніше, ніж ООН (в серпні 1945 року). Однак на відміну, наприклад, від Європи і Америки, субрегіон, на який поширюється компетенція ЛАД, довгий час залишався без власного механізму захисту прав людини.

⁹⁰ І. А. Шуміло Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 168 с.

Арабська хартія прав людини, прийнята Радою ЛАД в 1994 р., згодом не набула чинності. Арабська хартія прав людини 1994 р. складається з преамбули та 43 статей, поділених на п'ять розділів, що містять комплекс економічних, політичних, громадянських, соціальних і культурних прав людини, а також комплекс колективних прав. У преамбулі Хартії головна опора зроблена на принципи, закладені в Статуті ООН, Загальній декларації прав людини 1948 р. та двох Міжнародних пактах про права людини 1966 р., а також в Каїрській декларації прав людини в ісламі 1990 р. У Арабській хартії прав людини 1994 р. спостерігається вплив ісламського чинника. Це проявляється в тому, що в ній не згадується про свободу віросповідання, тобто про право переходу в іншу віру, що не допускається в ісламі. Також не згадується про заборону наявної в арабських країнах полігамії, яка, на думку більшості західних фахівців у сфері забезпечення прав людини, є однією з форм дискримінації стосовно жінок. У ній заборонені фізичні і психічні тортури, а також жорстоке і нелюдське поводження, однак в ній не міститься заборони на жорстоке і нелюдське покарання. Ці проблеми є відображенням впливу чинного в деяких арабських країнах ісламського шаріату. У Хартії відсутня також низка важливих цивільних і політичних прав і свобод. У ній немає згадки про право на участь в управлінні загальнодержавними справами, яке, як правило, здійснюється безпосередньо або за допомогою представницьких органів влади, сформованих шляхом прямого загальнонародного таємного голосування на рівноправній основі. В Хартії також відсутні права на створення політичних партій і організацій. Закріплені в законодавствах низки арабських держав правові норми, що допускають посягання на безпеку і недоторканість особи, вчинили негативний вплив на створення Арабської хартії, в якій не згадується про особисту недоторканність. У ній мова йде тільки про безпеку особистості, яка за обсягом нерівнозначна недоторканності особи, а є лише її складовою частиною. В Хартії також відсутня низка судових і процесуальних гарантій захисту прав особистості. У ній немає згадки про рівність всіх перед законом, не встановлюється заборона на винесення смертного вироку щодо неповнолітніх. У Хартії проголошується право на правосуб'єктність, проте не встановлюється заборона на рабство і работоргівлю. Ця прогалина має особливе значення у зв'язку з тим, що рабство і работоргівля заборонені нормами чинного в арабських країнах ісламського шаріату. Одним з найбільш серйозних недоліків Арабської хартії прав людини 1994 року є те, що в ній не встановлюються будь-які зобов'язання держав-учасників щодо прийняття відповідних законодавчих або інших заходів, які можуть виявитися необхідними для здійснення визнаних в Хартії прав і свобод.

У березні 2003 року Рада ЛАД доручила Арабській комісії з прав людини переглянути положення Арабської хартії прав людини 1994 р. Зазначеною

комісією була підготовлена нова версія Арабської хартії прав людини, яка була прийнята на саміті ЛАД в травні 2004 р. і набула чинності 15 березня 2008 р. через два місяці після отримання семи необхідних ратифікаційних грамот (Алжир, Бахрейн, Йорданія, Палестина, Сирія, Лівія, ОАЕ). Арабська хартія прав людини 2004 року є міжурядовою угодою, що спирається на іслам. На думку фахівців, на відміну від інших актів в Арабській хартії прав людини 2004 р. знайшли відображення набагато більше постулатів, запозичених з шариату. За задумом її розробників, Арабська хартія прав людини 2004 р. не повинна суперечити Каїрській декларації прав людини в ісламі 1990 року, де в ст. 24 і 25 встановлено пріоритет норм шариату над правами і свободами людини, закріплених у цій Декларації. Безсумнівно, Арабська хартія прав людини 2004 року є міжнародною угодою, що має надзвичайну важливість, якою не можна нехтувати при обговоренні проблем захисту прав людини на регіональному рівні. Немає сумнівів у тому, що версія Арабської хартії прав людини 2004 року є більш досконалою, ніж її версія 1994 року, оскільки остання досить часто критикується за те, що вона прирівнює сіонізм до расизму, за підхід до прав жінок та іноземців, а також за допущення смертної кари стосовно неповнолітніх. Арабська хартія прав людини 2004 року складається з 53 статей (на 10 статей більше, ніж колишня версія Хартії 1994 р.), що охоплюють особисті права людини, зобов'язання держав-учасниць, механізм контролю і систему доповідей держав, прикінцеві положення, що стосуються ратифікації та набуття чинності цією Хартією.

В літературі також можна зустріти посилання на Загальну ісламську декларацію прав людини, яка була прийнята у зв'язку з початком 15-го століття ісламської ери Ісламською радою для Європи 19 вересня 1981 р. Ісламська рада не є міжурядовою організацією, але визнана рухом «Ісламська солідарність». Варто досить обережно ставитися до її назви, бо вона, безумовно, не відображає точку зору ісламу як релігії або точку зору всіх мусульман. Ісламська декларація, як показує аналіз її положень, виходить з основних положень і принципів універсальних міжнародно-правових норм, але не ставить перед державами завдання надати певні гарантії й імплементувати її положення в національне законодавство. У преамбулі цього документа чітко проглядається специфіка ісламської концепції прав людини виходячи з особливостей мусульманського права. Зокрема зазначено: «Вважаючи, що Аллах дав людству через свої одкровення в Корані і Сунні міцну юридичну і моральну основу, що дозволяє створювати і регулювати інститути і людські відносини, вважаючи, що права людини, визначені божественним законом, мають мету надати достоїнство і честь людству, а також знищити гніт і несправедливість, вважаючи, що в силу їх божественних джерел і освячення ці права не можуть бути ні обмежені, ні скасовані, ні порушені владою, асамблеями або іншими інститутами, також, як не можна від них відмовитися». Згідно з положен-

ням Загальної ісламської декларації прав людини до основних прав людини в мусульманських державах належать: право на життя (ст. 1); право на свободу (ст. 2); право на рівність і недопущення дискримінації (ст. 3); право на справедливість (ст. 4); право на справедливий судовий процес (ст. 5); право на захист від перевищення влади (ст. 6); право на захист від катувань (ст. 7); право на захист честі і репутації (ст. 8); право на отримання притулку (ст. 9); права меншин (ст. 10); право на обов'язкову участь в управлінні справами суспільства (ст. 11); право на свободу совісті, думки і слова (ст. 12); право на свободу віросповідання (ст. 13); право на свободу зібрань (ст. 14); право на економічний порядок і похідні від нього (ст. 15); право на захист власності (ст. 16); право на статус і звання трудящих (ст. 17); право на соціальне забезпечення (ст. 18); право на створення сім'ї (ст. 19); права заміжньої жінки (ст. 20); право на освіту (ст. 21); право на особисте життя (ст. 22); право на свободу переміщення і місця проживання (ст. 23).

Організація ісламського співробітництва є другою організацією в ісламському світі, що здійснює захист прав людини. Це міжурядова організація, що об'єднує 57 держав світу (в тому числі шість членів СНД: Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан) за релігійною ознакою і є другою після ООН за чисельним складом. Організація була заснована в 1969 р. на Конференції глав мусульманських держав в м. Рабат з метою забезпечення ісламської боротьби проти колоніалізму, неоколоніалізму і расизму та підтримки Організації визволення Палестини. Статут ОІС був прийнятий в 1974 р., про права осіб в ньому говорилося лише в преамбулі. XIV Конференція міністрів закордонних справ держав-членів ОІС (Дакка, 6–11 грудня 1983 р.) резолюцією № 3/14-ORG «Прийняття проекту документа з прав людини в ісламі» прийняла Даккську декларацію з прав людини в ісламі. В Декларації йдеться, що всі люди є підданими Аллаха і найбільш улюбленими їм є ті, які служать Його підданам, і ніхто не має переваги над іншим, за винятком на основі набожності. Декларація носить рекомендаційний характер.

Аж до 1990 р. ОІС не приймала будь-якого документа з проблеми прав людини в ісламі, однак 26–28 грудня 1989 року в Тегерані відбулася нарада Комітету юридичних експертів, який підготував доповідь для XIX Конференції міністрів закордонних справ держав-членів ОІС (Каїр, 31 липня – 5 серпня 1990 року). На основі цієї доповіді Конференція прийняла резолюцію № 49/19-Р, як додаток до якої затвердила Каїрську декларацію з прав людини в ісламі. Згідно з резолюцією, «Каїрська декларація з прав людини в ісламі має слугувати керівництвом для держав-членів у сфері прав людини. Каїрська декларація складається з преамбули та 25 статей. У преамбулі повторюються положення Даккської декларації і особливо підкреслюється, що дотримання прав людини в ісламі перетворюється в акт поклоніння, а

порушення – в огидний гріх кожної людини окремо.

У червні 2005 р. в ОІС було прийнято Конвенцію про права дітей в ісламі, а на черговому саміті ОІС у Дакарі (Сенегал) в березні 2008 року був прийнятий новий Статут організації, в якому правозахисна тематика знайшла своє відображення. Уже в преамбулі Статуту говориться, що держави-члени прийняли рішення сприяти розвитку прав людини і фундаментальних свобод. У ст.1 Статуту визначено двадцять цілей, мета № 14 говорить: «... сприяння здійсненню і захист прав і фундаментальних свобод людини, включаючи права жінок, дітей, молоді, людей похилого віку і людей з обмеженими можливостями, а також збереження ісламських сімейних цінностей». Для реалізації цілей, зазначених в ст. 1 Статуту, держави-члени діють відповідно до принципів, зазначених в ст. 2 Статуту, серед яких є і наступний принцип: «Держави-члени надають підтримку і сприяють на рівні країни і в міжнародному масштабі належному керуванню, демократії, дотриманню прав людини та основних свобод, а також верховенству закону». У ст. 5 Статуту вперше серед органів ОІС виокремлена Незалежна постійна комісія з прав людини. Стаття 15 Статуту повністю присвячена діяльності цієї Комісії: «Незалежна постійна комісія з прав людини покликана відстоювати громадянські, політичні, соціальні та економічні права, закріплені в договорах і деклараціях Організації, а також загальних узгоджених документах з прав людини відповідно до ісламських цінностей».

Разом з тим, в червні 2011 р. на 38-й сесії Ради міністрів закордонних справ ОІС, що проходила в Астані, була прийнята резолюція № 2/38-LEG про створення Постійної незалежної Комісії з прав людини ОІС, додатком до якої став статут Постійної незалежної Комісії з прав людини ОІС. До складу Комісії входять 18 експертів. У повноваження Комісії не входить розгляд індивідуальних скарг, вона буде проводити дослідження з пріоритетних питань захисту прав людини і координувати зусилля з обміну правозахисною інформацією між державами-членами.

4.4 Захист прав людини в рамках АСЕАН (Асоціація держав Південно-Східної Азії)

На відміну від Європи, Америки і Африки, азіатський континент в цей час не має власної регіональної системи захисту прав людини. Офіційним міжнародним документом, в якому можна виявити контури азіатського підходу в сфері захисту прав людини, є Азіатсько-Тихоокеанська декларація прав людини і народів, яка була прийнята 15 лютого 1988 року в Делі (Індія). У конференції, на якій була прийнята Декларація, брало участь близько 200 юристів з 22 держав регіону. Декларація передбачає наступні права: право на життя (ніхто не повинен зазіхати на вищий дар, всі індивіди, народи і держави зобов'язані поважати право всіх на життя, незалежно від раси, ста-

ті, релігії, національності, рівня розвитку); право на мир і безпеку в своєму колективі, державі, на Землі загалом (збереження миру і безпеки на всіх цих рівнях – турбота, борг і обов'язок кожного індивіда, кожного народу, кожної держави); право на гідне існування – матеріальне, духовне, фізичне – незалежно від раси, національності, релігії, статі, рівня розвитку; право на сприятливе середовище проживання (збереження належного стану навколишнього середовища на Землі – борг і обов'язок кожного індивіда, народу і держави); право на розвиток (кожен індивід і кожен народ може брати участь в такому економічному, соціальному, культурному та політичному розвитку, який забезпечує всі людські права і основні свободи, і має право сприяти такому розвитку і користуватися його благами); право бути вільним від насильства і страху.

Один з основних постулатів західних уявлень про демократичний устрій суспільства, що проголошує пріоритет індивідуальних прав людини, не поділяється багатьма азіатськими державами. Азіатські проблеми, що стосуються розвитку та етнічних питань, відрізняються від тих, які стояли перед Європою. Тому їх рішення має бути знайдено самими жителями Азії. Отже, можна вести мову про існування наукової думки щодо необхідності створення своєї правової системи захисту прав людини, а не приєднання до вже наявної. В 2007 році був прийнятий Статут АСЕАН. Це регіональне об'єднання було створено ще в 1967 р., але остаточне оформлення в ролі міжнародної міждержавної організації отримало саме завдяки прийняттю Статуту, ст. 3 якого зазначає, що АСЕАН як міждержавна організація наділяється правосуб'єктністю.

У листопаді 2007 р. на 13-му саміті АСЕАН в Сінгапурі глави держав-членів розпочали історичний крок в напрямку створення «Співтовариства АСЕАН» – був підписаний Статут АСЕАН (набув чинності 15 грудня 2008 р.) Статут АСЕАН містить ряд положень, що стосуються політики країн Асоціації в сфері захисту прав людини. Однією з цілей АСЕАН є зміцнення демократії, підвищення ефективності управління та верховенства права, а також заохочення і захист прав і основних свобод людини, з належним урахуванням прав і обов'язків держав-членів АСЕАН (ст. 1 (7) Статуту).

Згідно зі ст. 2 (2, і) Статуту, одним з принципів АСЕАН є повага до основних свобод, заохочення і захист прав людини і заохочення соціальної справедливості. Для реалізації зазначених цілей і принципів ст. 14 Статуту передбачає створення органу АСЕАН з прав людини, який повинен діяти відповідно до кола повноважень, які будуть визначені Народою міністрів закордонних справ АСЕАН. Положення про Міждержавну комісію з прав людини АСЕАН було ухвалено 20 липня 2009 року, а в жовтні 2009 року на 15-му саміті АСЕАН були призначені члени Комісії. Згідно з Положенням до основних функцій Комісії віднесені: розробка стратегії в сфері заохочення

та захисту прав і основних свобод людини; підвищення громадської обізнаності в області прав людини серед народів країн АСЕАН шляхом освіти, досліджень і поширення інформації; вироблення загальних підходів і позицій з питань прав людини, що становлять інтерес для АСЕАН; підготовка тематичних досліджень з питань прав людини в країнах АСЕАН тощо.

Безумовно, створення МКПЛА – це величезна віха в розвитку прав людини в Азії. Тим часом можна відзначити і слабкі сторони цього органу. Наприклад, в Положенні відсутній механізм розгляду приватних скарг на порушення прав людини. Важливо відзначити, що нова установа буде діяти тільки в якості консультативного органу для держав-членів. Іншою проблемою МКПЛА є консенсусний принцип прийняття рішень, завдяки чому незгодна держава завжди зможе заблокувати незручне їй рішення. Однієї з цілей МКПЛА було визначено розробку декларації прав людини АСЕАН. 18 листопада 2012 року Декларацію прав людини АСЕАН було прийнято. У ст. 10 Декларації зазначено, що Країни-члени АСЕАН підтверджують всі цивільні і політичні права Загальної Декларації Прав Людини. Крім того, у декларації зазначені такі права людини: право на життя (ст. 11); право на особисту свободу та безпеку (ст. 12); заборону рабства та заборону торгівлі людськими органами (ст. 13); заборону тортур, жорстокого, нелюдського або принизливого ставлення чи покарання (ст. 14); право на свободу пересування та проживання (ст. 15); право на отримання притулку (ст. 16); право на охорону власності (ст. 17); право на громадянство та заборону незаконного позбавлення громадянства (ст. 18); встановлено презумпцію невинуватості в кримінальному провадженні (ст. 20 (1)); право на невтручання у особисте та сімейне життя, тайну кореспонденції (ст. 21), право на свободу віросповідання та думки (ст. 22); право на свободу мирних зібрань (ст. 24); медичні та екологічні права (ст. 28); право на соціальне страхування (ст. 30 (1) та інші права людини. Однак незважаючи на явно прогресивний характер Декларації слід зазначити, що у АСЕАН наразі відсутній орган, що здійснював би контроль за захистом прав людини та мав би повноваження щодо запровадження санкцій для країн-порушниць. Тому слід зазначити, що на жаль ця Декларація на цей момент носить декларативний характер.

Завдання до теми 4

4.1 Питання для самоконтролю

1. Які існують інші регіональні системи захисту прав людини?
2. Опишіть розвиток міжамериканської системи захисту прав людини.
3. Які є субрегіональні системи захисту прав людини в Африці?
4. Як утворилась Арабська система захисту прав людини?
5. В чому особливості захисту прав людини в рамках АСЕАН?

4.2 Вирішіть тестові завдання

1. Де і коли відбулась Перша конференція американських держав?

- А. Вашингтон, 1870 р;
- Б. Вашингтон, 1890 р.;
- В. Нью-Йорк, 1890 р.;
- Г. Нью-Йорк, 1870 р.

2. З якого року діє Міжамериканський суд з прав людини?

- А. 1979 р.;
- Б. 1980 р.;
- В. 1971 р.;
- Г. 1981 р.

3. Ким і коли прийнята Арабська хартія прав людини?

- А. Радою ЛАД в 1980 р.;
- Б. ООН в 1999 р.;
- В. Радою Європи 1997 р.;
- Г. Радою ЛАД в 1994 р.

4. Скільки скарг розглянув Африканський суд з прав людини і народів за перші п'ять років своєї діяльності?

- А. Жодної;
- Б. 1;
- В. 10;
- Г. Близько 100.

5. В якому році була прийнята Африканська хартія прав людини і народів?

- А. 1900 р.;
- Б. 1891 р.;
- В. 1981 р.;
- Г. 1990 р.

6. АСЕАН діє на підставі:

- А. Статут АСЕАН;
- Б. Бангкокської декларації;
- В. Статуту ООН;
- Г. Статуту НАТО.

7. Зі скількох осіб складається Комісія з захисту прав людини в АСЕАН?

- А. 5 осіб;
- Б. 10 осіб;
- В. 12 осіб;
- Г. 3 особи.

8. У якому році була утворена Міжурядова комісія АСЕАН щодо заохочення і захисту прав людини.

- А. 2000 р;
- Б. 2001 р;
- В. 2009 р;
- Г. 2010 р.

9. Декларація АСЕАН з прав людини була прийнята:

- А. 18 листопада 2012 р.;
- Б. 18 листопада 2002 р.;
- В. 20 листопада 2012 р.;
- Г. 21 листопада 2002 р.

10. В якому році набрала чинності в Американська конвенція з прав людини?

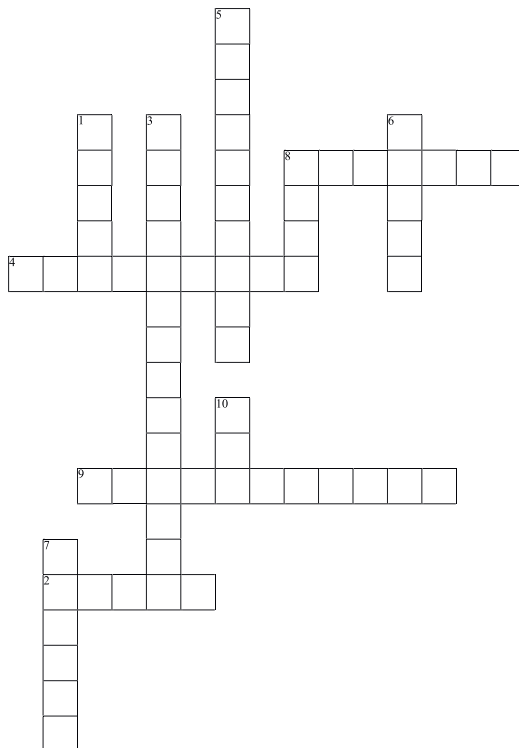
- А. 1991 р.;
- Б. 1969 р.;
- В. 1978 р.;
- Г. 1945 р.

4.3 Складіть анотацію до наукової статті

1. Зубар І.В., Кучер О.Б. Ефективність функціонування універсальних та регіональних міжнародно-правових механізмів захисту прав людини на сучасному етапі. Юридичний науковий електронний журнал. 2014. № 4 С. 242-247.

4.4 Розв'яжіть кросворд

По-вертикалі:

1. Асоціація держав Південно-Східної Азії
2. Локальні організації також іменують
3. Документ, офіційна заява, де проголошуються основні принципи зовнішньої та внутрішньої політики держави чи програмні положення партій та організацій.
4. Документ на основі якого діє організація.
5. Регіон дії АСЕАН?
6. Кількість суддів Міжамериканського суду з прав людини.

По-горизонталі:

7. Одна із держав-членів Ліги арабських держав.
8. Основний документ будь-якої асоціації
9. Регіональні організації захищають людини.
10. В якій частині світу діє Міжамериканський суд з прав людини?
11. ОІС розшифровується як Організація ... співробітництва.

Тема 5.

ПРАВО НА ЖИТТЯ

5.1 Обсяг та складові права на життя

Життя є найбільшим і найважливішим із соціальних та правових благ особистості. Як зазначає Н.І. Матузов, «право на життя – перше фундаментальне природне право людини, без якого всі інші права втрачають сенс»⁹¹. Погоджуючись із зазначеною думкою С. В. Черниченко стверджує, що «без забезпечення права на життя стає безглуздим ставлення питання про дотримання інших прав і свобод»⁹².

Прийнято вважати, що право на життя як фундаментальне право людини, вперше знайшло своє закріплення в універсальному міжнародно-правовому акті лише із закінченням Другої світової війни, з прийняттям Загальної декларації прав людини в 1948 році. Так, стаття 3 зазначеного акту містить положення про те, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість». Згадана норма Декларації, незважаючи на дещо узагальнений характер проголошення права на життя людини, на сьогодні визнається звичаєвою нормою міжнародного права, якої повинні дотримуватися всі держави. Однак, сучасна спільнота, коли говорить про міжнародний захист права людини на життя, перш за все керується положенням статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, яка містить заборону умисного позбавлення життя, а також Протоколом № 6 до Конвенції від 28 квітня 1983 року та Протоколом 13 до Конвенції від 03 травня 2002 року, що передбачають скасування смертної кари.

Так, частина 1 ст. 2 Конвенції проголошує: «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання». Перше речення частини 1 ст. 2 Конвенції покладає на державу зобов'язання охороняти право кожної людини на життя законом. На думку Європейської комісії з прав людини, відображеної у доповіді у справі Маккан та інші проти Сполученого Королівства, статю 2 не слід тлумачити як таку, що вимагає наявності у внутрішньому праві ідентичного формулювання. Достатньо, щоб національне право реально забезпечувало охорону права, передбаченого Конвенцією. Європейський суд в рішенні по зазначеній справі погодився з висновками Європейської комісії, підкресливши, що Конвенція про захист

⁹¹ Международное право. Под ред. Ковалева А.А., Черниченко С.В. Москва, Омега-Л, 2006. С. 198

⁹² Мірошніченко О.А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва) : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.11 / О.А. Мірошніченко. Харків, 2004. 191 с.

прав людини і основоположних свобод не зобов'язує Високі Договірні Сторони інкорпорувати її норми в національне законодавство, та в функції органів Конвенції не входить вивчення *in abstracto* – відповідності законодавчих чи конституційних норм держав вимогам Конвенції⁹³.

Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод містить вичерпний перелік випадків, коли позбавлення життя представниками державної влади не буде вважатися порушенням права на життя. Так, частина 1 ст. 2 Конвенції містить першу законну підставу, а саме: виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання особи винною у вчиненні злочину, за який законом передбачається таке покарання. Коментатори Конвенції підкреслюють також, що смертні вироки національних судів, для того, щоб були сумісними з Конвенцією, повинні не суперечити низці інших її положень. Судові вироки повинні бути результатом справедливого розгляду із дотриманням гарантій, встановлених статтею 6 Конвенції та виноситись за злочини, визначені в законодавстві як такі, що караються смертною карою на момент їх здійснення відповідно до статті 7 Конвенції. При застосуванні смертної кари та її здійсненні, реалізації права на помилування, не повинно допускатися жодних проявів дискримінації згідно із статтею 14 Конвенції, спосіб здійснення смертної кари не повинен носити нелюдський характер (стаття 3 Конвенції).

До внутрішніх елементів права людини на життя можна віднести: право фізичної особи на невід'ємність її життя (заборона свавільного та безпідставного позбавлення життя); заборона задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя (евтаназія); право фізичної особи захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом (у тому числі і право на позбавлення життя іншої особи); право на материнство; право на батьківство; право на штучне запліднення та перенесення зародка в організм жінки; право на стерилізацію; право на штучне переривання вагітності; право на застосування методів генетичної інженерії.

Зміст права на життя має такі основні аспекти: обов'язок держави захищати життя людини, можливість людини захищати своє життя законним способом, а також заборона свавільного позбавлення життя. Отже, захист права на життя полягає у дотриманні державою свого обов'язку щодо захисту життя особи та наданні особі можливості захищати своє життя.

Суддя Ж. Де Мейер, висловлюючи думку у справі Соєрінг проти Сполу-

⁹³ К. Басовська Практика європейського суду з прав людини щодо застосування статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на життя) Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 93/2012. С. 83-87.

ченого Королівства⁹⁴, звернув увагу на те, що «формулювання, яке міститься у другому реченні частини 1 ст. 2 Конвенції було прийняте більш ніж 40 років тому в конкретних історичних обставинах, а оскільки це формулювання як і раніше дозволяє за певних умов смертну кару в мирний час, воно не відображає сучасну ситуацію та відстає від розвитку правової свідомості та правової практики. De facto такого покарання більше не існує в жодній з держав-учасниць Конвенції. Його протиправність була визнана Комітетом Міністрів, коли він відкрив до підписання Протокол № 6 до Конвенції». Дійсно, тлумачення категорії «право на життя» було значно розширено Протоколом № 6 до Конвенції від 28 квітня 1983 року. Згідно статті 1 Протоколу, смертна кара скасовується. Ніхто не може бути засуджений до смертної кари або страчений. Разом з цим, забороняючи застосування смертної кари в мирний час, Протокол № 6 дозволяє державам застосовувати смертну кару за діяння, вчинені під час війни або при неминучій загрозі війни. Таке покарання застосовується тільки за умови, що така можливість була передбачена державою в національному законодавстві. В окремій думці по справі Соерінг проти Сполученого Королівства, Суддя Ж. Де Мейер також наголосив, що «жодна держава-учасниця Конвенції, навіть якщо вона ще не ратифікувала Протокол № 6, не має права видавати будь-яку особу, якщо в результаті цієї екстрадиції ця особа піддається ризику бути страченою в запитуваній державі. Видача осіб за даних обставин суперечить європейським стандартам справедливості та несумісна з публічним порядком в Європі».

Якісно інший, порівняно з раніше прийнятим, підхід до смертної кари в рамках Ради Європи пов'язаний з Протоколом № 13 до Конвенції від 5 травня 2002 року. Згідно зі статтею 1 Протоколу, смертна кара скасовується. Також, закріплення відповідного принципу тягне за собою повну відмову від смертної кари в усіх випадках та за будь-які дії, включаючи дії, вчинені під час війни або неминучої загрози війни. На думку низки держав-учасниць Протоколу № 13 «право кожної людини на життя є основоположною цінністю в демократичному суспільстві ... скасування смертної кари становить суть від суті захисту цього права та цілковитого визнання гідності, притаманної всім людям. Таким чином, в самій Європі протягом півстоліття ставлення до смертної кари зазнало законодавчої еволюції - від можливості закріплення до необхідності повної відміни. Однак, незважаючи на положення Протоколів № 6 та № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які скасувати смертну кару в мирний час та за будь-яких обставин, смертна кара на сьогодні не може вважатися абсолютно забороненою в силу того, що Протокол № 13 не був ратифікований усіма європейськими країнами.

Окрім смертної кари, частиною 2 ст. 2 Конвенції передбачено три інші

⁹⁴ European Court of Human Rights. Case of Soering v. The United Kingdom (7 July 1989) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619> (дата звернення 18.03.2020).

допустимі випадки позбавлення життя: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. При цьому, в кожному з випадків, позбавлення життя не буде порушенням права на життя тільки за умови, що воно стало результатом «абсолютно необхідного застосування сили» як при самообороні, так і при настанні обставин передбачених пунктами а, б, с частини 2 ст. 2 Конвенції. Зокрема, застосування сили має бути суворо пропорційно досягненню мети, безпеки для життя, що виникає в конкретній ситуації, та ризику, пов'язаного з тим, що застосування сили може призвести до позбавлення життя.

Незважаючи на те, що частина 1 ст. 2 Конвенції містить заборону «навмисного позбавлення життя», практика Європейського суду поширила дію статті 2 також на випадки ненавмисного позбавлення життя. Так, у справі Стюарт проти Сполученого Королівства постало питання про застосування статті 2 Конвенції до ситуації коли смерть настала в результаті нещасного випадку чи прояву недбалості. На цьому прикладі Європейська комісія з прав людини зазначила, що вказане положення забороняє будь-яке застосування владою необов'язкової сили, яка призводить до позбавлення життя незалежно від того, умисний був такий результат чи ні⁹⁵.

На думку Європейської комісії з прав людини, положення статті 2 Конвенції, розглянуті загалом, свідчать, що частина 2 ст. 2 Конвенції визначає не ті випадки, за яких дозволяється умисне позбавлення життя, а описує випадки, коли допускається «застосування сили», що може призвести до неумисного позбавлення життя. Як вже зазначалось, сила, що при цьому застосована державою, повинна бути «абсолютно необхідною» для досягнення однієї з цілей, зазначених в пунктах а, б, с частини 2 ст. 2 Конвенції. Дана позиція була підтверджена Європейським судом у рішеннях по справі Маккан та інші проти Сполученого Королівства від 27 вересня 1995 та у рішенні Андроніку і Костянтину проти Кіпру від 9 жовтня 1997 року. Суд також підкреслив, що виходячи з особливої важливості статті 2 Конвенції, він вважає за необхідне особливо ретельно вивчати випадки позбавлення життя при використанні частини 2 ст. 2 Конвенції, враховуючи не тільки дії представників держави, які застосовують силу, але й всі супутні обставини, включаючи планування можливих дій та контроль за їх виконанням⁹⁶.

Важливе питання про початок життя людини, відповідно колізії у визначенні моменту початку правової охорони життя та законності переривання вагітності також зачіпаються в практиці Європейського суду з прав людини.

⁹⁵ Stewart v. UK (1984), Application № 10044/82. Decisions and Reports. Vol. 39 (1985), par. 162.

⁹⁶ Глогов С.А., Петренко Е.Г. Права человека и их защита в Европейском Суде. Краснодар : Издательский дом «Юг», 2000. 142 с.

Перш за все, перед Європейською комісією та Судом постає питання, чи захищає стаття 2 Конвенції життя ненародженої дитини. Варто зазначити, що в уявленні більшої частини міжнародного співтовариства штучне переривання вагітності не є порушенням права на життя. Хоча Конвенція не регламентує питання моменту виникнення права на життя так само, як і моменту початку правової охорони життя, позиція Суду є більш визначеною та зводиться до того, що початком життя (та відповідно моментом виникнення правосуб'єктності) Суд вважає саме момент фізичного народження людини, а не її зачаття⁹⁷.

У справі «Брюгеман і Шойтен проти Німеччини» Європейська комісія з прав людини встановила, що заборона абортів стала б порушенням ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, будучи втручанням у приватне життя жінки. Разом з цим, Комісія зазначила, що вона не вважає обов'язковим вирішувати, чи варто розглядати ненароджену дитину як «живу» у розумінні статті 2 Конвенції⁹⁸.

У рішенні про прийнятність у справі «Н проти Норвегії» заявник, який не перебував у шлюбі з жінкою, яка завагітніла від нього, домовився з нею не позбавляти ненародженої дитини життя та взяв на себе чітке зобов'язання піклуватися про немовля після його народження. Проте жінка вирішила зробити аборт. Заявник наполягав на тому, що за обставинами цієї справи ненароджена дитина по праву Норвегії залишається незахищеною, що суперечить статті 2 Конвенції. Європейська комісія з прав людини при розгляді цієї справи не виключала, що за певних обставин (які однак не були зазначені) зародок може користуватися певним захистом за статтею 2 Конвенції, незважаючи на те, що в різних державах існує значна розбіжність думок, чи захищає стаття 2 та в якій мірі ненароджене життя. У зв'язку з цим та з урахуванням значних розбіжностей в нормах національних правових систем Європейська комісія вирішила, що в такому делікатному питанні держави повинні мати певну свободу вибору. Закон Норвегії дозволяє здійснювати аборти на розсуд жінки протягом перших 12 тижнів вагітності. У період з 12 до 18 тижнів вагітності необхідно мати відповідний дозвіл медичної комісії. Європейська комісія нагадала, що медична комісія надала дозвіл на здійснення абортів при дотриманні обов'язкових умов, встановлених законодавством Норвегії, а тому, в остаточному рішенні, не знайшла в діях держави – відповідача порушення статті 2 Конвенції.

Позиція Європейського суду щодо права на життя ненародженої дитини знайшла своє відображення в рішенні по справі «Во проти Франції» від

⁹⁷ Семенов И.С. Право на жизнь: международно – правовой аспект: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.10. Дипломат.акад. МИД РФ. Москва, 2009. 224 с.

⁹⁸ Рішення ЄСПЛ у справі Брюгеман і Шойтен проти Німеччини (27 березня 2008) URL : <http://www.echr.ru/documents/doc/12067500/12067500-006.htm>. (дата звернення 10.03.2020 р.).

8 липня 2004 року. В обставинах справи зазначалося, що на шостому місяці вагітності, громадянка Франції, перебуваючи в лікарні, була помилково прийнята за іншу пацієнтку, що знаходилася в лікарні для операції. Так, в результаті помилково проведених процедур вагітність заявниці не могла тривати за медичними показниками, та зародок віком 20-21 тиждень врятувати не вдалося. Заявниця наполягала на порушенні низки її прав, у тому числі права на життя з боку співробітників госпіталю. Суд з прав людини, розглянувши докази сторін, прийшов до висновку, що в конкретному випадку дійсно мало місце порушення статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Рішення у справі «Во проти Франції» варте особливої уваги, якщо врахувати, що в раніше розглянутих справах Європейська комісія незмінно приходила до висновку, що право на життя відповідно до статті 2 Конвенції не повинно розповсюджуватися на людський ембріон. В зазначеному рішенні Суд дійшов висновку, що «за обставин цієї справи життя зародка було безпосередньо пов'язане з життям матері та могло бути захищене нею, особливо враховуючи відсутність конфлікту прав матері та батька, так само як прав ненародженої дитини та її батьків, тоді як втрата зародка була викликана ненавмисною недбалістю з боку третіх осіб». Суд ухилився від чіткого висловлення своєї позиції з питання, що, власне, стало підставою для розгляду справи, а тому лише зазначив, що «ні бажано, ні навіть можливо при існуючому стані справ відповісти на абстрактне питання – чи підпадає ненароджена дитина під дію статті 2 Конвенції»⁹⁹.

Що стосується питання про добровільне припинення життя, то фактично єдиним прикладом міжнародно-правового розгляду та, відповідно, єдиною чітко вираженою позицією міжнародного органу щодо евтаназії є на сьогоднішній день справа «Претті проти Сполученого Королівства»¹⁰⁰, яка розглядалася в судових органах Великобританії та в Європейському суді. Нагадаємо, в липні 2001 року адвокат підданої Великобританії Дайен Претті, яка страждала невиліковним та смертельним захворюванням рухових нейронів, звернувся до Директора публічних переслідувань «з проханням дати зобов'язання не піддавати чоловіка заявниці судовому переслідуванню у випадку, якщо останній надасть їй допомогу в здійсненні самогубства». Отримавши відмову, заявниця звернулася із заявою про перегляд рішення в судовому порядку. Рішенням Високого суду заявлене клопотання було відхилено, а подане апеляційне заперечення не було враховано Палатою лордів. Заявниця звернулася до Європейського суду з прав людини зі скаргою на порушення статті 2 (право на життя), статті 3 (захист від катувань та жорсто-

⁹⁹ European Court of Human Rights. Case of VO v. France (8 July 2004) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887> (дата звернення 15.02.2020).

¹⁰⁰ European Court of Human Rights. Case of Pretty v. The United Kingdom (29 July 2002) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448> (дата звернення 01.03.2020)

кого поводження), статті 8 (право на свободу думки і переконань) та статті 14 (захист від дискримінації за будь-яких підстав) Конвенції з боку Великобританії. У своїй заяві Претті зазначила, що стаття 2 захищає не тільки право на життя, але й право обирати, продовжувати життя чи ні, а також «захищає право померти, щоб уникнути нестерпних страждань та приниження». Однак, у рішенні Судом було зазначено, що «Суд не схильний вважати, що «право на життя», гарантоване статтею 2 Конвенції, може бути інтерпретовано в негативній формі ... так само як воно не може створити право на самовизначення в сенсі надання особі права на вибір смерті замість життя». Як окремо зазначається в огляді рішення цієї справи, у всіх випадках порушення норми Конвенції про право людини на життя, Європейським судом потільки забороняє умисне незаконне позбавлення життя, але й зобов'язує держави вживати необхідних заходів щодо захисту життя осіб, які знаходяться під їх юрисдикцією. За певних умов влада повинна вживати превентивні оперативні заходи для захисту людини, чиє життя наражається на небезпеку злочинних дій з боку іншої особи. У такому випадку, щоб притягнути державу до відповідальності за невиконання свого позитивного зобов'язання щодо охорони життя, необхідно встановити, що органи влади знали або повинні були знати про існування реальної або можливої загрози життю третіх осіб, однак не вжили певних заходів у рамках своєї компетенції, які могли б запобігли загрози життю. Аналізуючи положення частини 1 ст. 2 Конвенції потрібно підкреслити неоднозначні підходи до її тлумачення.

Щодо України відзначимо, що на законодавчому рівні були певні спроби узаконення пасивної евтаназії. Так, при підготовці однієї з перших редакцій Цивільного кодексу України пропонували закріпити пасивну форму евтаназії. Але така пропозиція не була прийнята парламентарями, і в кінцевій редакції ч. 4 ст. 281 ЦК України зазначено, що в Україні заборонено задовольняти прохання фізичної особи припинити її життя. Таке формулювання свідчить, що Україна залишила себе серед країн, які на законодавчому рівні заборонили будь-які спроби евтаназії. Чіткіше така заборона окреслена в Основах законодавства України про охорону здоров'я, в ст. 52 яких зазначено: медичним працівникам забороняється здійснення евтаназії в будь-якій формі.

5.2 Зобов'язання держави щодо захисту права на життя

Стаття 2 Конвенції покладає на державу певні обов'язки: негативні утримуватися від умисного або незаконного позбавлення життя; позитивні вживати відповідні заходи для захисту життя тих, хто знаходиться під юрисдикцією держави. Відповідно до статті 2 Конвенції держава несе особливу відповідальність за життя осіб, над якими вона здійснює повний контроль, зокрема осіб, позбавлених волі. Суд виходить з того, що ув'язнені перебува-

ють в особливо уразливого становищі, а отже влада зобов'язана захищати їх. Так, у рішенні по справі Великова проти Болгарії Суд підкреслив, що у випадку, коли затриманий, що знаходився у повному здоров'ї до позбавлення волі, помирає під час свого ув'язнення, держава зобов'язана надати переконливі пояснення щодо обставин смерті, в іншому випадку державу може бути визнано відповідальною за порушення статті 2 Конвенції.

Перше речення частини 1 ст. 2 Конвенції покладає на державу зобов'язання охороняти право кожної людини на життя законом. На думку Європейської комісії з прав людини, відображеної у доповіді у справі Маккан та інші проти Сполученого Королівства, статтю 2 не слід тлумачити як таку, що вимагає наявності у внутрішньому праві ідентичного формулювання. Достатньо, щоб національне право реально забезпечувало охорону права, передбаченого Конвенцією. Європейський суд в рішенні по зазначеній справі погодився з висновками Європейської комісії, підкресливши, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод не зобов'язує Високі Договірні Сторони інкорпорувати її норми в національне законодавство, та в функції органів Конвенції не входить вивчення *in abstracto* – відповідності законодавчих чи конституційних норм держав вимогам Конвенції.

Аналізуючи положення частини 1 ст. 2 Конвенції слід підкреслити неоднозначні підходи до її тлумачення. Так, на думку С.В. Великоредчаніної «стаття 2 не закріплює саме право на життя, а покладає на державу обов'язок захищати право кожного на життя і містить заборону на навмисне позбавлення життя ... Право на життя - не позитивне зобов'язання держави, а скоріше - негативне, тобто «свобода жити», і в цьому випадку держава зобов'язана вжити всіх заходів для забезпечення свободи жити та без потреби не втручатися у користування цією свободою». Не погоджуючись із вищезазначеною думкою, Т.М. Фомиченко вважає, що «положення статті 2 треба тлумачити ширше: воно спрямоване на те, щоб законодавчо забезпечити недоторканність життя, а також уникнути зловживань з боку третіх осіб, забезпечити застосування превентивних заходів у випадку, коли людина сама ставить своє життя в небезпечне становище. Тобто, право на життя, проголошене ст. 2, лише принципом «невтручання» держави не обмежується».

У всіх випадках позбавлення життя внаслідок застосування сили, держава у відповідності до положень статті 2 Конвенції повинна провести ефективне офіційне розслідування обставин смерті. Не зважаючи на те, що данне позитивне зобов'язання держави не закріплене в статті 2 Конвенції, Європейська комісія та Суд вважають, що воно виступає невід'ємною частиною загального зобов'язання щодо захисту життя. Суд визначає, що розслідування має бути повним, безпристрасним та ретельним. Ефективність розслідування передбачає: проведення розслідування незалежно від офіційної скарги родичів загиблого; розслідування повинно здійснюватися незалежними осо-

бами; розслідування має дати відповідь на питання, чи було виправданим застосування сили в конкретних обставинах.

Практика Європейського суду з прав людини у тлумаченні права на життя становить особливий інтерес, оскільки його рішення є обов'язковими при тлумаченні Конвенції. Частиною позитивних обов'язків держави є процесуальні обов'язки, що стосуються розслідування будь-якого насильницького позбавлення життя.

Під позитивними обов'язками держави з реалізації права на життя розуміється зобов'язання держави створювати належні умови для реалізації цього права.

Щодо діяльності системи охорони здоров'я, держава в цій сфері повинна розробити правила, які б зобов'язували державні та приватні лікарні вживати належних заходів для захисту життя пацієнтів. Позитивні зобов'язання також вимагають запровадження ефективної незалежної системи розслідування з метою одержання інформації і забезпечення відповідальності з боку медичних працівників за смерть пацієнтів.

Кримінальним кодексом України 1960 р., статтю 24 передбачалося застосування смертної кари як виняткової міри покарання за особливо тяжкі злочини у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині Кримінального кодексу, за певні військові злочини, вчинені у военний час, а також за умисні вбивства, вчинені за обтяжуючих обставин¹⁰¹. Після ратифікації 22 лютого 2000 року Протоколу № 6 до Конвенції Законом України "Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України" від 22 лютого 2000 року було внесено зміни до Кримінального кодексу, зокрема в частині заміни такого виду покарання, як смертна кара, довічним позбавленням волі¹⁰².

У чинному Кримінальному кодексі України відсутні положення щодо застосування смертної кари. Важливе значення щодо заміни смертної кари на довічне позбавлення волі має Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11 рп/99, яким смертну кару як вид покарання визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним)¹⁰³. У рішенні вказано, що, як показує світовий і вітчизняний досвід, смертна кара не може бути виправданою і як ефективний засіб у боротьбі зі злочинністю.

¹⁰¹ Кримінальний кодекс України: Закон України від 28.12.1960 р. в редакції від 07.08.1996 р. (втрата чинності – від 01.09.2001 р). URL: [168http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05/ed19960807](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-05/ed19960807). (дата звернення 10.09.2020)

¹⁰² Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: Закон України від 22.02.2000 р. № 1483-III (в ред. від 22.02.2000 р.) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1483-14/ed20000329> (дата звернення 10.09.2020)

¹⁰³ Рішення Конституційного Суду України (справа про смертну кару) від 29.12.1999 р. № 11-рп/99. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>. (дата звернення 10.09.2020)

Ця міра покарання не належить до факторів, що стримують злочинність. Це підтверджують кримінологічні дослідження: кількість злочинів проти життя людини не зменшується із збільшенням кількості судових вироків про призначення смертної кари. З позиції запобігання злочинності смертна кара себе не виправдовує. І навіть більше, Конституційний Суд України вказує, що смертна кара суперечить статті 27 та 28 Конституції України. В іншому рішенні Конституційний Суд України також зауважує, що новий вид кримінального покарання, запроваджений Законом № 1483-III від 22 лютого 2000 року (в ред. від 22 лютого 2000 року) – довічне позбавлення волі – є менш суворим видом покарання порівняно зі смертною карою. Цей висновок Конституційного Суду України ґрунтується на тому, що у разі застосування довічного позбавлення волі забезпечується невід’ємне право на життя людини, яка вчинила особливо тяжкий злочин [13].

Наступним питанням у контексті права на життя є питання штучного переривання вагітності, яке є дотичним до питань моралі, релігії та медицини. Законодавство більшості країн та міжнародне законодавство загалом неоднозначно визначають момент виникнення права на життя, саме тому часто використовують диспозитивні норми, які дають жінці право вибору щодо штучного переривання вагітності. Такі дії можна розцінювати як свавільне позбавлення життя, проте виникає питання: чи можна зародок розглядати як людину і чи має він право на життя. Статтею 1 Конвенції про права дитини 1989 р. передбачено, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягла повноліття раніше¹⁰⁴.

Тобто Конвенція визначає момент закінчення так званого періоду дитинства, проте не визначає його початкового моменту. Конвенція про права дитини не обмежує свободу дій держави у справі визначення моменту початку дитинства у своїх національних законодавчих системах. Про це також свідчать застереження та пояснення держав стосовно статті 1. Аргентина надала пояснення під час ратифікації, згідно з яким статтю 1 слід інтерпретувати «таким чином, що поняття «дитина» означає будь-яку людську істоту з моменту зачаття...». Згідно з Конвенцією початок дитинства, а отже, і початок самого життя, має визначатися внутрішнім законодавством держав-учасниць. Ці два питання можуть перетинатись одне з другим, але в міжнародному праві вони відокремлені, оскільки більшість міжнародних прав дитини є незастосовними до періоду перебування в утробі матері¹⁰⁵. Тобто міжнародне

¹⁰⁴ Конвенція про права дитини: Конвенція ООН від 20.11.1989 р. Ратифіковано Україною 27.02.1991 р. URL:http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

¹⁰⁵ Джеральдіна ван Б'юрен. Міжнародне право в галузі прав дитини. Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського: наук. ред. М. О. Баймуратов. Одеса: АО БАХВА, 206. С. 515–517.

право, вказуючи на істотні відмінності у національному праві різних держав, дає можливість державам визначати момент початку дитинства, а отже, і виникнення права на життя.

Національне законодавство, зокрема Цивільний кодекс України, у пункті 2 статті 25 передбачає, що цивільна правоздатність фізичної особи виникає у момент її народження¹⁰⁶.

Статтею 50 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» передбачено, що операція штучного переривання вагітності (аборт) може бути проведена за бажанням жінки у закладах охорони здоров'я за вагітності строком не більше ніж 12 тижнів. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене у разі вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів.

Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством¹⁰⁷. Ці положення дублюються у пункті 6 статті 281 Цивільного кодексу України. Отже, законодавець не забороняє позбавлення життя зародка, що перебуває в утробі матері, проте із встановленням певних обмежень, а моментом виникнення права на життя визнає момент народження дитини. У Верховній Раді України розглядався законопроект № 6239 від 27 березня 2017 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень по проведенню операцій штучного переривання вагітності (абортів)», яким пропонували внести зміни до Цивільного кодексу України, зокрема дозволити штучне переривання вагітності лише у випадках та за наявності обставин, встановлених законодавством, у терміни, що не перевищують двадцяти двох тижнів, та до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», зокрема дозволити штучне переривання вагітності лише за наявності таких обставин: якщо вагітність прямо загрожує життю вагітної жінки; наявності медичних показань щодо патології плоду, несумісної з життям дитини після народження; зачаття дитини в результаті зґвалтування¹⁰⁸. Проте цей проект був знятий з розгляду.

Ще одним із аспектів права на життя є використання еутаназії як способу позбавлення життя, який прямо заборонений українським законодавством. Зокрема, пункт 3 статті 52 «Основ законодавства про охорону здоров'я» передбачає, що медичним працівникам заборонено здійснення еутаназії – нав-

¹⁰⁶ Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>. (дата звернення 01.10.2020)

¹⁰⁷ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.

¹⁰⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обмежень по проведенню операцій штучного переривання вагітності (абортів): Проект Закону № 6239 від 27.03.2017 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61424

мисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань. Цивільний кодекс України у пункті 4 статті 281 також містить заборону задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя. Застосування еутаназії є дискусійним питанням і має вагоме значення у контексті права особи на життя. Доцільність легалізації еутаназії обговорюється у багатьох державах. Еутаназія – умисні дії чи бездіяльність медичних працівників (або інших осіб), які здійснюються ними за наявності письмового оформленого клопотання пацієнта або “заяви на випадок смерті”, або ж усного клопотання, якщо фізичний стан унеможливило письмову форму клопотання пацієнта, який перебуває у стані, коли усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними, з дотриманням законодавчо встановлених умов, з метою припинення його фізичних, психологічних і моральних страждань, у результаті яких реалізується право на гідну смерть¹⁰⁹.

Виділяють два типи еутаназії: активну та пасивну. Активна еутаназія передбачає, що медичні працівники повинні виконати певні дії, спрямовані на позбавлення життя особи, яка перебуває у безнадійно хворому стані. Пасивна ж еутаназія характеризується добровільною відмовою хворого від лікування. На перший погляд, пасивна еутаназія не пов’язана із примусовим чи свавільним позбавленням життя. Проте, по-перше, людина, морально і фізично виснажена від тривалого і безнадійного лікування, може помилково вважати, що підтримувати своє життя за допомогою медикаментозних засобів не є необхідним. По-друге, варто взяти до уваги і можливість зловживань з боку медичних працівників, які своїми діями можуть спонукати людину до прийняття такого рішення.

Правознавці більшості держав світу вважають, що активну еутаназію не можна легалізувати в будь-якому випадку. Щодо пасивної еутаназії, то необхідно виробити чітко сформульовану законодавчу норму, згідно з якою пацієнт має повне право знати свій діагноз, можливі наслідки своєї хвороби, ступінь ризику в разі відмови від лікування і ступінь надії у випадку згоди на лікування до того, як прийме рішення. В разі відмови від лікування вона повинна бути зафіксована. У таких випадках з медиків повинна зніматися будь-яка відповідальність¹¹⁰.

У Європі активну еутаназію дозволено у Нідерландах з 2001 р., у Бельгії з 2002 р., у Люксембурзі з 2009 р. та у швейцарському кантоні Цюрих з 2011 р. Пасивна еутаназія легальна у Швеції, Фінляндії й Франції. Європейський суд вказує про наявність позитивних зобов’язань з боку держави за статтею 2

¹⁰⁹ Ворона В. А. Право на еутаназію як складова права людини на життя. Право України. 2010. № 5. С. 199–202.

¹¹⁰ Паньків О. М. Право людини на розпорядження життям: деякі аспекти / О. М. Паньків, Ю. І. Петровський. Медичне право України: проблеми становлення та розвитку. Матеріали I Всеукр. наук.-практ. конференції 19–20 квітня 2007 р. Львів, 2007. С. 210–215.

Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо обов'язку вжити всіх необхідних заходів задля збереження життя людини. Також варто зазначити, що еутаназію як спосіб позбавлення життя засуджують також і з релігійного, і з морального поглядів. Окрім цього, узаконення застосування еутаназії може призвести до зловживань із корисливих мотивів, зокрема позбавлення життя особи з метою трансплантації органів або з метою заволодіти майном особи.

Свавільне позбавлення життя, яке прямо заборонене Конвенцією про захист прав та основоположних свобод, та позбавлення життя, яке відбулось внаслідок виключно необхідного застосування сили, що відповідно до ст. 2 цієї ж Конвенції розглядається як таке, що не порушує право кожного на життя, є дотичними поняттями. Важливим елементом їх розмежування є співвідношення застосування сили у конкретній ситуації і необхідність такого застосування, тобто чи виправдане таке застосування сили, що призвело до втрати життя.

Зобов'язання держави щодо захисту права на життя повинні дотримуватись і під час збройних конфліктів, і незважаючи на те, що міжнародні договори дозволяють державам робити відступ від дотримання окремих норм під час надзвичайних ситуацій, відступати від права на життя не допускається. В умовах військового конфлікту, який триває на Сході України, також важливо розглянути питання захисту права на життя, зокрема цивільних осіб, та захист права на життя, під час проведення акцій протесту, зокрема на Майдані та в Одесі, а також відповідальність держави за такі дії. Зауважимо, що порушення права на життя відповідно до рішень Європейського суду є не лише пряме позбавлення життя особи, а й доведення особи до такого стану, коли вона балансує на межі життя і смерті.

За дотриманням прав людини, зокрема і за забезпеченням права на життя стежать і міжнародні організації. Зокрема, Управління Верховного комісара ООН з прав людини у своїх доповідях наводить статистику щодо великої кількості жертв серед цивільного населення, які спричинені застосуванням зброї як з боку Уряду, так і з боку озброєних груп. В одній зі своїх доповідей Управління Верховного комісара ООН з прав людини зазначає, що продовження застосування сторонами конфлікту зброї неточної та/або вибухової дії залишалось головною проблемою, яка викликає занепокоєння, у сфері захисту цивільних осіб¹¹¹.

У своїй доповіді громадські організації «Харківська правозахисна група» та «Мирний берег» задокументували 108 випадків убивств на Сході України від квітня 2014 р. до серпня 2018 р. 371 вбивства у 2014 р. 17 стосувалися

¹¹¹ Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 16 лютого – 15 травня 2018 р. Об'єднана нація. Права людини. Управління Верховного комісара. 35 с. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/ReportUkraineFev-May2018_UKRAINIAN.pdf. (дата звернення 09.08.2020)

масових вбивств цивільного населення. Ці організації також задокументували випадки масового вбивства цивільного населення у м. Горлівка. Жертвами убивств стали 50 цивільних мешканців та 68 військових. Виконавці злочину вчиняли їх саме у контексті збройного конфлікту на Сході України¹¹².

Велика кількість жертв збройного конфлікту покладає на державу обов'язок щодо запровадження ефективних механізмів розслідування випадків свавільного позбавлення права на життя, адже Європейський суд у своїх рішеннях наголошує, що захист права на життя полягає також і в здійсненні розслідування причин смерті особи. Проте події, які сьогодні відбуваються в Україні, зокрема проведення судової реформи та реформи правоохоронних органів, невизначеність підсудності та підслідності справ, колізійні норми законодавства, стають перешкодою для розслідування подій Революції Гідності, що призвели до масової загибелі людей, і притягнення винних до відповідальності важливо забезпечити реальність застосування законодавства щодо захисту права людини на життя, оскільки життя людини визнано абсолютним та невід'ємним. Усі випадки позбавлення життя повинні ретельно розслідувати органи державної влади.

Українське законодавство регулює особливості штучного переривання вагітності, прямо забороняє смертну кару та еутаназію, проте військовий конфлікт, що відбувається на Сході України, спричиняє масові порушення права людини на життя, які залишаються нерегульованими. Органи державної влади повинні впроваджувати дієві механізми співпраці із громадськими організаціями задля здійснення ефективного розслідування випадків порушення права на життя, а також обов'язком держави як перед громадянами України, так і перед міжнародною спільнотою є притягнення винних у порушенні права на життя, зважаючи на акції протесту, які відбувалися в Україні, та збройний конфлікт на Сході України

5.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на життя

1. «Маккан та інші проти Сполученого Королівства» (McCann and Others v/ United Kingdom), № 18984/91¹¹³

Заявники, громадяни Ірландії і піддані Сполученого Королівства Маргарет Макканн, Данієл Фаррелл і Джон Севідж, є батьками Данієля Макканна, Майред Фаррелл і Шона Севіджа, які були застрелені 6 березня 1988 р Гібралтарі військовослужбовцями спеціальної повітряно-десантної служби, яка входить до складу Британської армії. Владі Сполученого Королівства,

¹¹² Насильницькі злочини, скоєні в ході збройного конфлікту на сході України у 2014–2018 рр. упоряд. Є. Ю. Захаров; ГО “Харківська правозахисна група”, ГО “Мирний берег”. Харків: ТОВ “Видавництво “Права людини”, 2018. 104 с.

¹¹³ European Court of Human Rights. Case of McCann and Others v. the United Kingdom (27 September 1995) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943> (дата звернення 12.04.2020)

Іспанії та Гібралтару ще до 4 березня 1988 р стало відомо, що Тимчасова ІРА (Ірландська республіканська армія) планує терористичний акт в Гібралтарі. З аналізу розвідувальних даних британська влада і влада Гібралтару прийшли до висновку, що 5 березня група ІРА (особистості учасників вже були встановлені) проведе терористичний акт, заклавши бомбу з механізмом дистанційного управління в легковий автомобіль. Було вирішено заарештувати членів групи після того, як вони доставлять автомобіль в Гібралтар, що дало б можливість забезпечити докази для подальшого судового розгляду. Влада вважала членів групи небезпечними терористами, які майже напевно будуть озброєні і в разі зіткнення з силами безпеки, можливо, використають свою зброю або підірвуть бомбу.

П'ятого березня 1988 року після полудня було встановлено, що Шон Севідж припаркував автомобіль в Гібралтарі. Пізніше спостерігачі помітили, що він разом з Даніелем Макканом і Майред Фаррелл обстежив то місце, де знаходився припаркований ним автомобіль. Після того як всі троє пішли від машини, експерт по знешкодженню бомб доповів після візуального огляду авто, що, на його думку, в ній, можливо, закладена бомба. Було прийнято рішення про арешт трьох зазначених осіб. Комісар поліції Гібралтару доручив керівництво операцією командиру військовослужбовців спеціальної повітряно-десантної служби (SAS). Двоє військовослужбовців слідували за Макканом і Фаррелл. Коли Маккан оглянувся, один з них вихопив пістолет і наказав зупинитися. Маккан зробив рух рукою до внутрішнього кишени, рука Фаррелл швидко ковзнула до сумочки. Думаючи, що обидва потягнулися за механізмом дистанційного управління, щоб підірвати бомбу, закладену в автомобіль, співробітники SAS вистрілили кілька разів з близької відстані, убивши обох.

За Севідж йшли двоє інших військовослужбовців. Коли пролунали постріли по Маккан і Фаррелл, він різко розвернувся і лицем до лица зіткнувся з співробітниками SAS, які прямували за ним. Один з них голосно наказав йому зупинитися і витягнув пістолет. Права рука Севіджа рушила до стегна. Побоюючись, що він хоче привести в дію механізм дистанційного керування, співробітники SAS вистрілили з близької відстані, що призвело до загибелі Севіджа.

Ні зброї, ні дистанційного пристрою ні у кого з трьох підозрюваних виявлено не було. В результаті огляду було встановлено, що в машині, раніше припаркованої Севідж, не було вибухового пристрою або бомби. Однак інша машина, пізніше виявлена іспанською поліцією в Марбеллі, Іспанія, містила вибуховий пристрій з шістдесяти чотирьох кілограмів вибухівки «Семтекс». Ця машина була взята напрокат Фаррелл на чуже ім'я.

Суд вважає, що застосування сили особами, які перебувають на службі держави, для досягнення однієї з цілей, зазначених в п. 2 статті 2 Конвенції,

може бути виправдано згідно з цією статтею в тих випадках, коли застосування сили ґрунтується на щирому переконанні, яке може вважатися вірним в момент вчинення дії, але згодом виявляється помилковим. Виносити інше рішення - означало б покласти нереальний тягар відповідальності на плечі держави і співробітників правоохоронних органів при виконанні обов'язку і навіть наражати на небезпеку їх життя і життя інших людей.

Отже, враховуючи дилему, що стояла перед владою в зв'язку з обставинами справи, можна зробити висновок, що дії військових самі по собі не вступають в протиріччя з положеннями Конвенції (п. 2 статті 2).

Можна поставити питання: чому всіх трьох підозрюваних не затримали на кордоні негайно після їх прибуття в Гібралтар і чому (як з'ясувалося з показань інспектора Аллгера) було прийнято рішення не перешкоджати їм при в'їзді в Гібралтар, якщо влада мали інформацію про те, що ці особи прибули з наміром провести терористичну акцію? Рішення не зупиняти трьох терористів при в'їзді в Гібралтар, таким чином, є істотним чинником, який необхідно брати до уваги.

В результаті, беручи до уваги, що було вирішено не перешкоджати в'їзду підозрюваних в Гібралтар, що влада не змогла врахувати можливість помилковості своїх розвідувальних оцінок, принаймні в деяких аспектах, і що, коли військовослужбовці відкрили вогонь, це автоматично означало застосування сили, що тягне за собою позбавлення життя, Суд не переконаний, що позбавлення життя трьох терористів являло собою застосування сили, абсолютно необхідною для захисту людей від незаконного насильства за змістом статті 2 п. 2 (а) Конвенції.

Відповідно, Суд констатував, що мало місце порушення статті 2 Конвенції.

Завдання до теми 5

5.1 Питання для самоконтролю.

1. Розкрийте сутність права на життя
2. Визначіть обсяг та складові права на життя.
3. Розкрийте зобов'язання держави щодо права на життя.
4. В чому полягало порушення права на життя у справі «Маккан та інші проти Сполученого королівства»?

5.2 Проаналізуйте рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини у сфері забезпечення права на життя.

1. Андреева проти України – 29.01.2019
2. Арская проти України- 05.03.2014
3. Барсукови проти України – 26.02.2015
4. Басюк проти України – 05.02.2016
5. Бургас проти України – 18.12.2018
6. Бучинська проти України – 30.04.2015
7. Валерій Фуклев проти України – 16.04.2014
8. Гонгадзе проти України – 08.02.2006
9. Горovenки та Бугара проти України – 12.04.2012
10. Горопацький та інші проти України
11. Горяева проти України– 06.10.2016
12. Дудник проти України – 10.03.2010
13. Зоріна та інші проти України - 14.02.2019
14. Кац та інші проти України – 18.03.2009
15. Любов Єфіменко проти України – 25.02.2011
16. Кабанова проти України – 15.10.2020
17. Каплатий проти України
18. Кардава проти України – 17.12.2019
19. Качурка проти України – 15.12.2011

*Рішення можна знайти
за цим QR-кодом*

5.3 Вирішіть тестові завдання

1. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на життя належить:

- А. кожній людині;
- Б. кожній людині, окрім засуджених до довічного позбавлення волі;
- В. кожній людині, окрім хворих на невиліковані хвороби;
- Г. виключно громадянам держав, що є учасницями Конвенції.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- А. при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;
- Б. при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;
- В. при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.
- Г. усі відповіді є правильними.

3. В якому міжнародному документі закріплена дана норма: «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачене таке покарання.»?

- А. Конвенція ООН про права дитини;
- Б. Міжнародний пакту про громадянські та політичні права;
- В. Загальна декларація прав людини;
- Г. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

4. Визначте місце Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у системі українського законодавства.

- А. Конвенція є частиною лише кримінального і кримінально-процесуального законодавства України;
- Б. Конвенція є частиною лише цивільного і цивільно-процесуального законодавства України;
- В. Конвенція є частиною українського законодавства;
- Г. Конвенція не є частиною українського законодавства.

5. У яких випадках застосування смертної кари не є порушенням ст. 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколів 6 і 13 до неї?

- А. У випадку винесення судом смертного вироку за вчинення злочину, за який передбачено такий вид покарання.
- Б. Смертну кару можна застосовувати у військовий час та за військові злочини.
- В. Україна самостійно вирішує це питання у національному законодавстві.
- Г. З урахуванням протоколів 6 та 13, застосування смертної кари є порушенням ст. 2 у будь-якому випадку.

6. Що з наведеного не відноситься до випадків виключно необхідно-го застосування сили, яке передбачене у ст. 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як виключення із загального правила заборони позбавлення життя?

- А. Захист будь-якої особи від незаконного насильства;
- Б. Здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- В. Учинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання;
- Г. Необхідність припинення порушення права людини на власність.

7. Які цілі виключно необхідного застосування сили є підставою не розглядати позбавлення життя як порушення права на життя відповідно до ст. 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод»?

- А. Захист економічного добробуту країни;
- Б. Учинення правомірних дій для придушення заворушення;
- В. Захист санітарно-епідеміологічного благополуччя населення;
- Г. Перешкоджання поширенню інфекційних хвороб.

8. Яке з наступних тверджень щодо можливості позбавлення життя людського ембріону відображає базовий підхід Європейського Суду з прав людини у справах щодо проведення абортів (ст. 2 «Право на життя» Конвенції)?

- А. людський ембріон має користуватись захистом на рівні не нижче ніж людина;
- Б. це питання не належить до предметної юрисдикції Європейського суду з прав людини;
- В. право на життя людського ембріона обмежене правами та інтересами матері;
- Г. на людський ембріон не можуть поширюватись стандарти прав людини.

9. Якою є сучасна практика Європейського суду з прав людини щодо права на евтаназію в контексті ст. 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. Ст. 2 надає право на смерть виключно від рук третьої особи;
- Б. Ст.2 надає право на смерть виключно від рук держави;
- В. Ст. 2 не надає право на смерть від рук третьої особи або держави;
- Г. Евтаназія не підлягає оцінці за ст. 2 Конвенції, оскільки її варто розглядати з точки зору права на повагу до приватного життя;

10. Що є початком життя згідно позиції Європейського суду з прав людини?

- А. момент народження;
- Б. момент зачаття;
- В. момент коли дитина починає говорити;
- Г. коли ембріону є 12 тижнів.

5.4 Вирішіть гіпотетичну ситуацію

2 лютого 2011 року керівник районного (у місті) підрозділу МВС у боротьбі з організованою злочинністю Борисов отримав від інформатора дані про те, що група торговців зброєю зупиниться на ніч в його районі, а також про те, що вони матимуть при собі значну кількість вогнепальної зброї.

Вечері того ж дня Борисов організував силами його підлеглих оперативну перевірку будинків відповідного мікрорайону. Маючи на увазі можливість збройного опору, він також залучив до операції загін спеціального призначення. Він вирішив направити зазначений спецзагін у багатоквартирний будинок, який не встигли перевірити звичайні міліцейські сили, що обслідували будівлі за переліком «потенційно підозрілих». Він проінструктував особовий склад спецзагону про необхідність підвищеної пильності, виходячи з високого ступеню небезпечності осіб, що розшукуються, та вказав на найбільш імовірне місце переховування підозрілих – квартиру, де мешкав Іван П.

У зв'язку з тим, що підозрювані не були виявлені в інших будинках, відповідно зросла ймовірність їх перебування саме у вказаному місці. Спецзагін, який налічував 12 осіб, за існуючими правилами, розпочавши операцію, більше не підпорядковувався Борисову і брав на себе повну відповідальність за її хід. Більше того, у цьому загоні існувала практика, за якою всі члени загону розглядалися рівними за званням, а питання визначення безпосереднього керівника операції вирішувалося за жеребом. У даному випадку таким шляхом керування операцією було покладено на майора Рачкова. Він розташував частину членів загону у дворі та на інших поверхах будинку та сформував штурмову групу у складі шістьох бійців. З метою забезпечити раптовість своїх дій, він дав наказ відключити електроенергію у квартирі, де нібито переховувалися злочинці, пошкодивши перемикач на розподільному щитку поза межами квартири. Це призвело до того, що світло згасло і на площадці перед квартирою, і таким чином загін був вимушений діяти у темряві. Здивований зникненням світла, Іван П. – мешканець квартири – почав відчиняти двері. Звук відкривання дверного замку, який нагадував пересмикування затвору стрілецької зброї, призвів до панічної реакції деяких членів загону спецпризначення. Один з найбільш знервованих бійців загону відкрив стрілянина, яку, відповідно до існуючої інструкції, підтримала решта вояків.

Стрільба велася з автоматів АКСУ за цілевказанням трасуючими кулями першого, хто відкрив вогонь, по вхідній двері квартири. У ході подальшого розслідування було встановлено, що у двері влучило до 55 куль. Івана П., який знаходився за дверима, було вбито; з його тіла було вилучено 16 куль. Як виявилось, Іван П. не був озброєний; зброї в його квартирі не було знайдено.

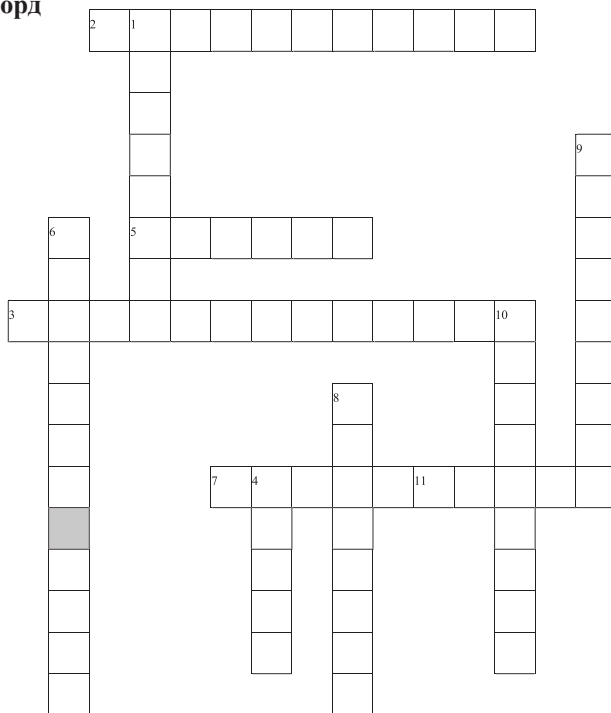
Потерпілий мешкав у своїй квартирі зі своєю дружиною Ольгою та двома дітьми. Розслідуванням, яке очолив прокурор району Яковенко, було також встановлено, що Борисов не поінформував особовий склад спецпідрозділу про наявність жінок та дітей у помешканні, хоча сам він мав інформацію про це. Борисов пояснив, що за наявними оперативними даними Іван П. займався контрабандою зброї з Туреччини та Італії. Підозра щодо групи торговців, яка нібито переховувалась у квартирі Івана П., ґрунтувалась на цих даних та на рапорті інформатора, ім'я якого Борисов відмовився назвати з огляду на службу таємницю.

Прокурору Яковенку було повідомлено, що допитати членів спецзагону не виявляється можливим, оскільки вони були відражені для виконання іншого завдання. Йому були передані лише їх письмові пояснення, в яких вони підтвердили вищезазначені факти, підкресливши, однак, що їм було твердо вказано на наявність озброєних небезпечних злочинців у квартирі. Крім того вони зазначили, що звук замка, що відчинявся, вони помилково сприйняли як звук досилання патрону затвором автоматичної зброї, яка готується до пострілу, і тому відкрили упереджувальний вогонь, вважаючи себе у стані необхідної оборони. За результатами перевірки прокурор Яковенко прийняв рішення про відмову у порушенні кримінальної справи відносно осіб, задіяних у спецоперації, оскільки він дійшов висновку про виправданість їх дій у ситуації, що склалася. У відповідній постанові було зазначено, що позбавлення життя потерпілого було наслідком виключно необхідного застосування сили при здійсненні законного арешту, хоча і стало результатом трагічної помилки в оцінці поведінки Івана П., сприйнятої як небезпечна агресія. Дружина Івана П. оскаржила це рішення, але безрезультатно. Ольга П. звернулася до вас з проханням підготувати заяву до Європейського суду з прав людини.

1. Якою мала б бути аргументація дружини Івана П.?

2. Яка контраргументація можлива з боку уряду?

5.5 Розв'яжіть кросворд

По горизонталі:

2. В якому законодавчому акті України закріплено невід'ємне право людини на життя?
3. Можливості людини, які в них відображаються в правах та свободах, є неодмінною, закономірною приналежністю кожної людини. Це твердження характеризує право на життя як ...
5. Кінцевим моментом права на життя вважається..?
7. Початковим моментом права на життя вважається?

По вертикалі:

1. До якої групи конституційних прав належить «Право на життя»?
4. Штучне переривання вагітності.
6. Позбавлення життя людини як покарання за вчинення особливо тяжких злочинів
8. Документ Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо скасування смертної кари.
9. Право на життя – це право, що належить до першого ... прав людини.
10. Навмисне прискорення смерті або умиртвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань.

ЗАБОРОНА КАТУВАНЬ, НЕЛЮДСЬКИХ АБО ТАКИХ, ЩО ПРИНИЖУЮТЬ ГІДНІСТЬ, ВИДІВ ПОВОДЖЕННЯ ЧИ ПОКАРАННЯ

6.1 Обсяг та складові заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження чи покарання

Гідність виступає як основа невід'ємних прав та свобод людини та правової системи загалом. Людська гідність є первинною та визначальною для всіх інших соціальних, а також правових цінностей, зокрема: свободи, справедливості та формальної рівності. Право на честь, гідність та ділову репутацію є найважливішою соціально-правовою цінністю і необхідністю для будь-якої держави та суспільства. П. М. Рабінович, обґрунтовано доводить необхідність більш рельєфно відобразити значущість гідності людини, як основи, фундаменту усієї системи її основоположних прав і свобод, включивши це положення до ч.1 ст.21 КУ. Відомий дослідник у галузі прав людини О. Лукашева у цьому зв'язку зазначає, що гідність – це визнання суспільством соціальної цінності, унікальності конкретної людини, значущості кожної особи як частки людського співтовариства. Змістом права на повагу до гідності людини є законодавчо встановлена та гарантована державою сукупність норм, які дають кожній людині впевненість у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоб будь-які сумніви щодо її моральних якостей та етичних принципів були належним чином обґрунтовані.

Конституційний Суд України наголошує, що людську гідність необхідно трактувати як право, гарантоване статтею 28 Конституції України, і як конституційну цінність, яка наповнює сенсом людське буття, є фундаментом для усіх інших конституційних прав, мірилом визначення їх сутності та критерієм допустимості можливих обмежень таких прав. Наведене опосередковано підтверджується унікальним значенням людської гідності в Конституції України, за якою, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах (стаття 21); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (частина перша статті 68).

Закріплене у статті 3 Конвенції право – заборона катування, нелюд-

ського та такого, що принижує гідність, поведження та покарання – є однією з найважливіших засад демократичного суспільства та необхідною складовою права на повагу до людської гідності. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання визначає «катування» як будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державнимипосадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Стаття 3 Конвенції розмежовує такі види поведження: катування (поведження найвищого рівня жорстокості), нелюдське, таке, що принижує гідність. Формами забороненого поведження є не тільки фізичне насильство (побої, катування), а й психічне насильство, що, в свою чергу, може завдати не менших страждань. Стаття 3 Конвенції має безумовний характер, а тому повинна виконуватись на всіх рівнях державного управління і бути нагальною задачею для держави. Потрібно підкреслити, що аналогічні норми про заборону катувань, з деякими особливостями їхнього формулювання, закріплені також в ряді інших міжнародно-правових документів, наприклад, в статті 7 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, де передбачено, що нікого не може бути піддано катуванню та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню та покаранню, а також у ст. 5 Загальної декларації прав людини.

Не зважаючи на те, що Україна вже 23 роки є учасницею Конвенції, на практиці часто зустрічається порушення конвенційних норм з боку державних органів. Підтвердженням цього, є кількість скарг, які щороку року отримує Європейський суд з прав людини. За статистичними даними у 2018 році Україна посіла 4 місце за кількістю справ в ЄСПЛ. На розгляді в Європейському суді з прав людини станом на кінець 2018 року перебувало понад 7200 скарг, відповідачем у яких зазначена Україна. Значну частину таких скарг становлять скарги на порушення статті 3 Конвенції – катування, нелюдське та таке, що принижує гідність покарання та поведження. Справи щодо України за статтею 3 Конвенції стосуються різноманітних аспектів: неналежного поведження з боку представників держави та відсутність ефективного розслідування («Афанасьєв проти України»¹¹⁴, «Геннадій Науменко проти України»¹¹⁵; неналежних умов тримання під вартою («Віслогузов про-

¹¹⁴ European Court of Human Rights. Case of Afanasyev v. Ukraine (5 April 2005) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171863>. (дата звернення 15.04.2020).

¹¹⁵ European Court of Human Rights. Case of Naumenko v. Ukraine (10 February 2004) URL: <http://hudoc>.

ти України»¹¹⁶, «Данкевич проти України»¹¹⁷, «Коваль проти України»¹¹⁸ та ін.); незабезпечення своєчасної та належної медичної допомоги («Кучерук проти України»¹¹⁹ та інші).

Суддя ЄСПЛ у відставці, д.ю.н., проф. В.Буткевич зазначає, що у практиці ЄСПЛ можна виявити констатацію недотримання зобов'язань у трьох основних категоріях порушень матеріального характеру:

1) неналежного поводження правоохоронних органів навмисного характеру (під час арешту і після, під час допиту в поліції, фізичне і психологічне насильство стосовно осіб, які знаходяться під вартою, а саме: звалтування, каліцтва, переломи, насильницьке годування без потреби, одягання мішка на голову, позбавлення сну і т.п.);

2) неналежне поводження під час законних або незаконних дій посадових чи службових осіб держави (вслання, екстрадиція в країну, де заявникам загрожує застосування дій, що порушують ст. 3 Конвенції; тілесні покарання, навмисне знищення майна, неповідомлення рідним місця тримання під вартою чи ув'язнення та ін.);

3) неналежне поводження як результат упущень чи бездіяльності посадових і службових осіб держави (ненадання медичної допомоги, що призвело до тяжких наслідків, незвільнення ув'язненого через халатне ставлення до обов'язків, коли термін ув'язнення закінчився та ін.).

На нашу думку, це питання є надзвичайно актуальним в наш час, оскільки його дослідження не лише привертає увагу до свавілля державних органів, і, таким чином, сприяє його зменшенню, а й наголошує на тому, що важливою є не лише сама констатація факту порушень Конвенції з прав людини, а й те, як це впливає на справу й подальше відбування покарання¹²⁰.

6.2 Зобов'язання держави щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання

Концепція позитивних зобов'язань еволюціонувала як частина передбаченого у ст. 1 обов'язку гарантувати права і свободи, встановлені ЄКПЛ. Слово «гарантувати» спонукає до висновку про існування позитивних зо-

echr.coe.int/eng?i=001-125702. (дата звернення 15.04.2020).

¹¹⁶ European Court of Human Rights. Case of Visloguzov v. Ukraine (20 August 2010) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172050> (дата звернення 15.04.2020).

¹¹⁷ European Court of Human Rights. Case of Dankevich v. Ukraine (29 April 2003) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125658>. (дата звернення 15.04.2020).

¹¹⁸ European Court of Human Rights. Case of Koval v. Ukraine (19 October 2006) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125697> (дата звернення 15.04.2020).

¹¹⁹ European Court of Human Rights. Case of Kucheruk v. Ukraine (6 September 2007) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119781>. (дата звернення 15.04.2020).

¹²⁰ Бабой А. М. Заборона катувань та нелюдського поводження як забезпечення права на людську гідність *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)* #5(57), 2020

бов'язань уживати заходів для забезпечення адекватного захисту прав як у теорії, так і на практиці. Позитивне зобов'язання держави за ст. 3 Конвенції відображає її процесуальний аспект та полягає в адекватному реагуванні на факти жорстокого поводження (тобто на факти порушення матеріального аспекту статті) з особами, які перебувають у межах її юрисдикції. Таке реагування має здійснюватися державою у формі офіційного ефективного розслідування таких фактів (т. зв. процедурний обов'язок розслідування за ст. 3). Невиконання державою цього обов'язку становитиме порушення процесуального аспекту ст. 3 ЄКПЛ. У рішенні у справі «Коробов проти України»¹²¹ (Korobov v. Ukraine) від 21 липня 2011 року, заява № 39598/03 (п. 77), Суд вказав, що коли особа висуває небезпідставну скаргу на жорстоке поводження з нею, яке було таким, що порушує ст. 3 Конвенції, це положення, взяте у поєднанні із загальним обов'язком держави за ст. 1 Конвенції, за своїм змістом вимагає проведення ефективного офіційного розслідування. Для того, щоб розслідування могло вважатися ефективним, воно має в принципі вести до встановлення фактів у справі та встановлення і покарання винних осіб. Це не є обов'язком досягнення результату, але є одним із засобів. Після ознайомлення з широким спектром різноманітних обставин ЄСПЛ надав більш суворого характеру своїм стандартам, пов'язаним зі ст. 3, вимагаючи проведення розслідування і за відсутності сформульованої скарги у випадку, коли «є достатньо чіткі відомості для того, щоб припустити, що було допущено катування чи погане поводження». Інформація про можливе жорстоке поводження може бути отримана, окрім із скарги особи, з повідомлень інших осіб, матеріалів провадження, безпосереднього сприйняття обставин, які можуть свідчити, що мало місце поводження, заборонене ст. 3 ЄКПЛ.

Важливо підкреслити, що без позитивного обов'язку розслідування заяв про жорстоке поводження або його інших ознак ця заборона сприйматиметься як теоретична й ілюзорна, що дасть змогу державним органам влади та їхнім уповноваженим особам діяти безкарно. Зв'язок між зобов'язаннями запобігати жорстокому поводженню та обов'язком проводити відповідні розслідування підкреслений не тільки Судом, а й іншими міжнародними інституціями, наприклад, Європейським Комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Комітетом ООН з прав людини тощо.

Тягар доведення у випадку ствердження порушення позитивного обов'язку за ст. 3 ЄКПЛ лягає на державу. У рішенні у справі «Ушаков та Ушакова проти України» (Ushakov and Ushakova v. Ukraine)¹²² від 18 червня

¹²¹ European Court of Human Rights. Case of Korobov v. Ukraine (21 October 2011) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204021> (дата звернення 15.04.2020).

¹²² European Court of Human Rights. Case of Ushakov and Ushakova v. Ukraine (18 September 2015) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192499> (дата звернення 18.04.2020)

2015 року, заява № 10705/12 (п. 78), Суд вказав, що при оцінці доказів він керується критерієм доведеності «поза розумним сумнівом» (англ. *beyond reasonable doubt*).

Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ доведеність може впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій стосовно фактів, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою. Більше того, варто нагадати, що під час провадження на підставі Конвенції не в усіх справах неухильно застосовується принцип *affirmanti incumbit probatio* (той, хто стверджує щось, повинен довести це твердження). Коли уся чи значна частина інформації щодо подій, про які йдеться, відома виключно органам влади, – як це має місце у справі щодо ув'язнених осіб, які перебувають під контролем органів влади, – і коли у таких осіб під час їх ув'язнення з'являються тілесні ушкодження або якщо вони помирають, це породжує відповідні обґрунтовані презумпції щодо фактів. У такому випадку тягар доведення можна вважати покладеним на органи влади, адже саме вони мають надати задовільні та переконливі пояснення.

Рішення про припинення або відмову в початку розслідування фактів жорстокого поводження можуть прийматися тільки незалежним і компетентним органом після ретельного й оперативного розгляду всіх відповідних фактів. Такі рішення мають підлягати належній перевірці і оскарженню засобами публічного і змагального судового провадження. Рішення про те, що заява є безпідставною, дорівнює відмові у проведенні розслідування і позбавляє заявника прав, що автоматично виникають з обов'язку проведення розслідування. Вимога того, щоб заява була «небезпідставною», не може тлумачитися як перекладання на заявника тягара доведення обставин жорстокого поводження, оскільки саме у встановленні цих обставин полягає ефективне розслідування. Вимоги до скарги особи, яка перебуває під вартою, мають бути менш жорсткими, ніж до скарги особи, яка перебуває на волі, враховуючи обмежені можливості, у т. ч. щодо збирання доказів. Розпочате розслідування навіть за недостатньо обґрунтованою заявою все ж таки призводить до менш шкідливих наслідків, ніж довге вагання, протягом якого докази можливого жорстокого поводження можуть зникнути, наприклад, із плином часу речові та інші докази дедалі важче – а то й зовсім неможливо – зібрати, а свідки вже можуть не пам'ятати усіх подробиць.

Ефективне офіційне розслідування за ст. 3 ЄКПЛ, як і розслідування відповідно до ст. 2, має привести до виявлення і покарання відповідальних осіб. Якщо б це було не так, загальна правова заборона катування та нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, попри своє фундаментальне значення, була б неефективною на практиці, і в деяких випадках представникам держави було б можливо фактично безкарно порушувати права тих, хто перебуває під їхнім контролем.

Не кожне розслідування може бути вдалим або мати результати, які підтверджують викладені заявником факти, проте воно повинно в принципі бути здатним привести до встановлення обставин справи, і в разі, якщо скарга виявилася обґрунтованою, ідентифікувати та покарати винних. Таким чином, процесуальним аспектом ст. 3 передбачено обов'язок засобів, а не обов'язок досягнення результату.

Позитивний обов'язок проводити офіційне розслідування за ст. 3 ЄКПЛ не може в принципі обмежуватись справами щодо поганого поведження з боку представників держави і повинно здійснюватися, навіть якщо жорстоке поведження мало місце з боку фізичних осіб. ЄСПЛ визнав порушення процесуального аспекту ст. 3 Конвенції у справах «Скороходов проти України» (Skorokhodov v. Ukraine)¹²³, рішення від 14 листопада 2013 року, заява № 56697/09; «Ігнаткіна проти України» (Ignatkina v. Ukraine)¹²⁴, рішення від 21 травня 2015 року, заява № 70758/12; «Орлик проти України» (Orlik v. Ukraine)¹²⁵, рішення від 11 лютого 2016 року, заява № 27454/11, в яких заявники та заявниці зазнали жорстокого поведження з боку приватних осіб.

Покарання осіб, обвинувачених у вчиненні злочину, пов'язаного з катуванням або жорстоким поведженням, повинно бути адекватним, щоб держава могла продемонструвати, що таким діям у жодному випадку не потурають, та уникнути виникнення в обвинуваченого «відчуття безкарності». Коли слідство приводить до вчинення процесуальних дій у національних судах, процесуальні вимоги ст. 3 Конвенції виходять за рамки стадії досудового слідства – вимогам ст. 3 Конвенції має відповідати все провадження загалом, включаючи судовий розгляд по суті. Це означає, що національні суди за жодних обставин не повинні допускати випадків, за яких завдання тілесних і моральних страждань залишатиметься безкарним. Це важливо для забезпечення громадської впевненості у принципі верховенства права і його підтримки, а також у запобіганні будь-яким ознакам толерантності органів влади до незаконних дій або співучасті у них.

Значимою у практиці ЄСПЛ є справа «Гефген проти Німеччини». В цій справі заявник – п. Гефген був поміщений під нагляд і затриманий після отримання значного вивупу за викраденого 11-річного хлопчика. Він був допитаний поліцією і дав неправдиві свідчення про місце знаходження хлопчика і особи викрадачів. Допит був відкладений до наступного ранку. На той час

¹²³ European Court of Human Rights. Case of Skorokhodov v. Ukraine (14 February 2014) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204032> (дата звернення 18.04.2020)

¹²⁴ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Ігнаткіна проти України (21 травня 2015) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a65#Text (дата звернення 18.04.2020)

¹²⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Орлик проти України (21 травня 2015) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b11#Text (дата звернення 18.04.2020)

поліцейські побоювалися, що життю дитини загрожують холод і відсутність їжі. За наказом заступника начальника поліції, особи, що вели допит, попередили заявника, що йому будуть заподіяні значні страждання спеціально навченими особами, якщо він не відкриє місце знаходження дитини. В результаті заявник вказав точне місце знаходження дитини. Пізніше він побував на місці події, де було знайдено тіло дитини, і зізнався в його викраденні і вбивстві. Йому було пред'явлено звинувачення у викраденні і вбивстві.

Суд, який розглядав справу, виключив з числа доказів зізнання і заяви, зроблені під час слідства, у зв'язку з здійсненим на заявника тиском, але вважав допустимими докази, отримані внаслідок зізнання. Визнаючи заявника винним, суд зазначив, що заявник, хоча і був повідомлений на початку судового засідання про те, що має право зберігати мовчання і що його колишні зізнання не можуть бути використані як докази проти нього, знову зізнався у викраденні і вбивстві дитини. Оцінка судом обставин справи була в значній мірі заснована на цьому визнанні, але також підкріплена доказами, включаючи тіло убитого і сліди коліс, отриманими на основі первісного зізнання, а також доказами, отриманими під час нагляду за заявником. Заявник був засуджений до довічного ув'язнення.

Його касаційна скарга була відхилена Верховним судом, а Конституційний суд відмовив у прийнятті скарги в порядку конституційного провадження, хоча погодився з висновком суду першої інстанції про те, що погроза заподіяння болю з метою отримання визнання заборонена національним законодавством і порушує статтю 3 Конвенції. Двоє поліцейських, причетних до погроз заявнику, були пізніше засуджені за здійснення тиску і підбурювання до вчинення тиску при виконанні службових обов'язків і засуджені до штрафу умовно. Вимога до влади про компенсацію у зв'язку з травмою, імовірно отриманої в процесі поліцейського слідства, ще не розглянута. У скарзі до Європейського Суду заявник посилався на застосування тортур під час допиту в поліції і порушення його права на справедливий судовий розгляд використанням доказів, отриманих під тиском.

Згідно з висновками національних судів у кримінальних справах, поліцейський погрожував заявнику фізичним насильством, яке заподіє йому значний біль, з метою змусити його розкрити місце знаходження викраденої дитини. Заявник, таким чином, піддався досить реальній і безпосередній загрозі умисного жорстокого поводження. Заборона поводження, що суперечить статті 3 Конвенції, є абсолютною і застосовується незалежно від поведінки зацікавленої особи, навіть якщо його мета полягає в отриманні інформації, необхідної для порятунку життя. Поводження з заявником мало заподіяти йому значні моральні страждання, і загрози в разі їх звернення до виконання представляли б собою тортури. Однак допит зайняв лише 10 хвилин і проводився в обстановці підвищеної напруженості і напруження

емоцій, оскільки поліцейські, перебуваючи у виснаженому стані за виняткових обставин, вважали, що у них є лише кілька годин, щоб врятувати життя дитини. Загроза жорстокого поводження не була звичайною практикою і не заповдіяла серйозних довгострокових наслідків здоров'ю заявника. Європейський Суд вважає, що звернення, якого зазнав заявник під час допиту, було нелюдським.

Європейський Суд знаходить, що національні суди ясно і недвозначно визнали, що поводження з заявником порушувало статтю 3 Конвенції. І суд першої інстанції, і Конституційний суд вказали, що погроза заповідання болю з метою отримання свідчень не тільки заборонена національним законодавством, але порушує Конвенцію. Двоє причетних до цього поліцейських були засуджені за вчинення тиску і підбурювання до вчинення тиску і покарані, причому виняток зізнання і заяв, зроблених під тиском, був ефективним методом відшкодування незручностей, яких зазнав заявник, і служило меті запобігання використанню методів допиту, заборонених статтею 3 Конвенції. Хоча заявник ще не отримав компенсації, Суд вважає, що у випадках, коли порушення статті 3 Конвенції полягає в погрозах жорстокого поводження (на відміну від реальних дій), відшкодування в істотному ступені досягається ефективним переслідуванням і засудженням осіб, які відповідають за неї. Суди країни надали заявнику достатнє відшкодування, і він більш не може вважатися жертвою порушення статті 3 Конвенції.

Прикметним є рішення у справі «Луценко проти України» (№ 2) (Lutsenko v. Ukraine (no. 2) від 11 червня 2015 року, заява № 29334/11 (п. 140–173)¹²⁶, у якому ЄСПЛ, серед іншого, визнав порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку з умовами тримання заявника під вартою у дні проведення судових засідань та з огляду на поміщення заявника до металеві клітки під час судового розгляду. ЄСПЛ зазначив, що у дні, коли відбувалися судові засідання і заявника доправляли до суду, він не отримував повноцінного харчування, яке б відповідало стану його здоров'я. Суд взагалі не вважав реалістичними припущення про те, що заявник міг споживати їжу під час перебування у кімнаті для тримання підсудних (засуджених) або у металевій клітці перед засіданнями або впродовж них. ЄСПЛ вважав, що за обставин цієї справи сукупний вплив неналежного харчування та стану здоров'я заявника під час судових засідань був достатнім для посилення фізичних страждань та психічного виснаження заявника. Це ще більше обтяжувалося тим, що зазначене вище поводження мало місце під час судового розгляду справи заявника – тоді, коли йому найбільше були потрібні концентрація уваги та розумова активність. Тому Суд дійшов висновку, що заявника було піддано нелюдському та такому, що принижує гідність, поводженню всупереч положенням ст. 3

¹²⁶ European Court of Human Rights. Case of Lutsenko v. Ukraine (no. 2) (11 September 2015) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192483> (дата звернення 30.04.2020).

Конвенції. Також ЄСПЛ вказав, що заявника тримали в суді за металевими ґратами впродовж усіх 80-ти засідань. Європейський суд зауважив, що заявник не був раніше судимий, не підозрювався у вчиненні насильницького злочину, тому ЄСПЛ не був переконаний, що заявника було поміщено до металевої клітки з метою забезпечення захисту громадської безпеки. Суд зазначив, що клітка з металевими ґратами для підсудних була у залі суду постійною конструкцією та що заявника, широко відомого політика, тримали в ній упродовж усіх засідань суду першої інстанції.

Щоб держава понесла відповідальність, у Європейському суді з прав людини має бути доведено, що національне законодавство, зокрема кримінальне, застосовне до обставин справи, не передбачає фактичного та ефективного захисту прав, гарантованих ст. 3 Конвенції. Мінімальні стандарти ефективності, встановлені практикою Суду, включають вимоги того, що розслідування має бути незалежним, безстороннім та бути предметом уваги з боку громадськості, і при цьому компетентні органи повинні діяти зі зразковою сумлінністю та оперативністю.

Ключовим аспектом ефективного розслідування та підтримки довіри з боку заявника та громадськості є незалежність розслідування. Для того, аби розслідування було ефективним, особи, відповідальні за проведення слідства, мають бути незалежні від осіб, причетних до подій, які розслідуються. Мається на увазі ієрархічна або інституційна незалежність, а також незалежність на практиці. Обов'язок забезпечення незалежності може стосуватися будьякої особи, яка приймає рішення у ході розслідування, наприклад, особи, які проводять слідчі дії, судові медичні експерти, прокурори, спеціалізовані органи. Посадові особи, які залучаються до проведення розслідувань, і особи, що приймають рішення, мають бути незалежними від осіб, що є причетними до фактів, за якими проводиться розслідування. Працівники, які залучаються до проведення розслідувань, та всі особи, що приймають рішення, мають бути неупередженими: вони не мають права брати участі у розслідуваннях або у прийнятті рішень стосовно заявників у справах про жорстоке поводження, які вони розслідують.

Аналіз рішень ЄСПЛ щодо України свідчить про неодноразове порушення критерію незалежності правоохоронними органами при розслідуванні скарг про жорстоке поводження. Прикладом цього є існування практики здійснення перевірки скарг на жорстоке поводження з боку працівників міліції відділом міліції, в якому працюють ці ж правоохоронці, або прокуратурою, яка знаходиться у тому ж місці, що і відділ міліції (наприклад, рішення у справах «Савіцький проти України» (*Savitskyy v. Ukraine*) від 26 липня 2012 року, заява № 38773/05¹²⁷; «Вітковський проти України» (*Vitkovskiy v.*

¹²⁷ European Court of Human Rights. Case of *Savitskyy v. Ukraine* (26 July 2012) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204026> (дата звернення 30.04.2020).

Ukraine) від 26 вересня 2013 року, заява № 24938/06)¹²⁸; також частими під час розслідування фактів жорстокого поводження є випадки використання міліцією або прокуратурою висновків внутрішнього розслідування або пояснення осіб, які звинувачувалися у жорстокому поводженні; проведення перевірок скарг може здійснюватися у рамках основного кримінального провадження щодо особи, яка подає скаргу (згадане вище рішення у справі «Вітковський проти України»).

У справі «Поміляйко проти України» (Pomilyayko v. Ukraine), рішення від 11 лютого 2016 року, заява № 60426/11 (п. 53– 58)¹²⁹, заявниця була піддана жорстокому поводженню з боку працівників міліції. ЄСПЛ зазначає, що органам прокуратури було повідомлено про жорстоке поводження із заявницею негайно після її звільнення. Спочатку слідство проводилося відділом міліції, на службі якого перебували працівники міліції, які, як стверджувалося, жорстоко поводитися із заявницею. Отже, не можна вважати, що таке слідство супроводжувалося гарантіями незалежності та безсторонності. Суд також зауважує, що наступну кримінальну справу, порушену органами прокуратури щодо причетних працівників міліції, неодноразово закривали та відновлювали. Хоча усі докази у матеріалах справи підтверджували твердження заявниці про жорстоке поводження, органи прокуратури дійшли висновку про відсутність складу злочину у діях працівників міліції, не обґрунтувавши цей висновок жодними аргументами.

Не було здійснено жодних пояснених походження тілесних ушкоджень у заявниці. Загалом видається, що підхід органів влади до розслідування скарг заявниці здебільшого мав на меті виправдання підозрюваних працівників міліції, а не встановлення фактичних обставин, за яких було завдано тілесних ушкоджень. Суд зазначає, що у низці інших справ проти України він вже засудив методи розслідування, схожі на методи розслідування у цій справі (див., наприклад, рішення у справах «Дрозд проти України» (Drozd v. Ukraine)¹³⁰, «Савіцький проти України» (Savitskyu v. Ukraine), «Гриненко проти України» (Grinenko v. Ukraine)¹³¹, «Жизіцький проти України» (Zhyzitskyu v. Ukraine)¹³². Більше того, у пілотному рішенні у справі «Кавер-

¹²⁸ European Court of Human Rights. Case of Vitkovskiy v. Ukraine (26 September 2013) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172051> (дата звернення 30.04.2020).

¹²⁹ European Court of Human Rights. Case of Pomilyayko v. Ukraine (11 February 2016) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181571> (дата звернення 30.04.2020).

¹³⁰ European Court of Human Rights. Case of Drozd v. Ukraine (30 July 2009) URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93872> (дата звернення 7.05.2020)

¹³¹ European Court of Human Rights. Case of Grinenko v. Ukraine (15 November 2012) URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114456> (дата звернення 7.05.2020)

¹³² European Court of Human Rights. Case of Zhyzitskyu v. Ukraine (19 February 2015) URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192504> (дата звернення 7.05.2020)

зін проти України» (Kaverzin v. Ukraine) (заява № 23893/03)¹³³ Суд встановив, що небажання органів влади забезпечити оперативне та ретельне розслідування скарг підозрюваних у злочинах на жорстоке поводження становить системну проблему в розумінні ст. 46 Конвенції. З огляду на обставини цієї справи та свою попередню практику Суд дійшов висновку, що у цій справі також не було здійснено серйозної спроби розслідування тверджень заявниці про жорстоке поводження, що становило порушення процесуального аспекту ст. 3 Конвенції у зв'язку з розслідуванням скарг заявниці про її катування в міліції.

Розслідування скарг на жорстоке поводження повинно бути ретельним. Це означає, що державні органи завжди повинні робити серйозні спроби з'ясувати фактичні обставини справи, і не повинні поспішати на поспішні або необгрунтовані висновки для того, аби закрити провадження, або брати їх за основу своїх рішень. Вони повинні вжити всіх можливих та розумних заходів для отримання доказів, що стосуються інциденту, включаючи свідчення очевидців та речові докази. Створити вичерпний перелік слідчих дій, необхідних для досягнення відповідності критерію ретельності, неможливо¹³⁴.

26 вересня 2007 року Комісар Ради Європи з прав людини оприлюднив доповідь за результатами свого візиту до України з 10 до 17 грудня 2006 року, в якій він, *inter alia*, зазначив, що «практично всі, з ким розмовляв Комісар, в тому числі й керівники політичних груп у Верховній Раді, представники правоохоронних органів і неурядових організацій, підтвердили, що катування є дуже поширеним явищем в Україні» (пункт 44 доповіді від 26 вересня 2007 року). Під час свого візиту у листопаді 2011 року Комісар Ради Європи з прав людини зробив у цьому контексті такі спостереження (пункт 93 доповіді, оприлюдненої 23 лютого 2012 року): «Жорстоке поводження з боку міліції щодо осіб, які знаходяться під вартою, в Україні є постійною проблемою, яка піднімалася в низці доповідей Комітету з попередження тортур Ради Європи. Звіти міжнародних неурядових організацій вказують на те, що це явище підтримується культурою безкарності міліції. Заявники, які висувують добре обгрунтовані звинувачення щодо серйозних порушень, часто отримують стандартну відповідь, що «докази вчинення злочину відсутні». Утім, про переважну більшість випадків, як серйозних, так і незначних, державним органам не повідомляють взагалі, тому що жертви бояться помсти з боку міліції або не вірять у те, що будуть вжиті будь-які заходи».

¹³³ European Court of Human Rights. Case of Kaverzin v. Ukraine (15 August 2012) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110895> (дата звернення 7.05.2020)

¹³⁴ Скарги на жорстоке поводження: ефективність їх розслідування у світлі практики європейського суду з прав людини URL: <https://yvu.com.ua/skargy-na-zhorstoke-povodzhennya-efektyvnist-yih-rozsliduvannya-u-svitli-praktyky-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny/> (дата звернення 7.05.2020)

Стурбованість з приводу «продовження існування широко розповсюдженого застосування катувань» було висловлене Комітетом ООН з прав людини в його заключних зауваженнях щодо України, оприлюднених у листопаді 2001 року. На своїй тридцять восьмій сесії (30 квітня - 18 травня 2007 року) Комітет ООН проти катувань розглянув п'яту періодичну доповідь щодо України. У відповідних витягах з його висновків зазначається таке: «Комітет глибоко стурбований твердженнями про катування підозрюваних і жорстоке поводження з ними під час тримання під вартою, а також розповсюдженою інформацією про порушення, які мають місце в період між затриманням і доставлянням затриманого до судді, що не забезпечує затриманим достатніх правових гарантій... Комітет стурбований тим, що розслідування скарг на катування і жорстоке поводження не ініціюється вчасно і не проводиться об'єктивно й ефективно, зокрема, через проблеми, пов'язані із подвійною роллю Генеральної прокуратури, яка уповноважена: 1) підтримувати державне обвинувачення і 2) здійснювати нагляд за належним проведенням розслідування. Комітет звертає увагу на конфлікт інтересів між цими двома повноваженнями, що приводить до відсутності незалежного контролю у випадках, коли розслідування Генеральна прокуратура не ініціює. Крім того, відсутні відомості про роботу Генеральної прокуратури, такі як статистика кримінальних розслідувань, обвинувачень і вироків, як, мабуть, відсутній і механізм збирання цієї інформації. Комітет стурбований існуючою системою розслідування, за якою головним видом доказів для обвинувачення служать визнавальні показання, що створює умови, сприятливі для застосування до підозрюваних катувань і жорстокого поводження з ними. Комітет шкодує, що держава-учасниця не досить чітко встановила ті правові положення, які б гарантували те, що будь-які свідчення, отримані під катуваннями, не приймалися б як докази у будь-якому провадженні, як передбачається Конвенцією.»

У своїй доповіді 2002 року про порушення прав людини Міжнародна Гельсінська федерація з прав людини навела такі результати спостережень щодо України: «Практика катувань та жорстокого поводження з боку правоохоронців продовжувала своє існування, як і в попередні роки, а порушники рідко притягувалися до відповідальності. Як повідомляють, працівники міліції завдавали затриманим ударів руками і ногами та застосовували до них різноманітні методи катувань, включаючи удушення. Перевірки випадків стверджуваних порушень з боку працівників міліції були повільні та неповні. Згідно з відомостями Уряду було офіційно зафіксовано близько 185 випадків зловживання правоохоронцями владою у той час, коли у таких злочинах у 2000 році було обвинувачено приблизно 200 працівників міліції. Як повідомляють, протягом 2001 року Комітет Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин, за повідомленнями, отримав більше ніж 300 скарг на порушення працівниками міліції

прав людини, при цьому 50 з них стосувались фізичного та психологічного примусу».

6.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведіння чи покарання

1. «Каверзін проти України», № 23893/03, 2012 р.

Справа «Каверзін проти України», стала в свій час резонансною. Громадянина Каверзіна (далі - заявник) 12 січня 2001 року було затримано за підозрою у вчиненні декількох вбивств за обтяжуючих обставин та розбою. Під час затримання до заявника було застосовано силу. Після затримання заявника було доставлено до відділу міліції, де його, як стверджувалося, катували невідомі працівники міліції з метою отримання зізнання у вчиненні ним злочинів, щодо яких його підозрювали. Згідно з твердженнями заявника, під час такого жорстокого поведіння, яке тривало ще декілька днів, він отримав ушкодження очей, наслідком якого зрештою стала повна втрата зору. Наступного дня заявника було доправлено до Харківської лікарні швидкої допомоги, де його оглянули травматолог, хірург та нейрохірург. Заявникові було зроблено рентгенографію черепа, а також взято аналізи крові та сечі. У нього також були виявлені синці на грудях, у зоні попереку та нирок, а також на м'яких тканинах обличчя та на потилиці. Лікарі рекомендували додаткове обстеження заявника урологом та амбулаторний нагляд невропатолога. Протягом його тримання під вартою у Хмельницькому СІЗО заявник оглядався лікарями та проходив спеціалізоване офтальмологічне лікування у вересні й жовтні 2001 року, а також у серпні, вересні і в листопаді 2002 року. Декілька разів його доправляли до громадських лікарень для медичних обстежень. Лікарі дійшли висновку, що заявник не потребував проведення хірургічної операції на оці та міг отримати необхідне лікування у СІЗО. 23 вересня 2002 року за вказівкою суду першої інстанції медична комісія встановила, що заявник став повністю сліпим та, відповідно, належав до найвищої офіційно встановленої в Україні групи інвалідності. Лікарі дійшли висновку, що заявник потребував стороннього догляду для забезпечення життєвих потреб.

В обґрунтуванні рішення, ЄСПЛ наводить ряд доповідей міжнародних установ відносно дотримання Україною статті 3 Конвенції. Зокрема, доповідь Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню (КЗК) від 1 грудня 2004 року: «Поводження з особами, позбавленими волі співробітниками оперативних відділів міліції, залишається джерелом серйозної стурбованості КЗК і зараз, через чотири роки після його першого візиту до України. Знову було отримано безліч скарг на фізичне жорстоке поведіння».

ня під час затримання, особливо у ході допитів». Безсумнівно, одним з найбільш ефективних засобів запобігання жорстокому поводженню з особами, позбавленими волі, є ретельне розслідування компетентними органами всіх скарг на таке поводження і, у разі потреби, відповідне покарання винних. Це матиме сильний стримуючий ефект. Навпаки, якщо компетентні органи не будуть належним чином реагувати на скарги, співробітники міліції, схильні до жорстокого поводження, незабаром повірять у свою безкарність. У зв'язку з цим, треба з сумом зазначити, що делегація КЗК знову чула скарги, що прокурори й судді не звертають уваги на заяви про жорстоке поводження, навіть якщо в потерпілого є наявні ушкодження. Це підтверджується і цифрами, наданими Генеральною прокуратурою України. Протягом перших 10 місяців 2002 року українські прокурори не порушили жодної кримінальної справи проти співробітників правоохоронних органів за статтями 126 (образу й побої) і 127 (катування) Кримінального кодексу». КЗК дійшов подібних висновків і стосовно тверджень щодо жорстокого поводження з боку працівників міліції та відсутності ефективного розслідування таких випадків у своїх доповідях за результатами візитів до України з 9 до 21 жовтня 2005 року (пункти 15-38 доповіді 2005 року) та з 9 до 21 вересня 2009 року (пункти 12-25 доповіді 2009 року). У попередніх зауваженнях стосовно свого візиту до України з 29 листопада по 6 грудня 2011 року, оприлюднених 12 березня 2012 року, КЗК зазначив, що «явище неналежного поводження з боку працівників міліції залишається широко розповсюдженим та що особи несуть серйозний ризик бути підданими неналежному поводженню, коли перебувають в руках міліції (зокрема, якщо вони швидко не зізнаються у вчиненні злочинів, у скоєнні яких вони підозрюються)».

Оцінивши всі докази, ЄСПЛ зробив висновок, що скарги заявника стосуються як матеріального, так і процесуального аспекту статті 3 Конвенції.

1. Щодо матеріального аспекту, Суд зазначає, що версії сторін збігаються в тому, що тілесні ушкодження, про які йдеться у скарзі, зокрема, травму очей, заявник отримав під час сутички з працівниками міліції. Ці тілесні ушкодження, які спочатку кваліфікували як легкі, виявилися настільки серйозними, аби становити поводження, заборонене статтею 3 Конвенції.

2. Неодноразові звернення заявника до судів, які розглядали його кримінальну справу, зі скаргами на те, що зізнання у вчиненні злочину було отримано від нього в результаті катування, не були розглянуті ані в контексті оцінки допустимості цих визнавальних показань, ані в контексті окремої перевірки. Суди відхилили ці скарги заявника як необґрунтовані, спираючись виключно на постанову прокурора від 26 січня 2001 року. Беручи до уваги вищезазначене, Суд вважає, що національні органи не виконали свого обов'язку розслідувати скарги заявника про катування. Отже, мало місце порушення статті 3 Конвенції.

3. Суд зауважує, що у справі, яка розглядається, немає переконливих доказів щодо обставин, за яких заявник зазнав тілесних ушкоджень, зокрема, щодо того, яким саме був характер застосованої до заявника сили і ступінь її застосування. Втім, беручи до уваги відповідні медичні докази і доводи сторін, Суд вважає встановленим, що всю відповідальність за тілесні ушкодження заявника несе міліція. Лише цього висновку Суду достатньо, щоб констатувати порушення статті 3 Конвенції, незалежно від того, чи були заподіяні тілесні ушкодження під час затримання заявника, чи згодом під час допиту його в міліції.

4. Водночас, Суд не може не прийняти до уваги інформацію, яка, певною мірою, наводить на думку, що тілесні ушкодження були заподіяні заявникові не лише під час затримання 12 січня 2001 року. З цього приводу Суд надає особливого значення висновкам медичного експерта від 19 січня 2001 року проте, що деякі тілесні ушкодження виникли у заявника за 3-4 дні до моменту обстеження, тобто їх було заподіяно 14 або 15 січня 2001 року. Крововиливи в білкові оболонки очей не були зафіксовані під час першого медичного обстеження заявника 13 січня 2001 року і все ж надалі було встановлено, що вони є наслідком проникаючого поранення.

5. Суд вважає, що характер і особлива тяжкість тілесних ушкоджень заявника свідчить про те, що їх було заподіяно заявникові умисно. Мета жорстокого поводження із заявником полягала у спричиненні йому сильного болю і страждань для того, аби домогтися від нього зізнання у вчиненні злочинів, в яких він підозрювався.

6. Суд повторює, що надання необхідної медичної допомоги особам у місцях тримання під вартою є обов'язком держави. Встановлюючи те, чи виконали державні органи свої обов'язки з надання медичної допомоги особі, яка перебуває під вартою і під їхнім контролем, Суд має оцінити якість медичних послуг, наданих такій особі з урахуванням стану її здоров'я та «практичних вимог ув'язнення», і, якщо її було позбавлено адекватної медичної допомоги, з'ясувати, чи становило це нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження на порушення статті 3 Конвенції. Суд надає особливого значення тому факту, що з боку державних органів відповідної реакції на зазначену травму не було протягом шести місяців з моменту її виявлення в січні 2001 року. Уряд не надав пояснень щодо затримки надання заявникові необхідної медичної допомоги. Відповідно мало місце порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з ненаданням заявникові з січня до вересня 2001 року адекватної медичної допомоги з приводу отриманої ним травми очей.

У зв'язку з цим суд, одноголосно постановив, що було порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з катуванням заявника працівниками міліції, зв'язку з непроведенням органами влади ефективного розслідування за скаргою заявника на катування, у зв'язку з ушкодженням ока заявника, у зв'язку зі

стверджуваною відсутністю адекватної медичної допомоги під час тримання заявника під вартою з вересня 2001 року до грудня 2008 року, у зв'язку із застосуванням до заявника наручників в Дніпропетровській колонії. Суд також постановив виплатити заявнику 40 тисяч євро відшкодування моральної шкоди. ЄСПЛ, таким чином, визнав порушення статті 3 Конвенції не лише при затриманні заявника, а й при подальшому розслідуванні та відбуванні покарання.

Через кілька років після прийняття рішення Європейським судом на користь Каверзіна Апеляційний суд Вінницької області звільнив 43-річного Каверзіна від відбування покарання. Зокрама, в рішенні казано наступне: «Згідно з рішенням Європейського суду з прав людини від 15 травня 2012 року у справі «Каверзін проти України» встановлено порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини та основних свобод у зв'язку з катуванням заявника працівниками міліції; порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з непроведенням органами влади ефективного розслідування за скаргою заявника на катування; порушення статті 3 Конвенції через відсутність у період з січня по вересень 2001 року адекватної медичної допомоги у зв'язку з пошкодженням ока; порушення статті 3 Конвенції у зв'язку із застосуванням до заявника наручників у Дніпропетровській колонії»¹³⁵.

¹³⁵ Бабой А. М. Заборона катувань та нелюдського поводження як забезпечення права на людську гідність *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)* #5(57), 2020

Завдання до теми 6

6.1 Питання для самоконтролю

1. Дайте дефініцію поняттям «катування», «жорстоке поводження», «не-людське поводження», «поводження, що принижує честь та гідність».
2. Визначіть обсяг та складові заборони катувань.
3. Розкрийте зобов'язання держави щодо заборони катувань.
4. В чому полягало порушення ст. 3 Конвенції у справі «Каверзін проти України»?

6.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ проти України щодо порушення ст. 3 Конвенції.

1. Дембо та інші проти України -11.03.2021
2. Іванко проти України – 05.03.2020
3. Кадура та Смалій проти України – 21.04.2021
4. Корнілова проти України – 12.11.2020
5. Конопльов проти України – 28.01.2021
6. Лопата та інші проти України– 10.12.2020
7. Луценко та Вербицький проти України – 21.04.2021
8. Міняйло та інші проти України– 24.09.2020
9. Плачков проти України – 15.04.2021
10. П'ятаченко та інші проти України – 15.04.2021
11. Русанду проти України – 01.04.2021
12. Старишко проти України - 15.10.2020
13. Соколовський та інші проти України – 03.09.2020
14. Трет'як проти України - 17.12.2020
15. Шуманський проти України – 08.10.2020
16. Авраїмов проти України - 25.03.2021
17. Вагапов проти України – 19.03.2020
18. Воронкін проти України – 15.04.2021
19. Дикусаренко проти України - 09.04.2020
20. Мештешуг проти України – 06.02.2020
21. Омельченко та інші проти України – 15.04.2021
22. Парамущак та Шпаковський проти України – 10.12.2020
23. Плачков проти України – 15.04.2021
24. Распряхін проти України – 28.05.2020
25. Романов проти України – 16.07.2020
26. Саргсян та інші проти України – 09.01.2020
27. Сукачов проти України – 30.05.2020

- 28. Турдіяхояєв проти України – 18.03.2021
- 29. Чернявський проти України – 22.10.2020
- 30. Гончарук та інші проти України – 04.06.2020
- 31. Льченко проти України - 09.04.2020
- 32. Рамішвілі проти України – 22.10.2020
- 33. Стрюков проти України – 23.01.2020

*Рішення можна знайти
за QR-кодом*

6.1 Вирішіть тестові завдання

1. Яка стаття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, передбачає заборону катувань?

- A. 5;
- B. 4;
- V. 3;
- Г. 2.

2. Катування – це...

нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; будь-яка дія, якою людині навмисно завдають сильного болю або страждань, фізичних чи розумових, з боку офіційної особи з метою одержання від неї чи від третьої особи інформації або зізнання, покарання її за дії, які вона вчинила або у скоєнні яких вона підозрюється, або залякування її та інших осіб; дії пов'язані з поневоленням та знущанням особи; правильної відповіді немає.

3. В якому році було прийнято Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання?

- A. 1987;
- B. 1982;
- V. 1983;
- Г. 1984.

4. В яких випадках Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод допускає обмеження права не бути підданому принижуючому гідність поводженню?

- A. Не допускає;
- B. Допускає під час ведення війни;
- V. Допускає в умовах надзвичайного стану;
- Г. Допускає щодо осіб, які порушують закон в місцях позбавлення волі.

5. Статтею 2 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання, передбачено, що...

кожна держава-сторона вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для запобігання актам катувань на будь-якій території під її юрисдикцією;

кожна держава-сторона забезпечує розглядання всіх актів катування згідно з її кримінальним законодавством як злочини;

кожна держава-сторона встановлює відповідні покарання за такі злочини з урахуванням їх тяжкого характеру;

Г. кожна держава-сторона забезпечує будь-якій особі, яка стверджує, що їй було завдано катувань на території, що перебуває під юрисдикцією цієї держави;

6. Яка стаття Конституції України передбачає заборону катування?

А. стаття 38;

Б. стаття 42;

В. стаття 17;

Г. стаття 28.

7. Яку статтю ЄКПЛ порушено у справі «Каверзін проти України»?

А. 3;

Б. 6;

В. 7;

Г. 5.

8. На кого лягає тягар доведення у випадку ствердження порушення позитивного обов'язку за ст. 3 ЄКПЛ

А. на державу;

Б. на заявника;

В. на обох;

Г. на ЄСПЛ.

9. Будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відомої, чи за їх мовчазної згоди.

- А. приниження;
- Б. катування;
- В. нелюдське поводження;
- Г. психологічне насильство.

10. Як Європейський суд з прав людини визначає поводження з людиною, «яке, серед іншого, було умисним, застосовувалося кілька годин поспіль, спричинило або власне тілесні ушкодження або сильні фізичні та душевні страждання»?

- А. катування;
- Б. нелюдське поводження;
- В. нанесення тілесних ушкоджень;
- Г. принижуюче гідність поводження.

6.2 Вирішіть гіпотетичну ситуацію

Місце події – держава Балканія, Південно-Східна Європа.

Населення – 12,5 млн. Президентська республіка.

Столиця – м. Тіра (1,2 млн.).

Валюта – балкан (1 балкан = €0,50).

Обставини справи У передмісті Тіри приблизно о 6 годині ранку 03 січня 1998 року пан Банов, якому на той момент виповнилося 25 років, був заарештований у себе вдома. Арешт було здійснено трьома поліцейськими в формі – офіцерами Вільським, Габаром і Данко. Офіцер Данко, який керував поліцейським автом, залишався в машині, в той час як офіцери Вільський і Габар подзвонили у вхідні двері будинку пана Банова. Двері відкрила мати пана Банова пані Жужа Банов, яка впустила офіцерів після того, як вони показали їй ордер на обшук. Двоє поліцейських увірвалися у спальню пана Банова, де офіцер Вільський накинувся на нього, вивертаючи йому руки назад. Офіцер Габар надів на нього наручники, після чого поліцейські потягнули його за руки по коридору і вниз по сходах.

Мати пана Банова бігла за ними і благала офіцерів не заподіювати біль її сину, повторюючи, що він ніколи не чинив нічого поганого. Її шістнадцятирічна дочка Марія слідувала за нею. Пана Банова силою втиснули в машину і відвезли в поліцейську дільницю. Після того, як поліцейський Данко завів машину, він заявив матері пана Банова: «Я – лейтенант Іванов». У поліцейській дільниці, о 6:45 ранку, пана Банова підвісили за руки за допомогою ланцюга, який звисав зі стелі. Прив'язуючи його, поліцейський Вільський заявив: «Будеш висіти тут, доки все не розповіси».

Поки пан Банов був прикутий, він був позбавлений доступу до води, харчування і туалету. У другій половині дня, о 15.30, поліцейський Вільський привів пана Банова в кімнату, де на нього чекали двоє поліцейських у

цивільному – офіцери Радан і Зареш. Банова посадили на стілець, при цьому його руки були в наручниках за спинкою стільця. Ніхто з поліцейських не представився пану Банову. Вони негайно стали його допитувати.

Поліцейський Радан постійно наполягав на тому, щоб він «все розповів», повторюючи: «ти знаєш, про що тобі треба розказувати». Потім офіцер Зареш узяв гумову палицю і почав бити його по руках за спинкою стільця. Поки офіцер Зареш бив його по руках, офіцер Радан залякував його погрозами, що з ним може статися «нешасний випадок», якщо він не буде говорити. Пан Банов стверджував, що він не знає, про що його питають. Тоді пана Банова поклали обличчям і груддю на стіл, при цьому його ноги залишили на підлозі і офіцер Зареш став бити його по ногах і сідницях. Пан Банов знову відмовився свідчити, і після тридцятихвилинного допиту його відвели до камери, де закрили до ранку з іншим ув'язненим.

Наступного ранку пан Банов сказав прибулому на чергування офіцеру, що погано себе почуває і що він хотів би поговорити з лікарем. Офіцер відповів йому, що він молодий і сильний, що він, насправді, себе чудово почуває і не потребує медичної допомоги. Їжу і питво пану Банову в перший раз запропонували на другий день затримання о 10.00 ранку. Близько 11 години пан Банов відчув себе погано, і його стало рвати. Сусід по камері сповістив чергового офіцера, який подзвонив в найближчу лікарню.

Приїхала швидка допомога, лікар обстежив пана Банова, але ніякого лікування йому не призначив. У другій половині дня пан Банов був знову допитаний офіцерами Раданом і Зарешем, але на цей раз його не били. Знову він відмовився визнати себе винним у вчиненні будь-якого порушення закону. Увечері його відпустили з поліцейської дільниці. Черговий офіцер викликав йому таксі, яке відвезло його додому.

Вранці 06 січня пан Банов пішов до лікаря. Після обстеження і призначення лікування лікар видав йому медичну довідку, яка свідчила наступне: «...крововилив під правою нижньою повікою синьо-бузкового відтінку. Такого ж відтінку синець розміром 0,5 см на 0,5 см знаходиться на нижній щелепі зліва. На обох руках і передпліччях знаходяться однакового характеру синці яскравого синьо-бузкового кольору розміром 5 на 10 см. На сідницях знаходяться чотири паралельних синці 3 см завширшки з яскраво окресленим краєм.» Пан Банов боявся помсти і тому спочатку не хотів подавати скаргу.

Через два тижні його викликав слідчий міської прокуратури і повідомив, що від підозрюється у крадіжках машин за попереднім зговором з іншими особами. Слідчий його допитав і відпустив. Так ніякого обвинувачення ніколи йому і не було пред'явлено.

Тільки через п'ять місяців після цього інциденту у розмові зі своїм прихотелем-адвокатом пан Банов випадково згадав про те, що відбулося. Адво-

кат порадив Банову дати справі хід, і той, після деяких вагань, 16 травня 1998 року подав скаргу прокурору і додав на підтвердження скарги медичну довідку. 11 вересня його викликали до прокурора, де він був допитаний в зв'язку з його скаргою на жорстоке поводження. Його просили назвати поліцейських, з якими він мав справу, але він міг тільки описати тих офіцерів та не міг згадати їх імен. Пан Банов також повідомив, що зі слів його матері, прізвище водія поліцейської машини було «Іванов».

Прокурор звернувся в поліцейську дільницю з вимогою надати йому список чергових офіцерів на 03 січня 1998 року з визначенням кола їх службових обов'язків і фотографіями. Але поліцейська дільниця не надала ніякої інформації з цього приводу. 03 лютого 1999 року прокурор виніс постанову № 34/99 про припинення слідства, мотивуючи таке рішення тим, що оскільки жодного з поліцейських не вдалося впізнати, подальше розслідування є неможливим. Постанова була офіційно вручена пану Банову 27 березня 1999 року. Він оскаржив постанову до прокурора вищого рівня, висуваючи аргументи про те, що ряд свідків у справі можна було б допитати. Такими були його мати, сестра, сусід по камері, лікар, який оглядав його в поліцейській дільниці і, можливо, водій таксі. Також не було зроблено достатніх зусиль для того, щоб отримати інформацію з поліцейської дільниці.

Апеляційний прокурор 22 квітня 1999 року скасував постанову №34/99 про припинення слідства і видав докладні вказівки щодо його продовження. Вказівки включали: збір відповідних даних з протоколів по попередньому затриманню, документів, що містять списки чергових офіцерів, допит офіцера Іванова, впізнання двох інших офіцерів, що проводили арешт, а також офіцерів в штатському, які допитували пана Банова. Він також вказав на необхідність витребування справи про крадіжки машин і допиту свідків по цій справі. 27 червня 1999 року допитали пані Жужу Банов. Вона свідчила про затримання сина і той стан, в якому він повернувся додому. Крім того, вона повідомила, що протягом всього терміну затримання її сина вона не мала ніякої інформації про те, де він знаходиться, чому його заарештовано і якою може бути його подальша доля. Її звернення за інформацією про сина до офіційних установ не дали жодного результату. Прокурор надіслав запит до поліцейської дільниці в зв'язку з протоколом затримання. Ніяких інших слідчих дій не проводилося до 07 жовтня 1999 року, коли був зроблений повторний запит в поліцейську дільницю в зв'язку з протоколом затримання. Начальник поліцейської дільниці відповів, що протоколи затримання за період з 01 січня по 01 червня 1998 року були загублені, а кримінальна справа про крадіжки машин вже знаходиться в архіві в дуже поганому стані. Мабуть, окремі сторінки відсутні. Ніякої інформації стосовно розслідування справи про погане поводження поліції щодо Банова в матеріалах справи немає. Список всіх офіцерів, що знаходилися на чергуванні 03 січня 1998 року, був наданий

разом з паспортними фотографіями, але описи функціональних обов'язків офіцерів не додавалися.

Пан Банов був викликаний 30 листопада 1999 року і йому була представлена 41 паспортна фотографія поліцейських для впізнання тих офіцерів, які затримали і допитували його. Пан Банов нікого з них не зміг впізнати. 14 січня 2000 року прокурор виніс постанову № 59/20 щодо припинення слідства у справі про погане поведження поліції, що ніби мало місце. У цій постанові прокурор стверджував, що пошкодження на обличчі пана Банова були отримані ним під час арешту, оскільки він чинив опір працівникам поліції під час затримання і пізніше, коли його вмістили в машину.

Підставою для арешту були оперативні дані про те, що пан Банов був залучений до кримінального бізнесу по перефарбуванню крадених машин з метою їх подальшого продажу. Оскільки арешт був законним, а пан Банов чинив опір під час арешту, то і дії поліцейських, що застосували силу, також були законними. Не існувало яких доказів того, що пан Банов зазнав інших пошкоджень від поліцейських, крім тих, що стали наслідком його власної поведінки при затриманні, і жодного поліцейського не вдалося впізнати. Заяви пана Банова не могли бути підтвержені, оскільки він не зміг впізнати офіцерів, які його допитували.

Крім того, медичне освідчення не було зроблене, за власними словами пана Банова, протягом 36 годин після його звільнення з поліцейської дільниці, що викликає серйозні сумніви з приводу того, що пошкодження були нанесені під час його знаходження у поліцейській дільниці. Пана Банова не було ознайомлено з постановою № 59/20. Коли 29 березня 2000 року він поцікавився про хід розслідування, йому була надана копія постанови. Він подав апеляційну скаргу. Апеляційний прокурор постановою від 06 травня 2000 року підтвердив постанову від 14 січня 2000 року, погодившись, що ефективне розслідування провести було неможливо. Пан Банов звернувся до головного прокурора, але відповіді ще не отримав. Пан Банов звернувся до свого друга-адвоката, який колись порадив йому направити скаргу у Прокуратуру, і попросив скласти заяву до Європейського суду з прав людини.

1. Якщо ви – той самий адвокат, приятель Банова, які основні аргументи ви б навели у заяві до ЄСПЛ? На які рішення Європейського суду ви б посилалися?

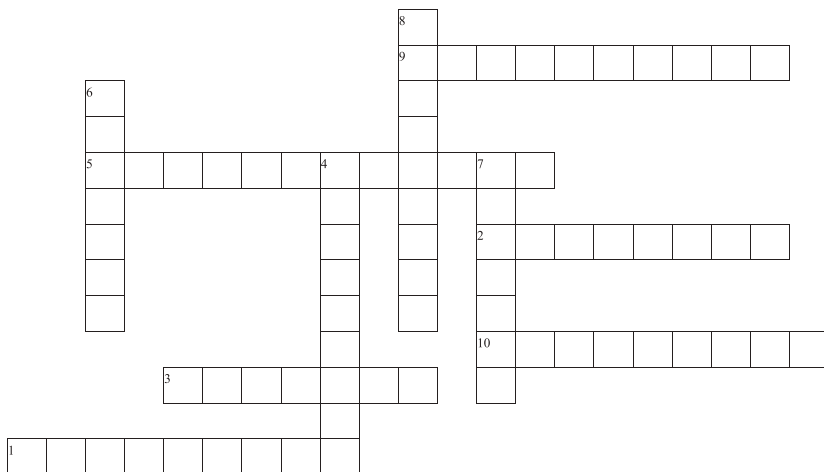
2. Які заперечення на заяву Банова до Європейського суду з прав людини міг би висунути уряд Балканії? Як би ви побудували правову позицію уряду у цій справі?

6.3 Перегляньте фільм «Незбагненне», 2009 р, режисер Грегор Джордан.

1. Складіть проєкт скарги до ЄСПЛ щодо порушення ст. 3 Конвенції, враховуючи, що усі національні механізми захисту права людини щодо заборони катувань були вже використані, захищаючи інтереси головного героя.

2. Яке, на Вашу думку, рішення має прийняти ЄСПЛ, рішення обґрунтуйте.

6.4 Розв'яжіть кросворд

По-горизонталі:

1. Захід державного примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, яка вчинила злочин....
2. Гідність — це поняття моральної свідомості, яке виражає уявлення про цінність всякої людини, як моральної особистості, а також категорія етики, що означає особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості.
3. У справі «Каверзін проти України» (заява № 23893/03) суд встановив, що заявник зазнав катування з боку працівників....
5. 21 січня 1997 року Україною було..... Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поведженню та покаранню.
9. За своїм характером заборона катувань є....

По-вертикалі:

4. В якому міжнародному документі закріплено заборону катування?
6. Хто є гарантом захисту прав та основоположних свобод ?
7. Як називається певне поводження фізичне чи психічне насильство, яке застосовується з незаконною метою чи непропорційно до законної мети.
8. Стаття 3 Конвенції з прав людини передбачає заборону...
10. Поводження, що спеціально заподіює жорстокі фізичні або психічні страждання.

Тема 7.

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНИСТЬ

7.1 Обсяг та складові права на свободу та особисту недоторканість.

Право на свободу та особисту недоторканність закріплене у цілій низці міжнародних актів, зокрема Загальній декларації прав людини (1948 р.); Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.); Мінімальних стандартних правилах ООН поводження з в'язнями¹³⁶ (1955 р.); Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.); Кодексі поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (1979 р.)¹³⁷; Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання (1984 р.); та ін.

Сутність права на свободу та особисту недоторканність зводиться до такого: людина за своєю природою є вільною. Обмеження такого права можливі лише як виключення, за умови дотримання певних гарантій, які унеможливають свавільне позбавлення особи свободи. Перелік таких виключень передбачений статтею 29 Конституції України та більш широкий - статтею 5 ЄКПЛ. Обмеження прав і свобод у національному законодавстві не може бути ширшим за статтю 5 ЄКПЛ (ч. 2 ст. 8 КПК). Запобігання свавільному позбавленню свободи розглядається як один із головних принципів охорони прав людини.

Зокрема, у §1 статті 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права зазначається, що ніхто не може бути підданий довільному арешту або триманню під вартою. Комітет з прав людини роз'яснив, що термін «довільний» тут стосується не лише «протизаконного» затримання, але має тлумачитися ширше, включаючи елементи недоречності, несправедливості та непередбачуваності¹³⁸.

Право особи на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним. У передбачених законом випадках, особливо у кримінальному провадженні, вони можуть бути обмежені у зв'язку з необхідністю захисту соціально значущих цінностей, а також прав і свобод людей. Так, у статті 5 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім чітко визначених у цій статті

¹³⁶ Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 № 995_212. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення 01.06.2020).

¹³⁷ Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» від 17.12.1979 № 995_282. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення 01.06.2020).

¹³⁸ Бущенко А. Застосування статей 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини в національній судовій практиці. Харків : Права людини, 2007. С. 5 (216 с.)

випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. Однею з таких підстав є законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (підпункт “с” п. 1 ст. 5 Конвенції).

Згідно з п. 3 цієї статті кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту “с” п. 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд впродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання.

Законодавство України визначає три аспекти права на свободу і особисту недоторканність: фізична недоторканність особи (життя, здоров'я, тілесна недоторканність, статева свобода); моральна недоторканність (захист честі й гідності); психологічна недоторканність (незаконні методи впливу на психіку тощо).

Під правом на свободу в контексті ст. 5 Європейської конвенції слід розуміти фізичну свободу особи, при цьому право на свободу і особисту недоторканність розглядається як єдине сполучення слів і має на увазі захист «від будь-якого свавільного процесуального чи матеріального зазіхання на особисту свободу» з боку державних органів (рішення у справі Бозано проти Франції). Таким чином, під особистою недоторканністю розуміється «гарантія від арешту і попереднього ув'язнення»

Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього. Така особа має право ініціювати провадження, в ході якого суд встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання має право на відшкодування.

Серед багатьох тисяч звернень, які щороку надходять на адресу Європейського суду з прав людини, найбільша їхня кількість – це скарги на порушення ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на справедливий суд) і ст. 5 (право на свободу і особисту недоторканність). Тобто порушення цих прав найбільше турбують жителів Європи, і саме ці права вони готові захищати на будь-якому рівні, включаючи Європейський суд з прав людини. У значній кількості справ піднімалося питання про порушення підпункту “с” п. 1 ст. 5 при застосуванні законів та практики антитерористичного спрямування. Суд визнав, що під час розгляду поданих згідно з підпунктом “с” п. 1 ст. 5 скарг «він обов'язково враховував специфіку терористичних злочинів, загрозу, яку ці злочини становлять для

демократичного суспільства та труднощі, які виникають при боротьбі з тероризмом» (М'юррей проти Сполученого Королівства (1994 р.))¹³⁹.

У справі «Медведєв та інші проти Франції» (рішення ЄСПЛ від 29 березня 2010 року, § 76)¹⁴⁰ Європейський суд з прав людини підкреслив, що право на свободу та особисту недоторканність, за змістом Конвенції, має найважливіше значення у демократичному суспільстві.

У справі Броуган та інші проти Сполученого Королівства (1989)¹⁴¹ Суд зауважив, що дійсно, труднощі, пов'язані із забезпеченням судового контролю за рішеннями про арешт і тримання під вартою підозрюваних у тероризмі, можуть заважати виконанню вимог пункту 3 статті 5. Однак це не може виправдовувати, відповідно до пункту 3 статті 5, цілковиту відмову від здійснення «негайного» судового контролю. Той безсумнівний факт, що арешт і тримання заявників під вартою були здійснені із законною метою захисту всього суспільства від тероризму, не є сам по собі достатнім для твердження про те, що були дотримані конкретні вимоги пункту 3 статті 5 з приводу рамок суворих обмежень стосовно часу. Відповідно, Суд дійшов висновку, що чотири дні та шість годин (найменший термін, на який був затриманий один із заявників) є занадто довгим строком, щоб відповідати цій нормі, незважаючи навіть на те, що виникли специфічні труднощі, які були пов'язані з розслідуванням терористичних актів.

Як бачимо, Європейський суд з прав людини підкреслює важливість статті 5 в системі Конвенції: вона закріплює основне право людини, а саме – захист кожного від свавільного втручання держави в його право на свободу. Судовий контроль за втручанням виконавчої влади у право кожного на свободу є суттєвою рисою гарантій, втілених у статті 5 п. 3, які призначені звести до мінімуму ризик свавілля і гарантувати верховенство права. Більше того, негайне судове втручання може призвести до виявлення та запобігання поганому поведженню, яке абсолютно заборонено Конвенцією і не припускає ніяких відступів. На це Суд наголошує навіть за умови дії на певних територіях відступу від зобов'язань під час надзвичайної ситуації згідно зі статтею 15 Конвенції. У цій статті, зокрема, зазначається: «під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища,

¹³⁹ Кульчицький О. Право на свободу та особисту недоторканість. Свобода пересування URL : <http://advokatonline.org.ua/6-pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkanist-svoboda-peresuvannya/> (дата звернення 01.06.2020).

¹⁴⁰ European Court of Human Rights. Case of Medvedyev and Others v. France (29 March 2010) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117395> (дата звернення 04.06.2020).

¹⁴¹ European Court of Human Rights. Case of Brogan and Others v. The United Kingdom (30 May 1989) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57449> (дата звернення 04.06.2020).

і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою».

7.2 Зобов'язання держави щодо права на свободу та особисту недоторканість

Обмеження або позбавлення свободи особи має застосовуватися лише у разі, якщо інші запобіжні засоби будуть неадекватними. При цьому важливо виходити з принципу презумпції свободи, який означає, що особа повинна залишатися на свободі до тих пір, доки працівники правоохоронних органів не доведуть необхідність її затримання або тримання під вартою. До ключових принципів, які гарантують забезпечення права на свободу та особисту недоторканість, належать: позбавлення свободи лише за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення; законність арешту та затримання; необхідність роз'яснення кожному підозрюваному про причини арешту та сутність обвинувачення зрозумілою для нього мовою; тримання під вартою лише на підставі рішення суду та право заарештованої особи на оскарження до суду законності свого затримання і арешту; право на матеріальну компенсацію за незаконний арешт та затримання.

У справі Лоулесс проти Ірландії (1961 р.)¹⁴² Суд дійшов висновку, що держава не може нікого позбавляти свободи без попереднього судового розгляду або без наміру провести такий розгляд. Важливо підкреслити, що будь-яке позбавлення свободи, яке здійснюється згідно з підпунктом "с" п. 1 ст. 5, повинно перебувати під судовим контролем згідно з положеннями пунктів 3 та 4 ст. 5 Конвенції.

Так, у справі Аксой проти Туреччини (1996 р.)¹⁴³ Суд не заперечував той факт, що заява Туреччини про відступ від зобов'язань відповідає формальним вимогам п. 3 статті 15, тобто про вжиті нею заходи і причини їх вжиття своєчасно і у повному обсязі був інформований Генеральний секретар Ради Європи. Однак Суд вважає, що на кожну Сторону лягає відповідальність за «життя [її] нації», і, вводячи «надзвичайний стан», вона зобов'язана ви-

¹⁴² European Court of Human Rights. Case of Lawless v. Ireland (1 July 1961) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> (дата звернення 06.06.2020).

¹⁴³ European Court of Human Rights. Case of Aksoy v. Turkey (18 December 1996) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003> (дата звернення 06.06.2020).

значити, чи була загроза цьому життю, і якщо так, то як далеко потрібно піти, намагаючись подолати її. Перебуваючи в безпосередньому і постійному контакті з реаліями сучасного моменту, національна влада в принципі знаходяться в кращому становищі, ніж міжнародний суддя, щоб вирішувати питання, чи існує така загроза і як далеко повинні йти обмеження, необхідні, щоб запобігти їй. Відповідно, у цьому питанні національним органам повинні бути надані широкі межі розсуду. Проте ці межі не безмежні. Суд компетентний вирішувати, чи не вийшли за їх рамки «надзвичайні заходи» і чи справді кризова ситуація вимагає таких заходів. Внутрішня можливість розсуду, таким чином, супроводжується європейським контролем. При здійсненні такого контролю Суд повинен надавати певну вагу таким факторам, як природа прав, порушених відступом від зобов'язань, тривалість і обставини, що призвели до встановлення надзвичайного стану.

У статті 5 ЄКПЛ міститься перелік мінімальних стандартів, перша група яких міститься у підпунктах (а) - (с) п. 1 і визначає умови правомірності обмеження права на свободу; пункти 2, 3 і 4 передбачають процедурні гарантії для тих осіб, хто позбавлений свободи; у п. 5 гарантується право особи на відшкодування у випадках порушень передбачених попередніми пунктами прав. Ключові принципи статті 5 ЄСПЛ та їх застосування на практиці набувають подальшого розвитку у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Зокрема, у рішенні по справі «Тимошенко проти України» (заява № 49872/11, § 262)¹⁴⁴, Європейський суд ще раз наголосив на тому, що стаття 5 Конвенції втілює основоположне право людини, а саме - захист особи від свавільного втручання держави у її право на свободу. Поняття обґрунтованої підозри не міститься у національному законодавстві. Воно вироблено у практиці ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Гусинський проти Росії» (2004 р.)¹⁴⁵ зазначається, що обґрунтована підозра – це існування фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача, що дана особа могла вчинити правопорушення.

Пунктом 3 статті 5 ЄКПЛ передбачено право на судовий розгляд справи заарештованого чи затриманого, яке забезпечується низкою гарантій: затримана (заарештована) особа має постати перед суддею або іншою уповноваженою особою негайно; розгляд справи має бути забезпечено упродовж розумного строку; особу має бути звільнено під час провадження за наявності гарантій з'явитися на судове засідання. Зміст таких процесуальних гарантій тісно пов'язаний із забезпеченням строків затримання: людина, яка перебуває в руках поліції, повинна якнайшвидше («негайно») потрапити під

¹⁴⁴ European Court of Human Rights. Case of Tymoshenko v. Ukraine (30 April 2013) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119382> (дата звернення 15.06.2020).

¹⁴⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Гусинский против России (19 травня 2004) URL: <http://khpg.org/index.php?id=1359449195> (дата звернення 15.06.2020).

контроль та захист неупередженого органу – суду з метою об'єктивного вирішення питання щодо необхідності подальшого її перебування у стані обмеження свободи. Термін «негайно» ще з часів рішення у справі «Броуган та інші проти Об'єднаного Королівства» (1988 р.) оцінювався ЄСПЛ приблизно у 4 доби.

Так, у справі «Корнев і Карпенко проти України» від 21.10.2010 р.¹⁴⁶ Суд визнав порушення ч. 3 ст. 5 ЄКПЛ з огляду на те, що заявника тримали під вартою протягом 8 днів до моменту, коли він постав перед суддею для перевірки законності його тримання під вартою.

У справі «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21.04.2011 р.¹⁴⁷ надмірним було визнано тримання під вартою протягом 6 днів до моменту, коли заявник постав перед суддею. Останнім часом Суд застосовує більш жорсткий підхід до вирішення цього питання. Загальні підходи Європейського суду до строків затримання полягають у тому, що розгляд справи повинен забезпечуватись у строк від 24 до 48 годин. Законне тримання під вартою має бути розумним та виправданим (ч. 3 ст. 5 ЄКПЛ). Згідно з практикою Суду тримання під вартою є виправданим у певному випадку, лише якщо конкретні ознаки розкривають наявність публічного інтересу, що переважає, попри презумпцію невинуватості, над повагою до особистої свободи.

Встановлюючи випадки обмеження права на свободу та особисту недоторканність, Конвенція передбачає умови, які мають бути дотримані під час обмежень, щоб їх можна було контролювати законом. Забезпечення дотримання цих умов покладається насамперед на суд (суддю). До таких умов належать: 1) кожна заарештована людина повинна негайно бути поінформованою зрозумілою для неї мовою про підстави її арешту і про будь-яке обвинувачення проти неї; 2) кожна людина, заарештована або затримана, має негайно постати перед суддею чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд упродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в суд; 3) кожна людина, позбавлена волі внаслідок арешту або затримання, має право на швидкий розгляд судом законності її затримання і на звільнення, якщо затримання є незаконним; 4) кожна людина, яка стала жертвою арешту або затримання на порушення положень цієї статті, має захищене позовом право на відшкодування збитків.

Ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод встановлює гарантії недопущення свавільного (без передбачених законом під-

¹⁴⁶ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Корнев і Карпенко проти України (21 жовтня 2010) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text (дата звернення 15.06.2020).

¹⁴⁷ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Нечипорук і Йонкало проти України (21 квітня 2011) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text (дата звернення 15.06.2020).

став та дотримання встановленого ним порядку) обмеження свободи особи та її недоторканності під час кримінального провадження. Ними зокрема є: а) обмеження свободи та особистої недоторканності учасника провадження можливе лише у встановлених КПК випадках, з дозволу і під контролем суду; б) негайне (в найкоротший строк, але не пізніше 60-ти годин з моменту затримання особи без ухвали слідчого судді - ч. 2 ст. 211 КПК, сорока восьми годин з часу доставки до місця кримінального провадження особи, яка була оголошена в міжнародний розшук - ч. 6 ст. 193 КПК, не пізніше 36-ти годин з моменту затримання особи на підставі ухвали слідчого судді про дозвіл на затримання з метою приводу - ч. 1 ст. 191 КПК доставлення затриманої особи до слідчого судді для з'ясування законності та обґрунтованості її затримання, а також підставності для подальшого тримання під вартою; в) встановлення строку - 72 годин (3 доби) з моменту затримання, протягом якого слідчий суддя чи суд має перевірити обґрунтованість затримання (у разі, якщо воно відбулось без їх ухвали) та ухвалити рішення про звільнення затриманого чи тримання його під вартою.

У національному законодавстві – у КПК України – передбачені процесуальні гарантії затриманих осіб. Так, затримана (заарештована) особа має постати перед судом у найкоротший строк (ч. 2 ст. 12 КПК); тримання під вартою повинно відбуватися упродовж розумного строку (ч. 1 ст. 28 КПК); особа має право звертатись з клопотанням про зміну запобіжного заходу (ст. 201 КПК); за виключенням випадків, передбачених законом, вона має право бути звільненою під заставу (ч. 4 ст. 183 КПК)¹⁴⁸. Гарантії, передбачені статтею 206 КПК. Це відповідає міжнародним стандартам, зокрема Європейській конвенції з прав людини.

Гарантії права людини на свободу та особисту недоторканність також знаходять своє відображення в рішеннях ЄСПЛ. До таких гарантій, перш за все, належить право бути негайно поінформованим про причини арешту (ч. 2 ст. 5 ЄКПЛ). При цьому, відповідно до практики Суду, частина 2 статті 5 ЄКПЛ не вимагає того, аби особі, яку підозрювали у вчиненні злочину, повідомляли про причини арешту у певній формі, а також повідомляли її щодо усіх діянь, у яких вона обвинувачується (справа “Х проти Німеччини” 1978 р.). Однак у будь-якому разі така інформація повинна надаватися особі в адекватний спосіб, аби особа зрозуміла причину позбавлення її свободи (справа “Ван дер Леєр проти Нідерландів” від 21.02.1990 р.)¹⁴⁹.

Національні суди повинні розглядати всі обставини, що дають підстави ствердити наявність публічного інтересу, який би виправдав виняток із за-

¹⁴⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 24.06.2020).

¹⁴⁹ European Court of Human Rights. Case of Van Der Leer v. The Netherlands (21 February 1990). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57620> (дата звернення 24.06.2020).

гальної норми про повагу до свободи людини (справа «Лабіта проти Італії» від 06.04.2000 р.)¹⁵⁰. Право людини, яку позбавлено свободи, на перевірку «законності» її взяття під варту (ч. 4 ст. 5 ЄКПЛ) складається з двох основних аспектів і полягає у наступному: можливість здійснення судового контролю має забезпечуватися невдовзі після взяття особи під варту і, в разі необхідності, з розумною періодичністю надалі; таке провадження має здійснюватись з належною старанністю (справа «Худобін проти Росії» від 26.10.2006 р.)¹⁵¹.

Практика Суду свідчить, що питання про те, чи особу було позбавлено свободи з порушенням статті 5 Конвенції, має вирішуватись у кожній справі окремо з урахуванням усіх обставин. Так, у справі Енгель та інші проти Нідерландів (1976) Суд ухвалив рішення про те, що необхідність проживання військовослужбовців у казармах не суперечить статті 5, тому що таке обмеження «не виходить за рамки звичайної військової служби». У той же час подібні обмеження по відношенню до цивільних осіб є неприйнятними.

Суд розглянув кілька справ про порушення Нідерландами статті 5 Конвенції. У справі Ван дер Леєр проти Нідерландів (1990) Суд визнав, що уряд Нідерландів порушив статтю 5 Конвенції, тому що дозволив помістити заявницю до психіатричної лікарні, позбавивши її свободи, не поінформувавши її про таке рішення і залишивши без відповіді її клопотання.

Рішення Європейського суду з прав людини про порушення статті 5 наведено у справі «Котій проти України». Заявник стверджував, що його затримання і тримання під вартою не відповідали статті 5 Конвенції. Так, заявник мешкав в Німеччині, а потім прибув до України у приватних справах. В Харківській області його було затримано та доправлено до м. Києва. У приміщенні районного управління МВС слідчий допитав заявника у зв'язку з обвинуваченнями щодо нього і, посилаючись на КПК, затримав заявника на сімдесят дві години за підозрою у вчиненні злочину – шахрайстві.

Районний суд розглянув подання слідчого про обрання заявникові запобіжного заходу у виді тримання під вартою, але для більш детального вивчення відомостей про особу заявника, його місце роботи, проживання, сімейного стану та ризику його ухилення від слідства та суду, продовжив затримання заявника до десяти діб. Потім, за результатами судового розгляду, суд встановив відсутність доказів відносно того, що заявник може ухилитися від слідства та суду або перешкоджати йому і звільнив заявника з-під варті.

Прокурор оскаржив цю постанову. Слідчий взяв у заявника підписку про невиїзд з місця свого проживання та вилучив у заявника старий та новий закордонні паспорти. Апеляційний суд м. Києва залишив апеляційну скаргу

¹⁵⁰ European Court of Human Rights. Case of Labita v. Italy (6 April 2000). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559> (дата звернення 24.06.2020).

¹⁵¹ European Court of Human Rights. Case of Khudobin v. Russia (26 October 2006). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77692> (дата звернення 24.06.2020).

прокуратури без задоволення, а постанову суду - без змін, вказавши, що не було надано жодних доказів стосовно спроб заявника ухилитися від слідства та суду.

Заявник звернувся до прокурора зі скаргою на своє незаконне затримання та тримання під вартою, а також порушення слідчим процесуального законодавства, але не отримав жодної відповіді на свою скаргу. Заявник оскаржив до районного суду постанови слідчого про порушення кримінальних справ щодо нього. Суд задовольнив скаргу заявника, встановивши, що наявної доказової бази недостатньо для порушення щодо нього кримінальної справи. Прокурор оскаржив цю постанову. Апеляційний суд скасував постанову та повернув справу на новий розгляд до районного суду. Районний суд залишив скаргу заявника без задоволення, встановивши, що постанови слідчого були законними. Заявник оскаржив цю постанову. Апеляційний суд залишив постанову суду без змін. Слідчий закрив обидва провадження у кримінальних справах, встановивши, що обвинувачення щодо заявника не знайшли свого підтвердження і у його діях не було ознак складу злочину. Запобіжний захід (підписка про невиїзд) було скасовано. Слідчий повернув заявнику вилучені закордонні паспорти.

ЕСПЛ вважав дану заяву прийнятною для розгляду, оскільки магло місце порушення ч. 1 ст. 5 Конвенції.

Уряд України стверджував, що ці скарги є неприйнятними у зв'язку з невичерпанням національних засобів правового захисту, що кримінальне провадження щодо заявника було закрито з виправдувальних підстав (через відсутність складу злочину), а отже, заявник мав право подати цивільний позов про відшкодування шкоди згідно з Законом про порядок відшкодування шкоди.

Заявник не погодився з цим та стверджував, що вказаний Урядом засіб правового захисту не може вирішити порушених у його скарзі питань по суті.

Суд визнав, що заява є прийнятною для розгляду. Суд вважав, що будь-яке позбавлення свободи має бути законним. «Законність» тримання під вартою за національним законом є важливим, але не завжди вирішальним чинником. Окрім цього Суд також має переконатися, що тримання під вартою протягом періоду, який розглядається, відповідало меті пункту 1 статті 5 Конвенції. Більше того, «обґрунтована підозра» у вчиненні злочину означає існування фактів або інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача, що особа, про яку йдеться, могла вчинити правопорушення.

Суд бере до уваги твердження заявника про те, що його присутність у відділі міліції не була добровільною і що на той час він перебував у розшуку. У цьому контексті Суд вважає нереалістичним допускати, що заявник міг вільно піти з приміщення міліції. Суд вважає, що з заявника було позбавлено волі у розумінні пункту 1 статті 5 Конвенції.

Лише через кілька годин, слідчий задокументував затримання заявника та склав протокол, який передбачав затримання заявника на наступні сімдесят дві години у зв'язку з подіями, що відбулися кількома роками раніше. Слідчий не отримав попереднього дозволу суду, як цього вимагають Конституції та КПК, а обґрунтував свою постанову винятковими підставами для затримання особи без дозволу суду. Без відповідної інформації протокол затримання не передбачав вагомої гарантії того, що затримання заявника здійснювалося на підставі обґрунтованої підозри, що він вчинив злочин.

Суд постановив, що було порушення пункту 1 статті 5 Конвенції і Україна повинна сплатити заявникові 6000 (шість тисяч) євро відшкодування моральної шкоди та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватися; 2000 (дві тисячі) євро компенсації судових та інших витрат та додатково суму будь-яких податків, що можуть нараховуватися. В разі несплати вищезазначених сум протягом 3-х місяців, нараховуватиметься простий відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати.

У справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України» заявник стверджував, що його було незаконно затримано, і що він зазнав поганого поводження з боку працівників міліції, які для отримання зізнання, підвішували його головою донизу із застосуванням металічного лому і під час тримання його в такому стані його залякували заподіянням йому смерті.

Під час допиту заявник не визнав себе винним у вчиненні крадіжки. У відповідь на це заявника було побито працівниками міліції. Зі слів заявника, його в наручниках було підвішено головою донизу із застосуванням металічного лому; у такому стані його били по голові пластиковою пляшкою, наповненою водою, і дерев'яною битою по ногах; на голову йому наділи протигаз, наповнений рідиною, внаслідок чого він не міг дихати. Під час такого поводження заявник кілька разів втрачав свідомість, а коли приходив до тями, йому казали зізнатися у вчиненні злочинів. Зрештою він підписав явку з повинною у вчиненні однієї крадіжки. У подальшому він також підписав низку документів, наданих йому працівниками міліції, потім він попросив дозволу скористатися туалетом. У приміщенні туалету він порізав собі судини на лівій руці. Коли кровотечу побачили, заявника було доставлено до місцевої лікарні. Того ж дня, після отримання необхідної медичної допомоги, заявника було звільнено. Проведений медичний огляд та допомога, надана заявнику у зв'язку з цією травмою, були зафіксовані медичними працівниками.

Медичні працівники оглянули заявника та видали медичну довідку, де було зазначено, що заявник мав, окрім порізу на руці, садна на руці, плечі, носі, подряпини на тілі.

Після звільнення заявник і його мати подавали до правоохоронних органів численні скарги щодо притягнення причетних працівників міліції до

кримінальної відповідальності. Було відкрито кримінальне провадження відносно робітників міліції.

Міський суд встановив, що у ході затримання заявника робітник міліції підкинув наркотики останньому, застосував до нього погане поведіння шляхом нанесення ударів ногами і руками, сфальсифікував щодо заявника справу про адміністративне правопорушення і затримав його незаконно. Міський суд визнав робітника міліції винним у перевищенні влади та службових повноважень та призначив міру покарання. Суд також частково задовольнив цивільний позов заявника про відшкодування шкоди.

Відносно до національного законодавства, згідно КПК, «Орган дізнання вправі затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, лише при наявності однієї з таких підстав:

- 1) коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення;
- 2) коли очевидці, в тому числі й потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин;
- 3) коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину.

Про кожний випадок затримання особи, орган дізнання зобов'язаний скласти протокол із зазначенням підстав, мотивів, дня, години, року, місяця, місця затримання, пояснень затриманого, часу складання протоколу про роз'яснення підозрюваному в порядку, права мати побачення із захисником з моменту затримання. Протокол підписується особою, яка його склала, і затриманим.

Копія протоколу з переліком прав та обов'язків негайно вручається затриманому і направляється прокурору. На вимогу прокурора йому також надсилаються матеріали, що стали підставою для затримання...

Протягом сімдесяти двох годин після затримання орган дізнання:

- 1) звільняє затриманого - якщо не підтвердилась підозра у вчиненні злочину, вичерпався встановлений законом строк затримання або затримання було здійснено з порушенням вимог, передбачених частинами першою і другою цієї статті;
- 2) звільняє затриманого і обирає щодо нього запобіжний захід, не зв'язаний з триманням під вартою;
- 3) доставляє затриманого до судді з поданням про обрання йому запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Затримання підозрюваного у вчиненні злочину не може тривати більше сімдесяти двох годин.

Якщо у встановлений законом строк затримання постановою судці про застосування до затриманої особи запобіжного заходу у вигляді взяття під варту або постановою про звільнення затриманого не надійшла до установи для досудового ув'язнення, начальник місця досудового ув'язнення звільняє цю особу, про що складає протокол і направляє повідомлення про це посадовій особі чи органу, який здійснював затримання.

Заявник наполягав, що його затримання відбулося з порушенням норм національного права. Він стверджував, що, незважаючи на те, що деякі періоди його затримання були оформлені державними органами різним чином, в цілому період тримання його під вартою мав на меті притягнення його до кримінальної відповідальності за крадіжки. Заявник також стверджував, що його затримання, яке тривало більш як 6 днів, жодним чином не було санкціоноване судом на порушення вимог національного законодавства та положень Конвенції, на які він посилався.

Після затримання державні органи оформили перші три дні затримання заявника за Кодексом України про адміністративні правопорушення. Тільки наступний період тримання заявника під вартою був оформлений за Кримінально-процесуальним кодексом. Однак вбачається, що протягом усього періоду тримання під вартою органи державної влади збирали докази щодо крадіжок та допитували заявника стосовно цього. Таким чином, Суд вважає, що адміністративний арешт заявника був насправді частиною більш тривалого безперервного затримання як підозрюваного у справі про крадіжки.

Суд зазначає, що затримання заявника як підозрюваного у кримінальній справі, тривало більш ніж 6 днів, але протягом 72 годин жодного судового рішення винесено не було, що суперечило вимогам національного законодавства. Суд також вважає, що, виходячи з обставин цієї справи, адміністративний арешт виявився засобом продовження строку позбавлення заявника волі без винесення рішення судом.

Суд вважає, що органи державної влади діяли недобросовісно, використовували обман щодо заявника та не робили спроб належного застосування національного законодавства, аби належним чином забезпечити процесуальні права заявника як підозрюваного. Зазначені дії слідчих органів не сумісні з принципом юридичної визначеності, вони є свавільними і суперечать принципу верховенства права.

Суд зазначив, що стаття 5 Конвенції гарантує кожному, кого заарештовано або затримано за підозрою у вчиненні злочину, право на захист від свавільного чи безпідставного позбавлення волі. Суд встановив, що заявник тримався під вартою як підозрюваний протягом більш як 6 днів, не поставши негайно перед суддею.

Суд постановив, що мало місце порушення пункту 1 статті 5 Конвенції і держава-відповідач має виплатити заявнику 10000 євро відшкодування мо-

ральної шкоди разом з будь-яким податком, що може бути нарахований; ця сума має бути конвертована в національну валюту держави-відповідача за курсом на день здійснення платежу; зі спливом зазначеного тримісячного строку і до остаточного розрахунку на цю суму нараховуватиметься простий відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського центрального банку, яка діятиме в період несплати.

Треба також мати на увазі, що навіть під час вирішення питання про обрання запобіжного заходу має застосуватись принцип змагальності. Так, виходячи з правової позиції ЄСПЛ у справі «Тжаска проти Польщі» від 11.07.2000 р.¹⁵², процедура вирішення питання стосовно тримання під вартою має здійснюватись з дотриманням принципу змагальності й завжди має забезпечувати рівність процесуальних засобів сторін у справі. При цьому важливо враховувати, що хоча ч. 4 ст. 5 ЄКПЛ не зобов'язує досліджувати кожен аргумент у доводах особи, взятої під варту, стосовно законності такого заходу, суддя, розглядаючи таке звернення, повинен урахувати наведені особою конкретні факти, здатні поставити під сумнів існування умов, які для цілей Конвенції є неодмінними для забезпечення законності позбавлення свободи (справа «Ніколова проти Болгарії» від 25.03.1999 р.)¹⁵³.

Особа, яка є потерпілою від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням ст. 5 ЄКПЛ, має право на відшкодування завданої їй шкоди. Право на отримання відшкодування, встановлене у ч. 5 ст. 5 ЄКПЛ, виникає, якщо порушення однієї з частин ст. 5 Конвенції встановлюються або відповідним національним органом, або Судом. У рішеннях «Солдатенко проти України» від 23.10.2008 р.¹⁵⁴, «Дубовик проти України» від 15.10.2009 р.¹⁵⁵ Суд визнав відсутність в Україні ефективних правових засобів, які б дали змогу реалізувати право потерпілого від незаконного арешту на відшкодування. Національне законодавство України містить гарантії, які покладають на слідчого суддю обов'язок контролю за тим, щоб позбавлення свободи не було свавільним у розумінні ст. 29 Конституції України та ст. 5 ЄКПЛ, до яких, зокрема, належить: ч. 2 ст. 12 КПК: доставлення до слідчого судді в найкоротший строк для вирішення питання про законність та обґрунтованість його затримання, іншого позбавлення свободи та подальшого тримання. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з момен-

¹⁵² European Court of Human Rights. Case of Trzaska v. Poland (11 July 2000). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58750> (дата звернення 24.06.2020).

¹⁵³ European Court of Human Rights. Case of Nikolova v. Bulgaria (25 March 1999). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58228> (дата звернення 24.06.2020).

¹⁵⁴ European Court of Human Rights. Case of Soldatenko v. Ukraine (23 October 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204133> (дата звернення 24.06.2020).

¹⁵⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі Дубовик проти України (15 жовтня 2010) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_516#Text (дата звернення 24.06.2020).

ту затримання їй не вручено вмотивованого судового рішення про тримання під вартою.

Критерії визначення позбавлення свободи особи як такого, що відповідає ст. 5 ЄКПЛ та практиці Суду, наведені у низці рішень ЄСПЛ. Зокрема, у рішенні в справі «Амюр проти Франції» від 25.06.1996 р¹⁵⁶. Суд вказав, що для визначення того, чи була особа позбавлена свободи у сенсі ст. 5 ЄКПЛ, варто враховувати такі критерії: вид, тривалість, наслідки і умови виконання заходу з позбавлення волі. Вирішуючи питання про обрання запобіжного заходу щодо особи, суди повинні виходити з принципу презумпції свободи. Цей принцип означає, що особа повинна залишатися на свободі до тих пір, доки працівники правоохоронних органів не доведуть необхідність її затримання або тримання під вартою. З метою запобігання свавільному позбавленню особи свободи національні суди, вирішуючи питання щодо обрання або продовження запобіжного заходу, повинні належним чином вмотивувати таке рішення та дати оцінку, чому особі неможливо обрати інші, більш м'які запобіжні заходи (ст. 5 ЄКПЛ, ч. 3 ст. 176 КПК України, ч. 5 ст. 199 КПК України). Згідно з практикою суду, неналежне мотивування рішення про арешт особи є порушенням п. 3 ст. 5 ЄКПЛ. Так, у рішенні «Галь проти України» від 16.04.2015 р.¹⁵⁷ ЄСПЛ встановив ряд порушень ст. 5 Конвенції, здебільшого у зв'язку з тим, що рішення суду стосовно затримання або тримання заявника під вартою не містили належного обґрунтування та чітких строків застосування таких заходів, а також не забезпечили ретельний розгляд необхідності застосування відповідних заходів із врахуванням індивідуальних особливостей справи заявника.

7.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу та особисту недоторканість

1. «Харченко проти України», №40107/02, 2011 р¹⁵⁸

4 квітня 2001 року щодо заявника було порушено кримінальну справу, 7 квітня 2001 року прокурор Ватунінського району м. Києва санкціонував взяття заявника під варту та в подальшому продовжив строк застосування цього запобіжного заходу.

Крім того, Деснянський районний суд м. Києва та Голосіївський районний суд м. Києва продовжували тримання заявника під вартою, посилаючись головним чином на тяжкість пред'явленого обвинувачення та ризик ухилен-

¹⁵⁶ European Court of Human Rights. Case of Amuur v. France (25 June 1996). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988> (дата звернення 24.06.2020).

¹⁵⁷ European Court of Human Rights. Case of Gal v. Ukraine (16 April 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192474> (дата звернення 08.07.2020)

¹⁵⁸ European Court of Human Rights. Case of Kharchenko v. Ukraine (10 February 2011). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204145> (дата звернення 08.07.2020)

ня заявника від слідства і суду. Повертаючи справу на додаткове слідство, суд також не вказував визначений строк, на який він продовжує тримання заявника під вартою.

4 серпня 2003 року прокурор Деснянського району звільнив заявника з-під варти, змінивши запобіжний захід на підписку про невиїзд. 18 вересня 2004 року слідчий Деснянського РУ ГУ МВС України в м. Києві закрав кримінальну справу щодо заявника. Загальний строк досудового тримання заявника під вартою становив приблизно два роки та чотири місяці.

Заявник скаржився до Європейського суду з прав людини за ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на умови його тримання під вартою; пп. 1 (с) та 3 ст. 5 – на незаконність та надмірну тривалість тримання його під вартою; п. 1 ст. 6 та ст. 13 – на відсутність ефективних засобів юридичного захисту стосовно його скарг щодо тримання під вартою та надмірну тривалість провадження в його справі, а також на відсутність ефективних засобів юридичного захисту щодо цього.

Порушення ст. 3 Конвенції було констатовано у зв'язку з тим, що умови тримання його в Київському СІЗО № 13 становили таке, що принижує гідність, поведження. Порушення п. 1 ст. 5 Конвенції було констатовано, по-перше, оскільки строк тримання заявника під вартою було продовжено прокурором, тоді як він не може вважатися незалежною посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу; по-друге, оскільки у період, коли заявник ознайомлювався з матеріалами справи, та в період з дати направлення справи до суду та до вирішення судом питання щодо запобіжного заходу заявник тримався під вартою без відповідного рішення суду; по-третє, оскільки суд, продовжуючи строк тримання заявника під вартою, не надав належного обґрунтування та не вказував визначеного строку такого тримання. Порушення п. 3 ст. 5 Конвенції було констатовано з огляду на те, що рішення судів про продовження строку тримання заявника під вартою не містили належних підстав для такого тримання та що національні органи влади не розглядали жодних альтернативних тримання під вартою запобіжних заходів. Порушення п. 4 ст. 5 Конвенції було констатовано, оскільки суд не забезпечив швидкий розгляд скарг заявника про звільнення з-під варти та не надав належного обґрунтування їх відхиленню.

Беручи до уваги системний характер проблем, які стали підставою порушень у цій справі, Європейський суд зобов'язав Україну протягом шести місяців з дня, коли це рішення набуде статусу остаточного, надати Комітету Міністрів Ради Європи план заходів щодо вирішення вказаних проблем. Розглянувши справу, Європейський суд одноголосно постановив, що у цій справі мало місце порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з загальними умовами тримання під вартою в Київському СІЗО.

Завдання до теми 7

7.1 Питання для самоконтролю

1. Дайте дефініцію понять «арешту», «затримання», «позбавлення волі» в контексті Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод.
2. Охарактеризуйте гарантії прав особи на свободу та на особисту недоторканність.
3. Назвіть вимоги до правомірного позбавлення особи свободи у практиці ЄСПЛ.
4. Перелічіть та охарактеризуйте типові порушення права на свободу та особисту недоторканність у рішеннях ЄСПЛ проти України.

7.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ проти України щодо порушення ст. 5 Конвенції.

1. Авраїмов проти України - 25.03.2021
2. Баз проти України – 05.11.2020
3. Бевз та інші проти України – 25.06.2020
4. Береза проти України – 04.03.2021
5. Вагапов проти України – 19.03.2020
6. Воронкін проти України – 15.04.2021
7. Воронцов та інші проти України – 21.04.2021
8. Гранков проти України – 11.02.2021
9. Дубовцев та інші проти України - 21.04.2021
10. Дикусаренко проти України - 09.04.2020
11. Завадський та інші проти України – 18.06.2020
12. Кадура та Смалій проти України – 21.04.2021
13. Конопльов проти України – 28.01.2021
14. Лабазніков проти України - 25.03.2021
15. Луценко та Вербицький проти України – 21.04.2021
16. Малюк та інші проти України – 25.02.2021
17. Міняйло та інші проти України– 24.09.2020
18. Новіков проти України – 09.01.2020
19. Нур Ахмед та інші проти України – 18.06.2020
20. Нур та інші проти України – 16.07.2020
21. Омельченко та інші проти України – 15.04.2021
22. Плачков проти України – 15.04.2021
23. Распряхін проти України – 28.05.2020
24. Романов проти України – 28.05.2020
25. Саргсян та інші проти України – 09.01.2020
26. Соколовський та інші проти України – 03.09.2020

- 27. Турдіяхояев проти України – 18.03.2021
- 28. Ус проти України – 09.01.2020
- 29. Чернявський проти України – 22.10.2020

Рішення можна знайти за QR-кодом

7.3 Вирішіть тестові завдання

1. Що з наведеного не відноситься до випадків виключно необхідного застосування сили, які прямо вказані у статті 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як виключення із загальної заборони позбавлення життя?

- A. Захист будь-якої особи від незаконного насильства;
- Б. Здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- В. Учинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання;
- Г. Усі варіанти відповіді є правильними.

2. Чи передбачає ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканість» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод обмеження цього права?

- A. Передбачає виключно в межах оперативної необхідності;
- Б. Передбачає виключно в межах процесуальної необхідності;
- В. Передбачає виключно в межах переліку випадків, визначених Конвенцією;
- Г. Не передбачає.

3. Що з наведеного не відноситься до випадків виключно необхідного застосування сили, які прямо вказані у статті 2 «Право на життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод як виключення із загальної заборони позбавлення життя?

- A. Захист будь-якої особи від незаконного насильства;
- Б. Здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;
- В. Учинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання;
- Г. Усі варіанти відповіді є правильними.

4. Обмеження або позбавлення свободи особи має застосовуватися лише у разі, якщо:

- A. інші запобіжні засоби будуть неадекватними;
- Б. якщо це передбачено в Конвенції;
- В. якщо особа вчинила кримінальне правопорушення;

Г. обмеження або позбавлення свободи не застосовується в жодному випадку.

5. Принцип презумпції свободи означає:

А. ніхто не може позбавити особу свободи не інакше як за вироком суду;

Б. держава гарантує кожному особисту свободу;

В. всі люди є вільними;

Г. особа повинна залишатися на свободі до тих пір, доки працівники правоохоронних органів не доведуть необхідність її затримання або тримання під вартою.

6. Скільки днів заявника тримали під вартою до моменту, коли він постав перед суддею для перевірки законності його тримання під вартою у справі «Корнєв і Карпенко проти України» від 21.10.2010 р.?

А. 10;

Б. 8;

В. 4;

Г. Більше 10.

7. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод затримання особи за відсутності підстав чи обставин, що прямо визначені в Конвенції, буде визнано:

А. порушенням права на життя;

Б. нелюдським, чи таким що принижує гідність, поводженням або покаранням;

В. порушенням права на справедливий суд;

Г. порушенням права на свободу та особисту недоторканність.

8. Право на свободу та недоторканність згідно ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основних свобод:

А. є абсолютним, тобто нікого і ні за яких умов не може бути позбавлено;

Б. не є абсолютним, але ст. 5 містить виключний перелік випадків обмеження цього права;

В. є абсолютним, але не визнається порушенням цього права позбавлення свободи за умов виплати компенсації постраждалому;

Г. не є абсолютним, але ст. 5 містить відкритий перелік випадків обмеження цього права.

9. Яка з наведених обставин затримання неповнолітніх закріплена у ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. затримання неповнолітнього з метою застосування наглядових заходів виховного характеру;
- Б. затримання неповнолітнього з метою його обшуку;
- В. затримання неповнолітнього з метою взяття показань;
- Г. затримання неповнолітнього з метою допровадження його до місця проживання.

10. Яка з зазначених обставин є, відповідно до ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, законною підставою для арешту чи затримання особи, що «здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу»?

- А. обґрунтована необхідність проведення судово-медичної експертизи;
- Б. обґрунтована необхідність запобігти вчиненню особою правопорушення;
- В. обґрунтована необхідність доставити свідка на судове засідання;
- Г. усі варіанти відповіді є правильними.

7.4 Вирішіть задачі

1 В одній із справ ЄСПЛ заявника було затримано працівниками поліції в його квартирі в м. Харкові та в подальшому доставлено до м. Києва. Жодних процесуальних документів про затримання заявника не було складено. Як стверджується заявником, тієї ночі та вранці його було побито працівниками поліції з метою отримання від нього зізнання у вчиненні злочину.

Вранці цього ж дня заявника було допитано без присутності захисника в якості свідка по справі. Перед початком допиту заявника було попереджено про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань та дачу завідомо неправдивих показань. Крім того, йому було роз'яснено його право не свідчити проти себе. Після допиту заявник підписав явку з повинною. Слідчим було складено протокол затримання заявника, в якому вказувалось, що підставою для затримання заявника було те, що очевидцем було вказано на нього як на особу, що вчинила злочин. Заявнику було роз'яснено його права підозрюваного. Того ж дня до кримінального провадження було допущено двох захисників для заявника: один, призначений слідчими органами, та інший, найнятий батьком. В подальшому заявника неодноразово допитували в присутності лише захисника, призначеного слідчими органами.

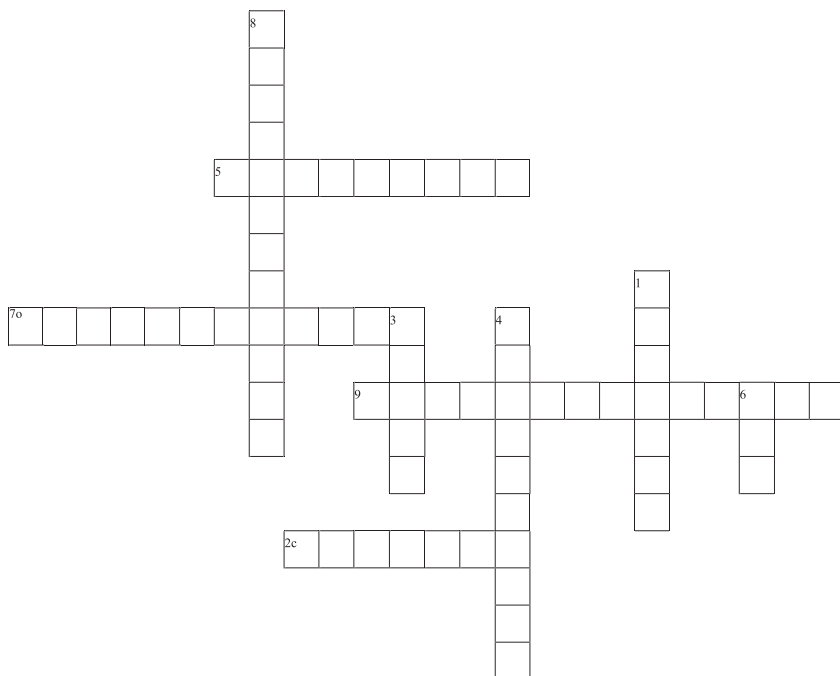
Чи було в цій справі порушення статей ЄКПЛ?

2. 19 квітня 2005 року заявницю, яка на той час була неповнолітньою, було затримано працівниками Держинського РВ Харківського МУ ГУМВС України в Харківській області за підозрою у вчиненні нею тяжкого злочину. Протокол затримання заявниці не містив підстав для такого затримання, а

містив лише посилання на статтю 115 Кримінально-процесуального кодексу, яка не містить виключного переліку підстав для затримання, а відсилає до інших статей цього кодексу. 21 квітня 2005 року Держинський районний суд м. Харкова задовольнив подання про обрання заявниці запобіжного заходу у вигляді взяття під варту. Захисник заявниці оскаржив цю постанову, стверджуючи про незаконність застосування до заявниці такого запобіжного заходу. 27 квітня 2005 року апеляційний суд Харківської області залишив вказану постанову без змін. Судове засідання відбувалось за участі прокурора та захисника заявниці, але за відсутності самої заявниці. 30 травня 2005 року постановою прокуратури Держинського району м. Харкова обраний заявниці запобіжний захід було змінено на підписку про невиїзд. Після того як заявниця використала всі національні засоби захисту прав людини, вона звернулась до ЄСПЛ.

Яке рішення має прийняти Суд?

7.5 Розв'яжіть кросворд

По-горизонталі:

2. Можливість чинити **вибір** відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної дійсності.
5. Умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі.
7. Наявність фактів або інформації, які могли б переконати об'єктивного спостерігача, що відповідна особа могла вчинити злочин це ... підозра.
9. Юридична гарантія правового статусу окремих категорій осіб, що полягає в захисті від примусу, який міг би бути застосований за звичайних обставин

По-вертикалі:

1. Кожен, кого заарештовано, має бути ... поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.
3. Це різновид кримінального покарання, коли суд може позбавити особу права вільно переміщуватись у просторі.
4. Тимчасовий запобіжний захід, який обирається органом досудового слідства чи органом дізнання в разі нагальної потреби запобігти злочину чи припинити його і який полягає в тому, що особа, яка затримується, позбавляється волі на певний термін.
6. Орган, за рішенням якого може бути обмежено право на свободу та особисту недоторканість?
8. Принцип, за якого умови позбавлення свободи мають бути визначені у внутрішньому законодавстві, і сам закон має бути передбачуваним у своєму застосуванні для того, щоб був дотриманий стандарт «законності», встановлений Конвенцією, який вимагає, щоб всі закони були досить точними та дозволяли людині (в разі необхідності користуючись порадою) в розумній мірі та за певних обставин передбачити наслідки, які можуть бути результатом конкретних дій – це принцип правової ...

Тема 8.

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ, ЖИТЛА ТА КОРЕСПОНДЕНЦІЇ

8.1 Обсяг та складові права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції.

Стаття 8 Конвенції проголошує: «1. Кожен має право на повагу до свого приватного й сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. 2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом та є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної й громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб».

У кожного з нас є право на приватність, захищене національним та міжнародним правом. У випадку, коли безуспішно пройшли всі національні механізми захисту, зазвичай – це українські суди, та зазнали порушень з боку державних органів, можемо звернутися протягом 6 місяців до Європейського суду з прав людини (далі – Європейський Суд), а з 1 лютого 2022 року – протягом 4 місяців. Зокрема, звернутися до Європейського Суду може безпосередньо людина, права якої порушено, або через свого представника за довіреністю, заповнивши українською або російською мовою формуляр, який розміщений на сайті Європейського Суду.

В статті 8 Конвенції немає вичерпного визначення приватності або приватного життя, оскільки це поняття дуже широке, і туди можуть входити, наприклад, такі складові: потерпілі від насилля; репродуктивні права; примусове лікування та обов'язкові медичні процедури; психічні хвороби; охорона здоров'я і лікування; проблеми щодо завершення життя; проблеми, пов'язані з інвалідністю; проблеми щодо поховання;

екологічні проблеми; статева орієнтація та статеве життя; професійна і ділова діяльність; право на власне зображення і фотографію, оприлюднення фотографій і статей; захист особистої репутації; наклеп; захист даних; право на доступ до особистої інформації; інформація про здоров'я особи; збирання інформації службами безпеки або іншими державними органами; поліцейське стеження; повноваження поліції із затримання і обшуку; приватне життя під час ув'язнення; право на особистий розвиток і автономію; право встановити своє походження; релігійні і особисті переконання; бажана зовнішність; право на ім'я/посвідчення особи; гендерна ідентичність; право на етнічну ідентичність; апатридізм, громадянство і місце проживання;

шлюбний і батьківський статус тощо.

Основною метою статті 8 є захист від свавільного втручання у приватне та сімейне життя, житло та кореспонденції. Це зобов'язання має класичний негативний характер, який Суд визначив як основний об'єкт статті 8 (Kroon та інші проти Нідерландів, § 31). Хоча мета статті 8 Конвенції полягає в основному в захисті особистості від свавільного втручання органів державної влади в її справі, вона не просто примушує державу утримуватися від такого втручання: на додаток до цього в першу чергу негативного зобов'язання, невід'ємною частиною ефективного захисту приватного життя можуть бути і зобов'язання позитивні. Ці зобов'язання можуть включати в себе вжиття заходів, призначених забезпечити повагу до приватного життя навіть у сфері відносно індивідуумів один з одним. Межі між позитивними і негативними зобов'язаннями держави відповідно до вимог статті 8 Конвенції неможливо точно визначити.

Право особи на свободу та особисту недоторканність не є абсолютним. У передбачених законом випадках, особливо у кримінальному провадженні, вони можуть бути обмежені у зв'язку з необхідністю захисту соціально значущих цінностей, а також прав і свобод людей. Так, у статті 5 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод закріплено, що нікого не може бути позбавлено свободи, крім чітко визначених у цій статті випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. Однією з таких підстав є законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (підпункт "с" п. 1 ст. 5 Конвенції).

Згідно з п. 3 цієї статті кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту "с" п. 1 цієї статті, має негайно постати перед судьєю чи іншою службовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд впродовж розумного строку або на звільнення до початку судового розгляду. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями явки в судове засідання.

Для застосування частин 1 та 2 статті 8 в практиці ЄСПЛ вироблено розгалужений тест. Він допомагає оцінювати, чи було порушення поваги до приватного й сімейного життя. Спершу ЄСПЛ встановлює прийнятність (чи підпадає певне відношення під дію частини 1 статті 8). Після цього переходить до аналізу того, яке саме зобов'язання держави (позитивне чи негативне) є предметом розгляду. Якщо зобов'язання є позитивним, ЄСПЛ аналізує, чи були вчинені державою достатні дії для відвернення порушення або відновлення прав. Порушення негативного обов'язку означає активне втручання та піддається аналізу на законність, наявність законної мети й пропорційність обмежень (хоча лише перший і другий критерії відзначаються дієвістю).

Кожен із наведених критеріїв вміщує певні складові, які варто розглянути детальніше. Вираз «згідно із законом» не лише означає, що можливість втручання передбачається законом, а й що той є доступним, наслідки його застосування – прогнозованими, закон не є свавільним і вміщує чіткі дискреційні повноваження суб'єкта-правообмежувача. Так, у справі «Головань проти України» йшлося про те, що податкова інспекція провадила обшук у квартирі, що належала спільно заявнику й заявниці, у якій ніхто з них не мешкав та яку заявник використовував винятково для професійної діяльності. ЄСПЛ дійшов висновку про відсутність порушення цієї статті, оскільки заявниця не була істотно пов'язана з квартирою, у якій провадився обшук. Таким чином ЄСПЛ підкреслив, що порушення права на повагу до житла особи може порушуватися лише за умови фактичного, а не юридичного зв'язку з ним¹⁵⁹. Суд інтерпретує обмеження «згідно із законом» широко, включаючи в нього також такі параметри: передбачуваність обмеження¹⁶⁰, дотримання встановленої в національному законі процедури¹⁶¹, чіткість дискреційних повноважень щодо правообмеження¹⁶², недостатня доказова база судового рішення, що шкодить передбачуваності застосування закону¹⁶³. Втручання визнається «необхідним у демократичному суспільстві», якщо воно проходить тест пропорційності втручання. У низці рішень ЄСПЛ конкретизував критерії балансування інтересів держави та особи. Так, для того щоб втручання було пропорційним, недостатнім є формальне обґрунтування для обмеження права¹⁶⁴. Обмеження повинне бути обґрунтованим і не може засновуватися на застарілій підозрі¹⁶⁵. Воно також повинне мати правову підставу в законі¹⁶⁶, засновуватися на всебічному аналізі доказів¹⁶⁷. Обмеження повинне ґрунту-

¹⁵⁹ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Головань проти України» URL : <http://www.minjust.gov.ua/file/1442>. (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶⁰ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Алієв проти України» від 29.04.2003. URL : <http://www.minjust.gov.ua/171>. (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶¹ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Акопян проти України» від 5.06.2014. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_a13 (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶² Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Беляєв та Дігтяр проти України» від 16.02.2012. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171897> (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶³ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» від 2.12.2010. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_774. (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶⁴ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Гарнага проти України» від 16.05.2013. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_960 (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶⁵ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Герашенко проти України» від 7.11.2013. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_985. (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶⁶ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» від 30.09.2010. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_822. (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶⁷ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Савіни проти України» від 18.12.2008. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_454.

ватися на гнучкому механізмі, що враховує особливості конкретної справи¹⁶⁸. Особа, чії права обмежуються, повинна мати змогу висловити свою позицію перед органом, що здійснює правообмеження¹⁶⁹, і на неї не повинен перекладатися обов'язок щодо доказування¹⁷⁰. Отже, тест на допустимість правообмеження складається з трьох критеріїв: «згідно із законом», «законна мета», «необхідність втручання в демократичному суспільстві» (пропорційність). Зауважимо, що лише два з наведених критеріїв (а саме перший і третій) є насправді дієвими, оскільки зазвичай у держав не виникає проблем із тим, щоб довести наявність у правообмеженні певної законної мети. Це так, адже ЄСПЛ намагається більше зосереджувати свій аналіз на законодавчих нормах для виконання своїх наглядових функцій, ніж на конкретному наглядовому заході, використаному в конкретній справі¹⁷¹.

ЄСПЛ тлумачить вираз «необхідне в демократичному суспільстві» як відповідність між метою та засобами її досягнення. При цьому засоби будуть вважатися непропорційними за таких умов: під час прийняття рішення не заслухано думку особи, чії права обмежуються; під час прийняття рішення обов'язок щодо доказування перекладено на особу, чії права обмежуються; не встановлено всі важливі обставини, у яких відбувається правообмеження; відсутність дискреційних повноважень, що робить закон автоматичним там, де він повинен бути гнучким; надмірна тривалість процедури захисту.

У 2011 році Рада суддів адміністративних судів України за результатами проведеної у суді перевірки звернулася до Вищої ради юстиції (далі – ВРЮ) з поданням про звільнення заявника з посади голови суду у зв'язку з неналежним виконанням ним своїх адміністративних обов'язків. ВРЮ розглянула справу заявника без його участі та вирішила звільнити його з посади голови суду.

Цікавою є справа ЄСПЛ «Денісов проти України». В цій справі заявник оскаржив рішення Вищої Ради Юстиції (далі - ВРЮ) до Вищого адміністративного суду України (далі – ВАСУ), стверджуючи, що його звільнення було незаконним та необґрунтованим. Провадження завершилось відмовою ВАСУ у задоволенні позову заявника у зв'язку з його необґрунтованістю. У своїй постанові ВАСУ вказав, зокрема, що заявник не оскаржив фактів, що стали підставою для його звільнення, і тому ці факти вважались встанов-

¹⁶⁸ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Тросін проти України» від 23.02.2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_940#Text (дата звернення 02.07.2020).

¹⁶⁹ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Хант проти України» від 7.12.2006. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_126. (дата звернення 02.07.2020).

¹⁷⁰ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Курочкін проти України» від 20.05.2010. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_841. (дата звернення 11.07.2020).

¹⁷¹ Background and Supporting International Legal Analysis for the International Principles on the Application of Human Rights to Communications Surveillance URL : <https://en.necessaryandproportionate.org/LegalAnalysis/principle-2-legitimate-aim>. (дата звернення 11.07.2020).

леними; нагадав про недоліки в роботі заявника, за які він ніс відповідальність; та відзначив, що право заявника взяти особисту участь у провадженні не було порушене, оскільки ВРЮ вжила всіх необхідних заходів для його повідомлення про засідання, а заявник не навів жодної поважної причини для відсутності на у засіданні.

До Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) заявник скаржився за пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на невідповідність вимогам незалежності та безсторонності проваджень у ВРЮ та ВАСУ щодо звільнення його з посади голови Київського апеляційного адміністративного суду. Він також скаржився, що ВАСУ не забезпечив належний перегляд його справи, обмеживши тим самим, його право на доступ до суду.

Заявник також скаржився за статтею 8 Конвенції на порушення його права на повагу до приватного життя внаслідок його звільнення з посади голови суду; за статтею 18 Конвенції, стверджуючи, що його звільнення переслідувало приховані політичні цілі; статтею 1 Першого протоколу до Конвенції, що він був позбавлений можливості отримувати вищу заробітну плату та пенсію; пунктом 1 статті 6 Конвенції на порушення принципів рівності сторін, юридичної визначеності та «суду, встановленого законом», а також недотримання вимоги щодо належної обґрунтованості рішень; статтею 13 Конвенції, що у його справі не було ефективного засобу юридичного захисту.

Розглянувши скарги заявника за пунктом 1 статті 6 Конвенції та посилаючись на свою попередню практику у справі «Олександр Волков проти України», Європейський суд дійшов висновку, що у провадженні у ВРЮ не було забезпечено гарантій незалежності та безсторонності. Зокрема, Європейський суд вказав, що ВРЮ була сформована та працювала відповідно до тих самих конституційних положень, що й у справі «Олександр Волков проти України». Члени ВРЮ, які становили більшість, не були суддями і могли вплинути на результат провадження. Крім того, Європейський суд звернув увагу на особисту упередженість окремого члена ВРЮ щодо заявника, який спочатку відіграв роль у попередній перевірці у справі заявника та внесенні до ВРЮ подання про його звільнення в якості голови Ради суддів адміністративних судів України, а потім взяв участь у прийнятті рішення ВРЮ по суті справи заявника.

Щодо перегляду справи ВАСУ Європейський суд також посилаючись на свої попередні висновки у справі «Олександр Волков проти України» вказав, що у цій справі ВАСУ діяв в межах того самого законодавства з такими самими обмеженими повноваженнями та невизначеностями щодо можливих правових наслідків. Європейський суд вказав на серйозні невідповідності між наведеними та фактичними підставами перегляду справи заявника, зокрема, у постанові ВАСУ зазначив, що заявник не оскаржував факти, що стали під-

ставою для його звільнення, і тому ці факти були визнані встановленими. Цей висновок не узгоджується з підставами, наведеними заявником у позові до ВАСУ, в якому він чітко оскаржує ці факти. ВАСУ також не оцінив, чи відповідає провадження у ВРЮ принципам незалежності та безсторонності та не навів жодних підстав щодо цього. Крім цього, у цій справі перегляд ВАСУ не відповідав вимозі незалежності та безсторонності, оскільки судді ВАСУ перебували в межах дисциплінарної юрисдикції ВАСУ та у зв'язку з цим не могли проявити «незалежність та безсторонність», як того вимагала стаття 6 Конвенції.

З огляду на це Європейський суд дійшов висновку, що ВРЮ не забезпечила незалежний та безсторонній розгляд справи заявника, а подальший перегляд ВАСУ його справи не виправив недоліки щодо процесуальної справедливості та констатував порушення пункту 1 статті 6 Конвенції.

Скаргу заявника за статтею 8 Конвенції Європейський суд відхилив як несумісну з Конвенцією за критерієм *ratione materiae* відповідно до підпункту «а» пункту 3 та пункту 4 статті 35 Конвенції, оскільки причини звільнення заявника не були пов'язані з його «приватним життям» у розумінні статті 8 Конвенції, і наслідки цього заходу не вплинули на його «приватне життя».

У справі «Барбулеску проти Румунії» даній справі заявник використовував Інтернет-додаток «Yahoo Messenger» задля приватного листування з братом та дружиною, хоча за правилами внутрішнього трудового розпорядку мав його використовувати виключно для спілкування з покупцями. Це стало підставою звільнення заявника з роботи. Він оскаржив таке рішення, посилаючись на порушення ст. 8 КЗПЛ, але ЄСПЛ, як і румунські суди, визнав поведінку працівника неправомірною, враховуючи те, що роботодавець повідомив працівника про заборону використання комп'ютерів, сканерів, факсів та інших приладів у особистих цілях. На підтвердження законності рішення роботодавця ЄСПЛ наголошує на тому, що роботодавець перевіряв тільки листування працівника в додатку «Yahoo Messenger», а інші документи та листи працівника, які знаходились на тому ж комп'ютері, залишились без перевірки. Крім цього, заявник не зміг вмотивовано пояснити причини порушення ним правил трудового розпорядку. Отже, у цій справі ЄСПЛ не вбачив порушення ст. 8 КЗПЛ та не підтвердив протизаконність втручання роботодавця в приватне листування заявника.

Водночас суддя ЄСПЛ від Португалії Паулу Пінто де Альбукерке висловив свою особливу думку по цій справі, частково не погодившись із рішенням своєї палати. Він зазначив, що працівники не залишають своє право на таємницю приватного життя та захист персональних даних кожного ранку перед дверима своєї роботи. Нові технології полегшують змогу контролю за приватним життям працівника з боку роботодавця та ускладнюють працівнику можливість виявити цей контроль, і ця проблема поглиблюється при-

родною нерівністю між працівником та роботодавцем. Правомірний підхід до використання Інтернету на робочому місці має гарантуватись прозорою внутрішньою нормативною базою, послідовною політикою запровадження та стратегією сумірного застосування з боку роботодавця.

8.2 Зобов'язання держави щодо права на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції

Держава перед кожним своїм громадянином несе певні зобов'язання, які називають позитивними та негативними. Зокрема, в світлі статті 8 Конвенції негативним зобов'язанням буде – утримання держави від свавільного втручання у приватне життя людини, а позитивним – вжиття державою заходів з забезпечення поваги до приватного життя навіть у сфері відносин людей між собою. В разі невиконання або неналежного виконання державою своїх негативних чи позитивних зобов'язань можемо говорити відповідно про порушення прав людини.

Гарантовані Конвенцією права належать до категорії «негативних прав», оскільки вони вимагають від держав-членів утримуватись від втручання в основні свободи. Наприклад, стаття 3, яка забороняє катування, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, вимагає від держав-членів не застосовувати до фізичних осіб різні види жорстокого поводження. Однак Європейський суд з прав людини також вважає, що Конвенція є документом, який містить в собі «позитивні зобов'язання». Це означає, що договірні сторони зобов'язані вживати певних кроків або заходів з тим, щоб забезпечити ефективну реалізацію конвенційних прав. Це може включати в себе, окрім іншого, прийняття законів, що допоможуть забезпечити користування гарантованими Конвенцією правами, проведення ефективних розслідувань у випадках стверджуваних порушень прав людини або забезпечення реальних умов для реалізації прав.

У справі «Маркс проти Бельгії» заявниками були мати та її донька, яка була народжена поза шлюбом. На час, коли подавалась заява, не існувало правових взаємозв'язків між матір'ю та позашлюбною дитиною. Для встановлення такого правового зв'язку мати повинна була формально визнати дитину, а це ви-

магало проведення відповідної процедури та потребувало певних витрат. Крім того, закон передбачав інші нерівні права для дітей, народжених поза шлюбом, наприклад, щодо можливості успадкування майна.

Суд визнав, що така правова база порушує права заявників на сімейне життя, і Бельгія, виконуючи позитивне зобов'язання, має ухвалити у зв'язку з цим різні закони. Суд постановив:

«Як Суд визнав у «Бельгійській мовній справі», «основною» метою статті 8 є захист особи від незаконного втручання з боку державних органів. Разом з тим вона не просто примушує державу утримуватись від такого втручання: на додаток до цього першочергового зобов'язання негативного характеру у держави повинні бути позитивні зобов'язання, без яких неможливе ефективне «дотримання» права на сімейне життя.

Це означає, окрім іншого, що коли держава у своїй національній правовій системі відзначає режим, який застосовується до певних родинних зв'язків, як, наприклад, до зв'язків між незаміжною матір'ю та її дитиною, така система має функціонувати в спосіб, який забезпечить цій категорії осіб можливість жити нормальним сімейним життям. Як відзначено в статті 8, повага до сімейного життя передбачає, зокрема, на думку Суду, наявність у національному законодавстві правових гарантій, які дають можливість інтеграції дитини до власної родини від самого моменту її народження. У зв'язку з цим держава має можливість обирати засоби на власний розсуд, але закон, який не задовольнятиме цій вимозі, порушуватиме пункт 1 статті 8, і при цьому відпадає необхідність розглядати його на предмет відповідності пункту 2»¹⁷².

Важливим аспектом є те, що позитивні зобов'язання можуть створювати можливості для застосування ЄКПЛ в сфері взаємовідносин між приватними особами. ЄКПЛ, що є міжнародною угодою про права людини, визначає зобов'язання держав щодо всіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією; Конвенція

¹⁷² Рішення у справі «Марк проти Бельгії» від 13 червня 1979 року, заява № 6833/74, п. 31.

не є зобов'язуючим інструментом щодо третіх сторін, таких, як приватні особи або юридичні особи приватного права. Однак окремі статті ЄКПЛ можуть накладати на державу-члена зобов'язання забезпечити те, щоб визначені у Конвенції права здійснювались реально у взаємовідносинах між третіми сторонами. Наприклад, приватні газети або інші приватні ЗМІ не зобов'язані дотримуватись визначеного в статті 8 ЄКПЛ права, однак національні суди повинні брати до уваги статтю 8, ухвалюючи рішення в порядку цивільного провадження щодо можливого втручання ЗМІ у приватне життя. Відтак, ЄКПЛ може впливати на взаємовідносини між недержавними суб'єктами через позитивні зобов'язання органів влади або судів, які стосуються цих взаємовідносин.

Варто відзначити, що після того, як Європейський Суд визначить, що людина звернулася щодо порушеного її права на приватне життя, яке сталося через невиконання або неналежне виконання державою своїх зобов'язань перед людиною, то відповідно до параграфу 2 статті 8 Конвенції Європейський Суд далі перевіряє, чи втручання у приватне життя «здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб», та якщо встановить, що таке втручання було виправданим, то не визнає порушення статті 8 Конвенції. Європейський Суд таким чином шукає баланс між конкуруючими інтересами конкретної людини та суспільством загалом. Доведення порушеного права на приватність покладається на особу, яка про це заявляє.

Таким чином, за практикою ЄСПЛ порушення статті 8 Конвенції можуть мати дві форми: порушення позитивного зобов'язання (незабезпечення умов для реалізації права) та негативну форму (невиправдане втручання). Більшість справ у практиці ЄСПЛ стосуються другого аспекту. Втручання не є виправданим, якщо порушено один із трьох критеріїв: законність обмеження, його законну мету та необхідність у демократичному суспільстві. Законна мета є найменш дієвим із цих критеріїв. Втручання є законним за таких умов: закріплення підстави правообмеження в законі; здійснення правообмеження згідно з процедурою, встановленою законом; зрозумілість і доступність закону; передбачуваність наслідків застосування закону; закон, який встановлює підставу обмеження права, повинен захищати від свавілля; чітке обмеження дискреційних повноважень уряду щодо правообмеження.

8.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до приватного життя

1. Справа «С. і Марпер проти Сполученого Королівства» (S and Marper v. United Kingdom), №№ 30562/04, 30566/04, рішення Великої палати 2008 р.¹⁷³

Заявники були взяті під варту, а потім їм пред'явили звинувачення в скоєнні злочинів. У них взяли відбитки пальців і зразки ДНК. Після того як у справах обох заявників були винесені виправдувальні вироки, вони просили знищити взяті у них відбитки пальців і зразки ДНК. Їх прохання були відхилені, оскільки згідно із законом ці дані могли зберігатися безстроково. Європейський Суд зазначив, що закон не обумовлював умови і порядок зберігання відбитків пальців і зразків ДНК; він не надавав гарантій, що виключають їх нецільове використання, а також не давав можливості брати до уваги індивідуальні обставини кожної конкретної справи.

Тому Суд встановив факт порушення вимог статті 8 Конвенції. Суд визнав необов'язковим розглядати питання про можливе порушення вимог статті 14 Конвенції у взаємозв'язку зі статтею 8 Конвенції. Суд постановив, що визнання ним факту порушення вимог Конвенції саме по собі є достатньою справедливою компенсацією завданої заявникам моральної шкоди, а також ухвалив, що держава-відповідач має сплатити заявникам суму в розмірі 42 тисяч євро як відшкодування понесених ними судових витрат і витрат за вирахуванням суми в розмірі двох тисяч 613 євро семи центів, раніше виплачених їм в порядку надання юридичної допомоги.

8.4 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до сімейного життя

1. Справа «Савіні проти України», № 39948/06, 2008 р.¹⁷⁴

Справа «Савіні проти України» стосувалася скарг осіб, які були сліпими від народження, мали 7 дітей. Сім'я мала дуже примітивні матеріально-побутові умови. Заявники погоджувалися з тим, що поміщення до інтернатних закладів, можливо, відповідало б інтересам дітей. Проте, за їхніми словами, це можна було б зробити в інший спосіб, не позбавляючи малечу батьківського піклування. Адже органи влади практично позбавили громадян можливості проводити час зі своїми дітьми поза межами таких закладів, особливо якщо враховувати той факт, що малолітніх влаштували в різні заклади. На думку

¹⁷³ European Court of Human Rights. Case of S. and Marper v. the United Kingdom (4 December 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117816> (дата звернення 11.07.2020).

¹⁷⁴ European Court of Human Rights. Case of Saviny v. Ukraine (18 December 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126109> (дата звернення 21.07.2020).

заявників, немає жодної небезпеки в наданні дітям можливості короткочасних відвідувань батьківського дому. У підсумку люди доводили, що національні органи мали застосувати менш суворі заходи й держава могла б допомогти виховувати дітей, забезпечивши сім'ї належні умови життя. Також наголошувалося, що при вирішенні справи в суді думку дітей не брали до уваги.

Суд дійшов висновку, що, незважаючи на доречність аргументів, якими національні органи обґрунтовували своє рішення про відібрання дітей від батьків, ці аргументи не були достатніми для виправдання такого серйозного втручання в сімейне життя заявників.

2. Справа «М. Р. і Д. Р. проти України» № 63551/13, 2018 р.¹⁷⁵

Рішенням районного суду м. Прага 10 першому заявнику та його колишній дружині було надано право поперемінного виховання їх сина, другого заявника. У 2009 році без згоди першого заявника вона виїхала до України з другим заявником, у зв'язку з цим перший заявник ініціював провадження в Україні проти колишньої дружини з метою повернення свого сина до Чеської Республіки за Гаазькою конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (далі – Гаазька конвенція).

02 липня 2010 року Івано-Франківський міський суд Івано-Франківської області визнав вивезення другого заявника та його утримання в Україні незаконними у розумінні статті 3 Гаазької конвенції та постановив повернути дитину до місця проживання першого заявника у Чеській Республіці. Це рішення було залишено без змін апеляційним судом. На дату ухвалення Європейським судом з прав людини (далі – Європейський суд) рішення у справі «М.Р. та Д.Р. проти України» виконавче провадження тривало, рішення про повернення дитини виконане не було.

До Європейського суду заявники скаржилися за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на незабезпечення органами влади України повернення другого заявника до першого заявника, який проживає у Чеській Республіці.

Розглянувши цю скаргу Європейський суд вказав, що судове провадження, за результатами якого рішення у справі про повернення дитини набрало законної сили, тривало приблизно один рік та, що цей період значно перевищив шеститижневий строк, встановлений статтею 11 Гаазької конвенції. Європейський суд вказав, що така тривалість провадження не була об'єктивно обґрунтованою.

¹⁷⁵ European Court of Human Rights. Case of M.R. and D.R.v. Ukraine (22 May 2018). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c87#Text (дата звернення 21.07.2020).

Європейський суд підкреслив, що виконання рішення про повернення дитини неодноразово зупинялося державним виконавцем, а постанови в подальшому скасовувалися у зв'язку з необґрунтованістю. Ці недоліки вказують на відсутність узгодженого, комплексного та скоординованого підходу до виконавчого провадження, тривалість якого на момент судового перегляду останньої постанови про закінчення виконавчого провадження перевищила чотири роки, що не відповідає вимогам статті 8 Конвенції.

Європейський суд вказав, що згадані недоліки у діях національних органів влади були здебільшого наслідком відсутності належних законодавчих та адміністративних механізмів, які були недостатніми для прискорення добровільного дотримання домовленостей із залученням фахівців служби у справах дітей та сім'ї.

8.5 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до житла

1. Справа «Німітц проти Німеччини» (Niemietz v. Germany), № 13710/88, 1992 р.¹⁷⁶

М. Німітц, громадянин ФРН, за професією адвокат, житель м Фрайбурга на Брізгау. Протягом декількох років був головою місцевої політичної партії «Bunte liste», в складі якої діяла антиклерикальна робоча група. 9 грудня 1985 на ім'я судді районного суду у Фрайзінгу з поштового відділення Фрайбурга по факсу було відправлено від імені зазначеної антиклерикальної робочої групи лист, що стосується кримінальної справи, що знаходиться на розгляді в цьому суді. Під ним стояв підпис «Клаус Вегнер», як виявилось, вигаданий. Лист містив погрози на адресу судді, звинувачуючи його в проклерикальній позиції. Проти Клауса Вегнера було порушено кримінальну справу. Оскільки пошта для «Bunte liste» прямувала на абонентську скриньку в поштовому відділенні, а потім до 1985 р пересилалася в офіс заявника 8 серпня 1996 був виданий ордер на обшук *inter alia* офісу заявника з метою знайти і вилучити будь-які документи, що розкривають особистість Клауса Вегнера. Обшук був проведений 13 листопада 1986 р але нічого не дав. Оскільки Клаус Вегнер так і не був знайдений, кримінальну справу проти нього згодом було закрито. У свою чергу пан Німітц звернувся зі скаргою на підставі статті 304 Кримінально-процесуального кодексу на незаконність проведеного у нього обшуку.

27 березня 1987 г. 1-й Земельний суд Мюнхена оголосив скаргу заявника неприйнятною на тій підставі, що обшук вже був проведений і відсутній правовий інтерес у визнанні ордера на обшук незаконним. Федеральний

¹⁷⁶ European Court of Human Rights. Case of Niemietz v. Germany (16 December 1992). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57887> (дата звернення 21.07.2020).

Конституційний Суд відмовився прийняти скаргу заявника про незаконність ордеру на обшук і рішення Земельного суду. Подана ним скарга 18 серпня 1987 р. була відхилена, оскільки не мала достатніх шансів на успіх. Пан Німітц стверджував, що обшук його адвокатської контори призвів до порушення статті 8 Конвенції

ЄСПЛ в рішенні по цій справі зазначив, що професійна діяльність адвоката дуже тісно пов'язана з приватним життям в розумінні ст. 8 Конвенції. Згідно з п. 37 вказаного Рішення суд встановив, що при здійсненні обшуку офісу адвоката відбулося посягання на професійну таємницю в тій мірі, що не співвідноситься з обставинами; в зв'язку з чим суд наголосив, що посягання на професійну таємницю адвоката може мати негативні наслідки при здійсненні правосуддя і тим самим порушувати права, гарантовані ст. 6 Конвенції. В додаток до цього, ЄСПЛ зазначив, що супутній розголос факту проведення обшуку адвокатського офісу може негативно вплинути на професійну репутацію в очах як клієнтів адвоката, так і суспільства загалом. Тому обшук приміщення адвоката в цьому випадку становить порушення ст. 8 Конвенції.

2. Справа «Кривіцька та Кривіцький проти України», № 30856/03, 2011 р.¹⁷⁷

16 липня 1992 року та 5 січня 1993 року відповідно заявниця та заявник були прописані до квартири пані Є.Б. Пізніше заявниця була включена до заповіту пані Є.Б. Після смерті пані Є.Б. Ленінградський районний суд м. Києва визнав заповіт недійсним.

28 травня 2002 року Державна податкова інспекція в Святошинському районі м. Києва звернулася до суду з позовом до заявників про визнання їхньої прописки недійсною та подальшого виселення. Пізніше заявник подав зустрічний позов. 15 липня 2002 року Святошинський районний суд м. Києва задовольнив позов податкової інспекції. 16 жовтня 2002 року та 8 травня 2003 року відповідно апеляційним судом м. Києва та Верховним Судом України рішення від 15 липня 2002 року було залишено без змін. 5 грудня 2002 року заявників було виселено.

Заявники скаржились до Європейського суду за ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на порушення їхнього права на житло в зв'язку із визнанням недійсною їхньої прописки та подальшим виселенням, п. 1 ст. 6 – на те, що національні суди не проаналізували належним чином їхні основні аргументи, ст.1 Першого протоколу – на

¹⁷⁷ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» від 2.12.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_774#Text (дата звернення 22.07.2020).

порушення їхніх майнових прав.

Європейський суд встановив порушення ст. 8 Конвенції, оскільки заявники були позбавлені адекватних процесуальних гарантій у процесі прийняття рішення щодо їхнього права на житло з огляду на те, що суди не надали адекватного обґрунтування для відхилення аргументів заявників стосовно застосування відповідного законодавства та не здійснили оцінку виселення в контексті пропорційності застосування такого заходу.

8.6 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на повагу до кореспонденції

1. Справа «Роман Захаров проти Росії» (Roman Zakharov v. Russia), № 47143/06, рішення Великої палати 2015 р.¹⁷⁸

У цій справі заявник стверджував, що система таємного перехоплення мобільних телефонних повідомлень у Російській Федерації не відповідала вимогам статті 8 Конвенції, порушила його право на повагу приватного життя і листування, і що він не мав жодних ефективних засобів правового захисту у відношенні щодо цього. На його думку, він є жертвою порушення статті 8 унаслідок самого існування законодавства про таємне спостереження, а також його особистої ситуації, оскільки Закон РФ «Про оперативно-розшукову діяльність» (Закон про ОРД) разом із законами РФ «Про Федеральну службу безпеки» (Закон про ФСБ), «Про зв'язок» і наказами, прийнятими Міністерством зв'язку РФ, такими як наказ № 70, дозволяє службам безпеки перехоплювати за допомогою технічних засобів повідомлення будь-якої особи без попереднього отримання на це судового дозволу. Зокрема, служби безпеки не були зобов'язані показувати дозвіл на перехоплення будь-якій особі, у тому числі постачальникам послуг зв'язку. Таким чином, оскаржуване законодавство дозволяло конвеєрне перехоплення повідомлень.

Уряд заперечив доводи заявника та зазначив, що заявник не міг вважатися жертвою порушення статті 8 Конвенції, оскільки те, що згідно з підходом до визначення статусу жертви, встановленого у практиці ЄСПЛ, особа може за певних умов стверджувати, що вона стала жертвою порушення, яке сталося внаслідок самого факту існування таємних заходів, або законодавства, що дозволяє такі заходи, без необхідності стверджувати, що насправді такі заходи застосовувалися до неї, не може тлумачитися настільки широко, щоб охопити кожна людину в державі-відповідача, яка побоюється, що спецслужби можуть збирати інформацію про неї. На думку Уряду, заявник повинен був довести «обґрунтовану вірогідність» того, що спецслужби склали і зберегли інформацію щодо його особистого життя.

¹⁷⁸ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Роман Заров проти Росії» від 4.12.2015. URL <http://european-court.ru/tag/roman-zakharov-protiv-rossii/> (дата звернення 22.07.2020).

ЄСПЛ дійшов висновку, що російські правові норми, якими регулюються перехоплення повідомлень, не передбачають адекватних і ефективних гарантій проти свавілля і ризику зловживання, який властивий будь-якій системі таємного спостереження і який є особливо високим у системі, де спецслужби і поліція мають прямий доступ, за допомогою технічних засобів, до усіх телефонних переговорів у мобільних мережах. Зокрема, обставини, за яких державні органи уповноважені вдаватися до таємних методів спостереження, не визначені з достатньою ясністю. Положення про припинення таємних заходів спостереження не передбачають достатні гарантії проти свавільного втручання. Національне законодавство допускає автоматичне зберігання непотрібних даних, і не визначає досить чітко обставини, за яких перехоплений матеріал буде збережений або знищений після закінчення судового розгляду. Процедура дозволу не здатна гарантувати, що до таємних заходів спостереження вдаватимуться тільки у разі, коли це «необхідно в демократичному суспільстві». Нагляд за перехопленням нині не відповідає вимогам незалежності, влади і повноважень, достатніх для здійснення ефективного і тривалого контролю, громадського контролю і ефективності на практиці. Ефективність засобів правового захисту зменшується через відсутність повідомлення про перехоплення у будь-який момент або належного доступу до документів, що стосуються перехоплення

Зважаючи на недоліки, вказані вище, Суд вважає, що російське законодавство не відповідає вимозі «якості закону» і не здатне зберегти «втручання» у рамках того, що є «необхідним у демократичному суспільстві». Відповідно, було порушено статтю 8 Конвенції. У цьому рішенні ЄСПЛ констатував порушення статті 8 Конвенції за самим фактом існування такого законодавства, яке допускає приховане перехоплення телефонних розмов у мобільних мережах і ризик будь-якої особи зазнати внаслідок цього порушення своїх прав. Жертвою порушення визнано особу, чії права потенційно, а не в результаті конкретних заходів із перехоплення, застосованих особисто до неї, можуть бути порушені цими заходами.

Завдання до теми 8

8.1 Питання для самоконтролю

1. Надайте дефініцію термінів «приватне життя», «право на приватне життя» і «право на повагу приватного життя», «недоторканність житла» «таємниця кореспонденції» в інтерпретаціях ЄСПЛ.
2. Охарактеризуйте втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя.
3. Визначте межі прав, передбачених ст.8 Конвенції.
3. Назвіть умови допустимості втручання в приватне життя: на підставі закону, необхідність втручання в демократичному суспільстві для дотримання балансу інтересу захисту національної безпеки.
4. Назвіть типові порушення права на повагу до особистого й сімейного життя у рішеннях ЄСПЛ проти України.

8.2 Проаналізуйте рішення ЄСПЛ у справах щодо порушення ст. 8 Конвенції проти України

1. Головань проти України від 5.07.2012.
2. Алієв проти України від 29.04.2003.
3. Акоюн проти України від 5.06.2014.
4. Беляєв та Дігтяр проти України від 16.02.2012.
5. Кривіцька та Кривіцький проти України від 2.12.2010.
6. Гарнага проти України від 16.05.2013.
7. Геращенко проти України від 7.11.2013.
8. Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України від 30.09.2010.
9. Савіні проти України від 18.12.2008.
10. Тросін проти України від 23.02.2012.
11. Хант проти України від 7.12.2006.
12. Курочкін проти України від 20.05.2010.

Рішення можна знайти за QR-кодом

8.3 Вирішіть тестові завдання

1. Як Європейський Суд з прав людини тлумачить термін «закон» у виразі «обмеження встановлені законом», що використовується у тексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. національне законодавство;
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод;
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод і практика Європейського Суду з прав людини;
- Г. загальні принципи права.

2. Чи поширюється дія ст.8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» (в частині положень щодо недоторканості житла) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на будинок особи, що був збудований без отримання необхідних дозволів та не має державної реєстрації ?

- А. поширюється без обмежень;
- Б. поширюється за умови, що при його будівництві були виконані будівельні норми щодо житла;
- В. поширюється за умови, що особа вже подала заяву на легалізацію такого житла;
- Г. не поширюється

3. За яких умов присутність студентів-медиків під час пологів у пологовому відділенні лікарні не буде становити порушення права на приватність породіллі (ст. 8 «Повага до приватного та сімейного життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)?

- А. якщо адміністрація лікарні під час оформлення жінки повідомить про проведення навчальних занять в лікарні;
- Б. за наявності згоди жінки на присутність студентів під час пологів;
- В. за наявності згоди чоловіка цієї жінки на присутність студентів під час пологів;
- Г. це не є порушенням.

4. Які з наведених видів приміщень підпадають під захист як «житло» (за змістом положень щодо поваги до житла у ст. 8 «Право на повагу до приватного та сімейного життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)?

- А. традиційна ромська оселя («шатер на колесах»);
- Б. офіс нотаріуса в одній з кімнат в його квартири, де відбувається прийом клієнтів;
- В. будинок, яким особа володіє але не проживає постійно;
- Г. усі варіанти є правильними.

5. Чи передбачає ст. 8 «Право на повагу до особистого чи сімейного життя» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод обмеження закріплених в ній прав?

- А. не передбачає;
- Б. передбачає на підставах, що визначаються на розсуд державних органів та їх представників;
- В. передбачає на підставах, що визначені Конвенцією;
- Г. передбачає на будь-яких підставах.

6. Що з наведеного є складовими права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)?

- А. заборона вимоги оприлюднювати свої переконання;
- Б. право на повагу до житла;
- В. право змінювати свої переконання;
- Г. заборона примусового позбавлення волі.

7. Якою має бути юридична оцінка втручання в право на приватне життя (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) в разі зберігання державою персональних даних осіб, які були присутні під час затримання підозрюваного у скоєнні злочинів, пов'язаних з тероризмом?

- А. таке втручання становить порушення ст. 8 Конвенції;
- Б. таке втручання не є порушенням ст. 8 Конвенції;
- В. таке втручання прямо заборонено ст. 8 Конвенції;
- Г. це не є втручанням в права, закріплені ст. 8 Конвенції.

8. Яка з наведених категорій осіб не підпадає під захист ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод?»

- А. фізична особа-нерезидент, що тимчасово перебуває на території держави-учасника Конвенції;
- Б. юридична особа приватного права (резидент);
- В. державний університет;
- Г. всі варіанти є правильними.

9. Що з наведеного є складовими права на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)?

- А. заборона вимоги оприлюднювати свої переконання;
- Б. право на повагу до кореспонденції;
- В. право змінювати свої переконання;
- Г. заборона примусового позбавлення волі.

10. В якому разі прослуховування телефонних переговорів особи органами держави буде вважатися втручанням в право на повагу до приватного життя (ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)?

- А. доки прослуховування відбувається в межах оперативно-розшукової діяльності воно не є втручанням в право на повагу до приватного життя;
- Б. лише оприлюднення записів прослуховування є втручанням в право на

повагу до приватного життя;

В. само прослуховування вже є втручанням в право на повагу до приватного життя;

Г. якщо прослуховування мало наслідком подальше використання цих записів, то це стає втручанням в право на повагу до приватного життя.

Вирішіть задачі

1. Заявники, британська та дві ірландські організації громадянських свобод, стверджували, що між 1990 і 1997 рр. їх телефон, факсиміле, електронну пошту та обмін даними, в тому числі юридичною та конфіденційною інформацією, було перехоплено Електронним Випробуванням Інструментом, що експлуатується міністерством оборони Великобританії. Вони подали скарги до трибуналу з приводу перехоплення телекомунікації, до директора публічних переслідувань та до слідчого трибуналу, щоб оскаржити законність перехоплення їхніх даних, але безрезультатно. Після того, як всі національні способи захисту порушених прав було вичерпано заявники звернулись до ЄСПЛ.

Яке рішення має прийняти ЄСПЛ? Чи було втручання в права заявників відповідно до статті 8 «відповідно до закону»? Відповідь обґрунтуйте.

2. Заявниця, яка є правовірною мусульманкою, стверджувала, що носить паранджу і нікаб (одяг, який вкриває все тіло, крім очей) відповідно до своїх культурно-релігійних та особистих переконань. Вона додала, що носить такий одяг добровільно, коли перебуває в громадських місцях або на самоті, але не систематично. Тому вона не заперечувала проти того, щоб не носити його за певних обставин, але хотіла, щоб ніщо не заважало їй одягати його тоді, коли вона вирішувала так вчинити. Нарешті, вона не мала наміру створювати незручності іншим, але прагнула перебувати у злагоді зі своїм внутрішнім світом. Починаючи з 11 квітня 2011 року (дати набрання чинності законом № 2010-1192 від 11 жовтня 2010 року на всій території Франції) приховування обличчя в громадських місцях заборонено законом.

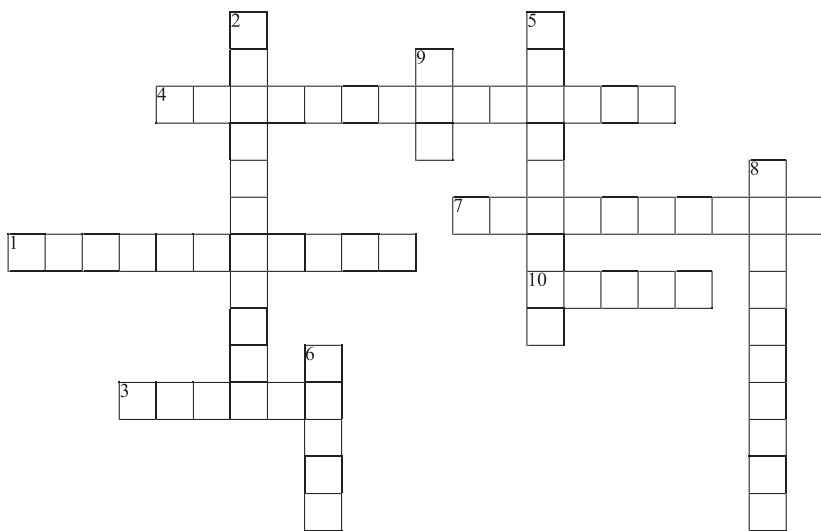
Чи є в цій справі порушення ст. 8 Конвенції? Відповідь обґрунтуйте.

3. У 2002 році, коли заявниці було 14 років, вона виявила, що її вітчичим захочав відеокамеру в кошику для білизни у ванній кімнаті. Камера була спрямована на місце, де заявниця роздягалася перед тим, як прийняти душ. Вона віднесла камеру до своєї матері, яка спалила плівку до того, як її хтось побачив. Про інцидент було повідомлено в 2004 року, коли матір дізналася, що двоюрідна сестра заявниці також мала подібні інциденти з вітчичимом. Проти вітчичима було розпочато кримінальне переслідування і в 2006 році він був засуджений районним судом за сексуальне домагання за статтею 7 Глави

6 Кримінального кодексу в редакції, яка існувала на той момент. Проте його вирок був скасований в апеляції після того, як апеляційний суд вирішив, що його діяння не охоплювалося визначенням злочину сексуального домагання. Апеляційний суд далі вказав, що відповідні дії могли становити окремий злочин замаху на дитячу порнографію, але не розглянув це питання далі за відсутності відповідного обвинувачення. Верховний Суд відмовив в наданні дозволу на подальше оскарження. У рішенні від 21 червня 2012 року Палата Суду вирішила, чотирма голосами проти трьох, що було відсутнє порушення статті 8 Конвенції. Заявниця звернулась до ЄСПЛ.

Чи було в цьому випадку порушення ст. 8 Конвенції? Відповідь обґрунтуйте.

8.5 Розв'яжіть кросворд

По-горизонталі:

1. Визначена у рішенні Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання або у рішенні Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації сума грошової виплати на користь Стягувача.
3. Загалом батьки погоджувалися, що в матеріальному сенсі для дітей буде краще, коли вони перебуватимуть у спеціальних закладах. Проте вони заперечували примусове розділення дітей і батьків, що унеможливило в подальшому їхні контакти. Вони, наприклад, не зможуть забирати дітей у позашкільний час (канікули, вихідні тощо). Це абзац із матеріалів з справи «... проти України».
4. Одна із складових особистої сфери життя людини, згідно ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свободю

7. В якому місті знаходиться штаб-квартира Ради Європи?

10. Ця слідча дія, може застосовуватися також у справах, в яких було порушено статтю 8 Конвенції, що полягає в примусовому обстеженні приміщень, споруд, ділянок місцевості та інших об'єктів, які перебувають у віданні певних осіб, з метою знаходження та вилучення предметів і документів, що можуть мати значення у справі.

По-вертикалі:

2. Відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована – це дані.

5. Стаття 8 застосовується до питання правового визнання ... ідентичності транссексуалів, які зробили операцію зі зміни статі, умов доступу до таких операцій.

6. Це слово в тлумаченні Суду означає насамперед місце, де особа мешкає на постійній основі, де вона є вдома.

8. Право на повагу до і сімейного життя — це право людини, що передбачає невтручання в приватне та сімейне життя, повагу до житла і до таємниці кореспонденції.

9. У справі С. і Марпер проти Сполученого Королівства, в цих заявників було знято відбитки пальців та взяли зразки.....

Тема 9.

СВОБОДА ДУМКИ, СОВІСТІ І РЕЛІГІЇ

9.1 Обсяг та складові права на свободу думки, совісті і релігії.

У демократичному суспільстві з притаманним йому плюралізмом, в тому числі й релігійним., важливе значення має гарантування свободи совісті., світогляду та віросповідання.

Терміни «думка», «переконання», «совість» і «релігія» можуть охоплювати широкий спектр інтелектуальної та духовної діяльності. Тому Комісія та Суд особливо ретельно підходять до аналізу звернень про порушення статті 9, вирішуючи, чи дійсно ці переконання, певні дії чи «вияв» підпадають під сферу дії положень цієї статті. Як і при розгляді справ про можливі порушення статей 8, 10 і 11, при визнанні органами Конвенції факту порушень державою порядку здійснення одного з прав, що гарантується в першому пункті, справа розглядається далі на предмет того, чи це обмеження права «встановлене законом» і є «необхідним у демократичному суспільстві» згідно пункту 2. Варто зазначити у зв'язку з цим, що серед усіх статей з подібною структурою стаття 9 є єдиною, яка не дозволяє державі посилається на «державну безпеку» для того, щоб виправдати обмеження у здійсненні прав, що гарантуються.¹⁷⁹

Цікавою є точка зору М.А. Рейснера, який ще у 1905 році наголошував на тому, що «свобода совісті знаходиться в декілька іншому становищі., ніж свобода віри. Якщо неможливим є зовнішній безпосередній примус стосовно совісті як відносно чогось внутрішнього, а саме розумної самосвідомості в людині, однак вона не такою мірою, як віра, позбавлена всіх зовнішніх дій, оскільки примус брати участь у діях, які засуджуєш, містить непряме вторгнення у свободу совісті людини. Тому і під свободою совісті М.А. Рейснер розумів звільнення від будь-якого примусу до релігійних дій, які людина заперечує з релігійних міркувань., і свободу без будь-якої шкоди жити за своїми релігійними переконаннями.¹⁸⁰

Витлумачуючи закріплені у статті 9 терміни, Суд відмовився визнати як аргумент те, що «думка» та мова настільки пов'язані між собою, що будь-яке обмеження державою використання обраної людиною мови є порушенням свободи думки за статтею 9 (Бельгійська мовна справа (1968)). Комісія та Суд ніколи не розмежовували терміни «совість» та «переконання», але, як правило, погоджувалися з твердженням окремих заявників про те, що певна ідея або інтелектуальна позиція може входити до понятійного кола цих

¹⁷⁹ Донна Гом'єн Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. URL : <http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/ECHR.htm> (дата звернення 28.07.2020).

¹⁸⁰ Рейснер М. А. Государство и верующая личность. СПб., 1905. 423 с. С. 5.

термінів. Проте вияв переконання може і не потрапляти під захист пункту 1 статті 9, якщо така дія не є виявом самого переконання, а лише здійснювалась під впливом або внаслідок його. Наприклад, у справі Ерроусміт проти Сполученого Королівства (1978 р.) заявниця оскаржувала судове розслідування проти неї та засудження її за розповсюдження серед солдатів прокламацій із закликом відмовлятися від служби у Північній Ірландії та закликаючи їх відмовлятися від воєнної служби взагалі. Вона заявила, що уряд Сполученого Королівства порушив її свободу совісті та переконань за статтею 9, оскільки вона була переконаною пацифісткою. Комісія погодилася з тим, що пацифізм підпадає під дію статті 9, але визнала, що розповсюдження прокламацій не є виявом пацифістських переконань. Комісія погодилася з тим, що заявниця мала всі підстави посылатися на статтю 10 у зв'язку з розповсюдженням прокламацій, але визнала дії держави законними і такими, що здійснювались в інтересах національної безпеки і з метою запобігти заворушенням в армії. Запобігання порушенню дисципліни в збройних силах було також визнано законною підставою для відправки у відставку з турецьких військово-повітряних сил офіцера, який відзначався радикальними фундаменталістськими релігійними поглядами. Тому у справі Калач проти Туреччини (1996) Суд погодився з доводами уряду про те, що підставою для вимушеної відставки офіцера із лав збройних сил стали його поведінка та вчинки, але аж ніяк не вияв релігійних переконань.

Свободу совісті визначають як можливість самостійного визначення ставлення до релігії, прихильності релігійним вченням або відмови від них., розповсюдження таких вчень або, навпаки., антирелігійних поглядів, Свобода совісті включає право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, вільно обирати, мати й розповсюджувати свої релігійні переконання; здійснювати релігійне виховання й викладання; об'єднуватися в релігійні організації; діяти відповідно до релігійних переконань на основі повної рівності перед законом незалежно від ставлення до релігії. Свобода віросповідання є елементом свободи совісті¹⁸¹.

Отже, категорія «свобода совісті» також є більш широкою, ніж поняття «свобода віросповідання», вона означає природне право людини мати будь-які переконання. Європейський Суд з прав людини вказує на те, що поняття свободи релігії є питанням свободи совісті кожного. Воно охоплює також свободу сповідання будь-якої релігії¹⁸².

Варто також звернути увагу на застосування цих термінів у міжнародно-правових актах. У Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і

¹⁸¹ Дахова І. І. Зміст права на свободу совісті та віросповідання,

¹⁸² Коккінакі проти Греції: рішення ЄСПЛ від 25.05.1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-62384> (дата звернення 28.07.2020).

дискримінації на основі релігії та переконань¹⁸³, прийнятій 25.11.1981 р., констатується, що релігія або переконання для кожного, хто їх дотримується, є одним із основних елементів його розуміння життя. Стаття 9 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод більш широко формулює вказане право, містить такі категорії, як «свобода думки, совісті та віросповідання», Європейський суд з прав людини зазначає, що гарантії ст. 9 Конвенції не поширюються на кожну дію, на вчинення якої особу спонукає чи надихає релігія або переконання, і ця стаття не завжди гарантує особі право поводити себе у публічній сфері так, як приписує її релігія або переконання. Так, наприклад, у справі «Лейла Шахін проти Туреччини» Європейський суд наголосив на тому, що заборона носіння ісламської хустки студентці Стамбульського університету не є порушенням свободи віросповідання, оскільки відповідає законній меті захисту громадського порядку, прав і свобод інших осіб, а також спрямоване на забезпечення принципу відокремлення церкви від держави та атмосфери плюралізму в університеті.

Європейський Суд з прав людини виокремлює три аспекти поняття, «свобода думки, совісті, релігії». По-перше, такі переконання є вирішальними для ідентичності особи. По-друге, це поняття охоплює як традиційні релігійні погляди, так і нерелігійний світогляд. По-третє, усі вірування та переконання визнаються Судом рівними. З огляду на широкий зміст поняття, «свобода думки, совісті і релігії», воно охоплює не лише релігійні вірування, а й, наприклад, пацифізм (ухвала Комісії у справі «Aerosmith v. The United Kingdom»¹⁸⁴).

У практиці Європейського Суду було сформоване поняття, «абсолютна свобода думки, совісті, релігії», з огляду на те, що ст 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не передбачає жодних обмежень, за винятком свободи відкрито сповідувати свою релігію чи переконання. Тому Суд встановив, що абсолютна свобода, яка стосується внутрішніх переконань людини, не може обмежуватися жодним чином, а «відкрите сповідання», яке стосується прилюдного сповідання переконань, держава може обмежити за певних умов¹⁸⁵.

Стосовно свободи віросповідання деякі автори пропонують виокремлювати свободу віровизнання і свободу віросповідання, Свобода віровизнання як загальносоціальне, природне, право людини розглядається як можливість

¹⁸³ Резолюція Генеральної асамблеї ООН «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії та переконань від 25.11.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_284#Text (дата звернення 15.04.2020 р.) (дата звернення 28.07.2020).

¹⁸⁴ Дудаш Т. І., Практика Європейського Суду з прав людини : навч.-практ., посіб. Київ : Алерта, 2013. 367 с.

¹⁸⁵ Дудаш Т. І., Практика Європейського Суду з прав людини : навч.-практ., посіб. Київ : Алерта, 2013. 367 с.

людини вільно обирати об'єкт своєї віри і визначати власне внутрішнє ставлення до нього. Міжнародні, національні юридичні норми не встановлюють меж цієї свободи, оскільки вона стосується внутрішньої сфери особистості. Свобода ж віросповідання як загальносоціальне, (природне) право людини є можливістю людини вчиняти певні дії або утримуватися від їх вчинення, за допомогою чого об'єктивується її віровизнання. Конкретизуючи, можемо відзначити, що свобода віросповідання як загальносоціальне, (природне) право людини - це можливість людини вчиняти такі діяння, за допомогою яких приймаються, змінюються та сповідаються релігійні або інші переконання. Свобода віровизнання неминуче передує свободі віросповідання, однак не може бути предметом юридичного забезпечення, регулювання.

Щодо права вести релігійну діяльність як складову права на свободу віросповідання, варто зазначити, що існує велика кількість форм здійснення релігійної діяльності. У ст. 6 вже згадуваної Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігій та переконань міститься широкий перелік свобод, які включаються до змісту права на свободу думки, совісті, релігії або переконань. Із цих прав можна виокремити форми здійснення релігійної діяльності, серед яких, створювати і утримувати відповідні благодійні та гуманітарні заклади, виробляти, набувати та використовувати необхідні предмети та матеріали, пов'язані з релігійними обрядами, звичаями або переконаннями; випускати та розповсюджувати відповідні публікації; вести викладання з питань релігії або переконань у місцях, придатних для цих цілей; дотримуватись днів відпочинку та святкувати свята тощо. Здійснення цих форм релігійної діяльності частіше за все реалізується віруючими через утворення та участь у функціонуванні релігійних організацій, які створюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру.

У статті 9 однозначно не згадується право на відмову через переконання ані у військовій, ані, навпаки, у цивільній галузі. Водночас Суд вирішив, що гарантії цієї статті в принципі застосовуються до відмови від військової служби, якщо вона є наслідком тяжкого і непереборного конфлікту між обов'язком служити у армії і совістю особи або її щирими і глибокими переконаннями як релігійного, так і іншого характеру. Щодо питання про те, чи відмова від військової служби підпадає під це положення, то його слід вивчати залежно від конкретних обставин кожної справи. Так Суд дійшов висновку про порушення статті 9 через засудження заявника, Свідка Єгови (чії вірування передбачають переконання у необхідності уникати військової служби, незалежно від потреби носити зброю), за уникання від обов'язкової військової служби, тоді як закон не передбачав альтернативної цивільної

служби (справа «Bayatyan проти Вірменії»¹⁸⁶).

9.2 Зобов'язання держави щодо права на свободу думки, совісті і релігії

Європейський Суд неодноразово наголошував на ролі держави як нейтрального та неупередженого організатора вирішення питань, пов'язаних з відправленням різних релігійних культів, сповіданням релігій і переконань, і зазначав, що така роль сприяє підтриманню в демократичному суспільстві громадського порядку, релігійної гармонії і терпимості, Суд також вважає, що обов'язок держави з дотримання нейтралітету і безсторонності несумісний з повноваженнями держави визначати легітимність релігійних переконань або способів їх вираження і що цей обов'язок вимагає від держави забезпечувати, щоб протидіючі групи проявляли терпимість одна до одної.

Негативний аспект свободи сповідувати свої релігійні переконання означає також, що особу не можна зобов'язати розкривати свої релігійні приналежності або переконання; її не можна також змушувати приймати спосіб життя, з якого можна зробити висновок, що вона має чи не має таких переконань. Державні органи не мають права втручатись у свободу совісті особи, запитуючи її про релігійні переконання або зобов'язуючи її сповідувати їх.

Водночас, таке втручання може набирати і непрямой форми, наприклад, якщо офіційний документ, складений від імені держави (посвідчення особи, шкільний табель тощо) містять графу, присвячену релігії, то залишення її пустою незворотно викликатиме специфічний підтекст. Стосовно, зокрема, посвідчень особи, Суд постановив, що відмітка про релігію, обов'язкова чи добровільна, сама по собі суперечить статті 9 Конвенції (Sinan Işık проти Туреччини, § 51-52 і 60). Проте, стаття 9 не гарантує жодного права заносити запис про свою релігійну приналежність до посвідчення особи, навіть факультативно. Суд також відмовлявся визнавати необхідність запису про релігію до реєстрів громадянського стану або до посвідчень особи з міркувань демографічної статистики, оскільки це невідворотно спричинить появу законодавства, яке примусово зобов'язуватиме декларувати релігійні вірування. Натомість, необхідність для найманого працівника заздалегідь попередити роботодавця про вимоги своєї релігії, на які він збирається посилатись, щоб отримати певні привілеї, наприклад, право бути відсутнім на роботі щоп'ятниці після обіду, аби піти до мечеті, не можна вважати «зобов'язанням декларувати свої релігійні переконання».

В Європі не існує єдиної моделі стосунків між державою і релігійними громадами; навпаки, існує широке різноманіття конституційних моделей, які врегульовують ці стосунки. Усі ці моделі можна розділити на три категорії:

¹⁸⁶ European Court of Human Rights. Case of Bayatyan c. Arménie (7 June, 2011). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-105610>

а) існування державної Церкви, б) повне відокремлення держави і релігійних організацій і в) стосунки суміжного типу (ця модель превалює у більшості європейських країн). Суд визнав, що усі три моделі як такі є сумісними зі статтею 9 Конвенції¹⁸⁷.

Як вказав суддя Верховного Суду США Ентоні Кеннеді, «пункт про вільне сповідання релігії зобов'язує саму державу до релігійної толерантності, і за найменшої підозри, що пропозиції щодо державного втручання продиктовані ворожістю до релігії або недовірою до її звичаїв, будь-який посадовець повинен зупинитися й згадати про свій власний високий обов'язок перед Конституцією та правами, які вона гарантує»¹⁸⁸

Європейський суд наголошує на тому, що релігійна свобода містить також негативний аспект, а саме право не сповідувати будь-яку релігію або релігійні переконання й не примушуватися до дій, які дозволяли би зробити висновок про те, чи має особа такі переконання, чи ні. Державні органи не мають права втручатися в цю сферу індивідуальної свідомості й посвідчувати релігійні переконання або примушувати розкривати свої переконання з духовних питань, (справа *Alexandridis v. Greece*)¹⁸⁹.

В рішенні «С. А. С. проти Франції» Суд зазначив, що свобода думки, совісті та релігії «є однією з підвалин «демократичного суспільства» у значенні Конвенції». Гарантування та захист прав людини, плюралізм і пропорційність втручання держави у права людини, соціальна необхідність є основними характеристиками демократичного суспільства.

Суд зазначає, що свобода думки, совісті та релігії «у своєму релігійному вимірі є одним з найбільш життєвих елементів, які формують особистість віруючих та їх уявлення життя. Проте вона є також цінним надбанням для атеїстів, агностиків, скептиків і байдужих». Дійсно, як свідчить аналіз практики Суду, на лише історичні чи універсальні релігії, такі як християнство, іудаїзм або іслам захищаються ст. 9 ЄКПЛ. Під захист також беруться пацифізм, комунізм, атеїзм, агностицизм, скептицизм, байдужість тощо¹⁹⁰. Щоб потрапити під захист ст. 9 ЄКПЛ, релігійні або філософські переконання мають досягти певного рівня переконливості, серйозності, зв'язаності та важливості. З точки зору Суду, філософськими є такі переконання, які заслуговують

¹⁸⁷ European Court of Human Rights. Case of *Păstorul cel Bun v. Romania* (9 July 2013). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-122763> (дата звернення 03.08.2020).

¹⁸⁸ Рішення Верховного Суду США, «Свобода релігії». Харківська правозахисна група. Київ : «Оптима», 2005. 253 с.

¹⁸⁹ European Court of Human Rights. Case of *Alexandridis v. Greece* (21 February 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117205> (дата звернення 03.08.2020).

¹⁹⁰ Сорокун В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання : Монографія. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків : Константа, 2010. 252 с. («Бібліотека кафебри міжнар. права і держ. права зарубіжних країн Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого за ред. проф. М. В. Буромського»).

на повагу в «демократичному суспільстві» та не є несумісними з людською гідністю¹⁹¹

В Рішенні «С.А.С.» Суд вказав, що свобода думки, совісті та релігії складається не лише з права мати власні релігійні або філософські переконання, але й з права на їх зовнішній прояв. «Це право має наслідком, поміж іншого, свободу мати або не мати релігійних вірувань та свободу практикувати або не практикувати релігії».¹⁹²

Суд зосереджується на формах і видах сповідання. «Це право..., – наголошує Суд, – припускає свободу сповідувати власну релігію одноособово та приватно, або у спільноті з іншими, публічно та у колі тих, з ким особа поділяє віру». «Одноособово і приватно, спільно з іншими і прилюдно» є чотири форми сповідання релігії, передбачені в § 1 ст. 9 ЄКПЛ. Людина має право самостійно і без примусу приймати рішення щодо того, яким чином вона буде сповідувати власну релігію. Одноособове та приватне сповідання дуже рідко вступає в конфлікт з правами і свободами інших осіб. Інша справа – сповідання публічне й разом з іншими. Тобто ЄКПЛ бере під захист не лише можливість, скажімо, групи вірян, виявляти свої переконання в публічних місцях. Вона захищає асоціативне життя релігійної громади від невиправданого втручання з боку держави, бо, як зазначає Суд, релігійні спільноти традиційно існують у формі організованих структур¹⁹³. ЄКПЛ також передбачає чотири види сповідання: «під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики та ритуальних обрядів». Різницю між цими видами було розкрито у монографії автора¹⁹⁴.

Суд вказує, що «проте ст. 9 не захищає кожну дію, мотивовану або натхнену релігією чи переконанням, і не завжди гарантує право поводитись у публічній сфері у відповідності до приписів власної релігії чи переконання». Такий висновок Комісія з прав людини вперше зробила у справі «Арроусміт проти Об'єднаного Королівства» від 1978 р.: «Коли дії особи безпосередньо не виражають відповідні переконання, їх не можна вважати такими, що захищаються ст. 9 (1), навіть якщо вони вмотивовані або натхненні цими

¹⁹¹ Сорокун В. М. Загальні принципи права на свободу думки, совісті та релігії відповідно до рішення «С.А.С. проти Франції» Європейського суду з прав людини. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 186-196. С. 189

¹⁹² Сорокун В. М. Загальні принципи права на свободу думки, совісті та релігії відповідно до рішення «С.А.С. проти Франції» Європейського суду з прав людини. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 186-196. С. 189

¹⁹³ Свято-Михайлівська парафія проти України, 2007 р. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-81067-p.112> (дата звернення 03.08.2020).

¹⁹⁴ Сорокун В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання : монографія; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків : Константа, 2010. 252 с. («Бібліотека кафедри міжнар. права і держ. права зарубіжних країн Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого за ред. проф. М. В. Буроменського»). С. 155-159.

переконаннями». Більш того, на думку Суду, користуючись правом на свободу сповідувати релігію, особі може бути потрібно взяти до уваги її безпосередні обставини. Прикладом цього є рішення Суду у справі «Калак проти Туреччини»: «Обираючи військову кар'єру, пан Калак прийняв за власним бажанням систему військової дисципліни, яка за своєю природою означає можливість накладання обмежень на певні права і свободи членів збройних сил, які не можуть накладатись на цивільних. Держави можуть впроваджувати для власних збройних сил дисциплінарні правила, які можуть забороняти той чи інший вид поведінки, зокрема відносини, що є шкідливими для встановленого порядку, якого вимагає військова служба». Суд також вказав, що «ст. 9 не завжди гарантує право поводити себе у відповідності до приписів релігійних переконань і не надає особам, які так поведуться, право нехтувати правилами, що є доведено виправданими»¹⁹⁵.

Для того, щоб держава безсторонньо могла гарантувати кожній особі, яка знаходиться під її юрисдикцією, права і свободи, визначені в ЄКПЛ, можливо необхідно буде впроваджувати певні обмеження на свободу сповідувати релігію чи переконання. Це означає, що на відміну від свободи думки, совісті та релігії, свобода сповідувати релігію чи переконання не є абсолютною. Часом тут можуть виникати гострі суперечки. Але держава не може просто перестати гарантувати права та свободи. Однією з вимог до «демократичного суспільства» є те, що держава має дбати й забезпечувати співіснування осіб і груп осіб, чії погляди можуть суттєво відрізнятись, шляхом гарантування їх прав і свобод. Проте водночас держава може їх певним чином обмежувати. «У демократичних суспільствах, в яких серед населення співіснують декілька релігій, може бути необхідним накласти обмеження на цю свободу задля примирення інтересів різних груп та забезпечення поваги до переконань кожного». Суд також наголосив на цьому в § 126 рішення у справі «С.А.С.».

В рішенні «С.А.С.» Суд зосереджує увагу на ролі держави у гарантуванні свободи сповідувати релігію: «Суд завчасно підкреслював роль держави бути нейтральним і безстороннім організатором здійснення різноманітних релігій, вір і переконань та наголошував на тому, що така роль сприяє публічному порядку, релігійній злагоді та толерантності у демократичному суспільстві. Як зазначалось раніше, він також вважає, що обов'язок держави щодо нейтральності та безсторонності є несумісним з будь-якими повноваженнями держави оцінювати легітимність релігійних переконань або шляхів вираження цих переконань». Такий висновок цілком логічно впливає з попередніх рішень Суду. Наприклад, «право на свободу віросповідання, як

¹⁹⁵ Сорокун В. М. Загальні принципи права на свободу думки, совісті та релігії відповідно до рішення «С.А.С. проти Франції» Європейського суду з прав людини. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 186-196. С. 190

воно гарантовано Конвенцією, виключає будь-яке визначення державою, чи є легітимними релігійні переконання або засоби вираження таких переконань», а держава може наглядати лише за додержанням формальних вимог, наприклад, щодо будівництва місць для поклоніння або організації релігійних громад тощо. Обов'язок держави щодо нейтральності та безсторонності також вимагає від неї забезпечувати взаємну терпимість між групами, що конфліктують між собою, а не усувати причину напруженості шляхом знищення плюралізму¹⁹⁶. Держава все ж таки має широкі повноваження щодо встановлення пропорційних і необхідних обмежень до свободи віросповідання – зазначає Суд у §§ 129-130 рішення «С.А.С.». Саме держава відіграє головну роль у цьому питанні, реалізуючи зобов'язання за ст. 1 ЄКПЛ гарантувати кожній особі, яка перебуває під її юрисдикцією, певні права та свободи. Суд має тут лише допоміжну функцію. Таке ставлення Суд пояснює тим, що саме національна влада, а не міжнародні судові інстанції, найкраще розуміються на локальних обставинах і потребах. Це стосуються і випадків, коли йдеться про відносини держави та релігії. «У Європі неможливо зустріти однорідне уявлення про важливість релігії в суспільстві, а значення чи вплив публічного прояву релігійних переконань буде відрізнятися за часом та контекстом. Як результат, правила в цій сфері у різних країнах будуть відрізнятися залежно від національних традицій та вимог, які визначаються необхідністю захисту прав і свобод інших та підтримки громадського порядку. Відповідно, вибір масштабу та форм таких правил неминуче залишається на розсуд держави, оскільки залежить від конкретного внутрішнього контексту»¹⁹⁷.

Суд обов'язково буде виконувати роль європейської наглядової інстанції за рішеннями державних судів з метою захисту прав і свобод, передбачених в ЄКПЛ. Про це йдеться у §§ 130-131 рішення «С.А.С.». Широта повноважень у виборі державою певних обмежень буде різнитися залежно від конкретних обставин. «Якщо серед держав-членів Ради Європи нема згоди Сорокун В. М. Загальні принципи права на свободу думки, совісті та релігії відповідно до рішення... щодо відносної важливості певного питання або щодо шляхів його найкращого захисту, межі розсуду держави будуть значно ширшими. Особливо тоді, коли у справі підіймаються складні питання та шляхи вибору соціальної стратегії ... В такому випадку Суд зазвичай поважатиме вибір певної лінії поведінки законодавця, якщо вона «не є явно необґрунтованою». Зазвичай широкі межі розсуду будуть надані, якщо держава має

¹⁹⁶ Сорокун В. М. Загальні принципи права на свободу думки, совісті та релігії відповідно до рішення «С.А.С. проти Франції» Європейського суду з прав людини. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 186-196. С. 191

¹⁹⁷ Лейла Шахін проти Туреччини, 1995 р URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956 § 109> (дата звернення 11.08.2020).

знайти баланс між конкуруючими приватними та публічними інтересами або конвенційними правами». Але Суд оцінюватиме, чи була певна лінія поведінки держави «необхідною» та чи не вийшла держава за рамки допустимих меж вибору такої поведінки. Суд підтвердив, що ці межі «є предметом «європейського нагляду», який охоплює як право, так і рішення, в яких це право було застосовано, навіть ті, що були винесені незалежними судами». Також «завданням Суду є встановлення, чи були заходи, вжиті на національному рівні, виправданими в принципі й пропорційними»¹⁹⁸. Суд також дав визначення критеріям виправданості та пропорційності вжитих заходів: «Доводи, які наводились, щоб їх виправдати, уявляються «істотними й достатніми», а самі заходи є пропорційними до легітимної мети, яку вони переслідують. Щоб зробити висновок щодо останньому критерію, Суд повинен порівняти вимоги захисту прав і свобод інших з поведінкою, в якій звинувачують заявника. Виконуючи свою наглядову юрисдикцію, Суд повинен розглядати судові рішення, що оскаржуються, з урахуванням справи загалом»¹⁹⁹. Застосовуючи це до свободи віросповідання, Суд має взяти до уваги «необхідність підтримки справжнього релігійного плюралізму, який є життєво важливим для виживання демократичного суспільства. Суд також може прийняти до уваги будь-який консенсус та спільні цінності, які впливають з практики держав сторін Конвенції»

Цікавою справою у практиці ЄСПЛ є справа Евейдата інші проти Сполученого Королівства (*Eweida and others v. United Kingdom*).²⁰⁰ В цій справі чотири заявники, які є християнами, скаржилися на те, що національне законодавство ухилилося від захисту їх права сповідання своїх релігійних переконань.

Перша заявниця, Евейда, співробітниця «Брітш ейруейз», і друга заявниця, Чаплін, геріатрична медсестра, скаржилися на те, що роботодавці встановили обмеження видимості християнських хрестів, які вони носили на шиї в робочий час. Третя заявниця, Лейдел, реєстратор народжень, смертей і шлюбів, і заявник, Макфарлейн, консультант конфіденційної служби сексуальної терапії і відносин, скаржилися на те, що вони були звільнені за відмову виконувати деякі обов'язки, які, на їхню думку, потурали гомосексуалізму, практиці, сприймалася ними як несумісні з їхніми релігійними переконаннями.

¹⁹⁸ Сорокун В. М. Загальні принципи права на свободу думки, совісті та релігії відповідно до рішення «С.А.С. проти Франції» Європейського суду з прав людини. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 186-196. С. 192

¹⁹⁹ Дахлаб проти Швейцарії, 2001 р URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22643i § 1> (дата звернення 11.08.2020).

²⁰⁰ European Court of Human Rights. Case of Eweida and others v. United Kingdom (15 January 2013). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115881> (дата звернення 11.08.2020).

Перша заявниця. Європейський Суд визнає, що наполягання першої заявниці з приводу носіння хреста під час роботи було сповіданням її релігійних переконань і що відмова «Брітіш ейруейз» з вересня 2006 року по лютий 2007 року в дозволі зберігати посаду в разі обговорюваного носіння хреста становило втручання в її право на сповідання релігії. Європейський Суд не знайшов, що відсутність в законодавстві Сполученого Королівства прямого захисту, який регулює носіння релігійного одягу і символів на робочому місці, сама по собі означає порушення права на сповідання релігії, так як ці питання могли бути і були розглянуті судами країни в контексті скарги на дискримінацію, пред'явленої заявницею. Мета форми одягу «Брітіш ейруейз», а саме підтримання певного іміджу компанії і забезпечення впізнаваності його бренду і персоналу, була законною. Однак суди країни надали цій мети занадто велике значення. Хрест першої заявниці був малопомітним і не шкодив її професійної зовнішності. Немає даних про те, що носіння інших раніше дозволених предметів релігійного одягу, таких як тюрбани і хіджаби, іншими співробітниками зробило негативний вплив на бренд або імідж «Брітіш ейруейз». Крім того, той факт, що компанія згодом могла змінити форму одягу, дозволивши найближче носіння виробів з релігійною символікою, показав, що така заборона не мала вирішального значення.

Таким чином, за відсутності даних про реальні посягання на інтереси інших осіб, національні органи ухилилися від достатнього захисту права першої заявниці на сповідання своєї релігії в порушення позитивного зобов'язання, що випливає зі статті 9 Конвенції. Тому у цій справі відбулось порушення ст. 9 Конвенції.

Друга заявниця. Європейський Суд визнав, що намір другий заявниці носити хрест на роботі становило сповідання її релігійних переконань і що відмова органу охорони здоров'я дозволити їй це при виконанні обов'язків медсестри становив втручання в її свободу сповідання своєї релігії. Дане обмеження переслідувало законну мету, яка полягала в захисті здоров'я і безпеки медсестер і пацієнтів. Керівники другої заявниці вважали, що існує ризик того, що схвильований пацієнт може схопити і потягнути за ланцюжок, що загрожувало травмуванням, або що хрест може гойдатися і, наприклад, торкнутися відкритої рани. Таким чином, причина обмежень в даній ситуації була більш значущою, ніж в справі першої заявниці. Є відомості про те, що іншій медсестрі-християнці було також запропоновано прибрати хрест і ланцюжок, двом сикхським медсестрам було зазначено, що вони не мають права носити браслет або Кирпан* (* Кирпан - традиційний ніж сикхів). І що спадаючі хіджаби були заборонені. Другий заявниці було запропоновано носити хрест у формі брошки, прикріпленою до службового одягу, або притискати його комірком блузки, але вона не знайшла це достатнім для дотримання своїх релігійних переконань.

У цій сфері національні органи повинні мати широкі межі розсуду. Лікарняне керівництво перебувало в кращому становищі для прийняття рішення щодо клінічної безпеки, ніж суд, особливо міжнародний суд, який не отримує прямих доказів. Звідси випливає, що Європейський Суд не може зробити висновок, що дані заходи були непропорційними і що втручання в право другої заявниці на свободу сповідання своєї релігії не було необхідним в демократичному суспільстві. Отже, у справі не були порушені вимоги статті 9 Конвенції як такої або у взаємозв'язку зі статтею 14 Конвенції.

Третя заявниця. Очевидно, що заперечення третьої заявниці проти участі в створенні одностатевих цивільних шлюбів було прямо мотивовано її релігійними переконаннями. Порівнюваною особою в цій справі був реєстратор, який не мав заперечень проти одностатевих союзів на підставі релігійних поглядів. Європейський Суд визнав, що вимога місцевого органу про те, щоб всі реєстратори народжень, шлюбів і смертей залучалися для реєстрації цивільних шлюбів, мало шкідливий вплив на неї у зв'язку з її релігійними переконаннями. Вимога переслідувала законну мету захисту рівних можливостей для осіб різної сексуальної орієнтації. При розгляді пропорційності заходів варто враховувати, що наслідки для третьої заявниці були серйозними: вона вважала за краще піддатися дисциплінарним заходам, щоб не виконувати обов'язки реєстратора цивільних шлюбів, і врешті-решт втратила роботу. Разом з тим не можна стверджувати, що, коли вона уклала трудовий договір, вона відмовилася від свого права на сповідання своїх релігійних переконань запереченням проти участі в створенні цивільних партнерств, оскільки ця вимога була введена роботодавцем пізніше.

Однак, з іншого боку, політика місцевого органу спрямована на забезпечення прав інших осіб, які також захищені Конвенцією, і Європейський Суд зазвичай допускає широкі межі розсуду національних органів влади при встановленні рівноваги між конкуруючими конвенційними правами. За цих обставин Суд не знайшов, що місцевий орган-роботодавець, який порушив дисциплінарне провадження, або суди країни, які відхилили скаргу третьої заявниці на дискримінацію, вийшли за межі розсуду. Отже, у справі вимоги статті 14 Конвенції у взаємозв'язку зі статтею 9 Конвенції порушено не було.

Заявник. Він працював у приватній компанії, яка зобов'язує співробітників надавати послуги в рівній мірі гетеросексуальним і гомосексуальним парам, і відмовився забезпечити психосексуальне консультування одностатевим парам. Внаслідок цього проти нього було порушено дисциплінарне провадження.

Європейський Суд визнав, що заперечення заявника було мотивовано його ортодоксальними християнськими поглядами на шлюб і сексуальні відносини, і вказав, що його відмова від консультування гомосексуальних пар становило сповідання його релігії і переконань. Таким чином, держава

мала позитивний обов'язок відповідно до статті 9 Конвенції щодо забезпечення його прав.

При вирішенні питання про те, чи було виконано позитивне зобов'язання при досягненні доцільного рівноваги між конкуруючими інтересами, Європейський Суд прийняв до уваги, що втрата роботи була серйозною санкцією, що мала важкі наслідки для заявника. З іншого боку, він добровільно погодився на запропоновану роботодавцем посаду в післядипломній програмі психосексуального консультування, усвідомлюючи, що роботодавець дотримується політики рівних можливостей та що відсів клієнтів за ознаками сексуальної орієнтації неможливий.

У той час як рішення особи укласти трудовий договір і прийняти на себе обов'язки, які, як йому відомо, матимуть вплив на його свободу сповідання своїх релігійних переконань, не має значення для питання про наявність чи відсутність втручання в права, передбачені статтею 9 Конвенції, дане питання має враховуватися в рівновазі при оцінці того, чи встановлено справедливу рівновагу.

У той же час найбільш важливим фактором, який повинен враховуватися, було те, що дії роботодавця спрямовані на забезпечення виконання політики надання послуг за відсутності дискримінації. Таким чином, державні органи користувалися широкими межами розсуду при встановленні рівноваги між правом заявника на сповідання своїх релігійних переконань і інтересом роботодавця в забезпеченні прав інших осіб. Так чи інакше, Європейський Суд не знайшов, що органи вийшли за ці межі. Відповідно, у справі вимоги статті 9 Конвенції як такої або у взаємозв'язку зі статтею 14 Конвенції порушено не було.

9.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу думки, совісті і релігії

1. Справа Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece) № 14307/88, 1993²⁰¹.

2 березня 1986 р будинку православних християн пана і пані Кіріакакі поліція заарештувала прихильників Свідків Єгови пана і пані Коккінакі. Згідно фактам, які згодом були встановлені судами, подружжя пара Коккінакі вступила в дискусії з пані Кіріакакі. Г-н Коккінакі імовірно спробував звернути її в свою віру. Тоді чоловік пані Кіріакакі подзвонив в поліцію. 17 березня 1987 апеляційний суд Крети виправдав пані Коккінакі, але вирок її чоловіку залишив без змін. Касаційний суд відхилив його скаргу за мотивами порушення норм процесуального права. 2 березня 1986 р будинку право-

²⁰¹ European Court of Human Rights. Case of Kokkinakis v. Greece (25 May 1993). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117205> (дата звернення 03.08.2020).

славних християн пана і пані Кіріакакі поліція заарештувала прихильників Свідків Єгови пана і пані Коккінакі. Згідно фактам, які згодом були встановлені судами, подружжя пара Коккінакі вступила в дискусії з пані Кіріакакі. Г-н Коккінакі імовірно спробував звернути її в свою віру. Тоді чоловік пані Кіріакакі подзвонив в поліцію.

Головне питання, яке повинен був вирішити Суд з Прав Людини, полягав в тому, чи є вирок пану Коккінакі порушенням його права на свободу думки, совісті і релігії, яка гарантується ст.9 ЄКПЛ.

Перш за все, Суд підкреслив, що свобода совісті, думки і релігії є однією з основ демократичного суспільства - одним з його життєво важливих елементів, що формують особистість віруючих і їх концепцію життя. Але це також цінність для атеїстів, агностиків, скептиків і байдужих. Релігійна свобода має на увазі свободу проявляти свої релігійні переконання не тільки в своєму власному співтоваристві, «публічний спосіб» і в колі людей, які поділяють віру, але також «індивідуально», «приватним порядком», включаючи в принципі право намагатися переконати ближнього. Суд підкреслив, що основна природа прав, гарантованих ст.9 ЄКПЛ, також відображена в способі формулювання параграфа, що визначає обмеження. На відміну від другого параграфа ст.8, 10 і 11, які відносяться до всіх прав першого параграфа цих статей, другий параграф ст.9 відноситься тільки до «вільної сповідувати своєї релігії або переконання».

В обставинах даної справи Суд визнав, що вирок, постановлений національними судами, є втручання в здійснення паном Коккінакі права на свободу сповідувати свою релігії і переконання (Ст.9-1 ЄКПЛ). Варто було визначити тому, чи було таке «втручання» виправдано в сенсі Ст.9-2 ЄКПЛ. В цьому випадку, засуджуючи прозелітизм, Розділ 4 Закону N 1363/1938, переслідував законну мету щодо захисту прав і свобод інших тільки в тій мірі, який він був спрямований на переслідування зловживання прозелітизмом - проводячи відмінність зі справжньою евангелізацією.

Суд зазначив між тим, що в своїй аргументації грецькі суди недостатньо конкретизували, в чому полягали невідповідні засоби, за допомогою яких заявник намагався переконати пані Кіріакакі. В результаті Суд визнав, що не було встановлено, що засудження заявника було виправдано нагальною суспільною необхідністю. Засудження заявника не була, таким чином, відповідним по відношенню до переслідуваної законної мети і, отже, не було «необхідним у демократичному суспільстві ... для захисту прав і свобод інших». Відповідно, порушення права заявника на свободу думки, совісті і релігії (ст.9 ЄКПЛ) мало місце.

Завдання до теми 9

9.1 Питання для самоконтролю

1. Дайте дефініцію поняттям «думка», «переконання», «совість» і «релігія».
2. Як ви розумієте поняття «свобода віросповідання»?
3. Назвіть складові права на свободу думки, совісті і релігії.
4. Охарактеризуйте позитивні та негативні зобов'язання держави стосовно права на свободу думки, совісті і релігії.
5. У чому цінність свободи думки, совісті та віросповідання для кожної людини та суспільства в цілому, на вашу думку?

9.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ проти України щодо порушення ст. 9 Конвенції.

1. Кузнецов проти України – 29.04.2003
2. Полторацький проти України – 29.04.2003
3. Свято-Михайлівська Парафія проти України - 14.09.2007
4. Релігійна громада Свідків Єгови Тернівського району міста Кривий Ріг проти України – 03.12.2019
5. Мігоряну та Релігійна громада Свідків Єгови міста Ізмаїл проти України – 12.11.2020.

Рішення можна знайти за QR-кодом

9.3 Вирішіть тестові завдання

1. В який спосіб може бути реалізоване право людини на сповідування релігії чи переконань?

- А. ритуальні обряди та процесії;
- Б. навчання релігійній практиці;
- В. усі відповіді є правильними;
- Г. богослужіння та відправлення культів.

2. Чи може держава, згідно ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, обмежувати свободу сповідувати релігію або переконання з метою захисту авторитету та безсторонності суду?

- А. так, якщо це передбачено законом;
- Б. так, якщо це необхідно в демократичному суспільстві;
- В. так, за наявності згоди інших держав-учасниць Конвенції;
- Г. ні, оскільки така мета відсутня у ст. 9 Конвенції.

3. Чи вправі держава на підставі ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії»

гії» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод нав'язувати населенню певну релігію або переконання?

- А. вправі за будь-яких умов;
- Б. вправі, якщо потрібно в інтересах громадської безпеки та охорони публічного порядку;
- В. вправі, але лише після рішення Конституційного суду;
- Г. не вправі за жодних умов.

4. Чи мають право державні органи, відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, втручатися в процес прозелітизму, тобто у відносини у зв'язку з наверненням осіб до певної релігії?

- А. держава не може втручатись в навернення осіб до певної релігії;
- Б. держава може втручатися виключно в межах спеціального законодавства;
- В. держава вправі не лише втручатися в прозелітизм, а і заборонити його відповідно до національних традицій;
- Г. це питання не регулюється Конвенцією.

5. Чи може держава відступати від своїх зобов'язань за ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час війни або іншої суспільної небезпеки?

- А. у жодному випадку не може відступати;
- Б. може лише на умовах і у випадках, що прямо визначені Конвенцією;
- В. може, якщо це передбачено національним законом;
- Г. може за відсутності заперечень інших держав-учасниць Конвенції.

6. В яких випадках держава може застосовувати обмеження до ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені?

- А. у жодному випадку;
- Б. за наявності гострої потреби;
- В. якщо це передбачено національним законом;
- Г. за відсутності заперечень інших держав-учасниць Конвенції.

7. Чи мають релігійні організації (зокрема, церкви) право на звернення до Європейського суду з прав людини про порушення щодо них прав за ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. мають право за згодою відповідних органів виконавчої влади держави;
- Б. завжди мають право як представники членів релігійної організації;

В. не мають права, оскільки організація не може визнаватись потерпілою за змістом ст. 34 Конвенції;

Г. не мають права, оскільки ст. 9 поширюється лише на фізичних осіб.

8. Яка з наведених цілей не може бути легітимною метою обмеження права на свободу думки, совісті та релігії згідно зі статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

А. інтереси підтримання економічного добробуту країни;

Б. захист прав і свобод інших осіб;

В. інтереси громадської безпеки;

Г. охорона публічного порядку.

9. Чи вправі держава, згідно Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, заборонити носити релігійне вбрання вчителям державних загальноосвітніх навчальних закладів?

А. не вправі, оскільки цим порушується принцип недискримінації;

Б. вправі, оскільки цим порушується принцип рівності та недискримінації;

В. не вправі, оскільки це відноситься до повноважень профспілки вчителів;

Г. не вправі, оскільки одяг і його стиль не захищаються Конвенцією.

10. Чи зобов'язана держава відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантувати право на альтернативну службу особам, які відмовляються від військової служби з приводу релігії або переконань?

А. не зобов'язана, оскільки конвенційні норми забороняють альтернативну службу;

Б. не зобов'язана, оскільки держава сама може вирішувати питання про провадження альтернативної служби;

В. зобов'язана, оскільки такий висновок дає Рада з прав людини ООН;

Г. зобов'язана, це відповідає загальним принципам міжнародного права.

9.4 Вирішіть задачі

1. Заявники - члени релігійної групи «Aczimendi tarikati» - в чорних тюрбанах, шароварах і туніках, а також з палицями («релігійний одяг») зібрались перед мечеттю виключно з метою взяти участь у релігійній церемонії і висловити свої вірування за допомогою особливого одягу. Уряд Туреччини притягнув їх до кримінальної відповідальності за порушення турецького закону, який забороняє носіння певного релігійного одягу у громадських місцях, відкритих для усіх поза релігійними церемоніями. Після використання усіх національних способів захисту прав людини, заявники звернулись до ЄСПЛ.

Чи є в цій справі порушення ст. 9 Конвенції? Яке рішення має прийняти ЄСПЛ?

2. Учительці державної початкової школи, яка викладала у класі для наймолодших дітей (від чотирьох до восьми років), заборонили носити ісламську хустку під час викладацької роботи, аргументуючи це тим, що носіння ісламської хустки, «вочевидь чужого символу», важко примирити з вихованням толерантності, поваги до інших і, особливо, рівності статей і заборони дискримінації, які у демократичному суспільстві кожен викладач має передавати своїм учням. Заявниця звернулась до ЄСПЛ стверджуючи, що оспорюваний захід є дискримінацією за ознакою статі.

Чи є в цій справі порушення ст. 9 Конвенції?

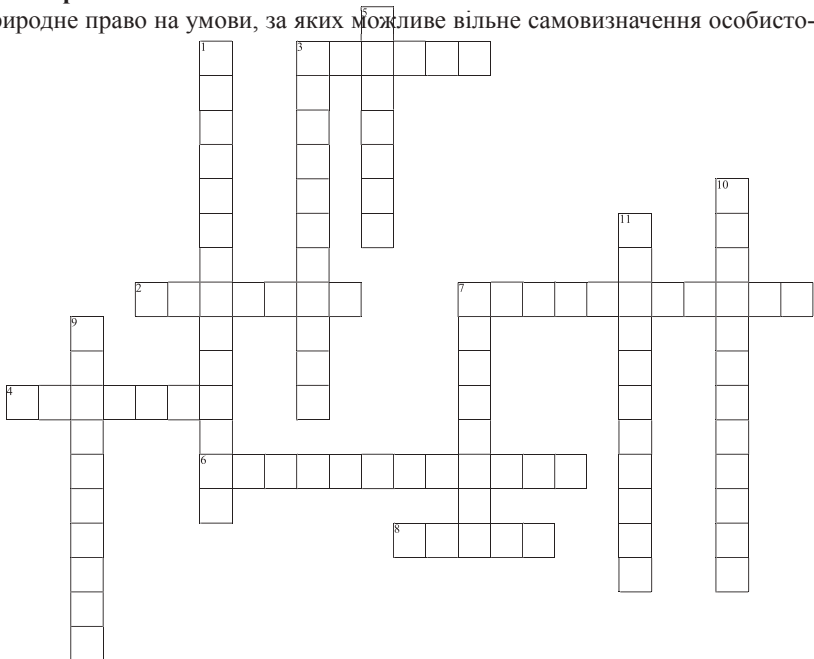
3. В одній із французьких середніх шкіл учениць відмовились допустити до уроків фізичного і спортивного виховання. Через певний час їх відраховували зі школи через нерегулярність відвідування занять.

Чи є в цій справі порушення вимог ст. 9 Конвенції?

9.5 Розв'яжіть кросворд

По-горизонталі:

2. Природне право на умови, за яких ⁵можливе вільне самовизначення особисто-

сті у світоглядній сфері буття, її духовне становлення, розвиток, самоактуалізація – це свобода ...

3. Система філософських поглядів, що відкидає існування Бога і відповідно до цього тлумачить релігію?

4. Яка стаття Конвенції про захист прав та основоположних свобод проголошує, що кожен має право на свободу думки, совісті та релігії?

6. Вороже ставлення, мотивоване чиймись особистими релігійними переконаннями чи практикою, або ж особистою нетерпимістю до інших релігійних вірувань чи практик як таких це релігійна ...

7. Прагнення поширити свою віру, навернути інших у свою віру, прагнення до повсюдного встановлення підтримуваної релігії.

8. Одне з ключових політичних прав людини, яке включає в себе вільне висловлювання і поширення думок і поглядів, свободу пошуку інформації це свобода ...

По-вертикалі:

1. Право сповідувати, практикувати будь-яку релігію або не сповідувати жодну з релігій це свобода ...

3. Теорія, яка стверджує, що існування Бога не може бути ні доведене, ні спростоване?

5. Системи вірувань, які спрямовують людство до духовності

7. Ідеологія осуду будь-якої війни, відмови від неї як інструменту зовнішньої політики.

9. Різке несприйняття особою чи національною лінгвокультурною спільнотою чужої культури, мови, поведінки, манери спілкування тощо.

10. Ворожість по відношенню до євреїв як релігійної або етнічної групи, що часто супроводжується соціальною, економічною та політичною дискримінацією.

11. Різновид ксенофобії, загальне визначення для різних форм негативної реакції на іслам, а також на пов'язані з ним суспільні явища.

Тема 10.

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ

10.1 Обсяг та складові права на свободу вираження поглядів. Зобов'язання держави щодо права на свободу вираження поглядів

Свобода вираження поглядів являє собою одну з важливих засад демократичного суспільства та одну з базових умов його прогресу та самореалізації кожного. Частина 1 статті 10 ЄКПЛ закріплює таке: «Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право передбачає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів». Подібне положення знаходимо й у статті 19 Загальної декларації прав людини 1948 року Організації Об'єднаних Націй: «Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне вираження їх; у це право входить свобода безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свобода шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів».

Свобода вираження поглядів як право людини складається із кількох компонентів: свободи дотримуватися поглядів, свободи виражати свої погляди – так звана «свобода вираження поглядів» – та свободи інформації. З цих прав випливають «свобода преси» та «свобода ЗМІ». Право на свободу вираження поглядів охоплює усі форми вираження: усну та письмову, в тому числі свободу журналістики як у друкованих ЗМІ, так і в онлайн-медіа, а також всі форми мистецтва. Варто згадати, що таке широке трактування міститься й у частині 2 статті 19 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, а також у статті 19 Загальної декларації прав людини, яка закріплює право на свободу вираження поглядів.

Предмет пункту другого статті 10 застосовується не тільки до «інформації» чи «ідей», які були отримані зі згоди чи розглядаються як необразливі чи як малозначущі, але й до тих, які можуть ображати, шокувати чи непокоїти. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та відкритості думок, без чого неможливе «демократичне суспільство». Як передбачено в статті 10, ця свобода має винятки, які, проте, повинні чітко тлумачитись, та потреба в таких обмеженнях має бути переконливо встановлена.

Преса відіграє істотну роль у демократичному суспільстві. І хоча вона не може переступати певні межі, зокрема, щодо репутації, прав інших осіб і необхідності запобігання розголошенню конфіденційної інформації, тим не менш, її обов'язком є передавати у спосіб, сумісний із її обов'язками та відповідальністю, інформацію та ідеї з усіх питань суспільного інтересу, включно з тими, що стосуються правосуддя. Не тільки на неї покладається завдання передавати таку інформацію та ідеї; громадськість також має право їх

отримувати. Стаття 10 захищає не лише суть висвітлених ідей та інформації, але також і форму, в якій вони надаються. Журналістська свобода також включає можливість перебільшень або навіть провокацій²⁰². Стаття 10 Конвенції захищає право журналістів розголошувати інформацію, яка становить громадський інтерес, за умови, що вони діють сумлінно та використовують перевірену фактичну базу; та надають «достовірну та точну» інформацію, як того вимагає журналістська етика. За пунктом 2 статті 10 Конвенції свобода вираження поглядів пов'язана з «обов'язками та відповідальністю», які застосовуються до засобів масової інформації навіть щодо питань великого суспільного значення. Більше того, ці «обов'язки та відповідальність» мають особливе значення, коли йдеться про посягання на репутацію названої особи та порушення «прав інших осіб»²⁰³.

Повідомлення новин, засноване на інтерв'ю або відтворенні висловлювань інших осіб, відредагованих чи ні, становить один з найбільш важливих засобів, за допомогою яких преса може відігравати свою важливу роль «сторожового пса суспільства». У таких справах варто розрізняти ситуації, коли такі висловлювання належали журналісту, і коли були цитатою висловлювання іншої особи, оскільки покарання журналіста за участь у розповсюдженні висловлювань інших осіб буде суттєво заважати пресі сприяти обговоренню питань суспільного значення та не повинно розглядатись, якщо для іншого немає винятково вагомих причин²⁰⁴. Свобода преси надає громадськості один з найкращих засобів отримання інформації та формування ідей та ставлення до політичних лідерів. Більш загально, свобода політичних дебатів перебуває в самому серці побудови демократичного суспільства, що наскрізь пронизує Конвенцію.

Межа допустимої критики щодо такої публічної особи як політик є ширшою, ніж щодо приватної особи. На відміну від останнього, перший неминуче та свідомо йде на те, щоб усі його слова та вчинки були об'єктом пильної уваги з боку журналістів та широкого загалу, тому має виявляти більшу толерантність²⁰⁵. Межі припустимої критики за певних обставин можуть бути ширшими, коли йдеться про державного службовця, що виконує свої повноваження, ніж коли йдеться про фізичних осіб. Проте не можна стверджувати, що державні службовці свідомо піддають ретельному обстеженню кожне своє слово чи дію в тій самій мірі, як це роблять політики, і, отже, до них

²⁰² Perna v. Italy, № 48898/99, від 6.05.2003;

²⁰³ Linton, Otchakovsky Laurens and July v. France, №№ 21279/02 і 36448/02, від 22.10.2007, і Pedersen and Baadsgaard v. Denmark, № 49017/99, від 27.06.2002;

²⁰⁴ Pedersen and Baadsgaard v. Denmark, № 49017/99, від 17.12.2004; Thorgeir Thorgeirson v. Iceland, № 13778/88, від 25.06.1992; Jersild v. Denmark, № 15890/89, від 23.09.1994;

²⁰⁵ А. Бабой, Н. Опольська Свобода вираження поглядів в мережі інтернет в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Economic and Law Paradigm of Modern Society*. Issue 2, 2020. С. 60-73.

повинні застосовуватись ті самі механізми, що й до останніх, коли йдеться про критику їх діяльності. Державні службовці повинні користуватися громадською довірою в умовах, позбавлених надзвичайного занепокоєння, що зробить вдалим виконання ними своїх завдань. Отже, може постати необхідність у їх захисті від образливих словесних нападок під час виконання ними своїх обов'язків²⁰⁶.

Тим не менш, право на свободу вираження поглядів не є абсолютним. Як і більшість прав та основоположних свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини, воно може бути обмежене національними органами відповідних держав, які ратифікували Конвенцію. Проте такі обмеження, згідно з Конвенцією, не можуть бути безмежними. Враховуючи зазначене, метою даної статті є відповідь на питання «Який саме ступінь свободи вираження поглядів гарантує стаття 10 Конвенції» та визначення критеріїв можливості її обмеження. Для досягнення цієї мети в статті проаналізовано низку рішень Європейського Суду з прав людини. ЄКПЛ прямо передбачає, що обмеження права на вільне вираження поглядів не є порушенням Конвенції, якщо ці обмеження були встановлені задля досягнення однієї з цілей, зазначених у пункті 2 статті 10. Так, ч. 2 ст. 10 ЄКПЛ передбачає: «Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.» Враховуючи норми Конвенції та практику ЄСПЛ можна встановити критерії, що використовує Суд при визнанні правомірними обмежень права на свободу вираження поглядів, що накладаються органами державної влади. Обмеження має: бути передбачене законом, відповідати принципам передбачуваності та прозорості; переслідувати одну із цілей, передбачених статтею 19 МПГПП, а саме: захист прав чи репутації інших осіб, захист інтересів національної безпеки чи громадського порядку, охорону здоров'я або моралі; бути необхідним, а також найменш обмежуючим для досягнення відповідної цілі (принцип пропорційності). Проаналізуємо ці критерії законності обмеження права на свободу вираження поглядів:

1) «Встановлення обмеження законом». Суд розуміє цей вислів як наявність і доступність законів, які зрозумілі і достатньо чіткі, щоб дозволити громадянам передбачити з розумним для цих обставин ступенем визначеності ті наслідки, які може спричинити конкретна дія. З приводу цього Суд

²⁰⁶ Janowski v. Poland, № 25716/94, від 21.01.1999, Nikula v. Finland, №. 31611/96, від 21.03.2002.

зазначив, що норму не можна вважати «законом» у сенсі ч. 2 ст. 10, поки вона не буде сформульована з достатнім ступенем точності, що дозволяє громадянину погоджувати з нею свою поведінку; він повинен мати можливість, користуючись за необхідності порадами, передбачити в розумній, відповідно до обставин мірі, наслідки, які може спричинити та чи інша дія.

2) «Необхідність у демократичному суспільстві». Це ключовий і визначальний критерій у переважній більшості справ, які розглядалися Судом з приводу ст. 10. У справі «Нільсені Йонсен» Суд визначив: «Критерій «необхідності в демократичному суспільстві», який вимагає від Суду встановлення того, чи було оскаржуване «втручання» обумовлено «нагальною суспільною потребою», чи відповідало воно поставленій законній меті, і чи аргументи, наведені державними органами влади в його виправдання, були достатніми та відповідними».

3) Втручання повинно бути спрямовано на захист таких інтересів та цінностей: національна безпека, територіальна цілісність, громадський спокій або економічний добробут, охорона порядку або запобігання злочинам, охорона здоров'я або моральності, захист репутації або прав інших осіб, запобігання розголошенню конфіденційної інформації або підтримання авторитету та безсторонності суду. Ці обмеження можна поділити на такі, які потрібно захищати: а) суспільні інтереси, б) інші права особи, в) забезпечувати авторитет та безсторонність суду²⁰⁷.

Природа та суворість покарання також є факторами, які варто брати до уваги під час визначення пропорційності втручання²⁰⁸. Більше того, домінуюча позиція, яку посідає Уряд, змушує його більш зважено вдаватися до кримінальних проваджень, зокрема в тих випадках, коли є змога вдатися до інших засобів у відповідь на невинуваті нападки чи критику його противників чи ЗМІ. Однак життя на власний розсуд заходів, навіть кримінальних за природою, що покликані належним чином (але не надмірно) реагувати на дифамаційні звинувачення, що позбавлені підстав чи недобросовісно сформульовані, залишається правом органів влади відповідної держави як гарантів громадського порядку²⁰⁹. Повинно бути зроблене чітке розмежування між констатацією фактів та оціночними судженнями. У той час як наявність фактів може бути продемонстровано, достовірність оціночних суджень не піддається доведенню. Вимогу доводити достовірність оціночних суджень неможливо виконати, вона порушує свободу думки як таку, що є базовою частиною права, гарантованого статтею 10.

²⁰⁷ Нагнічук О. І. Обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів та умови їх застосування відповідно до ч. 2 ст. 10 конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Наукові записки. 2014 Т.155. С.31–35.

²⁰⁸ *Ceylan v. Turkey* № 23556/94, від 08.07.1999, та *Tammer v. Estonia*, № 41205/98, від 06.02.2001;

²⁰⁹ *Castells v. Spain*, № 11798/85, від 23.04.1992.

10.2 Зобов'язання держави щодо права на свободу вираження поглядів

Для систематизації позитивних обов'язків держави щодо забезпечення свободи вираження поглядів, які закріплені у різноманітних міжнародно-правових документах, можна запропонувати таку їх класифікацію, що охоплює: 1) захист і охорону свободи вираження у горизонтальних відносинах, тобто від втручання приватних осіб (включаючи забезпечення умов для вільної діяльності журналістів та ЗМІ); 2) створення і підтримку належної інформаційної інфраструктури та можливостей користуватися перевагами, які надає свобода вираження (у тому числі для окремих вразливих категорій населення); 3) забезпечення плюралізму інформаційного простору (включаючи різноманіття ЗМІ, вільну конкуренцію ідей та співіснування культур); 4) надання доступу до певних видів інформації, що є у розпорядженні держави

Як уже зазначалося, для того, щоб міжнародна система забезпечення прав людини була справді ефективною, вона повинна враховувати можливість порушення прав не тільки державою, а й приватними особами. Стосовно свободи вираження поглядів, то як уже відзначалося, вона є спрямованою передусім на захист слабших та меншостей, загрозою для яких є сильні і більшості. В умовах зростання впливовості недержавних суб'єктів (у тому числі й в Інтернеті) усе більшого значення набуває горизонтальна дія відповідних положень міжнародних договорів. У Зауваженні загального порядку щодо свободи поглядів і їхнього вираження Комітет з прав людини ООН (орган, створений для забезпечення реалізації Міжнародного пакту про громадянські і політичні права; зауваження загального порядку приймаються Комітетом і надсилаються державам-учасникам на основі ст. 40 Пакту) прямо вказує, що держави зобов'язані «захищати людей від дій приватних осіб та недержавних утворень, які перешкоджають користуватися свободою поглядів і правом на їхнє вільне вираження, у тому обсязі, у якому ці передбачені

Така ж позиція була раніше застосована під час розгляду Комітетом справи Готьє проти Канади. Комітет виявив порушення ст. 19 Пакту через відмову журналісту у доступі до парламентських матеріалів і технічних засобів, які надають пресі. Вказана відмова була зумовлена тим фактом, що журналіст не був членом приватної організації «Канадська прес-галерея», яку держава уповноважила забезпечувати такий доступ. У практиці ЄСПЛ приклади застосування положень ЄКПЛ у горизонтальних відносинах непоодинокі. У звіті дослідницького відділу Суду зазначено, що позитивні обов'язки держави можуть виникати й у справах щодо застосування ст. 10 Конвенції, а заявники можуть посилалися на цю статтю не тільки стосовно вертикальних, а й горизонтальних відносин. Зокрема, у справі «Озгюр Гюндем» проти Туреччини» Суд визнав порушення державою ст. 10 ЄКПЛ через невиконання покладеного на неї позитивного обов'язку захищати газету при

здійсненні нею свободи вираження поглядів. На думку ЄСПЛ дії Туреччини з розслідування окремих інцидентів із застосуванням насильства щодо працівників газети не можуть вважатися «адекватною чи дієвою відповіддю на твердження заявників, що ці напади були частиною скоординованої кампанії, яку підтримувала влада чи яка проводилася з її мовчазної згоди». Подібно до цього, у справі «Дінк проти Туреччини» держава, на думку ЄСПЛ, не виконала позитивний обов'язок із захисту права на свободу вираження журналіста, який був убитий членами екстремістського угруповання через свої погляди і публікації. У іншій справі «Фуентес Бобо проти Іспанії» Суд застосовує ст. 10 до горизонтальних відносин між журналістом та телеканалом і робить висновок про порушення права журналіста внаслідок його звільнення із роботи за критичні висловлювання на адресу керівництва каналу. У рішенні по справі «Об'єднання «Ферайн геген Тьєрфабрікен» проти Швейцарії» ЄСПЛ встановлює порушення свободи вираження у зв'язку з тим, що Компанія комерційного телебачення відмовилася транслювати рекламний ролик організації із захисту тварин.

Про обов'язок держави захищати журналістів від насильницьких дій приватних осіб, як складову частину свободи вираження, йдеться і у рішеннях регіональних міжнародних організацій. Принцип 9 Декларації про принципи свободи вираження Організації американських держав проголошує, що «вбивства, викрадення, залякування та/або погрози соціальним комунікаторам, а також руйнування матеріальної основи ЗМІ порушують фундаментальні права людей і сильно обмежують свободу вираження поглядів. Обов'язком держави є запобігання та розслідування таких випадків з метою покарання винних у їх скоєнні і забезпечення жертвам відповідної компенсації». Подібне формулювання також міститься у Декларації Африканської комісії з прав людини і народів про принципи свободи вираження в Африці. У Рекомендації Ради Європи про захист журналістів за умов конфліктів і тиску говориться про обов'язок розслідування інцидентів проти журналістів та притягнення до відповідальності тих, хто за ними стоїть, «незалежно від того, планувались, заохочувались чи здійснювались вони особами, які належать до терористичних або інших організацій, особами, які працюють на уряд, чи іншими органами державної влади, або ж особами, які діють на власний розсуд».

Повертаючись до трискладової типології обов'язків держави, звернемо увагу на її третій елемент – обов'язок реалізовувати кожне право людини. Як зазначає С. Лібенберг, від захисної функції прав людини у першу чергу отримують вигоди ті суспільні групи, які вже користуються доступом до соціальної влади і ресурсів. Для створення справедливішого суспільства необхідно зважати й на позитивні обов'язки держав з реалізації прав. Це певною мірою стосується й свободи вираження поглядів, оскільки найуразливіші

групи населення – ті, що існують за межею бідності, неграмотні, національно-культурні меншини, діти, неповносправні у різних регіонах світу зіштовхуються із неможливістю вповні скористатися цим правом. Звичайно, можна стверджувати, що такий підхід невинувато включає елемент соціальних гарантій і соціального захисту у систему ліберальних прав.

Утім ідеолог лібералізму Дж. С. Міллер, наприклад, стверджує, що позбавлення когось одного права висловити свою думку «дорівнює пограбуванню усього людського роду, як нащадків, так і сучасників – і навіть більшої шкоди від такого пограбування зазнають ті, хто не згодний з тією думкою, ніж ті, хто її дотримується». А в сучасному світі внаслідок соціальноекономічних труднощів мільйони людей позбавлені можливостей реалізувати свої основні права. Крім того, у розвинутих країнах допомогу незахищеним уже розглядають не лише як важливий обов'язок суспільства, а як одну із умов легітимності політичної спільноти. У цьому контексті актуалізується питання доступу всіх до інформаційної інфраструктури та Інтернету. Важливою подією у процесі створення норм щодо прав людини в Інтернеті стало оприлюднення доповіді Спеціального доповідача ООН з питань сприяння та захисту права на свободу поглядів та на вільне їхнє вираження Ф. Ла Рю у 2011 р. У ній він зазначає, що «Інтернет став ключовим засобом, за допомогою якого індивіди можуть здійснювати своє право на свободу поглядів та на їхнє вираження». Тому обов'язками держав є: 1) розвиток ефективної політики у співпраці з приватним сектором з метою, щоб Інтернет став доступним для усіх верств населення; 2) підтримка ініціатив для того, щоб он-лайн інформація була представлена у зрозумілий спосіб для усіх верств населення, включаючи неповносправних та мовні меншини; 3) навчання інтернетграмотності у школі та поза нею. Про необхідність заохочення і полегшення доступу до Інтернету зі сторони держав, включаючи міжнародне співробітництво, говорить й у резолюції Ради ООН з прав людини. У звіті Спеціального доповідача з питань свободи вираження Міжамериканської комісії з прав людини також наголошено, що доступ до Інтернету є важливою передумовою ефективного здійснення права на свободу вираження поглядів. Крім того, у ній йдеться про позитивні і негативні заходи, які слід вжити для покращення ситуації. На основі цих та інших міжнародних актів, а також національного законодавства держав, окремі дослідники говорять про формування нового права людини – права на доступ до Інтернету. У Європі питання загального доступу до Інтернету не є настільки гострими як у інших частинах світу. ЄСПЛ досі ще не розглядав справи про відмову в доступі до Інтернету, однак така заява від ув'язненого щодо порушення ст. 10 ЄКПЛ уже була подана до суду. Інші подані заяви про доступ до Інтернету стосуються негативних, а не позитивних обов'язків держави. Що стосується окремих вразливих категорій населення, то для ілюстрації позитивних обов'язків

держав використаємо такі приклади. У Конвенції про права інвалідів чітко виділено позитивні обов'язки щодо свободи вираження поглядів, серед яких забезпечення інвалідів інформацією, при

значеною для широкої публіки, у доступних форматах і з використанням технологій; прийняття та сприяння використанню в офіційних відносинах жестових мов, абетки Брайля, підсилювальних і альтернативних способів спілкування; визнання й заохочення використання жестових мов тощо.

Стосовно прав дитини – то міжнародна неурядова організація ARTICLE 19 звертає увагу на необхідності закріплення позитивних обов'язків держави щодо свободи вираження у рамках Конвенції про права дитини, зокрема обов'язку зі створення структур та форумів, за допомогою яких діти можуть виражати свої погляди, а також обов'язку забезпечувати свободу вираження дитини всередині сім'ї, її захист від надмірних обмежень зі сторони батьків. Також варто згадати і про права жінок, адже саме з доступу до інформації та медіа починається їхня боротьба проти дискримінації. Важливим є й те, що джерелами порушення прав жінок, і свободи вираження у тому числі, є не стільки держави, як приватні особи чоловічої статі. Тому обов'язками держав можна вважати і захист свободи вираження жінок у горизонтальних відносинах, і створення належних можливостей для її реалізації. Зрозуміло, що розвиток цивілізації змушує зважати на розглянуті аспекти не тільки в рамках спеціалізованих конвенцій про права окремих категорій населення, а й загальних договорів з прав людини, враховуючи їхні статті щодо свободи вираження разом із відповідними загальними положеннями про недискримінацію та обов'язок забезпечення прав для усіх. Ще однією групою позитивних обов'язків держави щодо свободи вираження є вжиття заходів, спрямованих на розвиток і підтримку плюралізму ідей та поглядів, включаючи різноманіття ЗМІ, конкуренцію у медіапросторі, мирне співіснування культур. З цього приводу у Зауваженні загального порядку щодо ст. 19 МПГПП Комітету з прав людини ООН сказано, що держави повинні надавати особливу увагу заохоченню незалежності та різноманіття засобів інформації, вживати всі необхідні заходи для укріплення незалежності і доступності нових ЗМІ, забезпечувати незалежність служб державного мовлення.

У вже згаданій Декларації принципів про свободу вираження в Африці прямо зазначено про те, що цьому праву людини відповідає обов'язок влади «вживати позитивних заходів з метою сприяння різноманітності», включаючи доступність для населення різноманіття інформації та ідей, плюралістичний доступ до медіа та інших засобів комунікації, сприяння поширенню та захист поглядів Африки, у тому числі через ЗМІ та місцевими мовами тощо. У рамках Ради Європи прийнято цілу низку рекомендаційних документів щодо цих питань. Крім того, у Хартії основних прав Європейського Союзу обов'язок забезпечувати свободу і плюралізм медіа міститься у окремому

пункті статті, яка присвячена свободі вираження та інформації. Не применшуючи значення розглянутих позитивних обов'язків, слід усе ж відзначити, що надмірна активність держави у сфері інформації та медіа може спричинити певні зловживання. Отже, потрібно постійно зважати на головний негативний обов'язок, який впливає із свободи вираження поглядів, та приймати рішення на основі ретельного зважування конфліктуючих інтересів, користуючись демократичними критеріями згідно з нормами міжнародних договорів та практикою міжнародних судових органів. Також неприпустимим є виправдання втручання у свободу вираження (чи применшення її значення) забезпеченням соціально-економічного розвитку або ж реалізацією згаданих позитивних заходів.

Право людини на доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні держави, є порівняно новим і у сучасних конституціях чи міжнародних договорах може закріплюватися як окреме право чи як елемент свободи вираження поглядів. Позиція, яка розглядає останню як негативне право людини, зумовлює необхідність фіксації окремого позитивного права на доступ до публічної інформації (або в англійських країнах так званої свободи інформації – *freedom of information*). Однак у багатьох правових системах право на доступ розвивається як складова частина свободи вираження поглядів. Насамперед розглянемо обов'язок держави надавати доступ до інформації у рамках МПГПП. У доповіді Спеціального доповідача з питання сприяння і захисту свободи поглядів і вільного їхнього вираження Комісії з прав людини ООН А. Хуссейна 1999 р. відзначено, що «кожен має право шукати, отримувати і розповсюджувати інформацію і це накладає позитивні обов'язки на держави забезпечувати доступ до інформації, особливо до інформації, яку зберігають уряди у всіх типах сховищ інформації і пошукових системах – включаючи фільми, мікрофіші, електронні засоби, відео- і фотоматеріали – з врахуванням лише тих обмежень, які містяться у пункті 3 статті 19 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права». У Зауваженні загального порядку Комісії з прав людини прямо сказано, що свобода вираження поглядів, закріплена у п. 2 ст. 19 Пакту, передбачає право на доступ до інформації, яка є у розпорядженні державних органів. До них відносяться усі гілки влади та інші органи на усіх рівнях, а також утворення, які виконують державні функції. Подібною є позиція, сформована у рамках Організації американських держав. Принцип 4 Декларації про принципи свободи вираження Міжамериканської комісії з прав людини проголошує доступ до інформації, яка знаходиться у розпорядженні держави, основоположним правом кожної особи. На держави покладається обов'язок гарантувати повну реалізацію цього права, а його обмеження повинні бути визначені законом та застосовуватися лише у разі реальної і безпосередньої небезпеки, яка загрожує національній безпеці в демократичному суспільстві.

Більше того, це правило підтвержене й практикою Міжамериканського суду з прав людини. У справі «Клод Рейєс та інші проти Чилі» Суд встановив порушення свободи вираження поглядів, закріпленої у ст. 13 Американської конвенції з прав людини, через відмову держави надати інформацію щодо використання природних ресурсів. Серед іншого, у рішенні зазначено, що ст. 13 захищає право осіб на доступ до інформації, яка є у розпорядженні держави, за виключеннями обмежень, встановлених Конвенцією, а на державу покладається позитивний обов'язок надати таку інформацію. Суд формулює важливий висновок про те, що «право на свободу думки і вираження включає захист права на доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні держави, яке також явно охоплює два виміри права на свободу думки і вираження – індивідуальний та соціальний, що повинні забезпечуватися одночасно державою».

Про обов'язок держави надавати інформацію сказано й у Декларації принципів свободи вираження в Африці. У ній серед іншого зазначено, що органи держави зберігають інформацію не для своїх потреб, а заради суспільного блага і кожен має право доступу до цієї інформації з дотриманням чітко визначених правил, встановлених законом. Іншими обов'язками держави згідно з Декларацією є забезпечення можливості оскарження відмови в доступі та оприлюднення важливої суспільно значимої інформації. Слід також згадати про ще один елемент системи позитивних обов'язків щодо доступу до інформації, а саме – обов'язок збирати та мати інформацію. Хоча він безпосередньо не пов'язаний із правом на свободу вираження, однак є важливим з огляду на її цілі. Цей обов'язок впливає із низки спеціалізованих міжнародних документів, наприклад щодо статистичної інформації – із Основоположних принципів офіційної статистики, розроблених Статистичною комісією ООН. У сфері інформації про довкілля обов'язок держави збирати і мати інформацію закріплений у Орхуській конвенції. Європейський суд з прав людини не вважає, що право на доступ до інформації, яка є у розпорядженні держави, прямо впливає із ст. 10 ЄКПЛ. У низці справ він вказує, що ст. 10 не покладає на державу позитивний обов'язок з власної ініціативи збирати та розповсюджувати інформацію, а також надавати інформацію за запитами у цих конкретних випадках. Обов'язок держави надати інформацію, яка є важливою для особистого життя, як правило виводиться Судом не із ст. 10, а з ст. 8 ЄКПЛ про право на повагу до приватного і сімейного життя. Однак недавні рішення демонструють, що ЄСПЛ став ширше тлумачити положення ст. 10, і визнає, що у громадськості є право на отримання інформації, яка є суспільно значимою, хоча ст. 10 і не гарантує абсолютного права на доступ до усіх документів²¹⁰.

²¹⁰ П.Сухорильський Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів в умовах утвердження конфесії позитивних обов'язків держави. Український часопис міжнародного права №

Цікавою є справа «Угорський Гельсінський Комітет проти Угорщини», в якій заявник, Magyar Helsinki Bizottság (Угорський Гельсінський Комітет), є неурядовою організацією (НУО), що була заснована в 1989 році. Вона контролює дотримання міжнародних стандартів в області прав людини в Угорщині, забезпечує юридичне представництво жертвам імовірного порушення прав людини, та сприяє юридичній освіті і навчанню як в Угорщині, так і за кордоном. Основними напрямками її діяльності є захист прав осіб, які шукають притулку, та іноземців, які потребують міжнародного захисту, та моніторинг дотримання прав людини правоохоронними органами і судовою системою. Зокрема, вона зосереджена на доступі до правосуддя, контролі умов утримання під вартою, а також на ефективному здійсненні права на захист.

Маючи намір дослідити якість захисту, що надається державними захисниками, організація запросила у ряді поліцейських департаментів імена громадських захисників, обраних ними в 2008 році, і кількість призначень на посаду адвокатів. Організація посилається на Закон «Про дані» від 1992 року, стверджуючи, що запитані дані є публічною інформацією.

У 2009 році організація направила в суд справи проти двох поліцейських департаментів, які відхилили прохання про надання інформації. Після рішення суду першої інстанції на користь організації, позов був відхилений апеляційним судом, який вважав, що громадські захисники не виконують завдань, що становлять суспільний інтерес, і тому вона не може успішно вимагати розкриття інформації щодо цих захисників згідно із Законом «Про дані» від 1992 року. Це рішення було підтримане Верховним судом у 2010 році, який встановив, що здійснення захисниками конституційного права на захист є завданням держави, подальша діяльність громадських захисників є приватною, і тому їх імена не є публічною інформацією.

Заявник НУО, спираючись на статтю 10 Європейської конвенції з прав людини, подала позов проти угорського суду, оскільки відмова надати запитану інформацію, порушувала її права на доступ до інформації.

ЄСПЛ дійшов висновку, що інформація, запитана заявником-НУО у відповідних відділах поліції, була необхідна для завершення дослідження з питання про функціонування схеми громадських правозахисників, що провадилось ним в якості неурядової організації в області прав людини для того, щоб зробити свій внесок в дискусії з питання, яке представляє очевидний громадський інтерес. Відмовляючи йому в доступі до інформації, яка запитується, яка була готовою і доступною, державні органи перешкоджали здійсненню заявником-НУО своєї свободи отримувати і поширювати інформацію, таким чином, порушуючи саму суть прав згідно з Статтею 10. Там Таким чином, мало місце порушення права, що охороняється цим положенням, яке може бути застосовано до цього випадку.

1. 2015. С. 146-152.

Суд не вважає, що на права на особисте життя публічних захисників було б здійснено негативний вплив, якщо б запит заявника-НУО на надання інформації було задоволено. Хоча запит про надання інформації за загальним визнанням стосується персональних даних, це не пов'язано з інформацією за межами суспільної плоскості. Як уже згадувалося вище, вона складалася лише з інформацією статистичного характеру про кількість призначень осіб, про яких йде мова, для представлення відповідачів в громадському кримінальному процесі в рамках фінансованої державою національної системи безоплатної правової допомоги. Тому Суд постановив більшістю голосів, що в цій справі мало місце порушення ст. 10 ЄКПЛ.

Резонансною справою є справа «Аксель Шпрінгер АГ проти Німеччини» стосувалася публікації статті в щоденній газеті Bild, яка містила висловлені п. Тіле, заступником голови парламентської фракції Ліберально-демократичної партії (ЛДП), підозри та сумніви щодо умов і обставин, які передували призначенню колишнього канцлера Шредера головою наглядової ради німецько-російського консорціуму Konsortium Nordeuropäische Gaspipeline (NEGP). В квітні 2005 року був підписаний договір про будівництво газопроводу у присутності pana Шредера і президента Росії Володимира Путіна. У своєму виданні від 12 грудня 2005 року щоденна газета Bild опублікувала на першій шпальті статтю під заголовком: “Що він отримує від проекту газопроводу насправді? Шредер має показати свою російську платню”.

П. Шредер звернувся до Гамбурзького обласного суду з вимогою про заборону подальшої публікації абзацу зі статті Bild, в якому містилися підозри, висловлені п. Тіле, заступником голови парламентської фракції Ліберально-демократичної партії (ЛДП), а саме, стосовно того, чи була відставка п. Шредера з поста канцлера пов'язаною із пропозицією вигідної посади у консорціумі, а також, чи вплинула ця пропозиція на рішення про призначення дострокових виборів.

Обласний суд виніс постанову, якою заборонив газеті наступну публікацію оспорюваної частини статті. Апеляційною інстанцією рішення було залишено в силі, а конституційна скарга Axel Springer AG на рішення апеляційного суду була відхилена.

Суд зазначив, що стаття в Bild не розголошувала жодних подробиць особистого життя п. Шредера з метою задоволення суспільного цікавості, а стосувалася поведінки п. Шредера в здійсненні його повноважень як федерального канцлера і його спірного призначення на посаду у німецько-російському газотранспортному консорціумі незабаром після того, як він перестав обіймати посаду канцлера. Німецькі суди зазначили, що, хоча п. Шредер не підозрювався в скоєнні кримінального злочину, у статті Bild були висловлені серйозні та образливі підозри щодо нього. Визнаючи, що стаття становила суспільний інтерес, суди все ж критикували газету, серед іншого, за недо-

статню об'єктивність та збалансованість, а також за відсутність консультацій з Шредером або кимось з його команди перед публікацією.

Газета Bild відтворила коментарі, які зробив п. Тіле, заступник голови парламентської фракції Ліберально-демократичної партії (ЛДП). Суд зазначив, що питання, порушені п. Тіле щодо причин оголошення канцлером дострокових парламентських виборів, були швидше вираженням оціночного судження, аніж ствердженням факту, яке б підлягало доказуванню.

Крім того, Суд зазначив, що, хоча спірні коментарі були опубліковані в газеті Bild, ці коментарі були заявлені політиком та членом німецького парламенту. Це підтверджує, що роль преси в тому, щоб повідомляти – у відповідності зі своїми зобов'язаннями і обов'язками – відомості та ідеї з усіх питань, що становлять суспільний інтерес. На політичній арені свобода вираження має першочергове значення і преса виконує важливу роль в якості громадського “сторожового пса”. Покарання журналіста за сприяння у поширенні заяв, зроблених іншою особою, може завдати серйозної шкоди ролі преси в обговоренні питань, що становлять суспільний інтерес.

Суд постановив, що газета не може бути зобов'язана систематично перевіряти достовірність кожного коментаря, зробленого одним політиком про іншого, якщо ці коментарі були зроблені в контексті суспільної дискусії. Крім того, Суд зазначив, що наступного дня після оголошення про призначення пана Шредера на посаду голови наглядової ради консорціуму, журналіст Bild тричі безуспішно намагався зв'язатися з урядовим заступником прес-секретаря.

Беручи до уваги, яким чином Bild отримав зауваження пана Тіле, а також з урахуванням інформації про колишнього канцлера і «перехідного» характеру новинних подій, Суд дійшов висновку, що не було ніяких ознак, що газета повинна була опублікувати ці коментарі тільки після проведення інших попередніх перевірок.

Що стосується тяжкості застосованого покарання, Суд зазначив, що хоча заборона компанії з обмеженою відповідальністю Axel Springer AG здійснювати наступну публікацію коментарів п. Тіле мала характер лише цивільно-правового обмеження, проте така заборона могла мати охолоджуючий вплив на свободу вираження поглядів.

Суд прийшов до висновку, що Bild не вийшов за межі журналістської свободи в публікації спірного абзацу статті. Німецькі суди не навели переконливих аргументів того, що мала місце нагальна суспільна необхідність в захисті репутації колишнього федерального канцлера Герхарда Шредера, що переважала право заявника на свободу вираження поглядів та загальну зацікавленість у реалізації цієї свободи у питаннях, які становлять суспільний інтерес. Таким чином, мало місце порушення статті 10.

10.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу вираження поглядів

1. Справа «Лінгенс проти Австрії» (Lingens v. Austria), № 9815/82, 1986 р.²¹¹

14 і 21 жовтня 1975 року пан Лінгенс опублікував у віденському журналі «Профіль» дві статті з різкою критикою пана Крайського, який в той час був федеральним канцлером, за його поблажливе ставлення до політичного діяча, г-на Фрідріха Петера, голови ліберальної партії Австрії, який під час Другої світової війни служив у бригаді СС, і за нападки, з якими пан Крайський обрушився на пана Візенталя, публічно викрив минуле голови ліберальної партії. Г-н Крайський звинуватив заявника в дифамації. 26 березня 1976 року Віденський регіональний суд частково визнав звинувачення і засудив пана Лінгенса до штрафу в 20 000 шилінгів. За апеляції, поданої обома сторонами, Апеляційний суд Відня скасував рішення і передав справу на новий розгляд окружного суду, який 1 квітня 1981 р підтвердив своє попереднє рішення. Пан Лінгенс знову оскаржив його, і 29 жовтня 1981 Апеляційний суд зменшив штраф до 15 000 шилінгів.

Заявник посилався на свою роль як політичного журналіста в плюралістичному суспільстві; з цієї позиції він вважав, що його обов'язком було висловити свої погляди на осуд пана Візенталя паном Крайським (див. пункт 10 вище). Як і Комісія, він також вважав, що політик, який сам звик піддавати критиці своїх опонентів, мав очікувати гострішої критики, ніж інші люди.

Уряд стверджував, що здійснення свободи вираження поглядів не може перешкоджати національним судам здійснювати свої дискреційні повноваження й ухвалювати рішення, необхідні, на їхню думку, для забезпечення того, щоб політичні дебати не переростали в особисті образи. Стверджувалося, що деякі висловлювання, вжиті паном Лінгенсом, перейшли такі межі. Крім того, заявник мав змогу донести свою думку до громадськості без будь-якої попередньої цензури; тому призначене йому покарання не відповідало поставленій законній меті.

Суд повинен нагадати, що свобода вираження поглядів, гарантована пунктом 1 статті 10, становить одну з основних підвалів демократичного суспільства й одну з принципових умов його розвитку та умов самореалізації кожної особи. За умови додержання пункту 2 свобода вираження стосується не лише тієї «інформації» чи тих «ідей», які отримані належним чином або розглядаються як необразливі чи незначні, а й тих, що викликають образи, обурення або неспокій. Такими є вимоги плюралізму, терпимості й широти поглядів, без яких «демократичне суспільство» неможливе (див. зазначене

²¹¹ European Court of Human Rights. Case of Lingens v. Austria (8 July 1986). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57523> (дата звернення 17.08.2020).

вище рішення у справі Хендісайда, серія А, № 24, с. 23, п. 49).

Ці принципи мають особливе значення, коли йдеться про пресу. Хоча преса не повинна переступати меж, встановлених, *inter alia*, для «захисту репутації інших осіб», на ній лежить обов'язок повідомляти інформацію та ідеї на політичні теми так само, як і в інших сферах, які становлять громадський інтерес. І не лише засоби масової інформації мають завдання повідомляти таку інформацію та ідеї, а й громадськість має право отримувати їх (див. *mutatis mutandis*, рішення у зазначеній вище справі «Санді Таймс», серія А, № 30, с. 40, п. 65). У зв'язку з цим Суд не може погодитися з думкою, викладеною у рішенні Віденського апеляційного суду, про те, що завдання преси — повідомляти інформацію, тлумачення якої має залишатися головним чинником за читачем (див. пункт 29 вище).

Крім того, свобода преси дає громадськості одну з найкращих можливостей дізнатися про ідеї та позиції політичних лідерів і сформувані свій погляд на них. У більш загальному плані свобода політичних дискусій лежить в самій основі концепції демократичного суспільства, якою пройнята вся Конвенція.

Відповідно, межі допустимої критики є ширшими, коли вона стосується власне політика, а не приватної особи. На відміну від останньої, перший неминуче і свідомо відкривається для прискіпливого аналізу кожного свого слова і вчинку як з боку журналістів, так і громадського загалу і, як наслідок, повинен виявляти до цього більше терпимості. Безсумнівно, пункт 2 статті 10 дає можливість захищати репутацію інших осіб, тобто всіх людей, і цей захист поширюється і на політиків також, навіть коли вони не виступають як приватні особи; але в цьому разі вимоги такого захисту мають розглядатися у зв'язку з інтересами відкритого обговорення політичних питань.

Заявника було засуджено за те, що він вжив певні висловлювання («опортунізм низького гатунку», «аморальний» і «позбавлений гідності») стосовно пана Крайського, на той час Федерального канцлера, у двох статтях, опублікованих у віденському журналі «Профіль» 14 і 21 жовтня 1975 року (див. пункти 12–19 вище). Статті зачіпали політичні питання, що викликали в Австрії громадський інтерес, завдяки чому виникло багато гарячих дискусій щодо ставлення австрійців взагалі і канцлера зокрема до націонал-соціалізму й участі колишніх нацистів в управлінні країною. Зміст і тон статей загалом були досить урівноважені, проте використання зазначених вище висловлювань, очевидно, завдало шкоди репутації пана Крайського. Та оскільки справа стосувалася пана Крайського як політичного діяча, варто врахувати ті передумови, які спричинилися до написання цих статей. Вони з'явилися незабаром після загальних виборів, що відбулися в жовтні 1975 року. До цього багато австрійців вважали, що партія пана Крайського не матиме абсолютної більшості і, щоб мати змогу правити, буде змушена сфор-

мувати коаліцію з партією pana Петра. Коли після виборів пан Візенталь зробив ряд викриттів про нацистське минуле pana Петра, канцлер вступився за pana Петра і виступив з критикою проти його наклепника, дії якого він описав як «мафіозні методи», що й викликало гостру реакцію pana Лінгенса (див. пункти 9–10 вище).

Тому оскаржувані слововживання варто розглядати в контексті післявиборної політичної полеміки. Як зазначив у рішенні від 26 березня 1979 року Віденський регіональний суд, у цій боротьбі кожен використовує зброю, яка є в його розпорядженні (див. пункт 24 вище); це зовсім не було чимось незвичайним у гарячих політичних сутичках.

На думку Суду, варто уважно розрізняти факти та оціночні судження. Наявність фактів можна довести, а правдивість оціночних суджень не можна. У зв'язку з цим Суд зауважує, що факти, на яких пан Лінгенс ґрунтував свої оціночні судження, були незаперечними, як і його добросовісність. Згідно з пунктом 3 статті 111 Кримінального кодексу, взятим разом з пунктом 2, журналіст у такій справі, як ця, не може уникнути засудження за дії, зазначені у пункті 1, якщо не доведе правдивості своїх заяв (див. пункт 20 вище). Що ж стосується оціночних суджень, цю вимогу неможливо виконати, і вона є порушенням самої свободи поглядів, яка є основною складовою права, гарантованого статтею 10 Конвенції.

Із різних викладених вище міркувань випливає, що втручання у здійснення паном Лінгенсом свободи вираження поглядів не було «необхідне у демократичному суспільстві... для захисту репутації... інших осіб»; воно не відповідало поставленій законній меті. Відповідно, було порушення статті 10 Конвенції.

2. Справа «Швидка проти України» № 17888/12, 2014

Справу було розпочато за заявою № 17888/12), яку подала до ЄСПЛ пані Галина Миколаївна Швидка, яка 24 серпня 2011 року, після офіційної церемонії покладання вінка до пам'ятника Тарасу Шевченку, підійшла до покладеного паном Януковичем вінка та відірвала частину стрічки з написом «Президент України В.Ф. Янукович», не пошкодивши сам вінок. Цим вона хотіла висловити свою позицію, що через низку причин пан Янукович не може називатися Президентом України.

30 серпня 2011 року Шевченківський районний суд м. Києва визнав заявницю винною у вчиненні дрібного хуліганства у зв'язку подією 24 серпня 2011 року та наклав на неї стягнення у вигляді адміністративного арешту строком на десять діб. Суд пояснив, що він вирішив застосувати таке покарання з огляду на характер вчиненого правопорушення, цинічне ставлення заявниці та невизнання нею своєї провини.

Першим питанням, яке вирішував ЄСПЛ у цій справі, було те, чи охоплюється поняттям «вираження поглядів» за статтею 10 Конвенції вчинок заявниці, за який її було піддано переслідуванню у порядку адміністративного судочинства і пізніше взято під варту. У зв'язку з цим Суд зазначив, що він розглядав різні форми вираження поглядів, які підпадають під дію статті 10 Конвенції. Наприклад, у рішенні від 12 червня 2012 року у справі «Татар та Фабер проти Угорщини» (Tatár and Fáber v. Hungary), заяви № 26005/08 та № 26160/08, п. 36) Суд дійшов висновку, що коротка публічна демонстрація перед Парламентом кількох предметів брудного одягу, яка мала символізувати «брудну білизну держави», була формою вираження політичних поглядів.

Зважаючи на поведінку заявниці та її контекст, Суд погоджується із тим, що своїм вчинком вона прагнула поширити серед людей навколо неї певні ідеї щодо Президента. Тому цей вчинок можна вважати формою вираження політичних поглядів. Відповідно, Суд вважає, що застосування до заявниці за цей вчинок стягнення у вигляді десятиденного адміністративного арешту становило втручання у її право на свободу вираження поглядів.

ЄСПЛ дійшов висновку про порушення статті 10 Конвенції з огляду на те, що національні суди застосували до заявниці, шістдесятитрьохрічної жінки, без судимостей, найбільш суворе покарання за правопорушення, яке не призвело до жодного насильства або загрози. Вчиняючи так, суд посилався на відмову заявниці визнавати свою провину, таким чином накладаючи на неї стягнення за небажання змінити свої політичні погляди. ЄСПЛ не вбачає в цьому жодного виправдання і вважає захід непропорційним переслідуваній меті.

Завдання до теми 10

10.1 Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте обсяг та складові права на свободу вираження поглядів
2. Розкрийте зобов'язання держави щодо права на свободу вираження поглядів.
3. Охарактеризуйте прецедентну практику ЄСПЛ щодо права на свободу вираження поглядів.

10.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ проти України щодо порушення ст. 10 Конвенції.

1. Михайлова проти України – 06.06.2018
2. Редакція газети «Гривна» проти України – 16.07.2019
3. ТОВ «Агентство телебачення «Новини» проти України – 16.01.2020
4. ТОВ «Інститут економічних реформ» проти України – 17.10.2016
5. Центр демократії та верховенства права проти України – 26.06.2020
6. Яворовенко та інші проти України – 17.07.2014

Рішення можна знайти за QR-кодом

10.3 Вирішіть тестові завдання

1. Відповідно до ст. 10 «Право на свободу вираження поглядів» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які цілі обмеження права на свободу вираження поглядів не можуть бути підставою для визнання такого обмеження правомірним?

- А. інтереси національної безпеки;
- Б. захист репутації інших людей;
- В. захист прав інших людей;
- Г. запобігання публічної критики органів державної влади.

2. Відповідно до ст. 10 «Право на свободу вираження поглядів» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, які цілі обмеження права на свободу вираження поглядів є підставою для визнання такого обмеження правомірним?

- А. інтереси національної безпеки;
- Б. захист репутації інших людей;
- В. захист прав інших людей;
- Г. всі варіанти відповіді є правильними.

3. Що з наведеного належить до складових права на свободу вираження поглядів?

- А. свобода дотримуватися своїх поглядів;
- Б. свобода передавати інформацію;
- В. свобода одержувати інформацію;
- Г. всі відповіді є правильними.

4. За яких умов визнається допустимим втручання в право на свободу вираження поглядів?

- А. виключно за наявності приписів національного закону;
- Б. за умов, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві для цілей, що прямо названі у Конвенції;
- В. право на свободу вираження поглядів взагалі не підлягає жодним обмеженням;
- Г. за умов, що визначені у Статуті Ради Європи.

5. На кого з перелічених осіб не поширюються загальні гарантії захисту свободи вираження поглядів, що передбачені ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. особи, що незаконно перебувають на території країни;
- Б. особи, щодо яких вирішується питання про екстрадицію;
- В. громадяни держав, що не є учасниками Конвенції, в період транзитного переміщення територією держави, що є учасником Конвенції;
- Г. жодна з названих категорій не має таких обмежень.

6. Що є складовими права на свободу вираження поглядів?

- А. право дотримуватися своїх поглядів;
- Б. право одержувати та передавати інформацію без втручання держави;
- В. право одержувати та передавати інформацію без кордонів;
- Г. всі варіанти є правильними.

7. В яких випадках держава може застосовувати обмеження ст. 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені?

- А. у жодному випадку;
- Б. за наявності гострої потреби;
- В. якщо це передбачено національним законом;
- Г. за відсутності заперечень інших держав-учасниць Конвенції.

8. Як варто розуміти термін «інформація» у тексті ст. 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції про захист прав людини і основополож-

них свобод: «Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів»?

- А. будь-яка інформація (незалежно від форми та носіїв);
- Б. лише усна інформація;
- В. лише інформація, що передається за допомогою засобів масової інформації;
- Г. лише письмова інформація.

9. Що з наведеного є інформацією в розумінні ст. 10 «Свобода вираження поглядів» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. музика;
- Б. живопис;
- В. хореографія;
- Г. усі відповіді є правильними.

10. На яких умовах може бути обмежено право на свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)?

- А. виключно за наявності приписів національного закону;
- Б. на умовах, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві для цілей, що прямо названі у Конвенції;
- В. право на свободу вираження поглядів взагалі не підлягає жодним обмеженням;
- Г. на умовах, що визначені у Статуті Ради Європи.

10.4 Вирішіть задачі

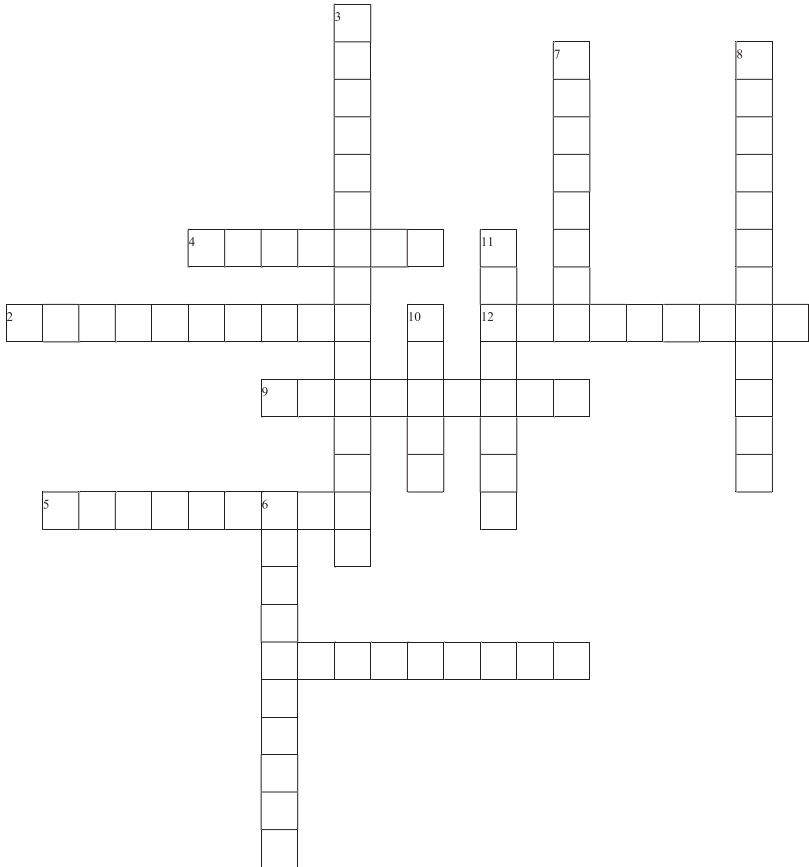
1. У 2005 році після коментарів, зроблених по телефону під час телевізійної програми головою Асоціації прав людини Селлахаттіном Демірташом, прокурор обвинуватив останнього в поширенні пропаганди на користь терористичної організації. Через п'ять років суд присяжних визнав Демірташа винним, встановивши, що зроблені коментарі не охоплювалися правом на свободу вираження поглядів, тобто вони були пропагандою на користь Робітничої партії Курдистану (незаконної збройної організації), а також те, що вони публічно захищали свого ув'язненого лідера Оджалана та її членів. Пізніше національний суд присяжних з урахуванням змін у законодавстві вирішив скасувати своє рішення і призупинив провадження у справі на три роки. Демірташ звернувся до ЄСПЛ. Він стверджував, що кримінальне провадження проти нього порушило гарантовані права.

Яке рішення, на вашу думку, має прийняти ЄСПЛ?

2. Одна із газет опублікувала анонімний лист, написаний нібито від імені працівника Служби безпеки України, про зв'язок певних посадових осіб з організованою злочинністю та їхню участь у корупційних діяннях. Особа, означена у статті як член злочинного угруповання та організатор убивств, звернулася із позовом про дифамацію до суду. Національний суд не тільки визнав газету виною, присудивши компенсацію моральної шкоди та обов'язок спростувати поширену інформацію, а зобов'язав головного редактора надрукувати публічне вибачення, що взагалі не було передбачено українським законодавством. Газета звернулася до ЄСПЛ.

Чи є в цьому випадку порушення норм Конвенції. Що має вирішити ЄСПЛ?

10.5 Розв'яжіть кросворд

По горизонталі:

1. Громадська думка про когось чи щось, соціальна оцінка чи усталені уявлення про особу чи об'єкт, що впливає на ставлення суспільства до цієї особи чи об'єкта.
2. Право свободи вираження поглядів включає такі дії з інформацією, як право ... інформацію.
4. Кому ст.10 Конвенції дозволяє втручатись у свободу вираження поглядів?
5. Для якої професії є найбільш актуальною ст.10 Конвенції?
9. У якому міжнародному документі закріплено право на свободу вираження поглядів?
12. Проти якої держави була справа Акселя Шпінрґера, що стосувалась публікації статті в щоденній газеті Bild?

По вертикалі:

3. Свобода вираження поглядів складає одну з найважливіших ознак суспільства та визначає його...
6. Свобода та можливість вільного вираження поглядів закріплені у Законі України «Про ...».
7. Судова практика Європейського суду з прав людини є ... права в Україні.
8. Критерій «... в демократичному суспільстві», який вимагає від Суду встановлення того, чи було оскаржуване «втручання» обумовлено «нагальною суспільною потребою», чи відповідало воно поставленій законній меті, і чи аргументи, наведені державними органами влади в його виправдання, були достатніми та відповідними».
10. Що відіграє істотну роль у демократичному суспільстві, якщо його інструментом є інформація, а обов'язком є передавати цю інформацію суспільству?
11. Здійснення права вільного вираження поглядів, яке пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати умовам або ... , що встановлені законом.

Тема 11.

СВОБОДА ЗІБРАНЬ ТА ОБ'ЄДНАННЯ

11.1 Обсяг та складові права на свободу зібрань та об'єднання.

Право на свободу мирних зібрань є основним правом у демократичному суспільстві і, як і право на свободу вираження поглядів, є однією з основ такого суспільства. Таким чином, воно не підлягає обмежувальному тлумаченню. Захист думок та свобода їх вираження є однією з цілей свободи зібрань та об'єднань, закріплених у статті 11²¹². Зазначена стаття передбачає дві самостійні свободи: свободу мирних зібрань; свободу об'єднання з іншими особами, у тому числі право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Як неодноразово вказував у своїх рішеннях Європейський суд, демократія не просто є основоположною особливістю європейського публічного порядку, але й сама Конвенція була розроблена з метою просування та підтримки ідеалів та цінностей демократичного суспільства. Демократія, підкреслював Суд, є єдиною політичною моделлю, сумісною з Конвенцією. В силу формулювання п. 2 статті 11, як і статті 9 Конвенції, єдиною необхідністю, яка здатна виправдати втручання держави в реалізацію будь-якого права, гарантованого цими статтями, є та, яка може претендувати на те, що вона виходить з «демократичного суспільства».

Право на участь у мирному зібранні, якщо розглядати його крізь призму вчення про правовий статус, може діставати вияв у трьох варіаціях статусу учасників зібрання.

Якщо звернутися до історії становлення основоположних прав людини, то останні первісно були сформульовані як права, що мали захищати приватну особу від держави. Саме таким чином визначав категорію «суб'єктивне право» Слінек, який писав, що воно становить собою можливість особи вимагати дотримання основоположного права як об'єктивного права та домагатися його реалізації у суді. Як «захисна конструкція» основоположні права утворюють вільну від держави сферу, в якій приватна особа може почуватися захищеною від її впливу з огляду на існуючі перепони для реалізації відповідних державно-примусових заходів. Незаконним примусом зводиться нанівець так звана «загальна і абстрактна свобода» (Magna Charta приватної сфери). Відповідно, враховуючи захисну функцію основоположних прав, вони становлять собою негативні компетенційні норми, на підставі яких формулюється вимога щодо держави про припинення або невчинення дій, які можуть порушувати основоположні права людини.

²¹² European Court of Human Rights. Case of Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey (8 December 1999) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58372> (дата звернення 20.08.2020).

Основоположні права у негативному статусі безперечно дістають вияву в своїх функціях, які, не обмежуючись сьогодні лише захистом від державного втручання, охоплюють також і можливість приватних осіб отримувати послуги з боку держави, а також брати участь у процесі прийняття публічних рішень. При цьому варто наголосити, що на рівень захисту основоположних прав у негативному статусі абсолютно не впливає те, як поводить себе носій цього права, скажімо, у політичному процесі (активно чи пасивно).

Якщо переносити викладене на сферу реалізації права на свободу мирного зібрання, то це право у негативному статусі означає можливість приватних осіб самостійно приймати рішення про місце і час проведення зібрання, його форму та зміст, а також способи, у тому числі невербальні, вираження власної позиції. Сюди може належати також і право брати участь у мирному зібранні відкрито або анонімно. Відповідно, на компетентні органи держави покладається кореспондуючий обов'язок не перешкоджати реалізації цього права, за винятком випадків, коли це необхідно для захисту основоположних прав третіх осіб.

Захисна характеристика права на свободу мирного зібрання гарантує приватним особам також і право не брати участі у його реалізації (негативна свобода участі у мирному зібранні).

Із позитивного статусу випливають ряд можливостей для приватних осіб, пов'язаних насамперед з правом останніх вимагати від держави вчинення дій, спрямованих на забезпечення реалізації належних їм основоположних прав.

Позитивний статус, якщо розглядати його крізь призму права на участь у мирних зібраннях, означає, що приватні особи мають право вимагати від адміністративних органів надання їм у безоплатне користування громадських вулиць та площ для проведення відповідних заходів без отримання для цього будь-яких спеціальних дозволів. Разом із тим варто враховувати, що викладене не може поширюватися на випадки проведення мирного зібрання на земельних ділянках, що належать приватним особам. У подібних випадках необхідним є укладання договору оренди земельної ділянки з уповноваженою особою (власником, орендарем тощо).⁹

Разом з цим принциповим залишається питання про те, чи покладає ст. 39 Конституції України на державу в особі її уповноважених органів обов'язок захищати учасників мирного зібрання від неправомірних дій з боку третіх осіб. На поставлене запитання, безперечно, необхідно відповісти ствердно. Це пов'язано з тим, що без існування державних гарантій реалізації та захисту цих прав останні швидко перетворюються на юридичну фікцію. Необхідність реалізації державою відповідних заходів, спрямованих на захист (забезпечення реалізації) основоположних прав взагалі та права на участь у мирному зібранні зокрема, впливає також і з положення ч. 2 ст. 3 Консти-

туції України, де зазначено, що «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Досягнення поставленої мети може здійснюватися або шляхом прийняття законів, що забороняють приватним особам порушувати права та свободи інших осіб (наприклад, КК України), або (у разі потреби) через реалізацію відповідних правозастосовних дій, спрямованих, наприклад, на запобігання вчиненню правопорушень, затримання осіб, які порушують громадський порядок, забезпечення фізичного захисту учасників мирного зібрання тощо. Разом із тим, однак, необхідно наголосити на тому, що компетентні органи держави так само зобов'язані вживати необхідних примусових заходів і щодо учасників мирного зібрання в разі, якщо вони порушують права та свободи інших осіб.

Обов'язок держави, насамперед в особі правоохоронних органів, забезпечувати реалізацію основоположних прав громадян шляхом усунення/припинення можливих небезпек, впливає і з положень інших законів. Так, наприклад, у ст. 2 Закону України «Про міліцію» зазначено, що забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів є одним із основних обов'язків міліції. Зрозуміло, що процитоване положення так само стосується і права приватних осіб на участь у мирному зібранні, реалізація якого теж має перебувати під захистом міліції.

Статус активний є важливим здобутком демократії. Він дістає вияв, зокрема, в активному та пасивному виборчому праві, праві на участь у референдумі, праві на доступ до державної служби, праві брати участь в управлінні державними справами. На окрему увагу в межах статусу активного заслуговує також природне право людини на непокору неправомірним діям представників влади, яке, на жаль, не дістало закріплення у Конституції України. Таким чином, під статусом активним розуміються права людини у державі.

Важливе місце у статусі активному відводиться і праву на участь у мирному зібранні, що гарантує приватним особам можливість брати постійну участь у політичному житті країни, формувати спільну колективну позицію щодо відповідних державних рішень або їх проєктів, здійснювати безпосередній вплив на функціонування публічних інституцій, реалізовувати громадський контроль результатів їх роботи. Таким чином, можна погодитися з тими авторами, які вважають, що право на свободу мирного зібрання є способом об'єктивізації народного суверенітету, становлячи собою, як наслідок, не лише одне з основоположних демократичних прав, а й форму (спосіб) політичної боротьби. Воно є життєво необхідним елементом демократії, точковим плебісцитом, тією частиною народного суверенітету, що не може бути делегована державі.

З огляду на це адміністративні органи, зокрема міліція, будучи захисни-

ками права на свободу участі у мирному зібранні, мають сприяти існуванню «вільної арени» для вирішення політичних конфліктів. Здатність розв'язувати проблеми становить собою найбільш характерну рису відкритої правової демократії. Суспільство, що відкрито обговорює проблеми, відповідно, здатне і їх вирішувати. Таким чином, міліція не може розглядатися у цій сфері з позиції етизму, тобто як охоронець status quo, як засіб подолання народної ініціативи, інструмент очищення вулиць від політичних протестів. Тут необхідно пам'ятати, що вона є не «державною» міліцією, а «громадською» міліцією, оскільки повинна гарантувати меншості, яка як суб'єкт політичного процесу становить собою «більшість у потенції», її шанс стати більшістю, доти, доки остання дотримується конституції. Цей шанс на трансформацію є об'єктом поліцейського захисту. Адже з точки зору процесу політичного волевиявлення у демократичній конституційній державі, обов'язком громадян є не спокій, а саме неспокій.

Відповідно до ч. 2 ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. У першому випадку йдеться про так звану «безпосередню демократію», яка відповідно до ст. 69 Конституції

України реалізується через вибори, референдум та в інших формах. Наявність у Конституції України словосполучення «в інших формах» є надзвичайно позитивним кроком на шляху постійного розширення можливостей громадян України для здійснення народовладдя. Як такі «інші форми» безпосередньої демократії можна розглядати народні обговорення, місцеві ініціативи, громадські слухання, зібрання тощо. Принагідно слід зазначити, що перелік таких форм повинен мати постійну тенденцію до збільшення, що є необхідною гарантією існування демократичної правової держави та розвинутого громадянського суспільства.

Принципове значення серед названих форм безпосередньої демократії відводиться мирним зібранням. Це пов'язано, з одного боку, з відносною легкістю їх організації та проведення, а з іншого – з доволі значним рівнем ефективності їх впливу на суб'єктів реалізації державної влади.

У демократично-політичному процесі громадянин є автономним суб'єктом політичних перетворень. Демократія живе там і тоді, де рішення, прийняті сьогодні, завтра можуть стати предметом обговорення та сумніву. У такому демократичному процесі мирні зібрання виступають як «запобіжний клапан», через який може бути скинуто зайвий тиск. Зазначене право так само гарантує, відповідно, існування політичної автономії та демократичної опозиції.

Право на свободу мирних зібрань розповсюджується як на приватні заходи та заходи, які організовують в публічних місцях, так й на заходи в

стаціонарних умовах та публічні процесії. Крім того, цим правом можуть скористатись учасники заходу та ті, хто ці заходи організовує. В одному з рішень ЄСПЛ дав певні визначення «зібрання» з метою виокремлення його від «протесту» – висловлення певної думки без проведення зібрання. Так, у справі «Tatar та Faber проти Угорщини» (№№ 26005/08 та 26160/08, рішення від 12 червня 2012 року)²¹³ Суд зазначив, що зібрання являє собою особливу форму розповсюдженні ідей, в якій скупчення невизначеного числа осіб з визначеними намірами бути частиною комунікативного процесу може само по собі бути інтенсивним виразом ідеї. В таких справах підтримання ідеї виражається за допомогою самої присутності групи осіб, особливо в громадському місці. Зібрання також може слугувати для обміну ідеями між ораторами та учасниками. Мирний характер зібрання презюмується, заявники не повинні його доводити. Водночас варто зазначити, що стаття 11 Конвенції захищає лише право на «мирні зібрання». Це поняття не розповсюджується на демонстрації, де організатори та учасники мають насильницькі наміри. Крім того, хоча головною метою статті 11 Конвенції є захист особи від свавільного втручання держави у реалізацію гарантованих прав, на додаток існує й позитивний обов'язок держави забезпечити ефективну реалізацію цих прав. Суд у рішеннях зазначає, що повідомлення є необхідним для виконання державою позитивного обов'язку із забезпечення реалізації права на мирне зібрання, а саме – підготуватися до вказаного зібрання, забезпечити безпеку осіб, які братимуть участь у вказаному заході, належне функціонування дорожнього руху тощо.

Розглядаючи скарги заявників на порушення статті 11 ЄКПЛ, Суд зазначив, що саме по собі встановлення для громадських зібрань попереднього дозволу не посягає на сутність права за статтею 11. Разом з тим, на думку Суду, враховуючи особливі обставини справи, коли реакція на політичну подію у вигляді демонстрації може бути виправдана, рішення припинити мирне зібрання виключно у зв'язку з відсутністю необхідного попереднього повідомлення, без будь-яких протиправних дій з боку учасників, є непропорційним обмеженням свободи мирних зібрань, в порушення статті 11.

Однак у рішенні «Eva Molnar проти Угорщини» (№ 10346/05, рішення від 7 липня 2008 року)²¹⁴ Суд зазначив, що право проводити спонтанні демонстрації може переважати обов'язок попереднього повідомлення про мирне зібрання у певних випадках, а саме коли негайна відповідь на поточні події знаходить своє вираження у формі демонстрації. Зокрема, подібний виняток із загального правила може бути виправданий, коли відтермінування тако-

²¹³ European Court of Human Rights. Case of Tatar and Faber v. Hungary (12 June 2012) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-111421> (дата звернення 20.08.2020).

²¹⁴ European Court of Human Rights. Case of Eva Molnár v. Hungary (7 October 2008) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-88775> (дата звернення 20.08.2020).

го заходу може зробити цю відповідь вже неактуальною. Зазначена справа стосувалася виходу людей на вулиці, щоб висловити незгоду з результатами виборів в Угорщині. Через певний час їх було розсіяно працівниками міліції. ЄСПЛ зазначив, що розгін демонстрації був законним та пропорційним заходом, оскільки вона була неорганізованою, перекривала основні транспортні артерії міста, а впродовж кількох (восьми) годин, поки тривала демонстрація, не було вжито заходів з метою її узаконення шляхом повідомлення органів влади. Крім цього, демонстрацію було розігнано не відразу, відтак, учасники мали певний час для висловлення своєї позиції та поглядів. Відтак, Суд не знайшов порушення статті 11 ЄКПЛ та зазначив, що рішення поліції розігнати зібрання не суперечило завданням і цілям цієї статті.

Повідомлення про проведення мирного зібрання є необхідним для учасників зібрання, щоб мати можливість отримати захист з боку держави в разі можливого проведення контр зібрання. Іншими словами, у разі вчинення бійки під час мирного зібрання з боку контрдемонстрантів має місце невиконання державою своїх позитивних зобов'язань в порушення статті 11 ЄКПЛ. За практикою ЄСПЛ контрзібрання є допустимими. Проведення мирних зібрань і офіційних заходів, або одночасних мирних зібрань, навіть організаціями з протилежними поглядами, саме по собі не дає підстав для твердження про загрозу національній безпеці чи громадському порядку. Завданням влади є гарантувати безпеку під час проведення таких заходів. У разі, якщо одна з контргруп є значно більшою, то можливо наявна необхідність розвести їх у часі або місці, при цьому доказування ризиків повинно бути покладено на державний орган.

У справі «Platform „Ärzte für das Leben” проти Австрії» (№ 10126/82, рішення від 21 червня 1988 року)²¹⁵ Суд зазначив: «Демонстрація може драгувати чи ображати тих, хто виступає проти ідеї чи вимоги, на підтримку яких вона проводиться. Однак учасники демонстрації повинні мати можливість проводити демонстрацію, не боячись бути підданими фізичному насиллю з боку своїх супротивників (опонентів); такі побоювання могли б перешкодити асоціаціям чи іншим групам, що підтримують загальні ідеї чи інтереси, відкрито виражати свою думку з найбільш суперечливих питань, які зачіпають суспільство. У демократичному суспільстві право на проведення контрдемонстрації не може суміщатися з обмеженням реалізації права на демонстрацію». Єдиною правовою підставою для задоволення позову влади про обмеження мітингу є визнання судом того факту, що проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити реальну небезпеку заворушень чи злочинів, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей.

²¹⁵ European Court of Human Rights. Case of Plattform “Ärzte für das Leben” v. Austria (21 June 1988) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57558> (дата звернення 11.03.2020).

Визначаючи критерії «демократичного суспільства», Суд приділяє особливу увагу плюралізму і толерантності. І хоча у цьому контексті інтереси окремих осіб повинні узгоджуватись з інтересами певної групи, демократія не означає, що інтереси більшості завжди переважають: має бути досягнутий баланс, який би забезпечував належний та справедливий захист інтересів меншості та унеможлиблював будь-яке зловживання переважаючою позицією.

Так, справа «Alekseyev проти Росії» (№№ 4916/07, 25924/08 та 14599/09, рішення від 21 жовтня 2010 року)²¹⁶ стосувалася гей-парадів в м. Москва, проведення яких було заборонено мерією та судами з огляду на загрозу громадському порядку у вигляді можливих нападів на демонстрантів. Мер Москви (а в подальшому і уряд РФ в своїх зауваженнях) відверто висловився з приводу того, що такі заходи, на його думку, суперечать нормам моралі та настроям, моральним цінностям суспільства. Щодо першого аргументу ЄСПЛ зазначив, що обов'язок держави якраз і полягає в гарантуванні безпеки проведення таких демонстрацій, тим більше, що перші гей-паради зібрали не більше ста протестуючих, що було небагато для такого міста як Москва. Щодо другого аргументу Суд вказав, що законодавство РФ не передбачало таких підстав для обмеження мирних зібрань. Крім цього, стверджувани дослідження щодо норм моралі суспільства та його ставлення до гей-парадів були голосливими і базувалися виключно на думці окремих чиновників. Більш того, Суд вважав, що основною підставою для обмеження права на проведення гей-парадів була не поведінка учасників під час їх проведення, а сам факт проведення. Відтак Суд визнав порушення статті 11 ЄКПЛ. У згаданій справі Суд підкреслив, що свобода зібрань, закріплена статтею 11 Конвенції, захищає також демонстрацію, яка може драгувати чи ображати тих, хто виступає проти ідей чи вимог, на підтримку яких вона проводиться. При цьому у випадку, коли існує серйозна загроза насильницької контрдемонстрації, Суд надає урядам широкі можливості вибору засобів для мирного проведення таких заходів. Лише однієї вірогідності порушення порядку недостатньо для заборони заходу: аналізуючи ситуацію, влада повинна оцінити потенційний масштаб загрози для того, щоб застосувати ресурси, необхідні для врегулювання небезпеки. Інакше, вважає Суд, якби кожна вірогідність напруги між опозиційними групами під час демонстрацій була підставою заборонити такі демонстрації, суспільство було б позбавлене можливості чути

²¹⁶ European Court of Human Rights. Case of Alekseyev v. Russia (21 October 2010) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-117188> (дата звернення 11.03.2020).

різні думки щодо певних питань.

11.2 Зобов'язання держави щодо права на свободу зібрань та об'єднання

Право на свободу мирних зібрань не може реалізовуватися за відсутності кореспондуючих обов'язків, покладених на державу в особі її уповноважених органів. До таких кореспондуючих обов'язків належать позитивні обов'язки адміністративних органів щодо охорони зібрань, зокрема від учасників контрзібрання, від осіб, які не поділяють поглядів (позиції) учасників мирного зібрання, тощо. Вживати обґрунтованих та співмірних заходів для забезпечення безпеки учасників мирних демонстрацій – обов'язок держави-учасника. Відповідно, заборона проведення мирного зібрання з посиланням на можливі порушення громадського порядку є неправомірною. Адміністративні органи мають використовувати усі наявні у них організаційні, технічні та людські резерви для того, щоб забезпечити охорону учасників зібрання, реалізувавши тим самим їх право на свободу мирних зібрань. «Учасники зібрання повинні мати можливість проводити його, не побоюючись бути підданими фізичному насиллю з боку опонентів; такі побоювання могли б перешкодити публічному висловлюванню суспільно значущих позицій асоціаціями та іншими групами; позитивне зобов'язання держави щодо охорони права на свободу зібрань є особливо важливим у випадках, коли йдеться про непопулярні погляди або меншини, оскільки існує велика вірогідність обмеження їх прав».

Таким чином, обов'язок держави – застосовувати обґрунтовані та співмірні заходи для забезпечення можливості проведення мирного зібрання. Невиконання державою (адміністративними органами) позитивних обов'язків щодо охорони зібрань є порушенням ст. 11 Конвенції, що унеможлиблює або суттєво ускладнює реалізацію приватними особами права на свободу мирних зібрань.

Разом із тим слід зазначити, що закон, уповноважуючи адміністративні органи на охорону зібрання, не вимагає від них забезпечення певного результату, оскільки він може залежати від чималої кількості обставин, непідконтрольних уповноваженим органам. Так, у справі «Організація «Платформа «Лікарі за життя» проти Австрії» заявник обвинувачував органи охорони правопорядку у бездіяльності під час мирного зібрання, яка призвела до того, що його учасники були піддані словесним образам та закидані яйцями. На його думку, «австрійська влада, не вчинивши практично необхідних кроків щодо забезпечення безперешкодного проведення демонстрації, знехтувала справжнім значенням свободи зібрань». За результатами аналізу справи ЄСПЛ встановив, що: «незважаючи на те, що до обов'язків держав – учасниць Конвенції належить вжиття розумних та належних заходів для забезпе-

чення мирного характеру демонстрацій, що проводяться відповідно до закону, вони не можуть дати абсолютних гарантій щодо цього, хоча і володіють широкими повноваженнями під час вибору такого роду заходів. У цій сфері стаття 11 Конвенції зобов'язує держави вживати заходів, проте не зобов'язує їх отримувати певні результати».

Інакше кажучи, позитивні обов'язки держави (адміністративних органів) щодо охорони мирного зібрання зводяться виключно до життя усіх розумних та належних у відповідній ситуації заходів, спрямованих на охорону учасників зібрання від неправомірного тиску з боку їх опонентів чи інших осіб. Водночас варто особливо наголосити на тому, що органи охорони правопорядку не можуть розглядати свої позитивні обов'язки у названій сфері як «невтручання», що давало б їм можливість не реагувати на порушення прав учасників зібрання.

Справжня та ефективна повага свободи об'єднань та зібрань не може скорочуватися до звичайного обов'язку невтручання з боку держави; суто негативна концепція була б несумісною як з метою статті 11, так і з метою Конвенції у цілому. Таким чином, мають бути позитивні обов'язки для забезпечення ефективної реалізації цих прав.

Держава взяла на себе зобов'язання гарантувати право на свободу мирних зібрань, а не шукати шляхи для обмеження вказаного права. Разом з тим, за певних умов обмеження права на свободу мирних зібрань може бути виправдане. Суд застосовує ті самі критерії, що й до статей 8-10 ЄКПЛ: відповідність закону, легітимність мети втручання, необхідність втручання в демократичному суспільстві. А також пропорційність такого втручання. Так, прикладом незаконності втручання в право на мирне зібрання можна навести справу «Веренцов проти України» (№ 20372/11, рішення від 11 квітня 2013 року)²¹⁷ Суд зазначив, що в Україні не існує чіткої та передбачуваної процедури організації та проведення мирних демонстрацій. Єдиний існуючий документ, що встановлює процедуру, є Указ Президії Верховної Ради СРСР 1988 року, який відрізняється від аналогічної норми, викладеної в Конституції України. Зазначений указ був виданий відповідно до Конституції СРСР 1978 року та передбачає дозвольний характер проведення мирних зібрань, що, на думку Суду, є несумісним з самою суттю свободи мирних зібрань, гарантованих Конституцією України та Конвенцією. Таким чином, Суд дійшов до висновку, що процедура організації мирного зібрання не була сформульована з достатнім ступенем точності, яка б дозволила заявнику передбачити наслідки своїх дій. Також Суд вказав на сумніви стосовно правомірності рішень органів місцевого самоврядування щодо прийняття місцевих актів, які регулюють процедуру організації та проведення мирних зібрань в кон-

²¹⁷ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Веренцов проти України» від 11.04.2013. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text (дата звернення 11.03.2020).

кретних регіонах, оскільки вказані акти не ґрунтуються на загальному акті парламенту. Крім того, Суд зазначив, що дозвіл українського парламенту на тимчасове використання нормативних актів радянського союзу до прийняття відповідних законів, відповідно до якого термін прийняття закону, що регулює порядок проведення мирних демонстрацій, розтягнувся на більш як 20 років не є виправданим. А тому, крім іншого, встановив, що втручання в право заявника на свободу мирних зібрань не було передбачено законом.

Об'єднання є більш формально оформленим та організованим, ніж зібрання. У справі «Young, James та Webster проти Сполученого Королівства» (№№ 7601/76 та 7806/77, рішення від 13 серпня 1981 року)²¹⁸ Суд роз'яснив, що термін «об'єднання» передбачає «добровільне об'єднання для досягнення спільної мети». Таким чином, ЄСПЛ використовує у своїй практиці ці два критерії об'єднання: добровільний характер» та «спільна мета».

Критерій «добровільний характер» має особливе значення у тих випадках, коли мова йде про «негативний» підхід до прав, визначених у статті 11 Конвенції. Інакше кажучи, йдеться про право не приєднуватись до об'єднання чи профспілки. Суд розглянув цю проблему в зазначеній вище справі «Young, James та Webster проти Сполученого Королівства», у якій заявники скаржились на те, що угода між компанією «Британські залізниці» та деякими профспілками залізничників, яка вимагала обов'язкового членства в одній із цих профспілок для одержання роботи на залізниці (закритий доступ), порушувала положення про свободу об'єднання за статтею 11 ЄКПЛ. Суд погодився з цим, зазначивши, що заявники не повинні були під примусом вступати до профспілки, для того щоб зберегти роботу.

Критерій «загальної мети» є більш складним для розуміння, ніж критерій «добровільного характеру». Так, Європейська комісія з прав людини не знайшла загальної мети у справі «McFeeley та інші проти Сполученого Королівства» (№ 8317/78, рішення від 15 травня 1980 року) і, таким чином, «об'єднання» згідно змісту статті 11 у заяві, в якій група ув'язнених заявила про те, що їхнє право на об'єднання порушується, оскільки їх помістили до одиночних камер. Зокрема, Комісії ухвалила, що стаття 11 «не передбачає права ув'язнених створювати компанії або «об'єднуватись» з іншими ув'язненими».

Окремо стаття 11 Конвенції гарантує право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів. У справі «National Union of Belgian Police проти Бельгії» (№ 4464/70, § 39, рішення від 27 жовтня 1975 року)²¹⁹ ЄСПЛ сформулював основні принципи свободи профспілок. Так,

²¹⁸ European Court of Human Rights. Case of of Young, James and Webster v. The United Kingdom (13 August 1981) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57608> (дата звернення 18.02.2020).

²¹⁹ European Court of Human Rights. Case of National Union of Belgian Police v. Belgium (27 October 1975) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57435> (дата звернення 18.02.2020).

стаття 11 ЄКПЛ гарантує: 1) право створювати профспілки та вступати у профспілки за своїм вибором; 2) право бути почутим та право на «свободу захищати професійні інтереси членів профспілки шляхом профспілкової діяльності, здійснення та розвиток якої держави учасники повинні одночасно і дозволяти і робити можливим».

У справі «Даніленков та інші проти Російської Федерації» (№ 67336/01, рішення від 30 липня 2009 року)²²⁰ Суд вказав, що свобода об'єднання у профспілки є однією з форм або спеціальним аспектом свободи об'єднань. Конвенція гарантує свободу членів профспілок захищати свої власні трудові ресурси шляхом організованих профспілкових дій, діяльність яких та розвиток держави повинні не тільки дозволяти, а й створювати умови для реалізації. Працівник повинен бути вільним у виборі приєднуватися чи ні, не зазначаючи при цьому жодних санкцій. Держава повинна виконувати позитивний обов'язок запроваджувати ефективну та чітку систему правового захисту від дискримінації та ґрунті профспілкового членства.

Згідно з практикою Суду, право на страйк є правом, чітко захищеним свободою об'єднань за статтею 11 ЄКПЛ. Право на страйк офіційно визнано Європейською соціальною хартією, що була прийнята Радою Європи 18 жовтня 1961 р. Європейська соціальна хартія прямо визнала право на страйк: статтею 6 Хартії, зокрема, встановлено, що з метою забезпечення ефективного здійснення права на укладання колективних договорів. Сторони визнають право працівників і роботодавців на колективні дії у випадках конфліктів інтересів, включаючи право на страйк, з урахуванням зобов'язань, які можуть впливати з раніше укладених колективних договорів. Страйк застосовується як крайній засіб (коли всі інші можливості вичерпано) вирішення колективного трудового спору (конфлікту) у зв'язку з відмовою власника або уповноваженого ним органу (представника) задовольнити вимоги найманих працівників або уповноваженого ними органу, профспілки, об'єднання профспілок чи уповноваженого нею (ними) органу. Колективний трудовий спір (конфлікт) — це розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудових відносин, щодо встановлення нових або зміни існуючих соціально-економічних умов праці та виробничого побуту, укладення чи зміни колективного договору, угоди, виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень, невиконання вимог законодавства про працю.

В своїй практиці Суд підкреслив особливу роль, яку відіграють в демократичному режимі політичні партії, що користуються правами і свободами, закріпленими в статті 11 ЄКПЛ. Тим не менш, Суд постановив, що свобода, гарантована статтею 11 ЄКПЛ, не може позбавляти держави, в якій партія ставить під загрозу демократичні інститути, права захищати останні. З цьо-

²²⁰ European Court of Human Rights. Case of Danilenkov and Others v. Russia (30 July 2009) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-93854> (дата звернення 18.02.2020).

го вітіає, що політична партія, лідери якої підбурюють до насильства або впроваджують політику, яка не поважає демократію або яка спрямована на знищення демократії та нехтування правами і свободами, визнаними демократичними, не може претендувати на захист Конвенції.

У справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (№ 19392/92, рішення від 30 січня 1998 року) Об'єднану комуністичну партію Туреччини було ліквідовано з огляду на наявність в назві слова «комуністична», що суперечило чинному законодавству. ЄСПЛ зазначив, що одна лише назва партії не може тягнути за собою її ліквідацію, якщо це не свідчило про те, що її політика становитиме загрозу державі чи суспільству. Іншими словами, об'єднання громадян, включаючи політичні партії, не виключаються з ряду утворень, які охороняються Конвенцією, тільки тому, що їх діяльність розглядається національною владою як така, що підриває конституційний устрій держави та закликає до введення обмежень. Хоча державні органи вільні у виборі заходів, які вони вважають необхідними для забезпечення верховенства закону або є для введення в дію конституційних прав, вони повинні користуватися ними таким чином, щоб це було сумісним з їхніми зобов'язаннями, які вітіають з Конвенції, та підлягають при цьому нагляду з боку конвенційних органів. Суд також зазначив, що захист, який забезпечує стаття 11 Конвенції, залишається в силі протягом свого існування об'єднання і, відповідно, розпуск об'єднання владою країни повинен задовольняти вимогам частини 2 статті 11 Конвенції.

У даній справі Суд зазначив, що політична партія була розпущена ще до того, як вона змогла розпочати свою роботу і, відповідно, рішення про розпуск було винесено виключно на підставі статуту та програми партії. На думку Суду, вибір партією своєї назви не може виправдати прийняття такого жорсткого заходу як розпуск партії за відсутності інших істотних та достатніх обставин. На думку Суду, однією з характерних рис демократії є можливість вирішення проблем, які виникають перед державою, шляхом діалогу і без застосування насильства, навіть якщо ці проблеми і викликають стурбованість. З цієї точки зору, не може бути виправдано створення перешкод політичному утворенню лише у зв'язку з тим, що воно могло б публічно обговорити становище частини населення держави та взяти участь в політичному житті країни для знаходження – у відповідності з нормами демократії – рішень, здатних задовольнити кожную зацікавлену сторону. Той факт, що статут партії постійно використовував поняття курдського «народу» та «нації», «громадян» також не міг бути підставою для ліквідації партії. У зв'язку з цим Судом було констатовано порушення статті 11 Конвенції.

Пункт 1 статті 11 ЄКПЛ гарантує, з одного боку, право на свободу мирних зібрань і, з іншого, обов'язок держави утриматися від втручання у реалізацію вказаного права. Пункт 2 зазначеної статті визначає як виняток

умови та підстави обмеження вказаного права. Термін «обмеження» в пункті 2 статті 11 Конвенції не обмежується заборонами і відмовами у реалізації прав, гарантованих Конвенцією, а включає в себе також каральні заходи, застосовані після того, як такі права були реалізовані, включаючи різноманітні дисциплінарні заходи.

Держави мають утримуватись від застосування свавільних заходів, які можуть бути втручанням у здійснення права на мирні зібрання. В силу надважливості свободи зібрань та об'єднань та їх тісного зв'язку з демократією мають бути переконливі та неспростовні причини для виправдання якого-небудь втручання держави в реалізацію цього права.

У справі «Букта та інші проти Угорщини», Відповідно до Закону про право зборів 1989 року поліція повинна бути повідомлена про збори принаймні за три дні і має право припинити його в відсутність такого повідомлення. У грудні 2002 року прем'єр-міністр Румунії прибув з офіційним візитом в Будапешт і влаштував прийом на честь румунського національного свята. За день до цього прем'єр-міністр Угорщини оголосив, що буде присутній на прийомі. Заявники вважали, що йому не варто бути присутнім на заході, що знаменує темну сторінку угорської історії (анексію Трансильванії Румунією в 1918 році), і примкнули до групи, що складалася приблизно з 150 осіб, які зібралися перед входом в готель під час прийому. Вони не направляли в поліцію попереднього повідомлення про намір провести демонстрацію. Після того як пролунав слабкий хлопок, поліція, яка була присутня на місці подій, розігнала демонстрантів. Заявники порушили справу з метою визнання втручання поліції незаконним. Однак скарга була залишена без задоволення з посиланням на те, що демонстрація була припинена в зв'язку з відсутністю попереднього повідомлення поліції.

Суди країни мотивували своє рішення виключно відсутністю попереднього повідомлення поліції, що не досліджуючи інші обставини справи, зокрема, питання про те, чи була демонстрація мирною. Процедура попереднього повідомлення не повинна торкатися суть права на свободу зібрань. Однак без попереднього повідомлення про наміри прем'єр-міністра Угорщини взяти участь в прийомі поставило заявників перед вибором - відмовитися від права на проведення мирних зборів або знехтувати вимогою про попереднє повідомлення.

При специфічних обставин сьогодні справи, коли негайна реакція на політичну подію в формі демонстрації може бути визнана виправданою, і під час відсутності підстав вбачати загрозу громадському порядку, рішення припинити триваюче мирне зібрання виключно в зв'язку з недотриманням вимог про повідомлення, без будь-яких ознак незаконних дій демонстрантів, було невідповідним. У цій справі Суд визнав порушення вимог статті 11 Конвенції.

Справа «Бранкевич проти Росії» 2007 р.²²¹ є значимою в практиці ЄСПЛ. В цій справі заявник - П.І. Баранкевич, пастор Церкви Євангельських Християн «Благодать Христа» - звернувся до адміністрації м. Чехов Московської області за дозволом на проведення публічного богослужіння у вересні 2002 р. Заступник глави адміністрації відмовив у дозволі, зокрема, пославшись на те, що адміністрація міста неодноразово інформувала заявника про неможливості проведення публічного богослужіння в громадських місцях (площі, вулиці, парки і т. п.). Заявнику було рекомендовано проводити служби і інші релігійні обряди за юридичною адресою церкви або в інших приміщеннях, що перебувають у власності або користуванні членів церкви.

Заявник від імені церкви оскаржив відмову міської адміністрації в суд. Чеховський міський суд Московської області розглянув скаргу заявника та відхилив її. Суд постановив, що, згідно з національним законодавством, на проведення публічних богослужінь та інших релігійних обрядів потрібен дозвіл муніципального органу влади. Також в рішенні було зазначено, що церква євангельських християн сповідує релігію, відмінну від релігії, сповідуваної більшістю населення даної місцевості, що може призвести до невдоволення осіб, що належать до іншої конфесії, і до суспільних безладів.

Суд встановив порушення статті 11 Європейської Конвенції у зв'язку зі статтею 9. У даній постанові Суд звернув увагу на те, що ст. 11 Конвенції захищає масові акції, які, можливо, дратують кого-небудь. Однак саме на органи державної влади покладається обов'язок підтримувати громадський порядок, приймати відповідні розумні міри, які надають можливість проводити мирні масові акції, а не забороняти їх. Суд звертає увагу, що місцева влада мала широкі можливості у виборі засобів, які могли б забезпечити проведення планованого релігійного зібрання. Тим не менше, немає ніяких даних про те, що в процесі прийняття свого рішення влада вивчала свої можливості, необхідні для нейтралізації такої загрози. Замість того, щоб розглянути заходи, які дозволили б пройти релігійному зборам мирно, влада наклала заборону на його проведення. Вони вдалися до радикального засобу, відмовляючи заявникові у самій можливості реалізації його права на свободу віросповідання та зібрань. Більш того, з формулювання відмови на запит заявника про дозвіл проведення публічного богослужіння випливає, що заявник і раніше неодноразово отримував подібні відмови без будь-яких пояснень причин. Така повна заборона не може бути виправдана.

Суд приходить до висновку, що заборона релігійних зборів, яке планувалося заявником, не був «необхідний у демократичному суспільстві». Відповідно було порушення ст. 11 Конвенції, витлумаченої в світлі ст. 9.

²²¹ European Court of Human Rights. Case of Barankevich v. Russia (26 July 2007) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81950> (дата звернення 21.02.2020).

11.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на свободу зібрань та об'єднання

1. Справа «Веніамін Тимошенко та інші проти України», № 48408/12, 2014 р.²²²

9 вересня 2011 року працівники авіакомпанії «АероСвіт», у тому числі заявники, оголосили про проведення 28 вересня 2011 року страйку з метою вирішення трудового спору, що виник з керівництвом авіакомпанії «АероСвіт». Колективний трудовий спір було зареєстровано в Національній службі посередництва і примирення. Відповідні органи влади були повідомлені про рішення щодо проведення страйку. У жовтні 2011 року після розгляду позову, поданого керівництвом авіакомпанії «АероСвіт», Бориспільський міськрайонний суд Київської області визнав страйк незаконним та заборонив його проведення.

Бориспільський міськрайонний суд Київської області посилався на статтю 44 Конституції, статтю 18 Закону України «Про транспорт», відповідно до якої заборонено проведення страйків, пов'язаних з перевезенням пасажирів, обслуговуванням безперервно діючих виробництв, а також коли страйк становить загрозу життю і здоров'ю людини, та на статтю 24 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)», якою забороняються страйки, якщо це створює загрозу життю і здоров'ю людей.

До Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) заявники скаржились за статтею 11 Конвенції на безумовну заборону державними органами влади страйку на тій єдиній підставі, що вони працювали у секторі пасажирських авіаперевезень.

Розглянувши скарги заявників Європейський суд зазначив, що хоча Прикінцевими положеннями Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» передбачається, що інші закони та нормативно-правові акти мають застосовуватися тільки в тій частині, в якій вони не суперечать цьому Закону, а також, що вони повинні бути приведені у відповідність з цим Законом, Закон України «Про транспорт», який передбачає більше обмежень права на страйк, тим не менш, й досі продовжують застосовувати без внесення до нього змін. На цій підставі Європейський суд дійшов висновку, що втручання у права заявників за статтею 11 Конвенції не ґрунтувалося на сформульованих з достатньою точністю і передбачуваних законодавчих актах, а тому було порушення відповідного положення.

²²² Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Веніамін Тимошенко та інші проти України» від 02.10.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a44#Text (дата звернення 18.02.2020).

Завдання до теми 11

11.1 Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте обсяг та складові права на свободу зібрань та об'єднання
2. Розкрийте зобов'язання держави щодо права на свободу зібрань та об'єднання.
3. Охарактеризуйте прецедентну практику ЄСПЛ щодо права на свободу зібрань та об'єднання.

11.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ щодо порушення ст. 11 Конвенції проти України:

1. Веренцов проти України – 11.07.2013
2. Карпюк та інші проти України – 06.01.2016
3. Корецький та інші проти України – 03.07.2008
4. Луценко та Вербицький проти України – 21.04.2021
5. Чернега та інші проти України – 18.09.2019
6. Чумак проти України – 06.06.2018
7. Шмушкович проти України – 14.02.2014
8. Шморгунов та інші проти України

*Рішення можна
знайти за
QR-кодом*

11.3 Вирішіть тестові завдання

1. Яка з наведених цілей не може бути легітимною метою обмеження права на свободу мирних зібрань згідно з статтею 11 Конвенції?

- А. охорона здоров'я та моралі;
- Б. підтримання авторитету та безсторонності суду;
- В. захист прав та свобод інших людей;
- Г. національна або громадська безпека.

2. Якою мірою загроза проведення контрдемонстрації може обмежувати право на мирні зібрання в світлі ст.11 Конвенції?

- А. загроза проведення контрдемонстрації вимагає заборони проведення демонстрації;
- Б. загроза проведення контрдемонстрації не може мати наслідком обмеження права на проведення демонстрації;
- В. право на проведення демонстрації обмежує право на проведення контрдемонстрації;
- Г. загроза проведення контрдемонстрації вимагає заборони проведення будь-яких мирних зібрань;

3. Чи включає право на свободу об'єднання і право набути державної реєстрації в якості юридичної особи?

- А. ні, це право не є складовою права на свободу об'єднання;
- Б. це питання що стосується виключно національного права (діє принцип розсуду держави);
- В. право на реєстрацію юридичної особи є складовою права об'єднання;
- Г. право утворення юридичної особи не належить до прав людини.

4. Стосовно яких категорій осіб згідно з ст.11 Конвенції держава може запроваджувати законні обмеження реалізації передбаченого в ній права на свободу мирних зібрань на свободу мирних об'єднань з іншими особами?

- А. лікарів державних закладів охорони здоров'я;
- Б. журналістів;
- В. викладачів вищих навчальних закладів;
- Г. осіб, що входять до складу адміністративних органів.

5. Заборона оголошеного страйку є втручанням за статтею:

- А. ст.4 Конвенції;
- Б. ст.10 Конвенції;
- В. ст.11 Конвенції ;
- Г. ст.13 Конвенції.

6. Визначте, чому вимога законності була порушена у справі «Веніамін Тимошенко та інші проти України»?

- А. закон був відсутній;
- Б. закон не був доступний;
- В. закон не був приведений у відповідність з Конституцією України та іншими чинними законами;
- Г. судом було застосовано підзаконний нормативний акт.

7. Що становило втручання в прово передбачене ст. 11 Конвенції у справі «Баранкевич проти Росії»?

- А. судова заборона органів влади у проведенні мирного зібрання у зв'язку з порушенням заявником правила завчасного повідомлення;
- Б. застосування сили з боку правоохоронних органів для розгону мирного зібрання;
- В. заборона проведення релігійного зібрання в спеціально відведених для цього приміщеннях;
- Г. заборона проведення релігійного зібрання у публічному місці.

8. В аспекті права на свободу мирних зібрань Конвенція встановлює:

- А. вичерпний перелік обставин, за якими держава може втрутитись (обмежити) право на свободу мирних зібрань;
- Б. принцип свободи мирних зібрань та обов'язок держави втручатись у виключних випадках;
- В. принцип широких меж дискреції (свободи оцінки) держави у оцінці того, коли вона дозволяє проведення мирних зібрань;
- Г. свободу судової оцінки щодо наявності підстав для заборони мирних зібрань, оскільки національні органи ближче до обставин справи та краще відчують ризики, які можуть реалізуватись у разі проведення мирного зібрання.

9. Що спричинило порушення положень Конвенції у справі «Корецький та інші проти України»?

- А. відмова у реєстрації об'єднання;
- Б. відсутність нагальної суспільної необхідності в оскаржувальних заявничих діях;
- В. відсутність достатніх та відповідних аргументів для заборони страйку;
- Г. застосування законодавства, яке суперечить Конституції України та іншим актам.

10. Стосовно яких категорій осіб згідно ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держава може запроваджувати законні обмеження реалізації передбаченого в ній права на свободу мирних зібрань та свободу об'єднань з іншими особами?

- А. лікарів державних закладів охорони здоров'я;
- Б. журналістів;
- В. викладачів вищих навчальних закладів;
- Г. працівників збройних сил.

11.4 Вирішіть задачі

1. Робітники шахти «Н» розпочали страйк з вимогою виплати їм заборгованості по зарплаті. У страйку взяв участь начальник служби головного енергетика Прокопов, який отримував як до страйку, так і під час страйку зарплату. При цьому Прокопов неодноразово говорив особам, що страйкують, що у невиконанні заробітної плати винні президент та уряд, яких він називав «політично некомпетентними». Під впливом Прокопова у страйкових пікетах стали з'являтися люди з плакатами, що вимагали відставки уряду та перевиборів президента. При розборі конфлікту з місцевою профспілкою

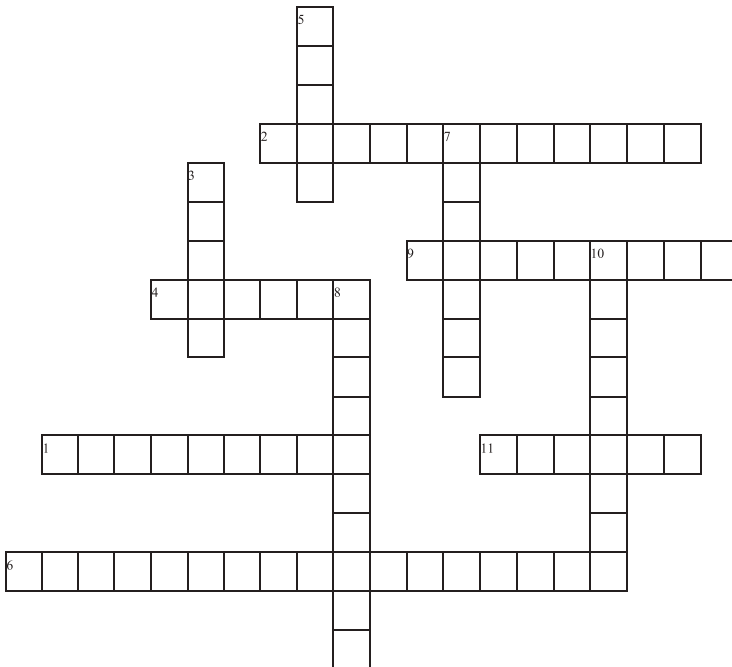
представник Міністерства вугільної промисловості заявив, що Прокопов незаконно брав участь у страйку, оскільки він сам отримував зарплату та його права не були порушені.

Ваш юридичний коментар даної ситуації.

2. Заявник провів мітинг, однак у зв'язку з тим, що він повідомив державні органи про його проведення надто пізно, його було притягнуто до адміністративної відповідальності.

Чи було в цьому випадку втручання у право заявника на свободу мирних зібрань не було передбачено законом.

11.5 Розв'яжіть кросворд

По-горизонталі:

1. ... демонстрація – мирне зібрання, не організоване жодною фізичною або юридичною особою.
2. Масовий марш як публічне вираження соціально-політичного настрою.
4. Організована форма політичних дій, є організатори, цілі та завдання.

6. Мирне зібрання, яке відбувається у той же час і в тому ж місці, що й інше (інші) мирне зібрання, з метою висловити інші або протилежні погляди.
8. Хто має право подавати скарги до Європейського Суду проти України.
9. Громадське ... - це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.
11. Організоване масове або часткове припинення роботи чи інша протидія нормальному (традиційному) перебігу виробничого процесу з метою домогтися виконання певних вимог.

По-вертикалі:

3. Мирне зібрання, яке відбувається у формі руху громадян пішохідною або проїжджою частиною вулиці, дороги чи іншої місцевості.
5. Мирне зібрання, яке проводиться у визначеному місці та безпосередньо біля об'єкта пікетування, що має особливе значення для теми мирного зібрання, в тому числі і з метою блокування об'єкта пікетування.
7. Можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань.
10. Договірне об'єднання, яке створюється на добровільних засадах для постійної координації господарської діяльності та забезпечення захисту прав учасників і загальних інтересів.

Тема 12.

ПРАВО НА ВЛАСНІСТЬ

12.1 Обсяг та складові права на власність.

Статтею 1 Першого (або Додаткового) Протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, прийнятого у Парижі 20.03.1952 р. було гарантовано захист права власності. Згідно з нею кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права. Проте, попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які, на її думку, є необхідними для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів²²³.

Цікавою є сама історія появи Першого Протоколу. Так, під час підписання тексту Конвенції несподівано Комітет міністрів Ради Європи вирішив вилучити з тексту проекту Конвенції трьох прав: «права на особисту власність, права батьків мати вибір стосовно тієї освіти, яку вони хочуть дати своїм дітям, і права на проведення вільних виборів». Через це представники Постійного комітету від Франції і ФРН на знак протесту відмовилися бути присутніми під час підписання Конвенції. Противники включення цих положень Конвенції вважали, що таке право власності не може бути абсолютним, його не можна проголошувати без розумних обмежень і перш ніж декларувати право кожного на власність, необхідно закріпити права на зайнятість та працю, без чого не буде і власності. Після тривалих дискусій усі три зазначені права з редакційними уточненнями були внесені до додаткового Протоколу до Конвенції, відкритого для підписання 23.03.1952 року²²⁴.

Фактично ця стаття Першого протоколу складається з трьох частин. Ч. 1 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції є положення про право мирно володіти своїм майном. Тлумачення цього положення як захисту права власності було здійснено Європейським судом з прав людини у справі Маркс проти Бельгії (*Marckx v. Belgium*)²²⁵, заява №6833/74 від 13.07.1979 р., в якому суд зазначив: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 у своїй суті забезпечує право власності». Ч. 2 ст. 1 Першого протоколу до

²²³ Мірошніченко О. А. Право власності в розумінні європейського суду з прав людини (загальна характеристика). Форум права. 2013. № 2. С. 371-374

²²⁴ Литвин В.О. Європейська конвенція з прав людини: уроки і перспективи. Право України. 2010. № 10. С. 6

²²⁵ European Court of Human Rights. Case of *Marckx v. Belgium* (13 June 1979) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57534> (дата звернення 21.04.2020).

Конвенції є заборона позбавлення власності інакше як у загальносупільних інтересах та на умовах, передбачених законом. У цій частині встановлюються підстави та обмеження можливого позбавлення права власності. Ч. 3 ст. 1 Першого протоколу до Конвенції визнається право держави контролювати здійснення права власності та вводити обмеження щодо такого права відповідно до загальносупільних інтересів та сплати податків або штрафів.

При дослідженні статті 1 Протоколу № 1 необхідно розуміти, що концепція власності або «майна» тлумачиться дуже широко. Вона включає в себе широкий спектр економічних інтересів. Як встановлено прецедентним правом, наступні об'єкти включені в сферу дії статті: рухоме і нерухоме майно, матеріальні та нематеріальні інтереси, такі як акції, патенти, рішення арбітражу, право на пенсію, право домовласника на стягнення орендної плати, економічні інтереси, пов'язані з веденням бізнесу, право займатися тією чи іншою професією, правомірне очікування застосування певних умов до індивідуальної ситуації, що вимагає правового вирішення. За сучасних умов розвитку світового співтовариства відбувається значне розширення кола об'єктів права власності: поряд з речовими об'єктами з'являється значна кількість неречових (безтілесних) об'єктів, які розуміються як права, що мають вартість та грошову оцінку, але являють собою «ідеальний» майновий об'єкт неречового характеру. До таких об'єктів відносять об'єкти промислової, фінансової і комерційної власності, зокрема інформацію. Серед нових об'єктів права власності в юридичній доктрині виділяються органи і тканини людини, які можуть бути предметом трансплантації. Неречові (безтілесні) об'єкти права власності також підлягають правовому захисту.

Але гарантії статті 1 Протоколу № 1 не приводяться в дію, доки немає можливості заявити право вимоги на власність, що є предметом спору: охороні підлягає реально існуюча власність, а не право набувати власність у майбутньому. З цього випливає, наприклад, що очікування успадкування власності в майбутньому не підлягає охороні відповідно до статті 1.

Відповідно до положень Конвенції, суд розглядає всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту. Розглядаючи заяви про порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, Суд зіштовхувався не лише зі справами, в яких заявників фактично позбавляли майна шляхом експропріації та/або націоналізації, але й зі справами, в яких таке позбавлення було визнано ним *de facto*. Аналізуючи практику Європейського суду у контексті Європейської конвенції, можна зробити висновок, що розуміння «власності» «майна», постійно розширюється. Цьому, безумовно, сприяє позиція Європейського суду, який постійно повторює, що «власність», у розумінні Конвенції та Протоколу до неї - це автономне явище, яке жодним чином не пов'язане з національним його розумінням та має тлумачення не-

залежне від національного.

Як свідчить аналіз практики застосування ст. 1 Першого Протоколу Європейської конвенції до майна, крім рухомих і нерухомих речей, належать: позови про відшкодування збитків за внутрішнім законодавством; право на пенсію (якщо протягом якогось періоду робилися внески до пенсійного фонду або інші соціальні внески); акції компанії (пояснення Європейського суду у скаргах «Бреймлід і Мальстром проти Швеції»; господарські інтереси, пов'язані з управлінням бізнесом, а також управління клієнтурою (ділова репутація, нематеріальні активи тощо), клієнти компанії (завдяки власній праці була створена клієнтська база компанії, яка є активом, відповідно, є «майном», в сенсі ст. 1; законні розрахунки щодо настання певних обставин; рішення арбітражного органу в зв'язку зі спором.²²⁶ Таким чином, концепція «майна», в сенсі ст. 1 Протоколу не означає виключно володіння речовими об'єктами. Так, окремі права та інтереси, які складають активи, також можуть вважатися «речовими правами». При цьому із такого достатньо широкого розуміння «права власності», є і виключення. Так, Суд висловив думку про те, що ст. 1 Протоколу застосовується лише до існуючого майна тієї чи іншої особи, а не до права набувати власність, будь то в разі відсутності заповіту або через добровільну реалізацію. Право успадковувати власність не є майновим правом до тих пір, поки воно не стає оскарженим²²⁷.

Оцінка обґрунтованості втручання Європейського Суду з прав людини для захисту права на вільне володіння власністю відбувається в межах певного алгоритму, відповідно до якого має бути оцінене: а) чи належить об'єкт правового захисту до майна в розумінні статті 1 Протоколу 1; б) види втручання, виділені в самій конвенційній нормі; в) наявність легітимної мети з огляду на суспільні (загальні) інтереси; г) пропорційність такого втручання та наявність справедливого балансу між вимогами щодо загальних інтересів суспільства і вимогами щодо захисту основних прав особи; д) відповідність такого втручання критерію правової визначеності або законності (це питання має ставитись в першу чергу, бо за відсутності законних підстав для такого втручання воно не може бути таким, що відповідає вимогам статті 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ).

Справа Брумареску до Румунії (*Brumărescu v. Romania*) рішення 28.10.1999 р.²²⁸ дала початок низці рішень, які отримали свою назву за іменем заявника *Brumărescu case-law*. Усі справи, до яких застосовується преце-

²²⁶ Мірошніченко О. А. Право власності в розумінні європейського суду з прав людини (загальна характеристика). Форум права. 2013. № 2. С. 372

²²⁷ Мірошніченко О. А. Право власності в розумінні європейського суду з прав людини (загальна характеристика). Форум права. 2013. № 2. С. 373

²²⁸ European Court of Human Rights. *Case of Brumărescu v. Romania* (28 October 1999) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-94383>. (дата звернення 21.07.2020).

дент у справі Брумареску, об'єднує позбавлення права власності на нерухоме майно на підставі націоналізації або експропріації. Заявника було позбавлено права власності на будинок на підставі акту №92/1950 про націоналізацію. Шукаючи захисту свого порушеного права, заявник звернувся до суду, який у 1993 р. визнав націоналізацію за актом №92/1950 помилкою. Суд постановив, що націоналізація була незаконною і примусовою з боку держави, а отже, держава не може посилаватися на наявний припис щодо набуття права власності. Це рішення набуло законної сили та не оскаржувалося. 01.03.1995 р. Верховний Суд за заявою прокурора скасував рішення від 09.12.1993 р. та відхилив вимоги заявника. Досліджуючи ці обставини, Суд визнав, що Верховний суд (Румунії) не мав наміру виносити рішення про вимогу заявника на право володіння майном. Таким чином, рішення Верховного суду позбавило заявника права власності на будинок, надане йому остаточним судовим рішенням, постановленим на його користь. Суд звернув увагу, що ні Верховний суд, ні Уряд не намагалися виправдати позбавлення власності наявністю суттєвих підстав «в інтересах суспільства». Суд визнав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та у своєму рішенні від 23.01.2001 р. щодо справедливої сатисфакції зобов'язав державу повернути у власність заявнику будинок та виплатити матеріальну і моральну шкоду.

Також цікавою є справа Кривенький проти України (Kryvenku v. Ukraine), заява №43768/07, рішення Суду від 16.02.2017 р.²²⁹ Пан Кривенький звернувся до Європейського суду із заявою про незаконне позбавлення права власності на землю. Дослідивши всі обставини, Суд зазначив, що експропріація майна була здійснена Парламентом у суспільних інтересах та з правомірною метою. Суд зауважив, що необхідною умовою такого позбавлення є дотримання балансу між загальним інтересом та вимогами щодо захисту індивідуальних основоположних прав. Враховуючи зазначене, Суд вказав, що позбавлення майна без компенсації його реальної вартості є порушенням такого балансу та покладає надмірний тягар на заявника. За таких обставин, встановивши, що заявник був дійсним власником землі, Суд вважає наявний факт позбавлення у 2006 р. заявника його землі без будь-якої компенсації або будь-якого іншого типу відповідного відшкодування достатнім для визнання заявника жертвою непропорційного тягаря, пов'язаного з позбавленням землі. Суд одногосно прийняв рішення про порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та призначив відшкодувати матеріальну та моральну шкоду у розмірі 10 тис. євро.

У всіх зазначених рішеннях Суд дійшов таких висновків: Конвенція гарантує права, які є «практичними та дієвими»; у випадку експропріації Держава повинна здійснити дійсну компенсацію вартості майна, якого вона

²²⁹ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кривенький проти України» від 16.02.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d48#Text (дата звернення 21.07.2020).

позбавляє, а така експропріація повинна здійснюватися виключно у суспільних інтересах; дійсні та реальні обмеження, встановлені Державою щодо реалізації права власності, можуть бути de facto визнані порушенням ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

12.2 Зобов'язання держави щодо права на власність

Обов'язок поважати право власності відповідно до статті 1 Протоколу № 1 включає як негативні, так і позитивні зобов'язання. Невід'ємним елементом статті 1 Протоколу № 1 є захист особи від необґрунтованого втручання держави у мирне володіння своїм «майном» (негативні зобов'язання). Проте згідно зі статтею 1 Конвенції Договірною Сторона «гарантує кожному в межах своєї юрисдикції права і свободи, визначені в Конвенції». Виконання цього загального обов'язку може спричинити позитивні зобов'язання, пов'язані із забезпеченням ефективного здійснення прав, гарантованих Конвенцією. У контексті статті 1 Протоколу № 1 ці позитивні зобов'язання можуть вимагати від держави вжити заходів, необхідних для захисту права. Справжня, ефективна реалізація права, захищеного статтею 1 Протоколу № 1, не залежить тільки від обов'язку держави не втручатися, але може вимагати позитивних заходів захисту, особливо якщо існує прямий зв'язок між заходами, які заявник може законно очікувати від влади і його ефективного володіння своїм «майном».

У справі *Öneryıldiz v. Turkey*²³⁰, що стосувалося знищення багатьох будинків і загибелі кількох осіб після вибуху газу метану, який накопичувався у вигляді сміття в незаконному поселенні, Суд встановив, що національні органи не виконали своїх позитивних зобов'язань за статтею 1 Протоколу № 1, оскільки вони не зробили все можливе для захисту власних інтересів заявника у зв'язку з імовірним ризиком, який вони знали або повинні були знати. Зокрема, органи влади не повідомили мешканцям про небезпеку, яка може виникнути у населеному пункті, що було встановлено у звіті експертів ще кілька років тому, але також не вжили жодних практичних заходів для уникнення такого ризику, як, наприклад, своєчасне встановлення системи вилучення газу.

Відповідно, у багатьох справах, урахуовуючи фактичні обставини, Суд не вважає за потрібне класифікувати розгляд справи чітко у межах визначення позитивних або негативних зобов'язань держав-відповідачів; навпаки, Суд встановлюватиме, чи було обґрунтовано поведінку держав-відповідачів – незалежно від того, чи може ця поведінка бути охарактеризована як втручання, або як бездіяльність, або комбінація обох – з урахуванням законності, легітимності мети і «справедливого балансу».

²³⁰ European Court of Human Rights. Case of *Öneryıldiz v. Turkey* (30 November 2004) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-67614b> (дата звернення 21.07.2020).

У справах, за результатами розгляду яких констатовано порушення статті 1 Протоколу № 1, Суд повинен з'ясувати, чи з причини дії або бездіяльності держави, особа, яка має відношення до цього, повинна була нести непропорційний та надмірний тягар. Оцінюючи дотримання цієї вимоги, Суд має дослідити у цілому коло різних інтересів із урахуванням того, що Конвенція покликана захищати права, які є «практичними та ефективними». У цьому контексті слід підкреслити, що невизначеність – законодавча, адміністративна або така, що випливає з практики і застосовується органами влади – є чинником, який необхідно враховувати при оцінці поведінки держави.

Питання про те, чи було досягнуто справедливого балансу, набуває актуальності лише після того, як буде встановлено, що це втручання відповідає суспільному інтересу та вимогам законності і не є безпідставним. Суд, як правило, проводить поглиблений аналіз вимоги пропорційності, на відміну від більш обмеженого перегляду того, чи стосувалося втручання питання суспільного інтересу. Метою тесту пропорційності є встановлення способу та ступеню обмеження заявника у реалізації його права; до яких саме негативних наслідків призвело таке обмеження, накладене на заявника. У подальшому цей вплив може бути збалансовано із урахуванням ступеню важливості суспільних інтересів та рівнем втручання. Численні фактори мають бути враховані під час оцінювання Судом.

Нездатність національних органів дотриматися балансу між приватними інтересами, що є предметом розгляду у справі, та суспільними інтересами, також може бути встановлена Судом як допущене порушення державою-відповідачем. Порушення було встановлено у справі, коли всі заощадження, отримані у результаті працевлаштування, були конфісковані в особи, яка отримала цю роботу за допомогою фальшивого паспорта. Національні суди не змогли перевірити, чи було дотримано справедливого балансу між положеннями наказу про конфіскацію і між правами власності та суспільними інтересами. Отже, невиконання національним судом тесту пропорційності може призвести до порушення статті 1 Протоколу № 1.

Також має бути врахована і тривалість часу, що необхідний для оскарження заходів, які обмежують права заявника, якщо не було обґрунтовано доцільності такого обмеження права заявника на період процедури банкрутства. Хоча в принципі необхідно позбавити банкрута права керувати «майном» для досягнення мети цього провадження, рівень необхідності може бути зменшено протягом певного періоду часу і надмірною тривалістю проведення процедури банкрутства.

Матеріально-правове регулювання відносин власності неможливе без належного забезпечення судовими органами реалізації процесуальних гарантій судового контролю, до якого належить реалізація процесуальних гарантій з метою захисту прав власності. Міжнародним судовим органам

належить основна роль щодо захисту прав власників, у конкретизації міжнародно-правових норм про захист права власності, в розробці стандартів захисту іноземної власності, особливо це виявляється в діяльності Європейського суду з прав людини. Так, у рішеннях цього суду розкрито зміст фундаментальних принципів, закладених в основу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що дало змогу сформувати базові міжнародні стандарти захисту права власності, які можуть бути закладені в основу національних норм.

12.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на власність

1. «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» (Sporrong and Lonnroth v. Sweden), №№ 7151/75 7152/75, 1982 р.²³¹

Розглядаючи заяви про порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, Суд зіштовхувався не лише зі справами, в яких заявників фактично позбавляли майна шляхом експропріації та/або націоналізації, але й зі справами, в яких таке позбавлення було визнано ним *de facto*. Однією з таких справ є справа Спорронг і Льоннрот проти Швеції (Sporrong and Lönngroth v. Sweden), заяви №7151/75, №7152/75, рішення від 23.09.1982 р., рішення від 18.12.1984 р. (справедлива сатисфакція). У цій справі Суд дійшов висновку, що хоча фактичної експропріації не відбулося та заявники не були позбавлені майна, обмеження накладені на їх майно державою, а саме видані державою дозволи на експропріацію щодо маєтку Спорронг строком на 23 роки та щодо майна пані Льоннрот строком на 8 років, а також заборони на будівництво строком на 23 та 12 років відповідно, фактично призвели до того, що право заявників на власність виявлялося відкличним і таким, що за певних умов могло бути скасоване.

На думку Суду, всі наслідки заходів, про які йдеться, випливають з обмеженої можливості власників розпорядитися своїм майном. До цих наслідків призвели обмеження, встановлені стосовно права власності, які зробили це право відкличним і позначилися на вартості цієї нерухомості. Проте, втративши певною мірою свій зміст, таке право не зникло. Наслідки згадуваних заходів не є такими, щоб можна було прирівняти їх до наслідків позбавлення майна. Суд зауважує з цього приводу, що заявники мали змогу й надалі користуватися своїм майном, а також, що хоча продати у Стокгольмі нерухомість, якої стосувалися дозволи на експропріацію та заборони на будівництво, було складніше, незважаючи на це, можливість продажу існувала». Суд визнав порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції та призначив справедливую

²³¹ European Court of Human Rights. Case of Sporrong and Lonnroth v. Sweden (23 September 1982) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57580> (дата звернення 31.07.2020).

компенсацію заявникам у своєму рішенні від 18.12.1984 р.

2. Справа «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey), № 15318/89, рішення Великої палати 1996 р.²³²

Заявниця, п. Тігіна Лоїзиду, – громадянка Кіпру, виросла в Кіренії, на півночі Кіпру, де володіла ділянкою землі. У 1972 році вона одружилася та переїхала з чоловіком до Нікосії. Від 1974 року її не допускали до вищезгаданої власності у зв'язку з присутністю турецьких військ на території Кіпру. 19 березня 1989 року грецько-кіпріотська жіноча група «За повернення жінок додому» організувала марш, проголосивши намір перетнути демаркаційну лінію, встановлену турецькими військами. Від Нікосії демонстранти прибули до селища Лімбія, де група змогла перетнути буферну зону та лінію турецьких військ. Кілька жінок, у тому числі пані Лоїзиду, були заарештовані поліцейськими турецької спільноти. Того ж дня їх було звільнено посадовими особами ООН у Нікосії та переправлено на грецьку частину Кіпру. Зміст рішення Суду Турецький уряд стверджував, що заявниця назавжди втратила право власності до прийняття Туреччиною Декларації від 22 січня 1990 року про визнання юрисдикції Суду згідно зі ст. 46 Конвенції.

У рішенні Суд відхилив попередній протест уряду проти розгляду скарги в Суді в зв'язку з тим, що вона стосується подій, які мали місце до визнання Туреччиною його юрисдикції, а також постановив, що мало місце порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції в частині відмови заявниці в доступі до її власності в північній частині Кіпру та наступної втрати контролю над нею; не було порушення права заявниці на повагу до її житла згідно зі ст. 8 Конвенції.

²³² European Court of Human Rights. Case of Loizidou v. Turkey (18 December 1996). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58007> (дата звернення 31.07.2020).

Завдання до теми 12

12.1 Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте обсяг та складові права на власність.
2. Розкрийте зобов'язання держави щодо власність.
3. Охарактеризуйте прецедентну практику ЄСПЛ щодо права на власність.

12.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ проти України щодо захисту права власності:

1. Антоненко та інші проти України – 20.02.2020
2. Борисов проти України – 04.03.2021
3. Віра Довженко проти України – 15.04.2019
4. Дмитренко та Бездорожній проти України – 02.07.2020
5. Зеленчук і Цицюра проти України - 14.09.2018
6. Ільченко проти України - 09.04.2020
7. Релігійна громада Свідків Єгови Тернівського району міста Кривий Ріг проти України – 03.12.2019
8. Саєвич і Коваль проти України – 26.11.2020
9. ТОВ «Трейд 2008» - 15.04.2021
10. ТОВ «Світ розваг» та інші проти України – 27.09.2019
11. Філозофенко проти України – 09.01.2020
12. Шавук проти України - 14.01.2021

*Рішення можна
знайти за
QR-кодом*

12.3 Виконайте тестові завдання

1. В якому протоколі до Конвенції про основоположні права людини зазначений захист права власності?

- А. перший;
- Б. третій;
- В. додатковий;
- Г. право на захист права власності не закріплено в Конвенції.

2.Справа Спорронга і Льюнрот була передана до Суду Урядом...

- А. Швеції;
- Б. Південної Америки;
- В. Королівства Швеції;
- Г. Аргентини.

3. Рішення у справі «Лоїзиду проти Туреччини» було ухвалено в:

- А. 1997 році;
- Б. 2007 році;
- В. 1996 році;

Г. 1998 році.

4. Чи має право держава відступати від своїх зобов'язань за ст. 1 Протоколу 1 «Захист права власності» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час війни або іншої суспільної небезпеки?

- А. У жодному випадку не може відступати.
- Б. Може лише на умовах і у випадках, що прямо визначені Конвенцією.
- В. Може, якщо це передбачено національним законом.
- Г. Може за відсутності заперечень інших держав-учасниць Конвенції.

5. Хто має право на захист права власності відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

- А. лише фізичні особи;
- Б. лише юридичні особи;
- В. фізичні та юридичні особи;
- Г. усі крім біженців.

6. В інтересах кого людина може бути позбавлена права власності?

- А. держави;
- Б. суспільства;
- В. дітей;
- Г. громадян.

7. Справа Брумареску до Румунії (Brumărescu v. Romania) стосується:

- А. примусове відчуження земельної ділянки та передачу її у власність територіальній громаді;
- Б. примусове виселення з гуртожитку;
- В. позбавлення права власності на нерухоме майно на підставі націоналізації або експропріації.
- Г. правильної відповіді немає.

8. Які цілі не підпадають під поняття суспільного інтересу в розумінні ст.1 Першого протоколу ЄКПЛ?

- А. усунення соціальної несправедливості у житловому секторі;
- Б. націоналізація окремих галузей промисловості;
- В. підтримка монополії;
- Г. прийняття земельних та містобудівних планів.

9. Які цілі не підпадають під поняття суспільного інтересу в розумінні ст.1 Першого протоколу ЄКПЛ?

- А. обмеження доступу до інформації, що становить суспільний інтерес;
- Б. забезпечення права на землю у зв'язку з реалізацією місцевого плану за будови земельної ділянки
- В. запобігання ухиленню від сплати податків;
- Г. заходи щодо запобігання і протидії незаконному обігу наркотиків та їх контрабанді;

10. Які цілі не підпадають під поняття суспільного інтересу в ст.1 Першого протоколу ЄКПЛ?

- А. абсолютний контроль за використанням майна фізичними та юридичними особами;
- Б. заходи щодо обмеження споживання алкоголю;
- В. контроль за дотриманням законодавства, що гарантує законне походження привезених в обіг автомобілів;
- Г. конфіскація незаконно отриманих грошей.

12.4 Розв'яжіть задачі

1. В 1995 р. гуртожиток було передано на баланс компанії С. Згодом проти компанії розпочалась процедура банкрутства. У 2004 р. заявники спільно викупили гуртожиток у кредиторів С. У 2006 р. апеляційний суд визнав за поданням прокуратури, що гуртожиток був державною власністю, яка не могла передаватись на баланс підприємства-банкрута та передав гуртожиток у власність місцевої ради без сплати будь-якої компенсації заявникам. Щодо закінчення терміну позовної давності (з 1995 р.), суд визнав, що він рахується від дати, коли прокуратура довідалась про порушення, тобто з 2005 р.

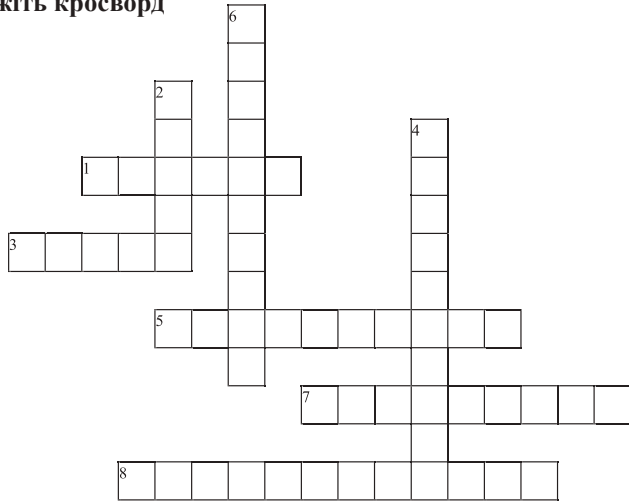
Чи було в цьому випадку порушення Конвенції?

2. Заявник отримав у 1997 р. сертифікат на право на земельну частку (пай) на 3,61 га. із земель, що належали колгоспу Великі Гадомці, Бердичівського району Житомирської області. У 1998 р. Верховна Рада прийняла закон, дозволивши експропріацію землі колгоспу на користь компанії, яка мала видобувати білу глину. При цьому компанія мала сплатити компенсацію за вилучену землю. Однак, компанія протягом тривалого часу не зверталась до відповідних органів для оформлення своєї власності на землю, яка залишалась у користуванні колишніх колгоспників. У 2003 р. заявник звернувся до місцевої ради, яка, на підставі свого попереднього рішення про виділ ділянок у натурі, видала йому сертифікат на право власності на землю. У 2005 р. прокуратура оскаржила рішення місцевої ради про виділення ділянок у натурі, і рада скасувала це рішення. У цивільному процесі, який продовжувався з

2005 по 2007 рік за позовом компанії, національні суди визнали земельний сертифікат недійсним. Компенсації за ділянку заявник не отримав ані від компанії, ані від держави.

Чи було в цьому випадку порушення Конвенції?

12.5 Розв'яжіть кросворд

По горизонталі:

1. Номер Протоколу до Конвенції, в якому закріплюється право на власність.
3. Який термін охоплює нерухоме і рухоме майно та інші майнові інтереси.
5. Для того, щоб ... було «законним», воно повинне бути більш конкретним, ніж звичайна надія і бути заснованим на нормі права або правовому акті, такому як судове рішення, пов'язаному з майновим інтересом
7. Автономне явище, яке жодним чином не пов'язане з національним його розумінням та має тлумачення незалежне від національного, у розумінні Конвенцій та Протоколів до неї.

По-вертикалі:

2. Кожна фізична або юридична особа має право ... володіти своїм майном.
4. Будь-яке втручання в права, захищені статтею 1 Протоколу № 1, повинне відповідати вимозі ...
6. Стаття 1 Протоколу № 1 також не накладає будь-яких обмежень на свободу держав щодо визначення обсягу ... майна та вибору умов, за яких вони погоджуються відновити права власності колишніх власників
8. Принцип який означає право особи на безперешкодне користування своїм майном та закріплює право власника володіти, користуватися і розпоряджатися належним йому майном, на власний розсуд

Тема 13.

ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ

13.1 Обсяг та складові заборони дискримінації.

Принцип рівності – усталена норма міжнародного права. Говорячи простою мовою, він вимагає, «щоб до однакових ситуацій підходили однаково, а до неоднакових ситуацій – по-різному», при цьому відмінності у ставленні повинні мати об'єктивні підстави та бути співрозмірними переслідуюній меті.

Як міжнародні акти у сфері захисту прав людини, так і національне законодавство приділяють серйозну увагу принципу рівності у правах та недискримінації. Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 2), Європейська конвенція про захист прав людини (ст. 14) гарантують індивідам захист від дискримінації. Наприклад, згідно зі ст. 14 Європейської конвенції, користування правами і свободами, передбаченими цією Конвенцією, забезпечується без дискримінації за будь-якою ознакою щодо статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження чи іншої обставини.

Протокол № 12 від 4 листопада 2000 р. до Європейської конвенції про захист прав людини (набув чинності 1 квітня 2005 р.) розширив заборону дискримінації незалежно від того, йдеться про права, що захищаються Конвенцією, чи інші права. Відповідно до ст. 1 Протоколу («Загальна заборона дискримінації»), користування будь-яким правом, визнаним законом, має бути забезпечене без жодної дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження або за іншою ознакою.

Конституція України (наприклад, ст. 21 та 24) також забороняє дискримінацію та нерівне ставлення. Однак таке абстрактне проголошення права на захист від дискримінації не мало б великого значення, якби не мало практичного вираження у створенні тих юридичних механізмів, які забезпечили б його реалізацію.

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (дата підписання — 7 березня 1966 р.) розкриває поняття расової дискримінації. Расова дискримінація — це будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, які ґрунтуються на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного або етнічного походження, метою або наслідком яких є ліквідація або зменшення визнання, використання або здійснення на засадах рівності прав та основних свобод людини у політичній, економічній,

соціальної, культурної або будь-якій іншій сфері суспільного життя.

Стаття 1 Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (прийнята 14 грудня 1960 р.) передбачає, що дискримінація охоплює будь-яку відмінність, виключення, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, яке має на меті або наслідком знищення або порушення рівності відносин у галузі освіти.

Відповідно до Конвенції № 111 про дискримінацію в галузі праці та занять (прийнята 4 червня 1958 р.), дискримінація — це будь-яка відмінність, недопущення або перевага, що проводиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного або соціального походження, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей або ставлення в галузі праці і занять; будь-яка інша відмінність, недопущення або перевага, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей або ставлення у галузі праці і занять, визначене відповідним Членом із консультації з представницькими організаціями підприємців і працівників та з іншими відповідними органами. Аналіз наведених визначень дає змогу зробити висновок, що дискримінація, зокрема дискримінація щодо жінок, є комплексним поняттям, характеристика якого містить такі елементи: зміст дискримінації — будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага; спрямованість дискримінації — ослаблення (ліквідація, знищення, зменшення) правового або фактичного становища певної соціальної групи; результат дискримінації — порушення рівності *de jure* або *de facto*, а також створення загрози такого порушення.

Окремо варто звернути увагу на підставу дискримінації, якою є визначена, невіддільна від особи ознака біологічного або соціального характеру, незалежна від його волі та свідомості. Саме цим дискримінація відрізняється від інших форм обмеження права. Європейська конвенція з прав людини не дає визначення поняття «дискримінація». Стаття 14 Конвенції, як уже наголошувалося, закріплює норму, згідно з якою реалізація прав і свобод, викладених у Конвенції, гарантується без якої-небудь дискримінації за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних та інших поглядів, національного або соціального походження, приналежності до національних меншин, майнового становища, народження або інших ознак. Протокол № 7 до Конвенції, прийнятий 22 листопада 1984 р. у ст. 5, проголошує, що кожен із подружжя має рівні цивільні права та обов'язки у відносинах між собою і зі своїми дітьми, а також щодо одруження, перебування в шлюбі та щодо його розірвання. Ця стаття не перешкоджає державам вживати заходів, необхідних в інтересах дітей.

Бруно Неделек, суддя Верховного Суду Князівства Монако, коментуючи

ст. 14 Європейської конвенції, підкреслює, що ця норма, передусім, закріплює принцип рівності і, на відміну від решти статей Конвенції, що стосуються «прав і свобод», не проголошує прав як таких. На його думку, ця стаття швидше встановлює правило реалізації (здійснення) прав, закріплених у статтях 2-13 Конвенції, яке полягає в принципі недискримінації. Він дійшов висновку, що правило, закріплене у ст. 14, не створює нових прав, а доповнює вже гарантовані права. Додержуючись зазначеного підходу, говорити про право не піддаватися дискримінації некоректно. Це лише умова для реалізації прав і свобод, а її недотримання є однією з форм правопорушення.

Необхідно підкреслити, що ст. 14 Європейської конвенції має чітко визначену сферу дії, оскільки забороняє дискримінацію виключно щодо прав, закріплених у Конвенції, а не дискримінацію як таку. Автори коментаря до Європейської конвенції з прав людини вказують на допоміжний характер статті про недискримінацію. Вони стверджують, що «на ст. 14 не можна посилатися як на взятую окремо, незалежно від інших нормативних положень Конвенції. Посилання на неї завжди має супроводжуватися посиланням на те або інше право, закріплене Конвенцією».

Незважаючи на те, що в основу двох механізмів захисту прав людини (механізму ООН і європейського механізму) покладено різні підходи до розуміння дискримінації, ряд загальних положень, вироблених практикою Європейського суду з прав людини, може сприяти розвитку концепції недискримінації, що склалася в рамках ООН. Узагальнений аналіз правових позицій Європейського суду дає змогу зробити такі висновки: принцип недискримінації не передбачає заборони різного ставлення при здійсненні прав і свобод, проте таке різне ставлення має спрямовуватися виключно на коригування фактичної нерівності; дискримінація полягає в застосуванні без об'єктивних і розумних підстав різного ставлення до осіб, які перебувають в однаковій ситуації; Європейський суд зазначав, що «підставою або мотивом дискримінаційного ставлення є особисті ознаки (ситуації), якими особи або групи осіб відрізняються одна від одної», їх перелік закріплений ст. 14 Євроконвенції; одним з останніх рішень Європейський суд суттєво доповнив перелік своїх правових позицій, одностайно визнавши, що класичне поняття дискримінації «не вичерпує змісту заборони будь-якої дискримінації».

Право на здійснення прав, гарантованих Конвенцією, на недискримінаційній основі також порушується, якщо держави не застосовують без об'єктивного та обґрунтованого пояснення різного ставлення до осіб, які перебувають в істотно різному становищі». У цьому випадку дискримінація полягає в однаковому ставленні до людей, які перебувають у різному становищі, при здійсненні одного і того ж права, визнаного Конвенцією. Наприклад, установлення обідньої перерви однакової тривалості для всіх працівників, у т. ч. для матерів, які годують.

Окрім того, ЄСПЛ при застосуванні ст. 14 використовує поширювальне тлумачення змісту прав за Конвенцією, неодноразовозначаючи у своїх рішеннях, що зміст гарантій ЄКПЛ виходить за межі її буквального тексту: достатньо, щоб справи були загалом пов'язані з відносинами, на які поширюється захисна дія Конвенції. Першою і, напевно, найвідомішою справою, в якій було встановлено порушення ст. 14 та визначено основні принципи її застосування, є «справа про мови в Бельгії». Заявниками у ній була група франкомовних батьків, дітям котрих було відмовлено в доступі до шкіл із викладанням французькою мовою, розташованих у шести комунах передмістя Брюсселя (де основною мовою спілкування була фламандська) виключно з причини місця проживання батьків. У той же час до фламандських шкіл приймалися усі діти без винятку. Окрім цього, лише сертифікати, видані франкомовними школами в зазначених областях, підлягали подальшому підтвердженню в державних комісіях. Серед критеріїв порушення ст. 14 Конвенції («елементів стандарту принципу недискримінації», Суд у цій справі виокремив такі: 1) наявність «конкретних розрізень у поводженні, що стосуються... користування якимось із визнаних прав чи свобод»; 2) «принцип рівного поводження виявляється порушеним, якщо відмінності в підході не мають об'єктивного та розумного обґрунтування. Наявність подібного обґрунтування має оцінюватися відповідно до цілей і результатів заходів, що розглядаються, із урахуванням принципів, котрим надається вирішальне значення в демократичних державах»; 3) «ст. 14 буває порушена і тоді, коли чітко встановлено, що не існувало розумної пропорції між використаними засобами і тією метою, для досягнення якої вони здійснювалися»²³³.

Пізніше у своїх прецедентах Суд встановив, що дискримінація означає різне поводження з людьми у порівняно аналогічних ситуаціях, не обумовлене жодними розумними чи об'єктивними причинами (див. рішення Суду у справах: «Вілліс проти Сполученого Королівства»²³⁴, «Начова та інші проти Болгарії»²³⁵), що «ґрунтується на ознаці, яку можна ідентифікувати» (рішення Суду у справі «Карсон та інші проти Сполученого Королівства»²³⁶, п. 61). При цьому перелік таких ознак, який міститься у ст. 14 Конвенції, «не є вичерпним, що особливо наочно підтверджує прислівник «зокрема» (англійською «any ground such as»).

²³³ Европейский Суд по правам человека. Дело относительно некоторых аспектов законодательства об использовании языков в образовании в Бельгии против Бельгии : Постановление от 23.07.1968 г. Защита личности от дискриминации: хрестоматия : в 3 т. Т. 2. Москва : Нов. юстиция, 2009. С. 202–246.

²³⁴ European Court of Human Rights. Case of *Loizidou v. Turkey* (11 June 2002). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183199> (дата звернення 08.08.2020).

²³⁵ European Court of Human Rights. Case of *Nachova and Others v. Bulgaria* (6 July 2005). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119845> (дата звернення 08.08.2020).

²³⁶ European Court of Human Rights. Case of *Carson and Others v. the United Kingdom* (16 March 2010). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117233> (дата звернення 08.08.2020).

Принципово важливою та якісно новою «віхою» у концептуальному розвитку процесу інтерпретації ЄСПЛ поняття дискримінації стало його рішення у справі «Тлімменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece) від 6 квітня 2000 р.²³⁷, в якому зазначалося: ст. 14 «...порушується, якщо національний уряд здійснює різний підхід до осіб у схожих ситуаціях без об'єктивного та розумного правозастосування. Однак це не єдиний аспект заборони дискримінації ст. 14. Право на захист від дискримінації у здійсненні прав, гарантованих Конвенцією, також порушується при реалізації державою без об'єктивного та розумного правозастосування однакового підходу до осіб за абсолютно різних обставин». У цій справі п. Тлімменосу було відмовлено у призначенні на посаду аудитора внаслідок наявності у нього судимості. При цьому судимість заявника була пов'язана з його релігійними переконаннями як члена організації «свідків Єгови» (відмова носити військову форму під час загальної мобілізації). На думку ЄСПЛ, на відміну від інших обвинувачень у серйозних кримінальних злочинах, відмова носити військову форму з релігійних чи філософських міркувань не свідчить про нечесність або аморальність заявника, що не дозволяло б йому займати посаду аудитора. Відтак Суд вирішив, що однаковий підхід до заявника та інших осіб, засуджених за тяжкі злочини, не мав законної мети і порушив ст. 14 у поєднанні зі ст. 9 Конвенції (право на релігійну свободу). Отже, сучасне розуміння ЄСПЛ поняття дискримінації в динамічній інтерпретації останнього полягає в тому, що дискримінація може мати місце не тільки в тому випадку, коли без об'єктивного чи розумного обґрунтування застосовується різний підхід до осіб, що знаходяться в аналогічних ситуаціях, а й у тому випадку, якщо має місце однакове поводження з особами, що знаходяться в абсолютно різних ситуаціях. На перший погляд видається, що наведене розуміння дискримінації дозволяє пов'язати її не лише з юридичною, а й із фактичною рівністю. Зовні однакове ставлення до заявника та інших осіб, засуджених за тяжкі злочини, є прихованою дискримінацією не з огляду на особливі обставини, в яких заявник перебував на момент розгляду справи в ЄСПЛ чи на характеристику його особи, а через те, що саме засудження заявника в минулому було вочевидь дискримінаційним (у традиційному сенсі різного ставлення до однакових ситуацій, в цьому випадку – до загального права не виконувати обов'язків, котрі суперечать релігійним переконанням людини). Отже, дискримінація особи в минулому призвела до констатації Судом тієї ж таки дискримінації дещо пізніше – при вирішенні питання про призначення на посаду аудитора. Втім і в цьому випадку також може йтися про неявне фактичне розрізнення у ставленні до претендентів на таку посаду – якщо виходити з того, що національні органи влади при прийнятті рішення про відмову у призначенні на

²³⁷ European Court of Human Rights. Case of Thlimmenos v. Greece (6 April 2000). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561> (дата звернення 08.08.2020).

посаду аудитора мали дати морально-правову оцінку кримінальному засудженню заявника в минулому.

На завершення необхідно констатувати, що практика застосування та інтерпретації ЄСПЛ вже згаданого вище Протоколу № 12 до Конвенції ще недостатньо сформована. Проте аналіз навіть тих справ, що вже стали предметом розгляду Судом, дозволяє висловити такі загальнотеоретичні положення. По-перше, вже у «піонерській» справі, яка розглядалася на підставі цього Протоколу («Сейдич і Фінці проти Боснії і Герцеговини») (Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina²³⁸), ЄСПЛ наголосив на незмінному розумінні ним відповідного ключового терміна: «Незважаючи на різницю між... положеннями за широтою меж їх застосування, значення цього терміну («дискримінація») в ст. 1 Протоколу № 12 – як спеціально передбачили розробники її тексту – є таким самим, що й терміну в ст. 14 Конвенції. Отже, Суд не вбачає підстав для відхилення від зазначеного... усталеного тлумачення терміну «дискримінація» при застосуванні його в контексті ст. 1 Протоколу № 12», «поняття дискримінації, забороненої ст. 14, має тлумачитися так само, як і поняття дискримінації, забороненої ст. 1 Протоколу № 12». По-друге, передбачуване порушення заборони дискримінації нормативно базувалося на положеннях Конституції Боснії і Герцеговини. Тому Суд змушений був відзначити: «Той факт, що в цій справі порушується питання про відповідність Конституції держави Конвенції, не є значущим у цьому зв'язку». Отже, рішення ЄСПЛ (у цій справі заявники скаржилися на відсутність у них права балотуватися на виборах до Палати народів і до Президії Боснії і Герцеговини внаслідок їхнього етнічного (циганського і єврейського) походження, адже згідно зі статтями IV і V Загальнодержавної конституції до цих органів могли бути обрані лише ті, хто декларував свою належність до босняків, хорватів чи сербів як «державоутворюючих народів»). По-третє, у цьому рішенні ЄСПЛ наголосив, що «органи влади повинні використовувати всі наявні у них засоби для боротьби з расизмом (а дискримінацію людини за ознакою етнічного походження Суд однозначно вважає формою расової дискримінації), зміцнюючи таким чином уявлення про демократичне суспільство як таке, в якому різноманітність сприймається не як загроза, а як джерело культурного збагачення». Він також постановив, що «різниця в поводженні, яка ґрунтується виключно або вирішальною мірою на етнічному походженні особи, не може виправдовуватися будь-якими об'єктивними підставами в сучасному демократичному суспільстві, побудованому на принципах плюралізму та поваги до різних культур». Ці положення теж дають підстави вести мову про певні «комунітаристські мотиви» у філософсько-правовому обґрунтуванні й

²³⁸ European Court of Human Rights. Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina (22 December 2009). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119736> (дата звернення 08.08.2020).

цього рішення судової інституції Ради Європи²³⁹.

Аналіз позицій Європейського суду дозволяє виокремити стандарт принципу недискримінації, який полягає в тому, що для встановлення порушення цього принципу необхідно довести наявність трьох елементів:

1) державний захід, дія чи бездіяльність, які оскаржуються, підпадають під сферу дії іншого матеріального положення Європейської конвенції (стаття 14), або стосуються будь-якого передбаченого національним законом права (стаття 1 Протоколу № 12 до цієї Конвенції);

2) наявність розрізнення у поводженні порівняно з іншими особами, які знаходяться в аналогічному або подібному становищі («тест на порівнюваність», англ. comparability test). Цей елемент вимагає доведення, що: а) поводження із заявником є суттєво відмінним і менш сприятливим, ніж з іншими; б) підставою для розрізнення є особиста характеристика (якість) або статус заявника, які належать до заборонених підстав дискримінації (стать, вік, раса, мова, релігія та ін.); в) інші, з якими заявник порівнює себе, знаходяться в аналогічній ситуації;

3) таке розрізнення не є виправданим. Стосовно третього елементу стандарту принципу недискримінації Європейський суд вказав, що принцип рівності порушений, якщо відсутнє «розумне та об'єктивне» виправдання розрізнення («тест на виправданість», англ. justification test). Наявність такого виправдання має оцінюватись з огляду на цілі та вплив заходу, що розглядається, зважаючи при цьому на принципи, що панують у демократичних суспільствах, передусім принцип пропорційності («тест на пропорційність», англ. proportionality test).

13.2 Зобов'язання держави щодо заборони дискримінації

Відповідно до Статті 14 користування правами і свободами Конвенції «має бути забезпечене» без дискримінації за будь-якою ознакою. Це означає, що Держава має позитивні зобов'язання за Статтею 14, так само як і негативне зобов'язання утримуватися від дискримінації у своїх діях. Суд зазвичай відповідає на скаргу, пов'язану з дискримінацією, тим, що встановлює наявність позитивного зобов'язання у відповідній матеріальній статті або відхиляє її, не виявивши матеріального позитивного зобов'язання. У разі якщо Суд визначає, що згідно з певним матеріальним становищем існують позитивні зобов'язання, Держава повинна виконувати ці позитивні зобов'язання без якої б то не було дискримінації. У справі *Opuz v. Turkey* (2009 р.)²⁴⁰ Суд

²³⁹ О. Панкевич Заборона дискримінації: деякі загальнотеоретичні й філософсько-правові аспекти інтерпретації (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). Вісник Національної академії правових наук України № 3 (78) 2014. С. 20-31.

²⁴⁰ European Court of Human Rights. *Case of Opuz v. Turkey* (9 June 2009). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945> (дата звернення 08.06.2020).

підкреслив позитивні зобов'язання Держави вживати ефективних заходів у відповідь на насильство проти жінок для недопущення в таких випадках дискримінації.

Стаття 14 містить позитивне зобов'язання забезпечувати особливе поведіння як частини зобов'язання щодо недопущення дискримінації. У справі *Thlimmenos v. Greece* (2000 р.) Суд встановив, що порушення може виникнути тоді, коли Держава «без об'єктивного і достатнього обґрунтування» не поводить по-різному з людьми, які перебувають в значно нерівних умовах».

В рішенні Великої Палати в справі *Nachova and Others v. Bulgaria* (2005) Суд підтвердив, що в тих випадках, коли є підозра в наявності расового підґрунтя вчиненого насильства, Держава має «процесуальне зобов'язання» розслідувати такі расистські мотиви. Це позитивне зобов'язання впливає зі Статті 14 у поєднанні зі Статтями 2 і 3.

Європейський суд, розглядаючи справи, накладає на заявників обов'язок довести наявність відмінного поведіння стосовно осіб чи обставин, що мають аналогічний характер. Держава повинна потім довести, чим виправдана встановлена у такий спосіб диференціація. При цьому важливе значення має вирішення питання, чи можуть порівнюватись певні ситуації. Так, у практиці Європейського суду до ситуацій чи суб'єктів, що не можуть порівнюватися, були віднесені уклад цивільного і військового життя; одружені пари і самотні особи; особи, засуджені за кримінальні злочини, та політв'язні; релігійна освіта й уроки статевого виховання тощо. Ситуаціями чи суб'єктами, що можуть порівнюватися, були визнані франкомовні й голландськомовні школи в районі Брюсселя, громадяни Великої Британії чоловічої та жіночої статі, які бажають отримати дозвіл на в'їзд іншого з подружжя; право спадкування щодо законних і позашлюбних дітей та щодо дітей від адюльтеру; малі і великі власники по відношенню до закону Франції про полювання та ін.

Викладені вище основні підходи до принципів рівності та заборони дискримінації з урахуванням практики Європейського суду дозволяють виокремити такі зобов'язання держави у сфері протидії дискримінації:

1) негативний обов'язок держави «не дискримінувати», тобто не піддавати громадян дискримінації у своїх офіційних актах, державній політиці, правозастосовній та іншій діяльності уповноважених суб'єктів держави;

2) позитивний обов'язок держави забезпечувати дієве користування прав людини і основоположних свобод, передбачених Європейською конвенцією чи національними законами без дискримінації. Європейський суд підкреслює, що не має значення, чи забезпечене те чи інше матеріальне право за Конвенцією позитивними зобов'язаннями держави чи вимагає лише невтручання у його реалізацію (Бельгійська мовна справа). При виконанні будь-яких типів як негативних, так і позитивних зобов'язань за Європейською конвенцією, держава має забезпечити відсутність дискримінації. У разі якщо

зобов'язання держави не визначено достатньо конкретно у відповідних положеннях Європейської конвенції чи національному праві, за нею зберігається досить широка свобода вибору засобів (англ. margin of appreciation) для того, щоб здійснення права стало можливим та ефективним. Однак держава має гарантувати, щоб будь-які юридичні чи практичні заходи, які застосовуються нею у сфері прав людини, не мали дискримінаційного характеру як не de-jure, так і de-facto, тобто відповідали викладеному вище стандарту недискримінації. Це слід враховувати, зокрема, при здійсненні адміністративного судочинства, адже відповідно до п. 7 ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації;

3) позитивний обов'язок держави щодо вжиття заходів з метою захисту громадян від дискримінаційних дій із боку приватних осіб (на робочому місці, у приватних навчальних закладах та ін.). Проблема «горизонтальної дії» принципу недискримінації тривалий час залишалась дискусійною. Так, Європейський суд зазначив, що держави повинні вживати позитивних заходів у випадку грубого посягання приватних осіб на релігійні почуття іншої частини населення (справа «Інститут Отто Премінгера проти Австрії»). Цей обов'язок держави був підтверджений цим судом у справі «Опуз проти Туреччини», в якій йшлося про вбивство жінки її колишнім чоловіком у результаті тривалих погроз та переслідування. У цій справі уперше домашнє насильство було визнане дискримінацією за ознакою статі. На сьогодні такий обов'язок однозначно впливає з пункту 1 статті 1 Протоколу № 12 до Європейської конвенції. Виконуючи обов'язок щодо протидії дискримінації з боку приватних осіб, держава передовсім має ухвалити належне законодавство, в якому передбачити ефективні засоби правового захисту від дискримінації на національному рівні, запровадити систему органів та установ протидії дискримінації, запобігти дискримінації з боку приватних осіб, про випадки якої достеменно відомо представникам держави, зрештою, притягнути винних у дискримінаційних діях до відповідальності та забезпечити компенсацію жертвам дискримінації;

4) позитивний обов'язок держави забезпечити «застосування різного права за різних обставин», про що прямо вказувалось у згаданій справі «Гліменос проти Греції». Такий обов'язок держави вимагає врахування об'єктивних відмінностей, якими характеризуються ті чи інші особи та забезпечення диференційованого правового регулювання, про яке йшлося вище. Однак при визначенні спеціальних правових режимів слід враховувати, що, по-перше, встановлені розрізнення мають відповідати стандарту недискримінації, тобто мати «розумне та об'єктивне» виправдання, а також відповідати прин-

ципу пропорційності, урахувати справедливий баланс між загальними інтересами громади та інтересами особи (групи осіб). По-друге, Європейська конвенція, хоча й не виключає соціально-економічну природу особистих та політичних прав, які перебувають під її захистом (справа «Ейрі проти Ірландії»), тим не менше не накладає конкретні обов'язки щодо запровадження певних пілг, виплат, соціальної допомоги різним уразливим групам суспільства, залишаючи їх види та розмір на розсуд держави.

У той же час у Преамбулі до Протоколу № 12 до Європейської конвенції прямо зазначається, що «принцип недискримінації не стоїть на заваді Державам – учасникам уживати заходів для сприяння повній та реальній рівності, якщо ці заходи є об'єктивно й обґрунтовано виправданими». У зв'язку з цим виникає питання щодо наявності у держави конвенційного обов'язку не тільки враховувати об'єктивні розрізнення та забезпечувати диференціацію правового регулювання, а й проводити політику позитивної дискримінації. Уперше розглядаючи це питання за скаргами осіб ромської національності, Європейський суд відмовився визнати відповідний обов'язок держави (справа «Баклі проти Сполученого Королівства»). Проте згодом у справі «Чепмен проти Сполученого Королівства» Європейський суд констатував, що уразливість циганів, зважаючи на те, що вони становлять меншину, вимагає особливої уваги до їхніх потреб та їхнього власного укладу, як у рамках нормативної бази з питань упорядкування території, так і при прийнятті рішень у конкретних випадках. У цій сфері стаття 8 Європейської конвенції накладає на держави позитивний обов'язок дати циганам змогу жити за їхнім укладом. Така позиція Європейського суду відкриває реальну перспективу для визнання позитивного обов'язку держави застосовувати позитивні дії для досягнення субстантивної рівності.

Однак, як справедливо зазначає Б. Неделек, цей підхід поклав би кінець класичній концепції рівності всіх перед законом і означав би народження права на відмінність – з окремими правовими режимами через належність до тієї чи іншої групи населення. Це імпліцитно передбачало б, що держави спочатку повинні визначити цільові групи, виробити критерії уразливості, що обґрунтовували б те чи інше втручання, визначити правовий режим, що був би найбільш адаптований для відповідного типу населення, а також з'ясувати, чи потребує якась група сприятливішого режиму і якою має бути ця група, встановлюючи щось на зразок ієрархічної таблиці уразливості. Врешті відбувся б розподіл населення на категорії, а це повністю суперечить ідеї здійснення прав людини без дискримінації.

Таким чином, позитивні дії мають залишатись припустимими у парадигмі субстантивної рівності тимчасовими винятковими заходами, які застосовуються державою чи під її контролем для досягнення конкретної мети у конкретній сфері суспільних відносин. Однак їх запровадження не може

вважатися позитивним обов'язком держави, невиконання якого передбачає можливість судового оскарження. Адже покладання на державу позитивних обов'язків щодо політики позитивної дискримінації може виявитися на практиці непродуктивним та призвести до зворотного ефекту, а саме, поглиблення традиційних ролей та стереотипів замість утвердження суспільства рівних можливостей. Такий висновок необхідно враховувати при реалізації законодавства України, яке активно оперує конструкцією позитивних дій та передбачає широку припустиму сферу її застосування.

13.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо заборони дискримінації

1. Справа «Пічкур проти України», № 10441/06, 2013 р.²⁴¹

З 1996 року заявник почав отримувати пенсію в Україні, з 1999 року він доручив своїй матері отримувати його пенсію, а в 2000 році емігрував до Німеччини. З 1 вересня 2005 року рішенням управління Пенсійного фонду України у Ленінському районі м. Запоріжжя (далі – УПФУ) виплата заявнику пенсії була припинена відповідно до ст. ст. 47 та 49 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» з огляду на те, що він постійно проживав за кордоном. 6 квітня 2006 року рішенням Ленінського районного суду м. Запоріжжя (далі – суд I інстанції) було задоволено позов УПФУ до заявника та зобов'язано останнього відшкодувати 10 872,40 грн. незаконно отриманих пенсійних виплат. Це рішення набрало законної сили, але не було виконано.

7 жовтня 2009 року Конституційний Суд України (далі – КСУ) визнав неконституційними положення законодавства, на підставі яких заявнику було припинено виплату пенсії. 12 жовтня 2009 року заявник звернувся до УПФУ з заявою про поновлення виплати його пенсії. Листом від 10 лютого 2010 року УПФУ, посилаючись на лист Пенсійного фонду України від 28 грудня 2009 року щодо порядку застосування зазначеного рішення КСУ, повідомило заявника, що рішення КСУ не має зворотної дії, а тому немає законних підстав для відновлення виплати йому пенсії. До Європейського суду заявник скаржився за ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у поєднанні зі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції на те, що його було позбавлено права на отримання пенсії за віком на підставі його місця проживання.

Європейський суд визнав неприйнятною частину заяви, яка стосувалась періоду з 7 жовтня 2009 року, оскільки після винесення рішення КСУ заявник знову набув право на отримання пенсії згідно національного законодав-

²⁴¹ European Court of Human Rights. Case of Pichkur v. Ukraine (7 November 2013). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201654> (дата звернення 08.08.2020).

ства, а отже, втратив статус жертви. Європейський суд встановив порушення ст. 14 Конвенції у поєднанні з ст. 1 Першого протоколу до Конвенції в частині заяви, яка стосується періоду з 29 серпня 2000 року до 7 жовтня 2009 року з огляду на те, що право заявника на отримання пенсії було поставлено в залежність від місця його проживання, внаслідок чого склалась ситуація, коли заявник, пропрацювавши багато років в Україні та роблячи обов'язкові внески у пенсійний фонд, був позбавлений права на пенсію; також державою не було надано пояснень щодо існування різниці у ставленні державних органів до пенсіонерів, які проживають на території України, та які виїхали за кордон.

У своїх висновках Європейський суд звернув також увагу на те, що збільшення мобільності населення, зростання міжнародного співробітництва та інтеграції, а також розвиток банківського обслуговування та інформаційних технологій більше не виправдовують здебільшого технічних обмежень щодо осіб, які отримують соціальні виплати, проживаючи за кордоном, що могли вважатися розумними на початку 1950-их років, коли розроблялася Конвенція Міжнародної організації праці 1952 року.

2. Справа «D. Н. Та інші проти Чеської Республіки» (D. Н. and Others v. Czech Republic), № 57325/00, рішення Великої палати 2007 р.²⁴²

У справі заявники, вісімнадцять громадян Чеської Республіки циганського походження, скаржилися, крім іншого, на те, що в результаті їх розміщення в «спеціальні школи» вони стали жертвами дискримінації за ознакою раси або національного походження в порушення принципів статті 14 Конвенції у взаємозв'язку зі статтею 2 протоколу N 1 (право на освіту) до Конвенції, так як зазнали менш сприятливого ставлення, ніж інші діти в аналогічному становищі, без будь-яких об'єктивних і розумних обґрунтувань.

Європейський Суд, визнавши скаргу в цій частині прийнятною для розгляду по суті, виніс постанову, в якій визнав, що у справі не було допущено порушення вимог статті 14 Конвенції у взаємозв'язку зі статтею 2 Протоколу N 1 до Конвенції.

Однак Велика палата, прийнявши справу до провадження за клопотанням заявників і розглянувши подання кількох профільних міжнародних правозахисних організацій, 13 голосами «за» і 4 голосами «проти» не погодилася з цією постановою, встановивши порушення владою Чеської Республіки зазначених норм Конвенції. Велика Палата зазначила, що, хоча влада Чеської Республіки, як і деяких інших держав, стикаються з серйозними об'єктивними труднощами при забезпеченні дітей циганського походження рівними

²⁴² European Court of Human Rights. Case of D. Н. and Others v. Czech Republic (13 November 2007). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160352> (дата звернення 08.08.2020).

можливостями для отримання освіти та інтеграції їх в суспільство, розміщення дітей певного етнічного походження в спеціальні школи, що забезпечують більш низький рівень освіти в порівнянні зі звичайними школами, являє собою дискримінацію. Велика Палата постановила (тринадцятьма голосами «за» і чотирма голосами «проти»), що держава-відповідач має виплатити кожному з вісімнадцяти заявників по 4 тисячі євро як компенсацію за заподіяну їм моральну шкоду, а також виплатити всім заявникам спільно 10 тисяч євро у ролі відшкодування понесених ними судових витрат.

Завдання до теми 13

13.1 Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте обсяг та складові заборони дискримінації.
2. Розкрийте зобов'язання держави щодо заборони дискримінації.
3. Охарактеризуйте прецедентну практику ЄСПЛ щодо заборони дискримінації.

13.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ щодо порушення заборони дискримінації

1. Беляєв та інші проти України – 06.06.2019
2. Бурля та інші проти України – 06.02.2019
3. Загубня та Табачкова проти України
4. Пічкур проти України – 07.02.2014
5. Федорченко та Лозенко проти України – 20.12.2012
6. Корнілова проти України – 12.11.2020

*Рішення можна
знайти за QR-кодом*

13.3 Виконайте тестові завдання

1. Чи є порушенням прав людини відмова державних органів у наданні дозволу на усиновлення дитини жінкою, яка перебувала у сталих одностатевих відносинах?

- А. порушення відсутнє за будь-яких умов;
- Б. це буде порушення, якщо в національному законі відповідна можливість передбачена;
- В. це дискримінація у зв'язку з правом на шлюб і створення сім'ї;
- Г. у цьому випадку Конвенція не може бути застосована.

2. Чи буде вважатися дискримінацією вимога більш довгого строку альтернативної, ніж військової служби відповідно до ст. 14 «Заборона дискримінації» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. за жодних умов не буде вважатись;
- Б. не буде за умови більш високої оплати;
- В. це становить дискримінацію;
- Г. це буде порушення права на свободу та особисту недоторканість

3. Щодо здійснення яких прав Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї забороняють дискримінацію?

- А. виключно щодо прав, що названі у самій Конвенції;
- Б. щодо права на справедливий суд;

В. щодо прав, що названі у самій Конвенції, а також будь-яких передбачених законом прав;

Г. Конвенція та Протоколи до неї не містять заборону дискримінації за будь-якими ознаками

4. Що свідчить про різницю між несприятливим ставленням до індивіда, при якій буде дискримінація відповідно до Європейської конвенції з прав людини, від невід'ємної професійної вимоги, при якій такої дискримінації не буде?

А. об'єктивно обґрунтована мета;

Б. суб'єктивно обґрунтована мета;

В. виключно законодавчо закріплена мета;

Г. ЄСПЛ не визначає такої мети.

5. В Арабській хартії прав людини допускаються дискримінаційні аспекти з приводу:

А. раси;

Б. політичних переконань;

В. віросповідання;

Г. кольору шкіри.

6. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод чи вважається дискримінацією обмеження державою політичної діяльності іноземців?

А. вважається в разі законного перебування іноземця на території держави;

Б. не вважається в разі незаконного перебування іноземця на території держави;

В. не вважається, оскільки Конвенцією прямо передбачено таку можливість;

Г. вважається оскільки іноземці мають користуватись тими ж правами, що і громадяни.

7. Чи має право держава, згідно Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, заборонити носити релігійне вбрання вчителям державних загальноосвітніх навчальних закладів?

А. не має права, оскільки цим порушується принцип недискримінації;

Б. має право, оскільки цим порушується принцип рівності та недискримінації;

В. не має права, оскільки це відноситься до повноважень профспілки вчителів;

Г. не має права, оскільки одяг і його стиль не захищаються Конвенцією.

8. За якими ознаками національним законодавством дискримінація не забороняється ?

- А. етнічна належність, громадянство, вік ;
- Б. сексуальна орієнтація, громадянство, стать;
- В. колір очей, рівень освіти, інтелектуальні здібності;
- Г. місце проживання, мова, релігійні переконання.

9. У вагоні потяга сталася крадіжка. На найближчій станції працівники поліції, не провівши при цьому опитування свідків, вивели з вагону ромську сім'ю, яка їхала в потязі, для проведення особистого огляду та огляду речей. Викрадені речі не були виявлені. Наведене є прикладом ...

- А. прямої дискримінації;
- Б. непрямой дискримінації;
- В. утиску;
- Г. віктимізації.

10. Повноваження щодо здійснення контролю за дотриманням принципу недискримінації в усіх сферах суспільних відносин законодавством покладені на ...

- А. органи внутрішніх справ;
- Б. Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;
- В. Кабінет Міністрів України;
- Г. обласні державні адміністрації.

13.4 Розв'яжіть задачі

1. У великій компанії після того, як стало відомо про гомосексуальну орієнтацію одного з працівників, він став жертвою дискримінації. Директор компанії неодноразово викликав його до себе і погрожував знайти підстави для його звільнення, оскільки «такі» працівники йому не потрібні. Також і колеги розпочали свою кампанію цькування цього працівника – у хід пішло все, починаючи від банального ігнорування, пліток про нього та прямих об'яз до саботування роботи, яку він виконував. Не витримавши такого тиску, працівник вирішив звільнитися за власним бажанням.

Чи була в цьому випадку дискримінація? Відповідь обґрунтуйте.

2. У місті Н., де мешкає багато мігрантів – вихідців з країн Африки та Азії, серед поліцейських, які несуть патрульно-постову службу, поширеною є практика затримання представників спільнот мігрантів для перевірки документів, особистого огляду та огляду речей. Такі інциденти трапляються

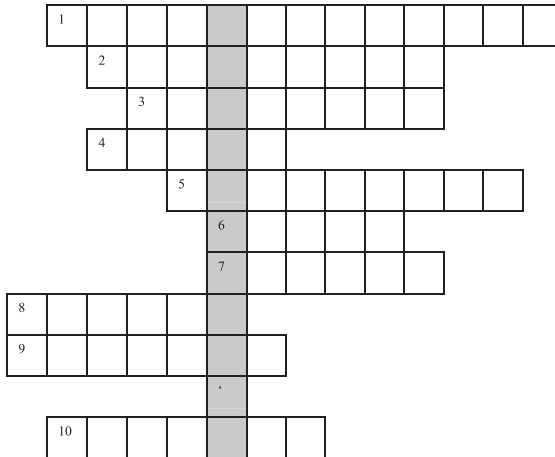
значно частіше, ніж відповідні затримання та перевірки етнічних українців, а також у більшості випадків у поліцейських немає жодних орієнтувань, які б свідчили про те, що певне правопорушення могло бути скоєне представником африканської або азійської спільноти.

Чи є це порушенням ст. 14 Конвенції? Відповідь обґрунтуйте.

3. На території селища Ч., в якому проживає значна ромська громада, є дві школи – одна в центрі села, а інша, стара, – на околиці. Традиційно склалися, що школи були сегреговані. У школі на околиці, яка не могла похвалитися, ані рівнем підготовки вчителів, ані забезпеченістю навчально-методичними матеріалами, навчалися винятково ромські діти; у школі в центрі села – винятково українці. Будь-які спроби ромських батьків, які прагнули кращої освіти для своїх дітей, перевести їх до школи в центрі, наштовхувалися на спротив батьків – українців. Останні влаштовували акції протесту, чинили тиск на адміністрацію школи, погрожували забрати своїх дітей і перевести їх до інших шкіл, скаржилися до державних органів, тощо.

Чи є в цьому випадку порушенням ст. 14 Конвенції? Якщо так, то запропонуйте варіанти вирішення ситуації, що склалась.

13.5 Розв'яжіть кросворд

По-горизонталі

1. Будь-яка відмінність, недопущення або перевага, що проводиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного або соціального походження, що призводить до знищення або порушення рівності можливостей або ставлення в галузі праці і занять – це...
2. Дискримінація, яка полягає в обмеженні людей в правах за ознакою їхньої релігійної приналежності.
3. Фактична наявність у людей однакових (рівних) соціальних можливостей для задоволення потреб, реалізації інтересів – це...
4. Порушення цивільних або економічних прав особистості або етнічної групи через незнання або погане знання мови чисельно або соціально домінуючого на певній території етносу, обмеження мовних прав, а також несправедливість або упередженість стосовно людини або етнічної групи за мовною ознакою, це вид дискримінації?
5. Свідоме обмеження свободи політичної діяльності учасників політичного процесу; часткове чи повне, тимчасове чи постійне позбавлення тих чи інших учасників політичного життя їхніх конституційних та інших прав і свобод, це вид дискримінації?
6. Дискримінація проявляється в ситуації, коли з людиною поводяться гірше, ніж з іншою людиною, через певні її ознаки, відкрито й без застережень.
7. Повне обмеження або ущемлення людей через расові відмінності і відмінності в кольорі шкіри, це вид дискримінації?
8. Дискримінація, яка проявляється у відмові співпраці з людьми, які не підходять за віком.
9. Упередження чи дискримінація людей через їхню стать або гендер.
10. Дискримінація – коли при однаковій ситуації чи правилах для всіх, людина чи група осіб опиняється в гіршому становищі, ніж інші, через свої ознаки.

Тема 14.

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД ТА НА ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЮРИДИЧНОГО ЗАХИСТУ

14.1 Обсяг та складові права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантує право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, при визначенні цивільних прав і обов'язків особи чи при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, що висувається особі. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя. Ключовими принципами статті 6 Конвенції є верховенство права та належне здійснення правосуддя. Ці принципи також є основоположними елементами права на справедливий суд.

Виходячи з конструкції ч.1 ст.6 Конвенції, можна зробити висновок, що у ній закріплено такі елементи права на судовий захист: 1) право на розгляд справи; 2) справедливість судового розгляду; 3) публічність розгляду справи та проголошення рішення; 4) розумний термін розгляду справи; 5) розгляд справи судом, встановленим законом; 6) незалежність і безсторонність суду.

Право на розгляд справи означає право особи звернутися до суду та право на те, що його справа буде розглянута та вирішена судом. При цьому, особі має бути забезпечена можливість реалізувати вказані права без будь-яких перепон чи ускладнень. Здатність особи безперешкодно отримати судовий захист є змістом поняття доступу до правосуддя. Перешкоди у доступі до правосуддя можуть виникати як через особливості внутрішнього процесуального законодавства, так і через передбачені матеріальним правом обмеження. Для ЄСПЛ природа перешкод у реалізації права на доступ до суду не має принципового значення. Якщо порушується право особи, що підпадає під захист Конвенції, ЄСПЛ визнає порушенням права на доступ до правосуддя обов'язок особи до моменту звернення до суду з позовом вичерпати передбачені законодавством способи досудового врегулювання спору або внутрішньосудову систему подання скарг.

Враховуючи той факт, що право на справедливий суд займає основне місце у системі глобальних цінностей демократичного суспільства, Євро-

пейський суд у своїй практиці пропонує досить широке його тлумачення.

Так, у справі *Delcourt v. Belgium*²⁴³ Суд зазначив, що «у демократичному суспільстві у світлі розуміння Конвенції, право на справедливий суд посідає настільки значне місце, що обмежувальне тлумачення статті 6 не відповідало б меті та призначенню цього положення».

У справі *Bellet v. France*²⁴⁴ Суд зазначив, що «стаття 6 § 1 Конвенції містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду. Рівень доступу, наданий національним законодавством, має бути достатнім для забезпечення права особи на суд з огляду на принцип верховенства права в демократичному суспільстві. Для того, щоб доступ був ефективним, особа повинна мати чітку практичну можливість оскаржити дії, які становлять втручання у її права».

Як свідчить позиція Суду у багатьох справах, основною складовою права на справедливий суд є право доступу, в тому розумінні, що особі має бути забезпечена можливість звернутись до суду для вирішення певного питання, і що з боку держави не повинні чинитись правові чи практичні перешкоди для здійснення цього права. У своїй практиці Європейський суд неодноразово наголошував, що право на доступ до суду, закріплене у ст.6 § 1 Конвенції, не є абсолютним: воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки вимагає за своєю природою державного регулювання. Держави-учасниці користуються у цьому питанні певною свободою розсуду. Однак Суд повинен прийняти в останній інстанції рішення щодо дотримання вимог Конвенції; він повинен переконатись у тому, що право доступу до суду не обмежується таким чином чи такою мірою, що сама суть права буде зведена нанівець. Крім того, подібне обмеження не буде відповідати ст. 6 § 1, якщо воно не переслідує легітимної мети та не існує розумної пропорційності між використаними засобами та поставленою метою (див. *Prince Hans-Adam II of Liechtenstein v. Germany*²⁴⁵).

Практика Європейського суду щодо України стосовно гарантій, закріплених статтею 6 § 1, знайшла своє відображення у справах, які стосуються права доступу до суду та справедливого судового розгляду. Так, у справі «Трегубенко проти України»²⁴⁶ заявник скаржився, що остаточне і обов'язкове судове рішення, винесене на його користь, було скасовано в порядку

²⁴³ European Court of Human Rights. Case of *Delcourt v. Belgium* (17 January 1970). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467> (дата звернення 16.08.2020).

²⁴⁴ European Court of Human Rights. Case of *Bellet v. France* (4 December 1995). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952> (дата звернення 16.08.2020).

²⁴⁵ European Court of Human Rights. Case of *Prince Hans-Adams II of Liechtenstein v. Germany* (12 July 2001). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125930> (дата звернення 16.08.2020).

²⁴⁶ European Court of Human Rights. Case of *Tregubenko v. Ukraine* (2 November 2004). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125201> (дата звернення 16.08.2020).

нагляду, а також що судові провадження в його справі було несправедливим. Крім того, заявник скаржився, що йому було відмовлено у доступі до суду для визначення його цивільних прав. Необхідно зазначити, що на час розгляду цієї справи глава 42 Цивільного процесуального кодексу України передбачала можливість перегляду остаточних і обов'язкових рішень суду в порядку нагляду. Розглянувши обставини цієї справи, Суд зауважив, що, дозволяючи внесення протесту згідно з цим правилом, Верховний Суд України зрівнанив увесь судовий розгляд, що завершився прийняттям остаточного та обов'язкового рішення, і тому порушив принцип *res judicata* щодо рішення, яке, крім того, вже було частково виконано.

У своїй практиці Суд дотримується тієї думки, що це питання має розглядатися з урахуванням принципу юридичної визначеності, а не просто як втручання з боку виконавчої влади. Тому у вказаній справі Суд дійшов висновку, що, застосовувавши процедуру нагляду з метою скасування судового рішення, винесеного на користь заявника, Пленум Верховного Суду України порушив принцип юридичної визначеності та право заявника на доступ до суду, гарантоване статтею 6 § 1 Конвенції.

Аналогічного висновку щодо скасування остаточного судового рішення, Суд дійшов у справах «Науменко проти України»²⁴⁷, «Полтораченко проти України»²⁴⁸ та «Тімотієвич проти України»²⁴⁹. Суд визнав, що у згаданих справах, в яких мали місце скасування рішень, які набули статусу остаточних та мали обов'язковий характер, було порушено статтю 6 § 1 Конвенції.

Як свідчить практика звернень громадян зі скаргами до Європейського суду, поняття «справедливий суд» може тлумачитись досить неоднозначно. Як правило особи, які не досягли у судовому провадженні бажаного результату, не завжди можуть уточнити, у чому конкретно полягала неповага з боку національних судів до їхнього права на справедливий суд. У багатьох випадках скарга на несправедливий судовий розгляд полягає у запереченні результату судового розгляду справи та тверджень щодо помилок стосовно фактів та права. У зв'язку з цим варто нагадати позицію Суду, який зазначив, що згідно зі ст. 19 Конвенції, його функції полягають у забезпеченні Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Зокрема, питання помилок щодо фактів та права, які начебто були припущені національним судом, не належить до компетенції Суду доти, доки такі помилки не порушують прав та свобод, що захищаються Конвенцією

²⁴⁷ European Court of Human Rights. Case of Svetlana Naumenko v. Ukraine (9 November 2004). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-67357> (дата звернення 30.08.2020).

²⁴⁸ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Полтораченко проти України» від 18.01.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_252#Text (дата звернення 30.08.2020).

²⁴⁹ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Тімотієвич проти України» від 8.11.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_439#Text (дата звернення 30.08.2020).

(García Ruiz v. Spain²⁵⁰). Більше того, тоді як ст. 6 Конвенції гарантує право на справедливий суд, вона не встановлює ніяких правил стосовно допустимості доказів чи способу їхньої оцінки. Це питання регулюється, головним чином, національними законодавством та судами. Суд нагадує, що хоча п. 1 ст. 6 Конвенції зобов'язує суди аргументувати прийняті ними рішення, це не можна розуміти як вимогу надавати вичерпну відповідь на кожне питання, підняте стороною під час судового розгляду справи.

Наступною гарантією, що закріплена п. 1 статті 6 Конвенції є незалежність та безсторонність судової влади. Необхідно зазначити, що Європейським судом у багатьох справах було визначено принципи, за якими суд можна визначити як безсторонній. Зокрема, у справі «Pullar v. United Kingdom»²⁵¹ Суд вказав, що судова практика передбачає два критерії для встановлення безсторонності суду в сенсі п. 1 ст. 6 Конвенції. По-перше, потрібно встановити, що суд був суб'єктивно безсторонній, тобто жоден із його членів відкрито не проявляв упередженість та особисту зацікавленість. Особиста безсторонність презюмується доти, доки не буде доведено інше. По-друге, суд повинен бути об'єктивно безсторонній, тобто передбачається існування достатніх гарантій, щоб виключити будь-які сумніви щодо цього.

Що стосується практики Суду у питаннях незалежності судової влади України, то вони були розглянуті Судом у справі «Совтрансавто-Холдинг проти України»²⁵². Рішення у цій справі створило прецедент, який має значний вплив на подальшу практику як українського судочинства, так і самого Європейського суду. У цій справі заявник наполягав на тому, що незаконне збільшення частки капіталу в акціонерному товаристві мало наслідком втрату заявником контролю за діяльністю підприємства та його майном. Заявник наголошував на тому, що його справа не була розглянута справедливо та протягом розумного терміну незалежним і безстороннім судом. Він також скаржився на відсутність відкритого слухання при розгляді його справи. У своєму рішенні Європейський суд проаналізував діяльність господарських судів України, у тому числі і Вищого господарського суду України, під час розгляду справи, у якій стороною виступало російське підприємство «Совтрансавто – Холдінг», і констатував, що суди допустили порушення права юридичної особи на справедливий судовий розгляд справи, який мав також вплив на право власності заявника. Так, Суд вкотре звернув увагу на процедуру внесення протесту як на таку, що не відповідає принципу юри-

²⁵⁰ European Court of Human Rights. Case of García Ruiz v. Spain (21 January 1999). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58907> (дата звернення 30.08.2020).

²⁵¹ European Court of Human Rights. Case of Pullar v. United Kingdom (10 July 1999). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57995> (дата звернення 30.08.2020).

²⁵² Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Совтрансавто-Холдинг» від 25.07.2002 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text (дата звернення 30.08.2020).

дичної визначеності. Також Суд висловив свою стурбованість щодо різних та часто суперечливих підходів до застосування та тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами. Врешті-решт, Суд звернув увагу на численні випадки втручання українських органів державної влади найвищого рівня в судове провадження в цій справі.

Суд дійшов висновку, що втручання, з огляду на його зміст та спосіб здійснення, було таким, що суперечило поняттю «безсторонній і незалежний суд» у статті 6 § 1 Конвенції. Статтею 6 Конвенції також гарантується право на розгляд справи судом у «розумні строки». Варто зазначити, що у своїй практиці Суд підходив до цієї проблеми дуже індивідуально. Разом із тим, були встановлені певні критерії, за якими потрібно оцінювати тривалість провадження. Це – складність справи; поведінка заявника; дії відповідних органів. Ці питання аналізувались судом у справі «Странніков проти України»²⁵³, де Суд дійшов висновку, що тривалість оскаржуваного процесу була надмірною та не відповідала вимозі «розумності строку». У вказаній справі заявник звернувся до суду з позовом про визнання його засновником підприємства-відповідача та відшкодування моральної шкоди. Судовий процес у справі було розпочато у травні 1995 року. Після розгляду усіх документів, які були йому надані, Суд дійшов висновку, що у справі загальна тривалість оскаржуваного процесу є надмірною та не відповідає вимозі «розумності строку». Суд наголосив, що оскаржуваний процес закінчився 26 січня 2004 року, коли заявнику була виплачена заборгованість. Таким чином, провадження тривало близько 8 років та 8 місяців для 4 інстанцій (включаючи інстанції виконання), тобто близько 6 років та 4 місяців після визнання Україною права особи на подання індивідуальної заяви до Суду.

Справа «Науменко проти України» також розглядалась Судом на предмет «розумності строку» судового розгляду скарг заявниці, що стосувались отримання нею соціальних пільг та пенсії як ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС. Суд, оцінюючи тривалість провадження у справі заявниці щодо встановлення своєю практикою критеріїв, дійшов висновку, що поведінка заявниці протягом розгляду справи була належною. Також Суд зазначив, що провадження щодо отримання компенсації було наслідком зменшення розміру пенсії заявниці та позбавлення її пільг, наданих їй як ліквідатору наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. У зв'язку з цими обставинами та враховуючи складне фінансове становище заявниці та стан її здоров'я, розгляд справи мав для неї безсумнівно важливе значення. Суд наголосив на тому, що для заявниці було життєвою необхідністю вимагати скорішого вирішення її скарг. Ураховуючи тривалість провадження після 11 вересня 1997 року (5 років, 8 місяців і 1 день), Суд дійшов висновку, що при вирішенні справи заявниці

²⁵³ Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Странніков проти України» від 03.05.2005 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_389#Text (дата звернення 23.08.2020).

мала місце необґрунтована затримка і у цій справі мало місце порушення статті 6 § 1 Конвенції з тієї причини, що «цивільні права» заявниці були визначені з порушенням «розумного строку».

Іншого висновку щодо тривалості провадження Суд дійшов у справі «Полтораченко проти України», де заявник скаржився на не виправдано довгу тривалість провадження та несправедливість цього провадження через скасування за протестом голови Верховного суду АРК в порядку нагляду остаточного та обов'язкового рішення, винесеного на його користь. Оцінюючи тривалість провадження у справі заявника в щодо встановлених своєю практикою критеріїв, Суд зазначив, що предмет судового розгляду не був особливо складним, але передбачав деякі складнощі щодо встановлення суми компенсації, яка підлягала виплаті заявнику. Проте Суд зазначив, що не дивлячись на відкладення справи та скасування в кінцевому порядку остаточного рішення, винесеного на користь заявника, провадження у цілому з безперервним судовим розглядом не перевищило три роки та два місяці. Тому Суд дійшов висновку, що тривалість сама собою не перевищувала таку, яка може вважатися «розумною».

Наступним елементом розглядуваного права є справедливість судового розгляду, яка в розумінні ст. 6 Конвенції стосується судового розгляду в цілому і багато в чому залежить від того, чи були надані заявникам достатні можливості для викладення своєї позиції по справі і спростуванню доказів, які вони вважають хибними, а не від того, наскільки правильними чи неправильними були рішення національних судів (*Karalevičius v. Lithuania*, app. no. 53254/99). Як доцільно зазначає О. Ткачук, Суд виробив дуальний підхід до розуміння справедливості в контексті п. 1 ст. 6 Конвенції. Так, у широкому значенні це поняття включає всі елементи, передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції, у вузькому – воно поширюється лише на вимогу «справедливості», яка в тексті ст. 6 Конвенції використовується разом із процесуальними вимогами публічності й розумності строку судового розгляду. Зокрема, вузьке розуміння справедливості включає в себе, окрім названих, такі вимоги до судового процесу, як змагальність, рівність сторін, особиста присутність тощо.

Безсторонність суду як елемент права на справедливий суд передбачає перевірку незалежності суду від впливу сторін у конкретній справі (*Piersack v. Belgium*, app. no. 8692/79). Суд розрізняє два види перевірки на безсторонність: суб'єктивну (з'ясування особистих переконань конкретного судді у певній справі) та об'єктивну (з'ясування на предмет того, чи були судді надані достатні гарантії, щоб виключити будь-які обґрунтовані сумніви), кожен з яких вимагає проходження відповідного тесту. Таким чином, завданням держав-учасниць Конвенції є забезпечення умов, за яких не будуть існувати обґрунтовані сумніви щодо безсторонності суду. Усі розглянуті елементи є невід'ємними складовими права на справедливий суд в розумінні ч. 1 ст. 6

Конвенції та слугують гарантіями, що закладаються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та практикою Європейського суду з прав людини як найефективнішою на цей час регіональною міжнародною системою захисту прав людини.

14.2 Зобов'язання держави щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту

Як практичну перешкоду в доступі до правосуддя варто розглядати відсутність правової допомоги або її недостатність. При цьому треба зазначити, що право на одержання безоплатної правової допомоги під час розгляду цивільних справ відсутнє, й вимога надати правову допомогу може виникати лише у випадках, коли: а) національний процесуальний порядок змушує заявника звернутися за допомогою до адвоката для представництва своїх інтересів на певній стадії процесу (наприклад, у суді касаційної інстанції); б) з причин складності порядку судочинства або справи.

При цьому повноцінний доступ до правосуддя може бути забезпечено шляхом функціонування системи надання безоплатної правової допомоги, а також спрощенням порядку, який би давав змогу представляти свої інтереси в суді по цивільним справам особисто. Варто зазначити, що пункт «с» ч. 3 ст. 6 Конвенції гарантує право на безкоштовну правову допомогу особі, якщо вона не має достатніх коштів, лише у кримінальному процесі. Проте Суд у справі «Airey v. Ireland» (app. no. 6289/73) зауважив, що, незважаючи на відсутність такої норми для цивільного процесу, п. 1 ст. 6 Конвенції може спонукати державу забезпечити правову допомогу захисника, коли така допомога необхідна для реального доступу до суду. У цьому контексті варто зазначити, що в Україні сьогодні є чинним Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р., яким визначено порядок реалізації права на безоплатну правову допомогу, підстави та порядок, а також державні гарантії щодо її надання.

Як один із прикладів порушення права на доступ до суду варто проаналізувати обставини справи «Balatskyu v. Ukraine» (app. no. 34786/03), згідно з фактами якої заявник звернувся до національного суду з позовною заявою, стверджуючи, що його було незаконно переведено на іншу, нижчеоплачувану посаду. Проте суд першої інстанції відмовився прийняти зазначену позовну заяву з огляду на перебування в суді аналогічної справи з участю позивача. Із того часу суд першої інстанції не постановив жодного процесуального рішення у справі, а пояснення щодо ідентичності двох судових спорів надав заявнику в позапроцесуальному порядку – листом, який не можна було оскаржити. У цій справі Суд визнав порушення права заявника на доступ до суду, зазначивши при цьому, що неможливо припустити, щоб пункт 1 ст. 6 Конвенції детально описував процесуальні гарантії, які надаються сторонам

у спорі, а саме: справедливий, публічний і швидкий розгляд, і водночас не гарантував сторонам, що спір щодо їх прав та обов'язків цивільного характеру буде остаточно вирішено (див. *Multiplex v. Croatia*, № 58112/00, р. 45; *Kutic v. Croatia*, № 48778/99, р. 25; *Sukhorubchenko v. Russia*, № 69315/01, р. 43).

сть права (*Ashingdane v. the United Kingdom*).

Стосовно такої складової «права на суд», як остаточної судового рішення, зазначимо, що цей елемент вищевказаного права означає, що як тільки рішення у цивільній справі або виправдувальний вирок у кримінальній справі стає остаточною, вони негайно набувають законної сили без будь-якого ризику їх скасування (*Brumarescu v. Romania*). Це право впливає із принципу правової визначеності, згідно з яким суб'єктам має бути забезпечена можливість планувати свої дії із впевненістю, що вони обізнані про правові наслідки своїх дій. Не менш важливою складовою права на справедливий суд, гарантованого ст. 6 Конвенції, є своєчасне виконання остаточного судового рішення. Так, Європейський суд з прав людини у рішенні по справі «*Hornsby v. Greese*» зазначив, що право на справедливий суд було б ілюзорним, якби національна правова система Договірної держави допускала невиконання остаточного та обов'язкового судового рішення на шкоду одній зі сторін. Обов'язковість виконання судових рішень, разом із іншими складовими права на справедливий суд, зокрема, такими як доступ до суду, суб'єктивна неупередженість суду, принцип правової визначеності, заборона втручання законодавця у відправлення правосуддя розглядаються Судом як елементи верховенства права (*Golder v. The United Kingdom*, app. no. 4451/70).

За інформацією, що міститься у Щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина, у 2015 році Європейський суд з прав людини надіслав Уряду України 8143 справи проти України, які належать до категорії справ, що розглядалися у «пілотному» рішенні цього суду «Юрій Миколайович Іванов проти України» щодо невиконання або тривалого виконання рішень національних судів. Таким чином, 58,8% справ, що порушено 2015 року Європейським судом з прав людини проти України, стосуються саме порушення права на виконання судового рішення. У Щорічному звіті про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини 2015 року наведено перелік основних проблем, які приводять до констатації Судом порушень Україною положень вказаної Конвенції. Протягом багатьох років цей перелік не змінюється. І головною причиною негативної практики Суду проти України є невиконання або тривале виконання рішень національних судів.

Гарантуючи право на справедливий суд, яке постає як один з елементів верховенства права, ст. 6 Конвенції передбачає необхідність аналізу справедливості розгляду в цілому, а саме всіх стадій і можливостей, наданих заявни-

ку, а не оцінку окремо взятого процесуального недоліку як такого. Зазначена стаття, будучи складним комплексом прав, покладає на Договірні Сторони зобов'язання забезпечити мінімальні гарантії для доступу індивіда до системи справедливого правосуддя. Стандарти Суду, викладені в його рішеннях стосовно гарантій, закріплених у ст. 6 Конвенції, є імплементаційним заходом, що потребує вчинення цілого ряду дій з боку України (що охоплює всі правові форми діяльності держави), без чого неможливе ані виконання останньою як державою-учасницею зобов'язань за Конвенцією, ані забезпечення фундаментальних прав та свобод у цілому.

Сьогодні можна констатувати, що національні суди застосовують прецедентну практику Суду та положення Конвенції здебільшого за відсутності конкретного нормативного припису національного законодавства, на підставі якого можна було б вирішити справу по суті. Водночас, як свідчить практика міжнародних судових органів захисту прав людини, ці органи докладають чимало зусиль задля ініціювання широкого застосування національними судами норм міжнародних конвенцій з прав людини. Зокрема, Європейський суд з прав людини неодноразово наполягав на застосуванні такого принципу: якщо Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод є правовою основою, на яку може посилається заявник, то він має це робити в національному суді, або навіть сам національний суд має звернутися до необхідної норми Конвенції. Отже, виникає проблема встановлення механізмів судової імплементації міжнародно-правових норм з прав людини у національну систему судочинства. Як доцільно зазначає з цього приводу А.Л. Федорова, під час розв'язання цієї проблеми має бути враховано більш широкий суспільний контекст функціонування судової системи шляхом виділення таких чинників, зокрема: чинників, що є похідними від типу правової системи (джерела права, особливості системи законодавства, функції конституції, організація судової влади та її співвідношення з іншими гілками влади тощо); особливостей міжнародно-правових актів у галузі прав людини; поєднання формальної (інституційної) незалежності судової системи та фактичного зв'язку всіх елементів інституційної системи влади; загальну соціально-політичну ситуацію в країні (рівень розвитку демократії, соціальна диференціація суспільства тощо); рівень «міжнародно-правової культури» судочинства (знання суддями відповідних норм, орієнтацію на їх застосування, ціннісне відношення тощо); належність процесів імплементації до більш загального процесу «глобалізації» тощо.

14.3 Практика Європейського суду з прав людини щодо права на справедливий суд та на ефективний засіб юридичного захисту

1. Справа «Олександр Волков проти України», № 21722/11, рішення Великої палати 2013 р.²⁵⁴

Заявник, Олександр Федорович Волков, з 1983 року працював суддею місцевого (районного) суду. На той час законодавство не передбачало складення присяги судді при призначенні на посаду. Справа є унікальною, на думку представника О. Волкова у ЄСПЛ, професора права Мілдсекського університету (США) Філіпа Ліча, тому що Суд ще ніколи досі не давав настільки прямих наказів якійсь країні. «Суд побачив безліч системних прогалин в українському законодавстві щодо процедур призначення суддів, просування на посаді і звільнення, надмірну політизацію української судової системи, залежність її від інших гілок влади».

Дійсно, ЄСПЛ у багатьох випадках до того приймав рішення про відновлення порушених прав шляхом нового розгляду справи на національному рівні. Але в цьому випадку Суд не вважає, що в найближчому майбутньому справа заявника може бути розглянута в Україні з дотриманням усіх правових принципів. Водночас Суд не може допустити, аби заявник залишився в ситуації невизначеності. Таким чином, ЄСПЛ фактично висловив недовіру правовій системі України.

ЄСПЛ констатував, що ця справа викриває серйозні системні проблеми функціонування судової системи України. Такими проблемами є: відсутність реального поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову, що спричиняє політичну та іншу залежність судів і суддів; політизованість механізму формування суддівського корпусу, яка виявляється в істотному політичному впливі на нього та «ручному» керуванні ним; домінування суб'єктивних критеріїв у процедурі притягнення суддів до відповідальності за порушення присяги; правова невизначеність у питанні звільнення суддів з посади за порушення присяги. Непередбачуваність і вибірковість застосування заходів відповідальності суддів; абсолютна беззахисність суддів перед безпідставним дисциплінарним переслідуванням, зокрема перед обвинуваченням у порушенні присяги. У поєднанні з іншими вище зазначеними обставинами, це створює в суддівському середовищі атмосферу страху і призводить до тотальної залежності суддів.

Установивши неправомірність звільнення О.Волкова, ЄСПЛ вирішив, що Україна повинна забезпечити відновлення О.Волкова на посаді судді Верховного Суду у якомога стислий термін. За рішенням ЄСПЛ, Україна також має сплатити 18 000 євро як відшкодування заявнику моральної шкоди

²⁵⁴ European Court of Human Rights. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine (06 February 2018). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191260> (дата звернення 23.08.2020).

та судових витрат. Крім того, ЄСПЛ вказав, що для належного виконання рішення в цій справі держава-відповідач повинна буде вжити відповідних заходів загального характеру, спрямованих на реформування своєї правової системи. В аспекті визначення юридичного механізму поновлення О.Волкова на посаді важливими є кілька моментів.

По-перше, у «справі Волкова» вперше за всю історію своєї діяльності ЄСПЛ присудив поновлення на посаді особи, чиє звільнення було визнано таким, що порушує Конвенцію.

По-друге, ЄСПЛ спеціально акцентував увагу на тому, що в багатьох випадках він приймав рішення про відновлення порушених прав шляхом нового розгляду справи на національному рівні. Але в цьому випадку ЄСПЛ не бачить сенсу в призначенні такого заходу, оскільки не вважає, що в найближчому майбутньому справа заявника розглядатиметься повторно відповідно до принципів Конвенції. Водночас ЄСПЛ вказав, що не може допустити, аби заявник залишився в ситуації невизначеності стосовно шляхів поновлення його прав. Він дійшов висновку, що за самою своєю природою ситуація, яку виявлено у справі, не залишає реального вибору щодо індивідуальних заходів, необхідних для виправлення порушених прав заявника, які гарантуються Конвенцією. Таким чином, ЄСПЛ фактично висловив недовіру правовій системі України і виключив новий розгляд «справи О. Волкова» всіма національними інституціями, які розглядали її у 2010 р. ЄСПЛ сумнівається (і цілком обґрунтовано), що такий розгляд, навіть після його рішення, буде законним і об'єктивним. По суті ЄСПЛ визначив для України безальтернативний спосіб поновлення прав О. Волкова — прийняти відповідне рішення про негайне поновлення його на посаді судді.

По-третє, в Україні існує практика поновлення на посадах суддів після визнання національними судами незаконним їх звільнення за порушення присяги. Це відбувалося шляхом внесення змін до постанов, якими цих суддів було звільнено з посади. Так, 23 грудня 2010 р. Верховна Рада внесла зміни до трьох своїх постанов щодо звільнення суддів, вилучивши з них положення про вісьмох суддів, звільнених за порушення присяги. При цьому зміни стосувалися й Постанови, якою було звільнено О. Волкова, — з неї виключили положення про звільнення п'ятьох суддів різних судів України. Як на правову підставу для таких рішень Верховна Рада послалася на відповідні рішення ВАСУ, якими постанови про звільнення зазначених суддів були визнані незаконними. При цьому ВАСУ у своїх рішеннях навіть не зобов'язував парламент поновити незаконно звільнених суддів на своїх посадах, як це зробив ЄСПЛ стосовно судді О. Волкова.

Отже, для поновлення О. Волкова на посаді на підставі рішення ЄСПЛ у справі «Олександр Волков проти України» достатньо, щоб Верховна Рада внесла зміни до Постанови від 17 червня 2010 р. № 2352-VI, визнавши її

такою, що втратила чинність у частині звільнення О. Волкова.

Примітно те, що ЄСПЛ не сприйняв позицію уряду України, який у своїх запереченнях стверджував, що вказані заявником проблеми функціонування правової системи значною мірою вирішені в результаті прийняття законів України «Про судоустрій і статус судів» від 7 липня 2010 р. та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів» від 5 червня 2012 р. ЄСПЛ дійшов висновку, що ці законодавчі кроки не вирішують проблем, виявлених під час розгляду «справи О. Волкова». Тим самим ЄСПЛ фактично дав негативну оцінку всій так званій судовій реформі 2010 р.

2. Справа «Бурмич та інші проти України», №№ 46852/13, 47786/13, 45125/13, рішення Великої палати 2017 р.²⁵⁵

Цю справу розпочато відповідно до п'яти заяв проти України. Заявники скаржились на невиконання або несвоєчасне виконання рішень національних судів, винесених на їхню користь. Вони стверджували про порушення їхніх прав, гарантованих статтею 6 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції, статтею 13 Конвенції стосовно відсутності ефективного засобу юридичного захисту в національному законодавстві. Усі заявники стверджували, що немає підстав для того, щоб розрізнити їхні справи від висновків Суду у своєму пілотному рішенні Юрія Миколайовича Іванова проти України (№ 40450/04, 15 жовтня 2009 р.) (Справа Іванова стосувалася двох повторюваних проблем: тривалого невиконання остаточних національних рішень та відсутності ефективного національного засобу врегулювання цього питання).

Після реєстрації перших «заяв типу Іванова» у 1999 році, Суд отримав близько 29000 аналогічних заяв. Оскільки юридичні питання, що стосуються Конвенції у частині тривалого невиконання національних рішень в Україні, вже були вирішені у пілотному рішенні у справі Іванова. Таким чином, Суд виконав свою функцію відповідно до статті 19 Конвенції. Зокрема, він визначив системний недолік, що це є порушенням Конвенції, і надав вказівки щодо загальних заходів, які необхідно прийняти за статтею 46 для задовільного виконання судового рішення, з тим щоб забезпечити юридичний захист та відшкодування шкоди всім жертвам – минулим, теперішнім і майбутнім – виявленого системного порушення.

Ця справа та всі подібні справи, що розглядаються в Суді, а також будь-які подібні майбутні справи, які будуть подаватися до Суду, є невід'ємною

²⁵⁵ European Court of Human Rights. Case of Burmych and Others v. Ukraine (12 October 2017). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192193> (дата звернення 30.08.2020).

частиною процесу виконання пілотного рішення. Вирішення цих справ, включаючи окремі заходи з відшкодування, обов'язково повинні охоплюватися загальними заходами виконання, які повинні бути запроваджені Україною під наглядом Комітету Міністрів Ради Європи. Отже, всі подібні випадки підлягають вирішенню під час процесу виконання, і вони повинні бути сповіщені Комітету Міністрів у ролі органу, який за механізмом Конвенції несе відповідальність щодо нагляду за відшкодуванням та відновленням справедливості для всіх постраждалих від системної проблеми, виявленої у пілотному рішенні.

У результаті ЄСПЛ прийшов до висновку, що продовження розгляду цієї справи не є виправданим у значенні п. 1 (с) статті 37 ЄКПЛ. У всіх таких випадках кожен наявний і майбутній заявник є «потерпілим» у значенні статті 34 ЄКПЛ, який має право на те, щоб пілотне рішення було повністю виконане на національному рівні та отримати «адекватне та достатнє відшкодування», як це передбачено п'ятим пунктом резолютивної частини у справі Іванова. Таке ж міркування стосується майбутніх аналогічних справ. Суд може вилучити їх з реєстру справ і передати безпосередньо до Комітету Міністрів, крім тих заяв, які будуть визнані неприйнятними відповідно до статті 35 ЄКПЛ.

Ще до розгляду справи Іванова діяла стандартна схема виконання рішень судів: необхідно було звернутися з листом до ДВС, яка відкривала або не відкривала провадження, передавала на виконання і, здебільшого через брак коштів, державний виконавець закривав виконавче провадження, повертаючи виконавчий лист стягувачу. У рішенні ЄСПЛ пояснив, що якщо на державу покладено обов'язок та відповідальність за виконання остаточних рішень, то вона не може виправдовувати браком коштів невиконання судових рішень, винесених щодо державних підприємств та органів державної влади. Крім того, нам, як і всім урядам, було запропоновано надати свій план заходів щодо розв'язання цієї проблеми. Україна від цього відмовилась.

Завдання до теми 14

14.1 Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте обсяг та складові права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту.
2. Розкрийте зобов'язання держави щодо права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту.
3. Охарактеризуйте прецедентну практику ЄСПЛ щодо права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту.

14.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ проти України в справах про порушення права на справедливий суд.

1. Борисов проти України – 04.03.2021
2. Карельський та інші проти України - 14.01.2019
3. Карташов проти України – 17.12.2020
4. Кочкіна та Кочкін проти України – 10.09.2020
5. Санчишин проти України – 07.03.2019
6. Азюковська проти України – 17.12.2019
7. Албул та інші проти України – 18.06.2020
8. Байрашевський та інші проти України – 14.11.2019
9. Балакірев та інші проти України – 11.07.2019
10. Бевз та інші проти України – 25.06.2020
11. Безотечеська проти України – 19.12.2019
12. Гарагуля та Сич проти України – 04.06.2020
13. Кацюк та Каменецька проти України -11.03.2021
14. Чернявський проти України – 22.10.2020
15. Осіпов проти України - 08.10.2020
16. Головка проти України – 23.01.2020
17. Гусев проти України – 14.04.2021
18. Сіянюк проти України – 09.01.2020
19. Романов проти України – 16.07.2020
20. Шуманський проти України – 08.10.2020

*Рішення можна
знайти за QR-кодом*

14.3 Виконайте тестові завдання

1. Право на справедливий судовий розгляд, що гарантується Статтею 6 § 1, має здійснюватися відповідно до ...?

- А. норм закону;
- звичаїв;
- імперативних норм;
- диспозитивних норм.

2. Кожен має право на судовий розгляд справи, що стосується його «..... прав та обов'язків»

- А. цивільних;
- Б. сімейних;
- В. господарських;
- Г. інтелектуальних.

3. У статті 6 § 1 представлено «право на суд», разом із правом на доступ до суду, тобто правом звертатися до суду з скаргами

- А. цивільними;
- Б. адміністративними;
- В. спеціальними;
- Г. службовими.

4. Чи є збирання доказів судом за власною ініціативою порушенням права на справедливий судовий розгляд, (згідно зі ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)?

- А. це в будь-якому випадку є порушенням ст. 6;
- Б. це не є порушенням ст. 6, якщо відповідне положення передбачене стосовно певних категорій справ;
- В. це не є порушенням ст. 6, якщо суд має «загальну юрисдикцію»;
- Г. це не є порушенням ст. 6 Конвенції.

5. Хто з перелічених суб'єктів не наділений правом подавати до Європейського суду з прав людини скарги на порушення Україною прав людини і основоположних свобод?

- А. Генеральна прокуратура України;
- Б. зареєстрована в Україні професійна спілка;
- В. особа, що незаконно перебуває на території України;
- Г. особа, що перебуває під юрисдикцією України.

6. Яким з перелічених осіб заборонено листування з Європейським судом з прав людини?

- А. особам, які незаконно перебувають на території України;
- Б. особам, довічно позбавленим волі за вироком суду;
- В. особам, які перебувають в ізоляторах тимчасового утримання;
- Г. жодній із перелічених осіб.

7. Відповідно до змісту ст. 6 “Право на справедливий суд” Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод до якого моменту вважається невинуватою особа, яку звинувачено у скоєнні кримінального

правопорушення?

- А. доки вона не отримає висновку адвоката;
- Б. доки цього не встановить Європейський суд з прав людини;
- В. до моменту підписання обвинувального акту;
- Г. доки її вину не буде доведено у законному порядку.

8. Яка з перелічених функцій суперечить визначенню органу як «суду» у контексті § 1 ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. адміністративна;
- Б. регулятивна;
- В. консультативна;
- Г. жодна з функцій не суперечить визначенню органу як «суду» за ст. 6 Конвенції.

9. Принцип презумпції невинності, передбачений § 2 статті 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, означає, що...

- А. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки йому не пред'явлене обвинувачення.
- Б. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку.
- В. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки не вступить у законну силу вирок суду.
- Г. Тут немає правильної відповіді.

10. Яке з перелічених нижче прав обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення не передбачене статтею 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту;
- Б. захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника;
- В. вимагати перевірки обґрунтованості затримання;
- Г. допитувати свідків обвинувачення.

14.4 Розв'яжіть задачі

1. У вересні 2001 року Корнійчук звернулася до військового суду Житомирського гарнізону з позовом відносно військової частини, в якій вона служила. Жінка вимагала виплатити компенсацію за військове обмундирування, яке не видавалося їй декілька років, у розмірі 1 тисячі 946 гривень.

Суд зобов'язав військовою частину виплатити гроші, проте судове рішення виконане не було. У жовтні 2007 року, після того, як заявниця використала всі національні способи захисту, Корнійчук подала скаргу до Європейського суду з прав людини.

Яке рішення повинен прийняти ЄСПЛ? Відповідь аргументуйте.

2. Заявник, який був у попередньому ув'язненні за звинуваченням у нанесенні тяжких тілесних ушкоджень, був засуджений судом першої інстанції до позбавлення волі. Його вирок повинен був закінчитися через 3 дні після винесення вироку, так як він вже провів тривалий час в попередньому ув'язненні. Проте, суд вирішив залишити заявника під вартою, як превентивний захід, аж до вступу в законну силу рішення суду першої інстанції, навіть після закінчення терміну його тюремного ув'язнення. Якби заявник не подав апеляцію, це «попереднє ув'язнення» тривало б 12 днів, до вступу в законну силу рішення суду першої інстанції. Якби заявник подав апеляцію, набрання законної сили рішенням суду першої інстанції було б відкладено на невизначений період часу, тобто це «попереднє ув'язнення» також було б продовжено на невизначений час. Заявник скаржився до ЄСПЛ на порушення його права на оскарження в кримінальних справах відповідно до ст. 2 Протоколу № 7.

Вирішіть справу. Відповідь обґрунтуйте.

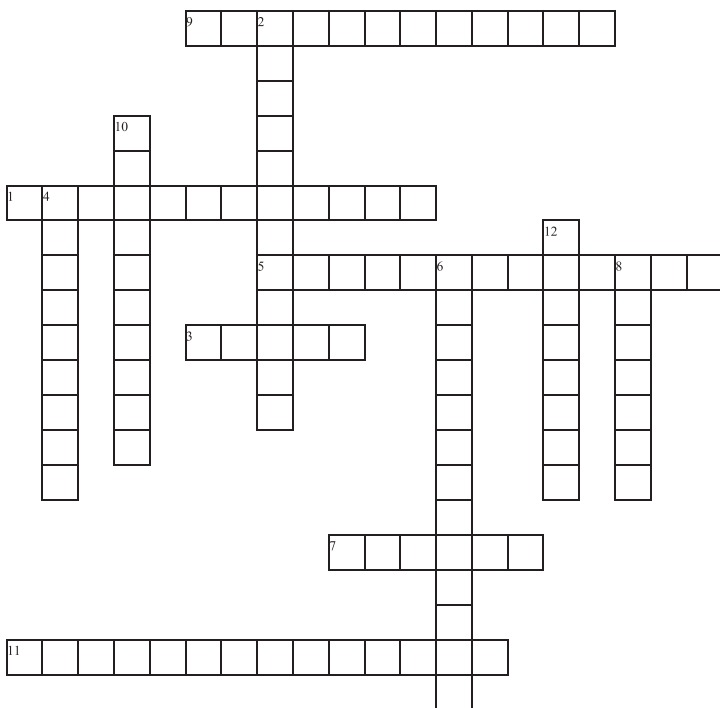
14.5 Розв'яжіть кросворд

По горизонталі:

1. Право на який суд гарантує Європейська конвенція?
3. Яка стаття Конвенції гарантує право на справедливий суд?
5. В інтересах кого преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань?
7. Можливість особи звернутися до суду та заборона вчиняти певні правові чи фізичні дії, спрямовані на перешкоджання особі скористатися правом на до правосуддя.
9. Спосіб призначення суддів; тривалість їхнього строку повноважень; наявність гарантій проти зовнішнього впливу – це ознаки принципу ... суду.
11. Суд повинен бути суб'єктивно вільний від упередження чи зацікавленості в результаті справи – це принцип суду.

По вертикалі:

2. Ідея справедливого судового розгляду включає основоположне право на змагальний провадження – це характеристика принципу ...
4. Кожен має право на справедливий і ... розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить об-

грунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

6. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку. Це презумпція

8. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право бути ... і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього.

10. Преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам

12. Кожна зі сторін під час розгляду справи повинна володіти рівними можливостями та не мати якихось вагомих переваг над опонентом. Це принцип ... можливостей.

Тема 15.

ПРАВОМІРНЕ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ВІДСТУП ДЕРЖАВ ВІД СВОЇХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ, СТАНОВИЩА АБО СИТУАЦІЇ

15.1 Правомірне обмеження прав людини

Права людини, незважаючи на їхню безперечну найвищу цінність у правовій демократичній державі, не можуть бути зведені в абсолют і бути завжди і в усіх випадках недоторканими.²⁵⁶ Держави змушені обмежувати права людини для досягнення балансу між правами індивіда та інтересами суспільства загалом. Одночасно міжнародне право дозволяє державам відступати в деяких випадках від виконання взятих ними на себе міжнародних зобов'язань із захисту прав людини і призупиняти дію національного законодавства (право на дерогацію). Наразі конституційне законодавство всіх держав світу, зокрема України, передбачає можливість обмеження прав і свобод людини на цілком легітимних підставах. При цьому конституційно-правове регулювання обмеження прав людини має вичерпні правові параметри, які не можуть розширюватися в довільному порядку і мають дискретний характер.²⁵⁷

Обмеження прав і свобод людини – це інститут права, який складається з великої кількості взаємопов'язаних, узгоджених між собою норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного й інших галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини. Крім того, усі ці норми законодавства доповнюються судовою практикою національних судів, а також практикою Європейського суду з прав людини, що відповідає євроатлантичному спрямуванню розвитку України та частині 1 статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у якій зазначається, що суди повинні застосовувати під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

Прийнято виділяти такі види обмеження прав людини: за обсягом – 1) загальні, які можуть стосуватися всіх прав і свобод (як вимога про непорушення прав інших людей); 2) спеціальні, які використовуються щодо деяких прав і свобод (обмеження, що встановлюються в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також в інтересах національної безпеки, і деякі інші); 3)

²⁵⁶ Назаров В. В. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на вдосконалення стандартів обмеження конституційних прав людини. Національна бібліотека ім. Вернадського. Європейські перспективи № 1, 2011.

²⁵⁷ Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Національна бібліотека ім. Вернадського. Публічне право № 3 (2011)

окремі, стосовно певних прав (наявність судимості тягне за собою обмеження права бути обраним народним депутатом).

Як можна побачити, Конституція України розуміє інститут обмеження прав і свобод людини та громадянина як звуження змісту й обсягу чинних прав і свобод. Такий підхід закріплюється й у Рішенні Конституційного Суду України від 22.09.2015 № 5-рп/2005 (справа про постійне користування земельними ділянками). Тому можна зробити висновок, що законодавцем передбачено й урегульовано такий інститут, як обмеження прав і свобод людини та громадянина, зокрема, через надання його легального визначення й офіційного тлумачення органом конституційної юрисдикції. Такий стан має створити умови для унеможливлення зловживання нормами інституту обмеження прав з корисливих мотивів і невикористання дискреційних повноважень на власну користь органами державної влади та місцевого самоврядування.

Критерії правомірних обмежень державою індивідуальних прав і свобод були вперше сформульовані в Загальній декларації прав людини 1948 р. А саме, згідно зі статтею 29 Загальної декларації «при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві». Аналогічні критерії викладені у статтях Міжнародного пакту про громадянські і політичні права.

Значимість Європейської конвенції 1950 р. полягає в тому, що вона конкретизувала і розширила їх, класифікувавши на загальні і спеціальні. Причому, якщо загальні обмеження (ст. ст. 15–18) в основному повторюють критерії, закріплені у Загальній декларації, то спеціальні, що відносяться до таких прав і свобод, як право на недоторканість особи, житла і кореспонденції, право на свободу мирних зборів і асоціацій, право безперешкодно користуватися своїм майном, право на свободу вибору місця проживання, право іноземців на проживання на території держави і неприпустимість висилки (ст. ст. 8–11 Конвенції, ст. ст. 1, 2, 4 і 7 Протоколів), що є новацією Європейської конвенції.

Щодо видів правомірного обмеження, то відповідно до Європейської конвенції 1950 р. можна виділити такі основні види: обмеження під час надзвичайної ситуації (ст. 15); обмеження політичної діяльності іноземців (ст. 16); обмеження прав з метою заборони зловживання правами (ст. 17). Грецова Є.С. ж у своїй дисертаційній роботі пропонує поділити обмеження прав на обмеження прав, які допустимі міжнародним правом у загальних умовах (право на повагу до особистого і сімейного життя, недоторканність житла і таємниці листування; свободу думки, совісті і релігії тощо. Так, у справі

«Маркт інтерн Верлаг ГмбХ і Клаус Бірман проти Федеральної Республіки Німеччини» Суд відзначив, що стосовно комерційної мови чи реклами вимоги статті 10 Конвенції діють у повному об'ємі, але національні влади мають більш широкі повноваження у цій сфері) та в умовах надзвичайних ситуацій (в умовах надзвичайного стану держава зобов'язана офіційно оголосити про відступ від своїх зобов'язань), а також виділяє окрему категорію прав, які не можуть бути обмежені в будь-якому разі (право не піддаватися тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню; свобода від рабства і підневільного стану; право на захист порушених прав і свобод тощо).²⁵⁸

Механізм і порядок обмеження прав виходить із положень Загальної декларації прав людини, конкретизується практикою Європейського суду з прав людини. Такий механізм має назву трикутника правомірності обмеження прав людини. На основі нього ґрунтується діяльність самого Європейського суду, національних судів і здійснюється правомірне обмеження прав людини. Зазначений механізм складається з трьох обов'язкових складників: 1) законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права; 2) правомірна мета – захист, забезпечення й реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної безпеки й інші цілі, що в основному так само передбачені законодавством; 3) необхідність у демократичному суспільстві, тобто неможливість вирішити ситуацію по-іншому без таких обмежень, а також досягнення пропорційності за обмеження права однієї особи та захисту прав інших осіб.

Механізм трикутника правомірності обмеження прав людини є ефективним у застосуванні та відповідає духу демократії й верховенства права. Сам процес вирішення конкретної справи щодо обмеження права полягає в тому, що кожному конкретну ситуацію правозастосовний орган повинен пропускати крізь такий трикутник і приймати відповідне рішення. У разі відсутності одного з елементів трикутника під час вирішення конкретної справи обмеження прав визнаються протиправними, такими, що не відповідають принципам законності та верховенства права. Критерії трикутника правомірності обмеження прав людини можна застосувати щодо обмеження свободи слова в нашій державі до суперечливого Закону України «Про захист суспільної моралі». Положення цього Закону спрямовані на встановлення засобів захисту суспільства від розповсюдження інформації, що може негативно впливати на суспільну мораль. Такими засобами є заборона поширення порнографічних, еротичних матеріалів, пропаганди війни, насильства, наркотиків, алкоголізму тощо. Нормативний акт обумовлений схожими рисами та єдністю призначення норм моралі й норм права, оскільки перші є також важливим

²⁵⁸ Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве. Автореф. дис... канд. юрид. наук Грецова Е. Е. Москва, 2009. 26 с.

суспільним регулятором, як і другі, норми моралі покладаються в основу правових норм і є ключовим елементом верховенства права. В Україні закріплено принцип ідеологічної багатоманітності й інформаційної свободи, що є гарантією свободи слова. Проте головним їх призначенням є забезпечення невтручання держави в інформаційну сферу. А положення зазначеного Закону безпосередньо наголошують на необхідності втручання в регулювання інформаційної сфери з метою захисту моралі. Інша суперечність стосується неможливості визначення терміна «суспільна мораль». Це досить розмите поняття, що певним чином може надавати дискреційних повноважень органам влади щодо обмеження певної інформації, що певним чином установлює цензуру, яка офіційно заборонена.

Крім того, складність визначення необхідності походить із практики Європейського суду, яка дещо суперечить положенням ч. 2 ст. 10 Конвенції. Так, наприклад, у п. 40 справи «Українська Прес-Група» проти України» (за ява № 72713/01) суд наголошує на тому, що право вільно передавати інформацію поширюється не лише на інформацію, яка сприймається сприятливо, а й таку, яка шокує чи викликає стурбованість. Такі є вимоги плюралізму й лібералізму, без яких немає демократичного суспільства. Тобто, з одного боку, ч. 2 ст. 10 Конвенції встановлює можливість обмеження свободи слова для захисту суспільної моралі, з іншого боку, передбачається можливість поширення шокуючої інформації, яка певним чином може суперечити моралі. Тому остаточно не можна зробити висновок про необхідність цього Закону в тому вигляді, у якому він існує. Проте варто наголосити, що застосування механізму обмеження в кожній конкретній справі дасть можливість не допустити неправомірного порушення прав людини в разі суперечностей між нормами Закону України «Про захист суспільної моралі» та нормами, що регулюють ідеологічну багатоманітність та інформаційну свободу в нашій державі.

З розвитком інформаційного суспільства з'явилася мережа Інтернет як глобальна система обігу інформації будь-якого характеру. Це, у свою чергу, зумовило право людини четвертого покоління – право на доступ до Інтернету. Хоча достатнього правового врегулювання безпосередньо цього права й досі немає, проте воно врегульовується за аналогією до права на доступ до інформації, її збирання, поширення тощо, проте лише в електронній сфері. Законодавчі обмеження цього права такі самі, як й обмеження свободи слова та доступу до інформації, а такі обмеження здійснюються на підставі трикутника обмежень. Однак головна проблема полягає в забезпеченні накладеного обмеження.

Мережа Інтернет настільки глобальна та масштабна, що сучасні технології правоохоронних органів не здатні забезпечити заборону доступу до певної інформації або слідкувати за непоширенням відповідної інформації

(наприклад, недостовірних відомостей, інформації, що пошкоджує психіку, посягає на честь конкретної особи тощо). І така проблема пов'язана не із законодавчим урегулюванням такого питання, а з технічною можливістю забезпечення накладених правомірних заборон.

15.2 Відступ держави від своїх зобов'язань у сфері прав людини за надзвичайних станів

Дерогація (передбачене договором право держави відступати від виконання певних договірних зобов'язань під час збройних конфліктів та іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації) закріплена у трьох ключових договорах із прав людини: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. (далі – МПГПП), Американська конвенція з прав людини 1969 р., Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.

Звертаючись до нормативного закріплення права на відступ держав від зобов'язань під час надзвичайної ситуації у МПГПП (ст. 4) та ЄКПЛ (ст. 15), можна зазначити, що обидва акти передбачають можливість застосування дерогації у випадках війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, та при умові, що такі заходи не є несумісними з іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального становища.

При цьому, МПГПП та ЄКПЛ забороняють відступ від статей, які закріплюють право на життя (крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій), заборону катування, заборону рабства та тримання у підневільному стані, заборону покарання без закону, право на визнання правосуб'єктності (ст. 16 МПГПП), право на свободу думки, совісті і релігії (ст. 18 МПГПП). Окрім того, аналіз положень ЄКПЛ дає змогу визначити матеріальні та процесуальні умови для застосування дерогацій.

По-перше, правомірний відступ від зобов'язань повинен мати місце під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації. Надзвичайна ситуація повинна фактично існувати або бути неминучою; криза, що стосується конкретного регіону держави, може прирівнюватись до суспільної небезпеки, яка загрожує життю всієї нації (Ірландія проти Сполученого Королівства, Aksoy проти Туреччини); і криза чи загроза повинні бути винятковими у тому розумінні, що звичайні заходи або обмеження, дозволені ЄКПЛ для забезпечення громадської безпеки, здоров'я і порядку, є явно недостатніми (Данія, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції).

По-друге, заходи, що відступають від зобов'язань за договором, не повинні виходити за межі, яких вимагає гострота становища. Визначаючи, чи вийшла держава за межі, Суд приділяє значну увагу таким факторам як характер прав, що постраждали у зв'язку з відступом від зобов'язань, обста-

вини, що призводять до виникнення надзвичайної ситуації, та її тривалість (Brannigan та McBride проти Сполученого Королівства, А. та інші проти Сполученого Королівства). Це включає в себе розгляд Судом таких питань: чи є заходи дійсною реакцією на надзвичайну ситуацію; чи були заходи використані з тією метою, для якої вони були санкціоновані; чи були передбачені гарантії проти зловживань тощо.

По-третє, заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Також, як вже зазначалося вище, є зобов'язання щодо прав людини, відступ від яких не допускається у жодному випадку. Остання умова, що регулює дерогацію саме на процедурному рівні, полягає у тому, аби у повному обсязі інформувати Генерального секретаря Ради Європи (далі – РЄ) про вжиті державою заходи і причини їх впровадження в життя. Основна мета цього – публічність дерогації. За відсутності офіційного і публічного повідомлення про відступ від зобов'язань, ст. 15 ЄКПЛ не визначається як така, що застосовується державою (Кіпр проти Туреччини). Вимога повідомляти Генерального секретаря РЄ про вжиті заходи і причини для такого вжиття виконується шляхом написання листа і прикріплення копій правових документів, згідно з якими будуть запроваджуватися надзвичайні заходи, з поясненням мети (Lawless проти Ірландії). У разі ненадання копій, вимога не буде виконана.

Отже, положення щодо відступу держав від зобов'язань щодо прав людини під час надзвичайного становища має позитивні моменти, оскільки, по-перше, це положення у міжнародному договорі зможе розширити кількість потенційних учасників цього договору, а по-друге, дерогація може розглядатися як пошук балансу між захистом індивідуальних прав людини та державним інтересом під час надзвичайного стану. Окрім того, практика застосування дерогації державами, у тому числі й Україною, яка у 2015 р. застосувала право відступу від зобов'язань щодо положень МПГПП та ЄКПЛ у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, доводить про дійсно вимушену потребу захищати життєво важливі інтереси суспільства і держави саме шляхом відступу від зобов'язань за певними міжнародними договорами.

Стаття 15 (відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації) Європейської Конвенції з прав людини і дає змогу урядам держав-учасників, у виняткових обставинах, можливість відступу від зобов'язань, тимчасову, обмежену чи контрольовану, для забезпечення певних прав і свобод відповідно до Конвенції. Використання цього положення регулюються такими процесуальними і матеріальними умовами: право відступу від зобов'язань може бути викликане тільки під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації; держава може вживати заходів відступу від своїх зобов'язань відповідно до Конвенції виключно в тих межах, яких вимагає гострота

становища; будь-які відступи не повинні суперечити іншим зобов'язанням держави відповідно до міжнародного права; визначені Конвенцією права не дозволяють будь-яких відступів від зобов'язань: Стаття 15 § 2, таким чином, забороняє будь-які відступи від зобов'язань відповідно до права на життя, за винятком контексту правомірних військових дій, заборони катування або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покаранню, заборони рабства та примусової праці та правила «ніяке покарання без закону».

Так само, не дозволяються ніякі відступи від статті 1 Протоколу № 6 (про скасування смертної кари в мирний час) Конвенції, статті 1 Протоколу № 13 (про скасування смертної кари за всіх обставин) Конвенції та статті 4 (право не бути судимим або покараним двічі) Протоколу № 7 Конвенції. На процесуальному рівні, держава використовуючи право відступу від зобов'язань, повинна в повній мірі інформувати Генерального секретаря Ради Європи.

Суд не зобов'язаний трактувати значення «війни» в пункті 1 статті 15; у будь-якому разі будь-яке суттєве насильство або насильство без війни, швидше за все, підпадає під дію другої частини пункту 1 «суспільна безпека, яка загрожує життю нації». Природне й звичайне значення «суспільної безпеки, яка загрожує життю нації» ясне й належить до «виняткової ситуації під час кризи або надзвичайної ситуації, яка стосується усього населення та становить загрозу для організованого життя спільноти, з якої складається держава» («Лоулесс проти Ірландії») (№. 3), § 28).

Надзвичайна ситуація повинна бути справжньою або неминучою; криза, яка стосується тільки конкретного регіону держави, може досягати надзвичайної ситуації, що загрожує «життю нації» (див., наприклад, відступи щодо Північної Ірландії у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства», § 205, і щодо Південно-Східної Туреччини у справі «Аксой проти Туреччини», § 70); до того ж криза або безпека повинні бути винятковими, оскільки звичайні заходи або обмеження, які допускаються Конвенцією для забезпечення громадської безпеки, здоров'я й порядку, є явно недостатніми («Данія, Норвегія, Швеція й Нідерланди проти Греції») («Грецький випадок»), доповідь Комісії, § 153).

На сьогодні прецедентне право Суду містить вимогу про те, що надзвичайна ситуація повинна носити тимчасовий характер, і, дійсно, деякі випадки демонструють, що для «суспільної безпеки» згідно зі змістом статті 15 така ситуація може тривати упродовж багатьох років (див. ситуації у сфері безпеки у Північній Ірландії: «Ірландія проти Сполученого Королівства», «Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства», «Маршалл проти Сполученого Королівства»); а також положення щодо безпеки на місці після терактів Аль-Каїди у Сполучених Штатах Америки: «А. та інші проти Спо-

лученого Королівства», § 178).

Як правило, Конвенція орієнтує національні власті до здійснення оцінки щодо того, чи існує виняткова ситуація. Як зазначив Суд у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства», § 207, «вимога стосується кожної держави, яка підписала Угоду та несе відповідальність за життя своєї нації», щоб визначити чи загрожує життю суспільно небезпечний випадок».

Тероризм у Північній Ірландії відповідав нормам суспільної безпеки, так як протягом багатьох років він був «особливо далекосяжним і викликав гостру небезпеку для територіальної цілісності Сполученого Королівства, інститутів шести країн [Північної Ірландії], життя мешканців провінції» (§§ 205 і 212; «Бранніган і Макбрайд проти Сполученого Королівства», § 48; «Маршалл проти Сполученого Королівства»). Такий самий вплив мав РКК з терористичною діяльністю у Південно-Східній Туреччині («Аксої проти Туреччини», § 70) і був безпосередньою загрозою серйозних терористичних актів у Сполученому Королівстві після подій 11 вересня 2001 року («А. та інші проти Сполученого Королівства», § 181). Хоча є вимога невідворотності, однак не слід тлумачити цю норму так вузько, щоб вимагати від держави очікування загрози страйку, перш ніж вживати заходів щодо боротьби з нею (там само, § 177).

Незважаючи на загальний підхід поваги до оцінки дій і рішень державної влади, така повага не є безмежною: наприклад, у «Грецькій справі» (доповідь Комісії, §§ 159–165 і 207)), порушеній проти Греції у відповідь до «полковників» перевороту у 1967 році, Комісія дійшла висновку, що відповідно до наявних у справі доказів відступ було виправдано суспільною небезпекою. Слід зазначити, що існування «суспільної безпеки» не було оскаржено у вказаних вище випадках та безпосередньо у ситуаціях, які виникли у Північній Ірландії та на Південному Сході Туреччини, що міститься у деяких частинах «Грецької справи» щодо спроб відступу від військового уряду Греції. Стаття 15 має за мету дозволити державам вживати обмежувальні заходи щодо захисту свого населення від майбутніх ризиків; існування загрози для життя нації має оцінюватися, насамперед, з урахуванням тих фактів, які були відомі під час відступу. Суд такі факти не виключає, однак бере до уваги інформацію, яка стає відомою згодом («А. та інші проти Сполученого Королівства», § 177).

Однак, якщо заходи вживаються за межами території, щодо якої застосовується відступ, то уряд не зможе обґрунтувати правомірність таких заходів («Сакі та інші проти Туреччини», § 39; «Садак проти Туреччини», § 56; «Юртас проти Туреччини», § 58; «Абдильсамент Йаман проти Туреччини», § 69).

Що стосується екстериторіального застосування Конвенції, то Суд визнав: «Хоча є ціла низка військових місій за участю Договірних Держав, що

діють екстра-територіально з моменту ратифікації ними Конвенції, жодна держава ніколи не робила відступу відповідно до статті 15 Конвенції щодо таких видів діяльності. Нехтування (...) були необхідні через внутрішні конфлікти або терористичні загрози Договірної Держави» («Хасан проти Сполученого Королівства», § 101).

Суд зазначив, що обмеження його повноваження на перегляд є «особливо очевидними» стосовно статті 15 («Ірландія проти Сполученого Королівства», § 207): «Насамперед він покладає відповідальність на кожену державу за «життя [її] нації», щоб визначити, чи є «надзвичайний стан» загрозою для життя, а якщо так, то наскільки далеко треба йти у спробі подолати надзвичайну ситуацію. Унаслідок прямого й постійного контакту з нагальними потребами, державна влада в принципі у кращому становищі, ніж міжнародний суддя, щоб вирішувати, як про наявність такого надзвичайного стану, так і про характер і масштаби відступів, необхідних для його запобігання. У цьому питанні пункт 1 статті 15 (...) залишає зазначеним органам широкі межі для розсуду».

У справі «Бранніган і Макбрайд проти Об'єднаного Королівства» Європейський Суд встановив, що у своєму поданні заявники вважають, що офіційне проголошення – це вимога для обмеження прав відповідно до статті 4 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права (МПГПП), і відсутність такого проголошення означало обмеження прав Об'єднаного Королівства, яке не відповідає своїм зобов'язанням за міжнародним правом. Суд відхилив це припущення. Було встановлено, що це не його роль – намагатися визначити значення терміна «офіційно проголошеними» згідно зі статтею 4 МПГПП. І все ж суд повинен був вивчити, чи існує правова підстава для подання заявників. Було встановлено, що заява Міністра внутрішніх справ у Палаті громад щодо обмеження прав «добре узгоджується з поняттям офіційного оголошення» (§§ 67–73).

У справі «Маршалл проти Об'єднаного Королівства» заявник спирався на спостереження Комітету з прав людини Організації Об'єднаних Націй, що введення надзвичайних станів у Північній Ірландії були «надмірними» актами та що виключення обмежень відповідно до статті 4 МПГПП слід передбачити. Суд заявив, що він нічого не знайшов у цих посиланнях, щоб припустити, що уряд повинен порушувати свої зобов'язання за МПГПП, підтримуючи їх обмеження після 1995 року. У зв'язку із цим заявник не може стверджувати, що продовження чинності обмежень було несумісним із зобов'язаннями влади відповідно до міжнародного права.

У справі «Hassan проти Об'єднаного Королівства» Суд повинен був вирішити, чи слід за відсутності обмежень у контексті міжнародного конфлікту по-новому інтерпретувати положення Конвенції відповідно до принципів міжнародного (гуманітарного) права. Суд відповів ствердно, визнаючи, що

хоча інтернування було у недозволених місцях позбавлення волі згідно зі статтею 5, будь-яка Договірна Сторона не зобов'язана відступати від своїх зобов'язань, передбачених статтею 5, у цілях забезпечення інтернування військовополонених і цивільних осіб, що представляють загрозу для безпеки у контексті конфлікту, тому що стаття може тлумачитися та застосовуватися у відповідності з принципами міжнародного гуманітарного права, а саме Третьої та Четвертої Женевських конвенцій.

Таким чином, існує достатньо орієнтирів для прийняття рішення щодо обґрунтованості обмежень під час надзвичайного стану, яких притримується Європейський суд з прав людини.

Завдання до теми 15

15.1 Питання для самоконтролю

1. Назвіть випадки правомірного обмеження прав людини.
2. Розкрийте відступ держави від своїх зобов'язань у сфері прав людини під час надзвичайного стану, становища, ситуації.
3. Які права можуть обмежуватись під час надзвичайного стану?

15.2 Ознайомтесь із рішеннями ЄСПЛ проти України щодо меж застосування обмежень прав людини.

1. Луценко проти України – 19.11.2012
2. Тимошенко проти України – 30.07.2013

Рішення ЄСПЛ можна знайти за QR-кодом

15.3 Виконайте тестові завдання

1. Чи має право держава відступати від своїх зобов'язань за ст. 1 Протоколу 1 «Захист права власності» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час війни або іншої суспільної небезпеки?

- A. у жодному випадку не може відступати;
- B. може лише на умовах і у випадках, що прямо визначені Конвенцією;
- V. може, якщо це передбачено національним законом;
- G. може за відсутності заперечень інших держав-учасниць Конвенції.

2. Чи має право держава відступати від своїх зобов'язань за ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час війни або іншої суспільної небезпеки?

- A. у жодному випадку не може відступати;
- B. може лише на умовах і у випадках, що прямо визначені Конвенцією;
- V. може, якщо це передбачено національним законом;
- G. може за відсутності заперечень інших держав-учасниць Конвенції.

3. Що з наведеного є складовими права на свободу пересування?

- A. право вільно пересуватися на території своєї держави;
- B. право обирати місце проживання на території держави;
- V. право вільно залишати будь-яку країну;
- G. усі варіанти є правильними

4. Які цілі обмеження права на свободу пересування не можуть бути підставою для визнання такого обмеження правомірним відповідно до ст. 2 Протоколу 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. підтримання публічного порядку;
- Б. запобігання злочину;
- В. захист прав та свобод інших людей;
- Г. захист економічних інтересів держави.

5. В якому з варіантів правильно сформульований випадок правомірного позбавлення свободи відповідно до ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань;
- Б. законне затримання осіб з метою охорони моралі;
- В. законне затримання осіб для збору інформаційних даних;
- Г. усі варіанти відповідей є правильними.

6. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод затримання особи за відсутності підстав чи обставин, що прямо визначені в Конвенції, буде визнано:

- А. порушенням права на життя
- Б. нелюдським, чи таким що принижує гідність, поведженням або покаранням.
- В. порушенням права на справедливий суд.
- Г. порушенням права на свободу та особисту недоторканність.

7. Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право на життя належить:

- А. кожній людині;
- Б. кожній людині, окрім засуджених до довічного позбавлення волі;
- В. кожній людині, окрім хворих на невиліковні хвороби;
- Г. виключно громадянам держав, що є учасницями Конвенції.

8. Чи передбачає ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод обмеження цього права?

- А. передбачає виключно в межах оперативної необхідності;
- Б. передбачає виключно в межах процесуальної необхідності;
- В. передбачає виключно в межах переліку випадків, визначених Конвенцією;
- Г. не передбачає.

9. Які з перелічених прав, що захищаються Конвенцією по захист прав людини і основоположних свобод, не підлягають жодним обмежен-

ням і не допускають жодних винятків?

- А. право на життя;
- Б. право на вираження своїх поглядів;
- В. заборона катування;
- Г. право на свободу та особисту недоторканість.

10. Стосовно яких категорій осіб згідно ст. 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод держава може запроваджувати законні обмеження реалізації передбаченого в ній права на свободу мирних зібрань та свободу об'єднань з іншими особами?

- А. лікарів державних закладів охорони здоров'я;
- Б. журналістів;
- В. викладачів вищих навчальних закладів;
- Г. працівники адміністративних органів.

15.4 Розв'яжіть задачі

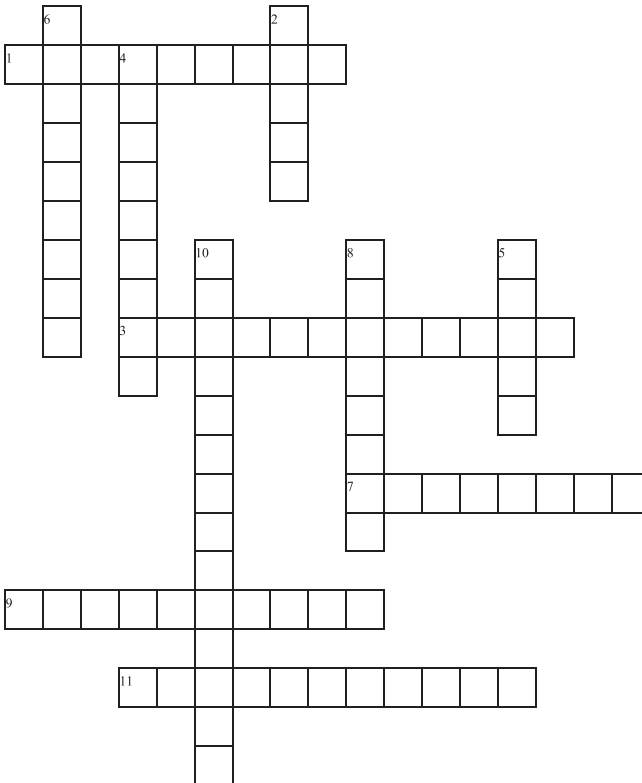
1. На території однієї з областей України згідно з Указом Президента України було оголошено надзвичайний стан терміном на 40 діб. У зв'язку з цим у всій області було введено комендантську годину, скасовано футбольний матч, заборонено торгівлю спиртними напоями, а також встановлено інші обмеження, які деякі мешканці області сприйняли як недоцільні, несправедливі й такі, що порушують права і свободи громадян.

Висловіть свою думку з цього питання. Відповідь аргументуйте з посиланнями на норми законодавства.

2. Громадянин Симоненко, який проживав у готелі, був несподівано розбужений уночі. Виявилося, що прийшла адміністратор готелю перевірити, чи не ночує в номері стороння особа. Симоненко розгнівався на безцеремонність адміністратора і звинуватив її у порушенні права громадянина на недоторканність житла, закріпленого в Конституції України. Адміністратор відповіла, що вона діє відповідно до інструкції про порядок проживання громадян у готелях, а право недоторканності житла на готельні номери не поширюється. Вона зазначила, що тиждень тому один із громадян завів до свого номера дівчину і скоїв злочин. Тому обласне управління внутрішніх справ зобов'язало адміністрацію готелю посилити контроль за порядком проживання в готелі.

Хто правий у цьому спорі? Відповідь аргументуйте.

15.5 Розв'яжіть кросворд

По горизонталі:

1. Можливість відступати під час надзвичайних ситуацій від виконання деяких своїх міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини, призупиняти дію національного законодавства.
3. Стан - це така ситуація, коли держава для захисту свого істотного інтересу, якому загрожує безпосередня і неминуча загроза, змушена вдатися до варіанту поведінки, який суперечить його міжнародному зобов'язанню щодо іншої держави (інших держав).
5. Право на ... не може бути обмежене за жодних обставин.
9. Одним із критерієм виправданості втручання у права людини є переслідування ... мети.
11. Необхідність втручання в демократичному означає, що держава має довести перед ЄСПЛ «нагальну суспільну потребу» у такому втручанні та у встановленні відповідних обмежень.

По вертикалі:

2. Під час чого може мати місце правомірний відступ від зобов'язань?
4. Допустиме міжнародним правом та/або внутрішньодержавним правом втручання в права і свободи людини, які відповідають вимогам законності, необхідності, доцільності і співрозмірності цілі, яка переслідується – це ... прав людини.
6. Під час війни або іншої суспільної ..., яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією.
7. Обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, установлених такими обмеженнями, це принцип ... визначеності.
8. Дерогація або можливість держави від зобов'язань.
10. Інтереси забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та безпеки тощо можуть виправдати правові обмеження прав і свобод тільки в разі адекватності соціально обумовленим цілям – це принцип ...

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

16.1 Застосування міжнародних стандартів прав людини у період збройних конфліктів

Відповідно до визначення, запропонованого Міжнародним комітетом Червоного Хреста, збройний конфлікт – це збройне протистояння, що відбувається між державами, або тривале збройне протистояння між урядовою владою та організованими збройними угрупованнями, або ж лише між організованими збройними угрупованнями. Внутрішній (неміжнародний) збройний конфлікт – це збройний конфлікт, що відбувається на території однієї держави і в якому війська жодної іншої держави не беруть участі. Прикладом внутрішнього збройного конфлікту може бути застосування збройних сил держави проти дисидентських або повстанських угруповань або збройне протистояння двох або більше збройних угруповань, що відбувається на території однієї держави, але не обов'язково із залученням регулярних збройних сил.

Збройні конфлікти поділяються на міжнародні і внутрішні (неміжнародні). Кваліфікація збройного конфлікту як міжнародного або внутрішнього має надзвичайне значення з точки зору права, оскільки застосовуються різні норми і правила ведення війни. У контексті внутрішніх збройних конфліктів постає одне загальне питання, як збройна група може бути зобов'язана нормами міжнародного права, що були ухвалені державами проти яких вони ведуть бойові дії? Відповідь криється у фундаментальному принципі: міжнародні договори укладаються не від імені урядів, а від імені держав, які правомірно представляють свої народи. Звичаєве міжнародне право базується на практиці держав та *opinio juris* і відповідно є обов'язковим для їхніх народів. Загальні принципи права так само є обов'язковими для окремих осіб. Отже можна однозначно стверджувати, що права і обов'язки держав є правами та обов'язками народів, що формують ці держави. Це однозначно стосується норм і принципів гуманітарного захисту.

Кожна зі сторін внутрішнього збройного конфлікту зобов'язана дотримуватися основоположних гуманітарних принципів, закріплених у статті 3, спільній для всіх чотирьох Женевських конвенцій 1949 року. Зазначені положення розвинуті та доповнені Другим женецьким протоколом 1977 року. Стаття 3, спільна для Женевських конвенцій, і Другий женецький протокол мають однакову юридичну силу для всіх сторін внутрішнього збройного кон-

флікту (як для урядових військ, так і для повстанців). Крім того, як урядові збройні сили, так і війська повстанців мають дотримуватися положень окремих міжнародних договорів, що поширюють свою дію на внутрішні збройні конфлікти, зокрема, Протоколу про заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв 1996 року та Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року. Застосовується також і звичаєве міжнародне право, насамперед це стосується основних принципів права збройних конфліктів (гуманізму, рівного ставлення, недискримінації, обмеження, захисту жертв війни, добропорядності і законності).

Міжнародний Суд ООН зазначив, що положення спільної статті 3 відображають елементарні міркування гуманності, що застосовуються, відповідно до звичаєвого міжнародного права під час будь-яких збройних конфліктів. У контексті нашого дослідження необхідно розкрити питання про те, як співвідноситься і взаємодіє міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини. Обидві галузі міжнародного права застосовуються під час внутрішніх збройних конфліктів, міжнародне гуманітарне право з огляду на спеціальні положення та звичаєвий характер окремих норм, право прав людини з огляду на те, що воно встановлює правовий режим відносини між державою та її громадянами. Однак між правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом є суттєві відмінності. По-перше, гуманітарне право покликане обмежити лиха війни, а право прав людини захистити людину від свавільних дій. Ці дві галузі права розвивалися паралельно і сьогодні лишаються відокремленими, хоча й тісно пов'язаними, галузями міжнародного права. По-друге, гуманітарне право, застосовне під час внутрішніх збройних конфліктів, є обов'язковим для всіх сторін конфлікту (як для урядових військ, так і для організованих збройних груп), тоді як право прав людини створює зобов'язання лише для уряду. По-третє, міжнародне гуманітарне право є обов'язковим і немає жодних виключень, тоді як міжнародні договори у сфері захисту прав людини часто містять положення, що передбачають можливість відступу від закріплених прав за певних обставин.

Як приклад можна навести Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Відповідно до частини першої статті 4 під час надзвичайного стану в державі, за якого життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці Пакту можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань, але лише тією мірою, в якій це вимагає гострота становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з їхніми іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження. Подібне положення можна знайти у статті 15 Європейської конвенції про права людини: «Під час війни або іншої суспільної

небезпеки, яка загрожуватиме життю нації, будь-яка Висока Договірною Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом».

Війна безперечно є ситуацією, що може загрожувати життю нації, а тому і Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод прямо вказує на це як на підставу, що виправдовує відступ держави від виконання зобов'язань. Звісно, суспільна небезпека може виникати і без внутрішнього збройного конфлікту. Так, Європейський суд з прав людини вважає, що відхилення від положень конвенції є можливим лише у виключних кризових ситуаціях, що впливають на все населення і ставлять під загрозу організоване життя суспільства певної держави.

Відповідно, інші ситуації (наприклад, природні катастрофи, неврожай і голод, епідемія або ж спланована терористична кампанія) також можуть загрожувати нації і зрештою – стати підставою для невиконання положень конвенції. З іншого боку, внутрішній збройний конфлікт не обов'язково означає настання обставин, що можуть виправдати відступ від конвенційних положень, або ж що держава не буде виконувати свої зобов'язання. За такої ситуації відповідні інструменти у сфері захисту прав людини будуть діяти одночасно із спільною статтею. За більш складних ситуацій, коли застосовуються положення Другого додаткового протоколу, будуть діяти лише ті положення договорів у сфері прав людини, відхилення від яких заборонене (а також положення спільної статті 3).

Умови, за яких Протокол II вступає в силу, роблять більш імовірним настання обставин, що можуть стати підставою правомірною відхилення від конвенційних норм. Зокрема стаття 1 Додаткового протоколу II встановлює: «1. Цей Протокол розвиває й доповнює статтю 3, загальну для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, не змінюючи існуючих умов їх застосування, застосовується до всіх збройних конфліктів, які не підпадають під дію статті 1 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), і відбуваються на території будь-якої Високої Договірної Сторони між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території, що дає їм змогу здійснювати безперервну й погоджену воєнну дію та застосовувати цей Протокол. 2. Цей Протокол не застосовується до випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як безпорядки, окремі й спорадичні акти насильства та інші акти аналогічного характеру, оскільки вони не є збройними конфліктами».

Водночас варто зазначити, що договори у сфері захисту прав людини

продовжують діяти навіть під час збройних конфліктів. Міжнародний Суд ООН, у своєму Консультативному висновку щодо законності погрози ядерною зброєю або її застосування зазначив, що захист, який надає Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, не припиняється під час війни, за виключенням випадків, передбачених статтею 4 Пакту. Більше того, відступ буде правомірним лише у тому випадку, якщо він відповідатиме іншим міжнародно-правовим зобов'язанням. Це положення має принципове значення під час внутрішніх збройних конфліктів і означає, що навіть якщо від окремих прав людини можна відступити з огляду на положення конкретного інструменту, в якому вони закріплені, відступ від таких прав стає неможливим, якщо вони захищені нормами гуманітарного права.

16.2 Захист поранених і хворих у діючих арміях

Перша та друга Женевські конвенції вимагають від уряду Договірних сторін під час збройних конфліктів захищати і поважати членів особового складу збройних сил, які є пораненими чи хворими. Стаття 12 обох конвенцій застосовується як до хворих та поранених осіб з числа військовослужбовців, так і до поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, що входять до складу сил супротивника (наприклад, військовополонених). Вона зобов'язує забезпечити гуманне ставлення та догляд без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, національності, релігії, політичних переконань або за іншими аналогічними критеріями.

Держава зобов'язана заборонити будь-які замаху на їхнє життя чи будь-яке насильство над їхньою особистістю. Їх заборонено вбивати та знищувати, піддавати тортурам чи біологічним дослідом. Також заборонено умисно залишати їх без медичної допомоги та обслуговування, умисно створювати умови для їхнього зараження чи інфікування. За вчинення деяких із цих діянь необхідно застосовувати кримінальні покарання, так як вони рівнозначні серйозним порушенням МГП (наприклад, вбивству, катуванням і біологічним дослідом).

Інші гарантії також передбачають, що пріоритетність у наданні медичної допомоги дозволяється лише з медичних причин термінового характеру. Не можна надавати привілеї на основі того, що особа входить до певного військового підрозділу чи армії певної країни. Стосовно жінок-комбатантів Женевські конвенції встановлюють (хоча і узагальнено), що до жінок потрібно ставитися з усією особливою повагою, яка відповідає їхній статі. Зрештою, якщо сторона конфлікту змушена залишити супротивнику поранених або хворих, частина медичного персоналу має залишитися разом із ними для сприяння догляду за ними. Порушення цих основних та судових гарантій не порівнюється до серйозних порушень МГП. Таким чином, для припинення

неправомірних діянь достатньо вживати дисциплінарні стягнення²⁵⁹

16.3 Захист поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі

I Женевська конвенція “Про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях” та II Женевська конвенція “Про покращення долі поранених, хворих і осіб, що потерпіли корабельну аварію, зі складу збройних сил на морі” забезпечують захист поранених, хворих, та осіб, які потерпіли корабельну аварію. Всі ці особи повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин. Забороняється посягати на їхнє життя та завдавати їм будь-якої шкоди. Їх повинні підбирати, поводитися з ними гуманно та надавати їм максимально можливий у найкоротші строки медичний догляд, якого вимагає їхній стан. У випадку взяття у полон поранених, хворих чи осіб, які потерпіли корабельну аварію, зі складу збройних сил ворога, кожен із противників повинен надавати їм такий же догляд, як і своїм власним пораненим.

Тіла загиблих не повинні бути віддані землі, поховані в морі чи спалені без належного попереднього пізнання та констатування смерті за допомогою, якщо можливо, медичного огляду. Усі наявні дані, які сприяють встановленню особи пораненого, хворого, потерпілого корабельну аварію та померлих, повинні бути зареєстровані.

Цивільне населення, згідно цих Конвенцій, повинно ставитися з повагою до поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, навіть якщо вони належать до ворожої сторони, а також не повинно допускати актів насильства стосовно них. Цивільним особам дозволяється підбирати та доглядати поранених і хворих незалежно від того, до якої сторони вони належать, і доглядати за ними. При цьому, цивільне населення не повинно піддаватися ніяким покаранням та переслідуванням. Навпаки, цим особам належить надавати всіляку підтримку в їхніх діях.

Окрім питань захисту хворих та поранених, I і II Женевські конвенції надають велику увагу питанням захисту медичного та духовного персоналу, обладнання, установ та споруд, а також персоналу (адміністратори, водії, кухарі та інші), який використовується постійно або тимчасово виключно для адміністративно - господарського забезпечення медичних формувань або санітарно-транспортних засобів. Цей персонал, згідно Конвенцій, користується розпізнавальною емблемою Червоного Хреста або Червоного Півмісяця на білому полі і посвідченнями. Він може мати зброю для самооборони чи захисту своїх поранених та хворих. Потрапивши до рук ворога, особи зі

²⁵⁹ Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні URL: <https://www.pgaction.org/pdf/activity/GRC-Domestic-Implementation-IHL-Report-UKR.pdf> (дата звернення 30.08.2020).

складу духовного чи медичного персоналу повинні мати можливість продовжувати виконання своїх функцій щодо догляду за пораненими та хворими.

Особи, затримання яких не є необхідним для догляду за військовополоненими, будуть підлягати репатріації. Затримані таким чином особи не вважатимуться військовополоненими та будуть користуватися для виконання своїх обов'язків значними пільгами. На окупованій території ресурси цивільного персоналу можуть бути реквізовані тільки в тому випадку, якщо забезпечується належне медичне обслуговування населення та догляд за пораненими та хворими, які вже проходять лікування.

16.4 Захист військовополонених

III Женевська Конвенція визначає статус комбатанта та військовополонених. Згідно з Конвенцією, особи, які входять до складу збройних сил, що перебувають у конфлікті, є комбатантами (окрім медичного та духовного персоналу), а будь-який комбатант, котрий потрапляє під владу іншої сторони, стає військовополоненим. Такі збройні сили повинні бути організовані і знаходитись під командуванням особи, яка несе відповідальність перед іншою стороною за поведінку своїх підлеглих, а також підкорятися внутрішній дисциплінарній системі, яка забезпечує дотримання норм міжнародного права, яке застосовується під час збройних конфліктів. Варто згадати про ще одне дуже важливе положення: військовополонені знаходяться під владою ворога, а не окремих осіб чи військових частин, які захопили їх у полон. Щодо поведінки з військовополоненими, то Конвенція вимагає з усіма військовополоненими поводитися однаково.

Випадки привілейованого режиму можуть бути встановлені виключно залежно від стану здоров'я, звання чи кваліфікації військовополонених. Військовополоненим, за винятком офіцерів, може бути поставлена вимога виконувати роботу за невелику винагороду в умовах, які не гірші від умов праці громадян держави, яка утримує полонених. Однак їх не повинні примушувати до діяльності військового характеру, а також до небезпечних робіт, які загрожують їхньому здоров'ю або до принизливих робіт. На початку полону військовополонені повинні отримати можливість сповістити свої сім'ї та центральне агентство розшуку МКЧХ. Військовополонені, що визнані важко хворими та тяжко пораненими, підлягають негайній репатріації. Після закінчення воєнних дій військовополонені повинні бути негайно звільнені. І ще одне положення, на яке доцільно звернути увагу: «Текст Конвенції буде вивішений у кожному таборі військовополонених для того, щоб надати військовополоненим можливість у будь-який час довідатися про їхні права та обов'язки».

Третя Женевська конвенція передбачає, що військовополонені завжди мають право на гуманне поводження. МГП забороняє піддавати їх фізич-

ному каліцтву або медичним/науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого, а також вимагає встановити відповідальність за вчинення таких діянь. Крім того, уряд України повинен припинити інші порушення МГП, які не прирівнюються до серйозних порушень МГП, але вимагають, як мінімум, прийняття дисциплінарних санкцій. Якщо більш конкретно, він має забезпечити захист військовополонених в ситуаціях, коли вони особливо вразливі, таких як залякування, образи, і коли вони виступають об'єктом «цікавості публіки». Застосування репресалій з боку держави, що тримає в полоні, теж не є серйозним порушенням і має підпадати під дисциплінарні санкції.

Зокрема, уряд України має надати жінкам-військовополоненим особливий захист (в тому числі, наприклад, дострокову репатріацію для вагітних жінок) з усією повагою, яка відповідає їхній статі, й у всіх випадках із ними необхідно поводитися так само прихильно, як і з чоловіками. Уряд України також зобов'язаний «поважати» військовополонених. Це означає, що військовополонені загалом повинні зберігати свою цивільну правоздатність. Вони мають право на безкоштовну медичну допомогу і рівноправне ставлення без будь-якої дискримінації. Основні заходи імплементації на національному рівні в Україні Конституція України закріплює основні принципи гуманного поводження з військовополоненими.

16.5 Захист цивільного населення під час війни. Захист жінок та дітей під час війни.

Четверта Женевська Конвенція²⁶⁰ наголошує на певних елементарних нормах захисту, які стосуються кожної особи, яку зачепить збройний конфлікт, незалежно від її національності чи території, на якій вона проживає. Особливу увагу Четверта Конвенція приділяє цивільним особам (що знаходяться під владою ворога), які поділяються на дві категорії: цивільні особи, які знаходяться у країні ворога; населення на окупованій території. Обидві ці категорії за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої особистості, честі, сімейних прав, релігійних переконань, обрядів, звичок та звичаїв. Із ними завжди повинні поводитись гуманно, до них не повинні застосовуватись заходи примусу. Забороняється депортація чи вигнання населення.

Стаття 50-та Протоколу визначає термін «цивільне населення» як населення, що складається зі «всіх осіб, що є цивільними», і дає власне визначення поняття «цивільний» — той, хто не служить у збройних силах або організованій збройній групі однієї зі сторін конфлікту. До цивільних осіб також належать службовці збройних сил, що склали зброю або стали небездатни-

²⁶⁰ Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/conv#Text (дата звернення 29.08.2020).

ми через хворобу, поранення, полон та з інших причин. В умовах збройного конфлікту цивільне населення має бути захищеним від воєнних дій. Але саме мирне населення найчастіше стає об'єктом воєнних дій, особливо в сучасних війнах і повстаннях. У кількох останніх війнах втрати цивільного населення складали до 90 % від загальної кількості загиблих. Зокрема, у період 2014 – 2018 рр. в зоні бойових дій на Донбасі, за даними ООН, загинуло щонайменше 2479 цивільних осіб, зокрема 1367 чоловіків, 826 жінок, 90 хлопців і 47 дівчат, а також 149 дорослих, стать яких не встановлена. Кількість поранених сягнула дев'яти тисяч осіб. Цивільне населення, що бере або брало участь у воєнних діях, не маючи статусу військового, втрачає свій імунітет від нападу під час особистої участі у воєнних діях. Норми МГП загалом спрямовані на пом'якшення страждань цивільного населення. Стаття 51 (пункт 4) Протоколу I містить чітко сформульовані положення про захист цивільного населення від невинуватих нападів. Вона забороняє невибіркові напади. Заборонено й напади на цивільне населення або на окремих цивільних осіб з метою репресій.

Усіляке залучення до праці у примусовому порядку обмежується суворими правилами. Так, ні за будь-яких обставин не можна залучати до праці осіб, яким не виповнилося 18 р., а працюючих забороняється примушувати виконувати будь-яку роботу, яка б змушувала їх брати участь у воєнних операціях. Сторона, яка окупувала, зобов'язана піклуватися про долю дітей, підтримувати санітарні служби гігієни, а також слідкувати за постачанням населення. Щодо цивільних осіб, які знаходяться у країні ворога, то вони можуть покинути її, якщо цьому не перешкоджають міркування безпеки. Якщо їхній виїзд не відбувся з певних об'єктивних обставин або ж їх просто затримали - ставлення до цих осіб повинно бути таким самим, як і до іноземних загалом.

Виокремлюють два напрями міжнародно-правового захисту жінок в умовах війни: як частини цивільного населення; як жінок-учасниць бойових дій. Перший напрям, залежно від періоду початку й розв'язання збройного конфлікту, можна диференціювати на захист жінок від: а) жорстокого поводження під час конфлікту стороною, у владі якої вони опинилися; б) наслідків воєнних дій. У другому напрямі виокремлюють: а) дотримання статусу жінок-комбатантів; б) поводження з жінками-комбатантами як з військовополоненими. Жінкам приділено особливу увагу: їм забезпечують захист, зокрема від згвалтування, примушення до проституції та будь-яких інших форм непристойних домагань. Справи вагітних жінок і матерів малолітніх дітей, яких заарештовано, затримано чи інтерновано з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, розглядають першочергово. Особливе місце в Протоколі I посідає питання про смертну кару для вагітної жінки і матері малолітніх дітей у випадку міжнародного та неміжнародного збройного конфлікту. Ст. 76 рекомендує сторонам, що в конфлікті, прагнути уникати виголошен-

ня смертних вироків за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом, щодо них. Навіть уже підписані смертні вирoki за такі правопорушення щодо цих жінок не мають виконувати. Ст. 16 Конвенції III і ст. 75 Протоколу I, а також ст. 4 Протоколу II передбачають однакове ставлення до будь-якої особи, незалежно від статі, і захищають жінок, які все частіше беруть участь у збройних конфліктах. У цих документах урегульовано правове становище жінок-комбатантів щодо надання їм статусу військовополонених у випадку потрапляння в полон.

Дітям приділяють особливу увагу, забезпечують захист від будь-яких непристойних зазіхань. Усі сторони, що перебувають у конфлікті, повинні надавати дітям необхідну допомогу. Дітей до 15 років, осиротілих або розлучених із сім'єю, треба забезпечити утриманням і вихованням. Сторони мають уживати всіх можливих заходів, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі в бойових діях. Зокрема, потрібно уникати вербування неповнолітніх у свої збройні сили. Вербуючи осіб, які досягли п'ятнадцятирічного віку, але яким ще не виповнилося вісімнадцяти років, сторони, що перебувають у конфлікті, мають віддавати перевагу особам старшого віку. Як виняток, коли діти, що не досягли п'ятнадцятирічного віку, беруть безпосередню участь у бойових діях і потрапляють під владу супротивної сторони, вони мають особливий захист, незалежно від того, є вони військовополоненими чи ні.

Завдання до теми 16

16.1 Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте застосування міжнародних стандартів прав людини у період збройних конфліктів.
2. Охарактеризуйте захист поранених і хворих в діючих арміях.
3. Охарактеризуйте захист поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі.
4. В чому полягають особливості захисту військовополонених?
5. Опишіть захист цивільного населення під час війни.
6. Особливості захисту жінок та дітей під час війни.

16.2 Виконайте тестові завдання

1. Права цивільного населення прописані в:

- А. Першій конвенції;
- Б. Другій конвенції;
- В. Третій конвенції;
- Г. Четвертій конвенції.

2. До цивільного населення відносяться:

- А. комбатанти;
- Б. полонені комбатанти;
- В. населення, яке не бере участі у воєнних діях;
- Г. діти віком до 14 років.

3. Об'єкти, які вважають військовими:

- А. машинобудівні заводи;
- Б. лікарні;
- В. казарми;
- Г. вокзали.

5. Четверта Женевська конвенція – це захист

- А. комбатантів;
- Б. комбатантів, які постраждали внаслідок морських дій;
- В. військовополонених;
- Г. цивільних жертв військових дій.

6. Головним завдання МГП є:

- А. забезпечення добробуту людини в державі;
- Б. забезпечення добробуту комбатантів;
- В. забезпечення добробуту держави;

Г. захист осіб, які не беруть участі у збройному конфлікті.

7. На окупованій території забороняється:

- А. вигнання населення;
- Б. депортація населення;
- В. змушувати цивільне населення брати участь у військових заходах на боці завойовників;
- Г. спілкування з представниками міжнародних гуманітарних організацій.

8. Зброя, яку забороняє МГП:

- А. ракетна зброя;
- Б. протипіхотні міни;
- В. ядерна зброя;
- Г. хімічна зброя.

9. До цивільних осіб належать:

- А. населення окупованої території;
- Б. тільки діти до 16 років;
- В. населення окупованої території за виключенням чоловіків, старших 16 років;
- Г. громадяни інших країн на окупованій території;

10. Обов'язки військової адміністрації на окупованій території

- А. примусове залучення населення до роботи на військових об'єктах;
- Б. забезпечення населення продовольством;
- В. забезпечення населення медичною допомогою;
- Г. репарація населення.

16.3 Розв'жіть задачі

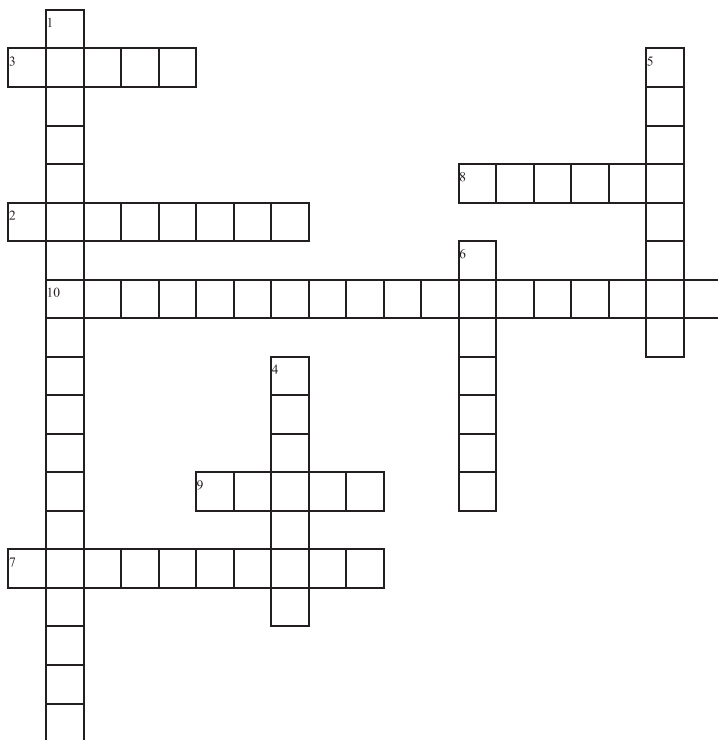
1. У зв'язку з підписанням у Парижі 13 січня 1993 р. Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї і про її знищення виникає необхідність з'ясування подібностей і відмінностей між її положеннями і нормами інших багатосторонніх міжнародних договорів, укладених раніше і які присвячені врегулюванню аналогічних міжнародно-правових проблем. Також одним із найбільш суперечливих і актуальних є питання про правомірність застосування ядерної зброї у сучасному міжнародному праві.

Зробіть порівняльний аналіз Конвенції 1993 р. і відповідних положень інших відомих міжнародно-правових актів, що діють у цій сфері. Яка ваша точка зору щодо застосування ядерної зброї? Обгрунтуйте свою відповідь посиланнями на норми міжнародного права.

2. У 1996 р. північнокорейські військові ввійшли на територію демілітаризованої зони між двома Кореями. Розподіл Корейського півострову по 38-й паралелі був передбачений Ялтинською конференцією 1945 р. як тимчасовий захід для полегшення роззброєння японських військ. Після корейської війни 1950 – 1953 рр. 38-а паралель стала демілітаризованою зоною між двома державами (довжина її – 249 км, ширина — 4 км). Відповідно до Договору про перемир'я 1953 р. жодна зі сторін не має права вводити в демілітаризовану зону більш як 35 своїх військовослужбовців, озброєних тільки легкою стрілецькою зброєю. Північнокорейці кілька разів порушували положення договору про перемир'я: кількість солдат Північної Кореї, що ввійшли в демілітаризовану зону, сягала 180 чол., озброєних артилерією і мінометами.

Який статус демілітаризованої зони в міжнародному праві? У чому відмінність угоди про перемир'я і мирного договору?

16.3 Розв'яжіть кросворд

По-горизонталі:

2. Зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави без отримання суверенних прав на неї?
3. Складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням суперечностей між державами, народами, з переходом до засобів збройної боротьби, що відбувається у формі бойових дій між їхніми збройними силами.
6. Суспільно небезпечні протиправні діяння, що посягають на мир і мирне співіснування держав; міжнародний правопорядок; зовнішню безпеку України; на регламентований міжнародними нормами порядок ведення війни; на мир та безпеку людства; створюють загрозу масової загибелі людей, зараження або знищення тваринного чи рослинного світу внаслідок застосування зброї масового знищення - проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.
7. Особи, які входять до складу збройних сил воюючої країни, беруть участь безпосередньо у воєнних діях.
8. Особи, які загинули або постраждали під час і внаслідок воєнних дій, їхнього прямого чи опосередкованого впливу.
9. Сукупність технічних пристроїв та засобів, що застосовується для ураження живої сили противника, його техніки, спорудження та інших цілей під час ведення бойових дій; озброєння.
10. У військовій справі та міжнародному праві — особа, що належить до Збройних сил сторони, яка перебуває в стані війни, добровольці, партизани, учасники руху Опору та інші комбатанти, а також деякі некомбатанти — військові кореспонденти, члени екіпажів торговельного флоту і цивільної авіації та інші, які під час війни опинилися у владі ворожої сторони.

По-вертикалі:

1. Громадяни України, які проходять дійсну військову службу у складі Збройних сил України та інших військ відповідно до Закону України ...
4. Державна система органів управління, сил і засобів, що створюється для організації і забезпечення захисту населення від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру.
5. У військовій справі — військова втрата, що відноситься до категорії військовослужбовців, котрі брали участь у військових діях і втратили життя внаслідок дії противника, як безпосередньо під час бойових дій.

ДОДАТКИ

Загальна декларація прав людини

Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року

Преамбула

Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру; і беручи до уваги, що зневажання і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення; і беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; і беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті 995_010 свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі; і беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод; і беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання;

Генеральна Асамблея

проголошує цю Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Стаття 1

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Стаття 6

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 8

Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

Стаття 9

Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.

Стаття 10

Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Стаття 11

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.
2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Стаття 12

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Стаття 13

1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.
2. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну.

Стаття 14

Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 15

1. Кожна людина має право на громадянство.
2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.
2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.
3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

Стаття 17

1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими.
2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 20

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.
2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Стаття 21

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.
2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.
3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Стаття 22

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.
2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.
3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людини існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.
4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Стаття 24

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Стаття 25

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старо-

сті чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Стаття 26

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 27

1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

Стаття 28

Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забез-

печення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 30

Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації.

КОНВЕНЦІЯ **про захист прав людини і основоположних свобод**

Уряди держав – членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року, беручи до уваги те, що ця Декларація має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання проголошених у ній прав,

беручи до уваги те, що метою Ради Європи є досягнення тіснішого єднання між її членами і що одним із засобів досягнення цієї мети є забезпечення і розвиток прав людини та основоположних свобод,

знову підтверджуючи свою глибоку віру в ті основоположні свободи, які становлять підвалини справедливості та миру в усьому світі і які найкращим чином забезпечуються, з одного боку, завдяки дієвій політичній демократії, а з іншого боку, завдяки спільному розумінню і додержанню прав людини, від яких вони залежать,

сповнені рішучості, як уряди європейських держав, що є однодумцями і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи і верховенства права, зробити перші кроки для забезпечення колективного гарантування певних прав, проголошених у Загальній декларації, домовилися про таке:

Стаття 1

Зобов'язання поважати права людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

Розділ I

Права і свободи

Стаття 2

Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

- а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;
- б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Стаття 3

Заборона катування

Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

Стаття 4

Заборона рабства і примусової праці

1. Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані.
2. Ніхто не може бути присилуваний виконувати примусову чи обов'язкову працю.

3. Для цілей цієї статті значення терміна «примусова чи обов'язкова праця» не поширюється:

а) на будь-яку роботу, виконання якої зазвичай вимагається під час призначеного згідно з положеннями статті 5 цієї Конвенції тримання в умовах позбавлення свободи або під час умовного звільнення;

б) на будь-яку службу військового характеру або - у випадку, коли особа відмовляється від неї з мотивів особистих переконань у країнах, де така відмова визнається, - службу, яка вимагається замість обов'язкової військової служби;

с) на будь-яку службу, що вимагається у випадку надзвичайної ситуації або стихійного лиха, яке загрожує життю чи благополуччю суспільства;

д) на будь-яку роботу чи службу, яка є частиною звичайних громадянських обов'язків.

Стаття 5

Право на свободу та особисту недоторканність

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом:

а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом;

с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

д) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу;

е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

ф) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції.

2. Кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судові засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту або тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Стаття 6

Право на справедливий суд

1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

2. Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в закон-

ному порядку.

3. Кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права:

а) бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і підстави обвинувачення, висунутого проти нього;

б) мати час і можливість, необхідні для підготовки свого захисту;

с) захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або - за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника - одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя;

д) допитувати свідків обвинувачення або вимагати, щоб їх допитали, а також вимагати виклику й допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

е) якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, - одержувати безоплатну допомогу перекладача.

Стаття 7

Ніякого покарання без закону

1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

Стаття 8

Право на повагу до приватного і сімейного життя

1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 9

Свобода думки, совісті і релігії

1. Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно.

2. Свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття

10

Свобода вираження поглядів

1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіо-мовних, телевізійних або кінематографічних підприємств.

2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду.

Стаття 11

Свобода зібрань та об'єднання

1. Кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

2. Здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Стаття 12

Право на шлюб

Чоловік і жінка, що досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, які регулюють здійснення цього права.

Стаття 13

Право на ефективний засіб юридичного захисту

Кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження.

Стаття 14

Заборона дискримінації

Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою - статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Стаття 15

Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації

1. Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

2. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від [статті 2](#), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою.

Стаття 16

Обмеження політичної діяльності іноземців

Жодне з положень статей 10, 11 і 14 не може розглядатись як таке, що забороняє Високим Договірним Сторонам встановлювати обмеження на по-

літичну діяльність іноземців.

Стаття 17

Заборона зловживання правами

Жодне з положень цієї Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає будь-якій державі, групі чи особі право займатися будь-якою діяльністю або вчиняти будь-яку дію, спрямовану на скасування будь-яких прав і свобод, визнаних цією Конвенцією, або на їх обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції.

Стаття 18

Межі застосування обмежень прав

Обмеження, дозволені згідно з цією Конвенцією щодо зазначених прав і свобод, не застосовуються для інших цілей ніж ті, для яких вони встановлені.

Розділ II

Європейський суд з прав людини

Стаття 19

Створення Суду

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини, який далі називається «Суд». Він функціонує на постійній основі.

Стаття 20

Кількість суддів

Суд складається з такої кількості суддів, яка відповідає кількості Високих Договірних Сторін.

Стаття 21

Посадові критерії

1. Судді повинні мати високі моральні якості, а також мати кваліфікацію, необхідну для призначення на високу суддівську посаду, чи бути юристами з визнаним рівнем компетентності.

2. Судді беруть участь у роботі Суду в особистій якості.

3. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися жодною діяльністю, що є не сумісною з їхньою незалежністю, безсторонністю або з вимогами щодо виконання посадових обов'язків на постійній основі; усі питання, що виникають внаслідок застосування цього пункту, вирішуються Судом.

Стаття 22

Вибори суддів

Судді обираються Парламентською Асамблеєю від кожної Високої Договірної Сторони більшістю поданих голосів за списком з трьох кандидатів, запропонованих відповідною Високою Договірною Стороною.

Стаття 23

Строк повноважень і звільнення з посади

1. Судді обираються строком на дев'ять років. Вони не можуть бути переобрані.
2. Строк повноважень суддів спливає, коли вони досягають 70-річного віку.
3. Судді обіймають посаду доти, доки їх не замінять. Проте вони продовжують вести ті справи, які вже є в їхньому провадженні.
4. Жодний суддя не може бути звільнений з посади, якщо тільки інші судді більшістю у дві третини голосів не ухвалють рішення про його невідповідність установленим вимогам.

Стаття 24

Канцелярія і доповідачі

1. Суд має канцелярію, функції та організація якої визначені Регламентом Суду.
2. Коли Суд засідає у складі одного судді, Суду надають допомогу доповідачі, які діють під керівництвом Голови Суду. Вони входять до складу канцелярії Суду.

Стаття 25

Пленарні засідання Суду

Суд на пленарних засіданнях:

- a) обирає Голову Суду та одного чи двох заступників Голови Суду строком на три роки; вони можуть бути переобрані;
- b) створює палати на встановлений строк;
- c) обирає голів палат; вони можуть бути переобрані;
- d) приймає Регламент Суду;
- e) обирає Секретаря Суду та одного чи більше заступників Секретаря;
- f) звертається з будь-яким клопотанням згідно з пунктом 2 статті 26.

Стаття 26

Одноособовий склад Суду, комітети, палати та Велика палата

1. Для розгляду переданих йому справ Суд засідає у складі одного судді, комітетами у складі трьох суддів, палатами у складі семи суддів і Великою

палатою у складі сімнадцяти суддів. Палати Суду створюють комітети на встановлений строк.

2. За клопотанням пленарного засідання Суду Комітет Міністрів може, одностайним рішенням і на встановлений строк, зменшити кількість суддів у палатах до п'яти.

3. Коли суддя засідає одноособово, він не розглядає жодної заяви проти Високої Договірної Сторони, від якої цього суддю було обрано.

4. Суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, є *ex officio* членом палати або Великої палати. У разі відсутності такого судді або якщо він не може брати участь у засіданнях, Голова Суду вибирає зі списку, поданого заздалегідь цією Стороною, особу, яка засідає як суддя.

5. До складу Великої палати входять також Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інші судді, яких визначено відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа передається до Великої палати згідно зі статтею 43, у Великій палаті не може засідати жодний суддя з палати, яка постановила рішення у справі, за винятком голови палати і судді, який засідав від заінтересованої Високої Договірної Сторони.

Стаття 27

Компетенція суддів, які засідають одноособово

1. Суддя, який засідає одноособово, може оголосити неприйнятною або вилучити з реєстру справ заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення.

2. Це рішення є остаточним.

3. Якщо суддя, який засідає одноособово, не оголошує заяву неприйнятною або не вилучає її з реєстру справ, то цей суддя передає її до комітету або палати для подальшого розгляду.

Стаття 28

Компетенція комітетів

1. Стосовно заяви, поданої згідно зі статтею 34, комітет може одностайним голосуванням:

а) оголосити її неприйнятною або вилучити її з реєстру справ, якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення; або

б) оголосити її прийнятною і одночасно постановити рішення по суті, якщо покладене в основу справи питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї є предметом усталеної практики Суду.

2. Рішення та рішення по суті, передбачені пунктом 1, є остаточними.

3. Якщо суддя, обраний від Високої Договірної Сторони, яка є стороною у справі, не є членом комітету, комітет може на будь-якій стадії провадження запросити цього суддю зайняти місце одного з членів комітету, беручи до

уваги всі відповідні чинники, у тому числі те, чи заперечувала ця Сторона проти застосування процедури, передбаченої підпунктом «б» пункту 1.

Стаття 29

Рішення палат щодо прийнятності та суті заяв

1. Якщо згідно зі статтею 27 чи статтею 28 не прийнято жодного рішення, або згідно зі статтею 28 не постановлено жодного рішення по суті, палата приймає рішення щодо прийнятності та суті індивідуальних заяв, поданих згідно зі статтею 34. Рішення щодо прийнятності може бути прийняте окремо.

2. Палата приймає рішення щодо прийнятності та суті міждержавних заяв, поданих згідно зі статтею 33. Рішення щодо прийнятності приймається окремо, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.

Стаття 30

Відмова від розгляду справи на користь Великої палати

Якщо справа, яку розглядає палата, порушує істотні питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї або якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може мати наслідком несумісність із рішенням, постановленим Судом раніше, палата може в будь-який час до постановлення свого рішення відмовитися від розгляду справи на користь Великої палати, якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього.

Стаття 31

Повноваження Великої палати

Велика палата:

а) приймає рішення щодо заяв, поданих згідно зі статтею 33 чи статтею 34, якщо палата відмовляється від розгляду справи згідно зі статтею 30 або якщо справу було передано їй на розгляд згідно зі статтею 43;

б) приймає рішення з питань, поданих Суду Комітетом Міністрів згідно з пунктом 4 статті 46; та

с) розглядає запити про надання консультативних висновків, подані згідно зі статтею 47.

Стаття 32

Юрисдикція Суду

1. Юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до статей 33, 34, 46 і 47.

2. У випадку виникнення спору щодо юрисдикції Суду спір вирішує сам Суд.

Стаття 33

Міждержавні справи

Будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною.

Стаття 34

Індивідуальні заяви

Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

Стаття 35

Умови прийнятності

1. Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.

2. Суд не розглядає жодної індивідуальної заяви, поданої згідно зі статтею 34, якщо вона:

а) є анонімною; або

б) за своєю суттю є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі.

3. Суд оголошує непринятною будь-яку індивідуальну заяву, подану згідно зі статтею 34, якщо він вважає:

а) що ця заява несумісна з положеннями Конвенції або протоколів до неї, явно необгрунтована або є зловживанням правом на подання заяви;

або

б) що заявник не зазнав суттєвої шкоди, якщо тільки повага до прав людини, гарантованих Конвенцією і протоколами до неї, не вимагає розгляду заяви по суті, а також за умови, що на цій підставі не може бути відхилена жодна справа, яку національний суд не розглянув належним чином.

4. Суд відхиляє будь-яку заяву, яку він вважає непринятною згідно з цією статтею. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі.

Стаття 36

Участь третьої сторони

1. У всіх справах, які розглядає палата або Велика палата, Висока Договірна Сторона, громадянин якої є заявником, має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях.

2. В інтересах належного здійснення правосуддя Голова Суду може запропонувати будь-якій Високій Договірній Стороні, яка не є стороною в судовому розгляді, чи будь-якій заінтересованій особі, яка не є заявником, подати свої письмові зауваження або взяти участь у слуханнях.

3. У всіх справах, які розглядає палата або Велика палата, Комісар Ради Європи з прав людини має право подавати свої письмові зауваження і брати участь у слуханнях.

Стаття 37

Вилучення заяв з реєстру справ

1. Суд може на будь-якій стадії провадження у справі прийняти рішення про вилучення заяви з реєстру, якщо обставини дають підстави дійти висновку:

- a) що заявник не має наміру далі підтримувати свою заяву; або
- b) що спір уже вирішено; або
- c) що на будь-якій іншій підставі, встановленій Судом, подальший розгляд заяви не є виправданим.

Проте Суд продовжує розгляд заяви, якщо цього вимагає повага до прав людини, гарантованих Конвенцією та протоколами до неї.

2. Суд може прийняти рішення про поновлення заяви в реєстрі справ, якщо він вважає, що це виправдано обставинами.

Стаття 38

Розгляд справи

Суд розглядає справу разом з представниками сторін і, у разі необхідності, проводить розслідування, для ефективного здійснення якого заінтересовані Високі Договірні Сторони створюють усі необхідні умови.

Стаття 39

Досягнення дружнього врегулювання

1. На будь-якій стадії провадження Суд може надати себе у розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.

2. Процедура, що здійснюється відповідно до пункту 1, є конфіденційною.

3. У разі досягнення дружнього врегулювання Суд вилучає справу з реєстру, прийнявши рішення, яке містить лише стислий виклад фактів і досяг-

нуботу вирішення.

4. Це рішення передасться Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за виконанням умов дружнього врегулювання, викладених у рішенні.

Стаття 40

Слухання у відкритому засіданні та доступ до документів

1. Слухання проводяться у відкритому засіданні, якщо Суд за виняткових обставин не вирішить інакше.

2. Доступ до документів, переданих до канцелярії, є відкритим, якщо Голова Суду не вирішить інакше.

Стаття 41

Справедлива сатисфакція

Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє право відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткове відшкодування, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливу сатисфакцію.

Стаття 42

Рішення палат

Рішення палат стають остаточними відповідно до пункту 2 статті 44.

Стаття 43

Передавання справи на розгляд Великої палати

1. Упродовж трьох місяців від дати ухвалення рішення палатою будь-яка сторона у справі може, у виняткових випадках, звернутися з клопотанням про передавання справи на розгляд Великої палати.

2. Колегія у складі п'яти суддів Великої палати приймає таке клопотання, якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування Конвенції чи протоколів до неї або важливе питання загального значення.

3. Якщо колегія приймає клопотання, Велика палата вирішує справу шляхом постановлення рішення.

Стаття 44

Остаточні рішення у справі

1. Рішення Великої палати є остаточним.

2. Рішення палати стає остаточним:

а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передавання справи на розгляд Великої палати; або

б) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передавання справи на розгляд Великої палати не було заявлено; або

с) якщо колегія Великої палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої палати згідно зі статтею 43.

3. Остаточне рішення опубліковується.

Стаття 45

Умотивованість рішень у справі та ухвал

1. Рішення у справі, а також ухвали про прийнятність або неприйнятність заяв мають бути вмотивовані.

2. Якщо рішення у справі повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.

Стаття 46

Обов'язкова сила рішень та їх виконання

1. Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

2. Остаточне рішення Суду передається Комітетові Міністрів, який здійснює нагляд за його виконанням.

3. Якщо Комітет Міністрів вважає, що нагляд за виконанням остаточного рішення ускладнений проблемою тлумачення рішення, він може звернутися до Суду з метою надання відповідного роз'яснення. Рішення про звернення ухвалюється більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

4. Якщо Комітет Міністрів вважає, що Висока Договірна Сторона відмовляється виконувати остаточне рішення у справі, в якій вона є стороною, він може, після формального повідомлення цієї Сторони і шляхом ухвалення рішення більшістю у дві третини голосів представників, які мають право засідати в Комітеті, звернутися до Суду з питанням про додержання цієї Стороною свого зобов'язання згідно з пунктом 1.

5. Якщо Суд встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові Міністрів з метою визначення заходів, яких необхідно вжити. Якщо Суд не встановлює порушення пункту 1, він передає справу Комітетові Міністрів, який приймає рішення про закриття розгляду справи.

Стаття 47

Консультативні висновки

1. Суд може, на запит Комітету Міністрів, надавати консультативні висновки з правових питань, які стосуються тлумачення Конвенції та протоколів до неї.

2. Такі висновки не поширюються на питання, що стосуються змісту чи обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, чи на будь-які інші питання, які Суд або Комітет Міністрів може розглядати

внаслідок будь-якого провадження, що може бути порушене відповідно до Конвенції.

3. Рішення Комітету Міністрів про подання запиту щодо консультативного висновку Суду ухвалюються більшістю голосів представників, які мають право засідати в Комітеті.

Стаття 48

Консультативна компетенція Суду

Суд вирішує, чи належить запит Комітету Міністрів щодо надання консультативного висновку до його компетенції, визначеної в статті 47.

Стаття 49

Умотивованість консультативних висновків

1. Консультативні висновки Суду мають бути вмотивовані.
2. Якщо консультативний висновок повністю або частково не виражає одностайної думки суддів, кожний суддя має право викласти окрему думку.
3. Консультативні висновки Суду передаються Комітетові Міністрів.

Стаття 50

Витрати на забезпечення діяльності Суду

Витрати на забезпечення діяльності Суду покладено на Раду Європи.

Стаття 51

Привілеї та імунітети суддів

Судді під час виконання своїх обов'язків користуються привілеями та імунітетами, передбаченими у статті 40 Статуту Ради Європи та угодах, укладених згідно з цією статтею Статуту.

Розділ III

Інші положення

Стаття 52

Запити Генерального секретаря

На запит Генерального секретаря Ради Європи будь-яка Висока Договірна Сторона надає роз'яснення стосовно того, яким чином її національне право забезпечує ефективне виконання будь-якого з положень цієї Конвенції.

Стаття 53

Гарантія визнаних прав людини

Ніщо в цій Конвенції не може тлумачитись як таке, що обмежує чи уневажнює будь-які права людини та основоположні свободи, які можуть бути

визнані на підставі законів будь-якої Високої Договірної Сторони чи будь-якою іншою угодою, стороною якої вона є.

Стаття 54

Повноваження Комітету Міністрів

Ніщо в цій Конвенції не стоїть на перешкоді повноваженням Комітету Міністрів, наданим йому Статутом Ради Європи.

Стаття 55

Відмова від інших засобів урегулювання спорів

Високі Договірні Сторони погоджуються, що без спеціальної домовленості вони не користуватимуться існуючими між ними чинними договорами, конвенціями або деклараціями для вирішення - шляхом звернення - спору, який виникає внаслідок тлумачення або застосування цієї Конвенції, засобами врегулювання спорів, не передбаченими цією Конвенцією.

Стаття 56

Територіальне застосування

1. Будь-яка держава може при ратифікації чи будь-коли після цього заявити шляхом повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи про те, що дія цієї Конвенції поширюється, з урахуванням пункту 4 цієї статті, на всі чи деякі з територій, за міжнародні відносини яких вона є відповідальною.

2. Дія Конвенції поширюється на територію або території, визначені в повідомленні, з тридцятого дня після отримання цього повідомлення Генеральним секретарем Ради Європи.

3. Однак положення цієї Конвенції застосовуються до таких територій з належним урахуванням місцевих вимог.

4. Будь-яка держава, яка зробила заяву відповідно до пункту 1 цієї статті, може будь-коли після цього оголосити від імені однієї або кількох територій, яких стосується заява, що вона визнає компетенцію Суду приймати скарги від окремих осіб, неурядових організацій або груп осіб згідно з статтею 34 Конвенції.

Стаття 57

Застереження

1. Будь-яка держава може при підписанні цієї Конвенції або депонуванні своєї ратифікаційної грамоти зробити застереження стосовно будь-якого окремого положення Конвенції з огляду на те, що будь-який чинний на той час на її території закон не відповідає цьому положенню. Застереження загального характеру згідно із цією статтею не дозволяються.

2. Будь-яке застереження, зроблене згідно із цією статтею, має містити

стислий виклад відповідного закону.

Стаття 58 **Денонсація**

1. Висока Договірنا Сторона може денонсувати цю Конвенцію тільки зі спливом п'ятирічного строку від дати, коли вона стала її стороною, і через шість місяців після подання відповідного повідомлення Генеральному секретареві Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони.

2. Така денонсація не звільняє заінтересовану Високу Договірну Сторону від її зобов'язань за цією Конвенцією стосовно будь-якого діяння, яке могло бути порушенням таких зобов'язань і могло бути здійснене нею до дати, від якої денонсація набирає чинності.

3. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути і стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.

4. Відповідно до положень попередніх пунктів, Конвенція може бути денонсована стосовно будь-якої території, на яку поширювалася її дія згідно із заявою, зробленою на підставі статті 56.

Стаття 59 **Підписання і ратифікація**

1. Ця Конвенція відкрита для підписання членами Ради Європи. Вона підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти передаються на зберігання Генеральному секретареві Ради Європи.

2. До цієї Конвенції може приєднатися Європейський Союз.

3. Ця Конвенція набирає чинності після депонування десяти ратифікаційних грамот.

4. Стосовно будь-якого підписанта цієї Конвенції, що ратифікуватиме її після набрання нею чинності, Конвенція набирає чинності з дня депонування його ратифікаційної грамоти.

5. Генеральний секретар Ради Європи повідомляє всіх членів Ради Європи про набрання Конвенцією чинності, про Високі Договірні Сторони, які ратифікували її, та про подальше депонування ратифікаційних грамот.

Учинено в Римі 4 листопада 1950 року англійською і французькою мовами, обидва тексти є однаково автентичними, в одному примірнику, який зберігається в архіві Ради Європи. Генеральний секретар надсилає засвідчені копії цієї Конвенції кожному підписантові.

Тести ЗНО для вступу на магістратуру спеціальність «Право»

ЗНО онлайн 2018 року з права в магістратуру – основна сесія (іспит у ВНЗ)

1. Які умови є визначальними для висновку про те, що конкретне місце проживання особи є «житлом» у розумінні його захисту на підставі ст. 8 ЄКПЛ?

- А. Наявність достатніх та триваючих зв'язків особи із приміщенням, незалежно від законності його зайняття.
- Б. Доведений факт законності зайняття особою приміщення, незалежно від тривалості перебування в ньому.
- В. Обґрунтоване припущення законності зайняття особою приміщення, незалежно від тривалості перебування в ньому.
- Г. Будь-який зв'язок особи із приміщенням, незалежно від його тривалості та достатності.

2. Чи допускає винятки заборона катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження або покарання?

- А. Так, у разі необхідності забезпечити право інших осіб на життя.
- Б. Ні, жодні винятки не допускаються.
- В. Так, якщо відповідна держава не виходить за межі розсуду, визначені у практиці ЄСПЛ.
- Г. Ні, але держава має право заявити про відступ від неї під час війни або іншої суспільної небезпеки, що загрожує життю нації.

3. Який критерій розмежовує обмеження свободи пересування, яке кваліфікується як позбавлення свободи згідно з п. 1 ст. 5 ЄКПЛ, та звичайне обмеження свободи пересування за ст. 2 Протоколу № 4 до цієї Конвенції?

- А. Ступінь інтенсивності такого обмеження.
- Б. Характер такого обмеження.
- В. Тривалість такого обмеження.
- Г. Спосіб реалізації такого обмеження.

4. Який із нижченаведених випадків стосується абсолютного права, гарантованого ЄКПЛ?

- А. Смерть особи, завдана працівниками поліції при затриманні.
- Б. Залякування особи працівниками поліції можливим нанесенням їй тілес-

них ушкоджень під час допиту.

В. Відмова суду у розгляді заяви недієздатної особи, яка стосується відновлення її дієздатності.

Г. Припинення виконання рішення суду про стягнення з держави на підставі зміни законодавства.

5. На які з видів об'єднань НЕ поширюються гарантії захисту права на об'єднання, що передбачені ст. 11 ЄКПЛ?

А. Профспілки.

Б. Політичні партії.

В. Акціонерні товариства.

Г. Бізнес-асоціації.

6. На підставі якого акта Комітетові із ліквідації дискримінації щодо жінок було надано повноваження приймати і розглядати повідомлення щодо порушення державами прав, закріплених Конвенцією про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року?

А. Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок.

Б. Декларації про викорінення насильства щодо жінок.

В. Факультативного протоколу до Конвенції 1979 року.

Г. Декларації про захист жінок в період збройних конфліктів.\

7. Як повинна вчинити держава, щоб не порушити право на свободу зібрань, гарантоване ст. 11 ЄКПЛ, у випадку, коли в центрі столиці планується проведення демонстрації на підтримку ідеї, яка більшістю суспільства сприймається вкрай негативно?

А. Заборонити проведення такої демонстрації.

Б. Дозволити проведення демонстрації, але оточити її учасників поліцейським кордоном для гарантування їхньої безпеки.

В. Наказати організаторам демонстрації змінити місце її проведення на користь одного з районів на околиці міста.

Г. Вжити заходів, пропорційних до ситуації з огляду на рівень загрози громадському порядку та ймовірність актів насильства.

8. Що із переліченого НЕ є порушенням права, гарантованого ст. 9 ЄКПЛ?

А. Запровадження в державних закладах добровільної релігійної освіти.

Б. Звільнення з роботи за публічне вираження релігійних переконань.

В. Відмова у видачі дозволу на будівництво молитовного дому.

Г. Відмова в реєстрації керівного органу релігійної громади.

9. Що із перерахованого НЕ є рішенням ЄСПЛ у розумінні Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»?

А. Остаточне рішення ЄСПЛ у справі проти України, яким визнано порушення ЄКПЛ.

Б. Остаточне рішення ЄСПЛ щодо справедливої сатисфакції у справі проти України.

В. Рішення ЄСПЛ про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України.

Г. Остаточне рішення ЄКПЛ у справі проти України.

10. Ким здійснюється первісна перевірка скарги в рамках процедури розгляду скарг Ради з прав людини ООН?

А. Головою Робочої групи з повідомлень спільно з секретаріатом.

Б. Головою Робочої групи з ситуацій спільно з представником уряду.

В. Генеральним Секретарем ООН спільно з представником уряду.

Г. Головою Ради з прав людини спільно з представником уряду.

11. Котрий із перелічених заходів, що застосовуються до особи, НЕ підпадає під сферу застосування п. 1 ст. 5 ЄКПЛ?

А. Захід, який застосовується у в'язниці з міркувань дисципліни та впливає на умови тримання під вартою.

Б. Затримка звільнення з в'язниці після прийняття рішення компетентним органом із метою виконання адміністративних формальностей.

В. Затримання за підозрою в наявності психічного захворювання з метою поміщення до психіатричного закладу.

Г. Затримання в транзитній зоні аеропорту з метою надання компетентному органу часу для вирішення питання про дозвіл на в'їзд.

12. У чому полягала суть порушення статті 2 ЄКПЛ у справі «Маккани та інші проти Сполученого Королівства»?

А. Вбивство терористів виявилось заздалегідь запланованим спецпідрозділом заходом.

Б. Вбивство терористів виявилось наслідком некомпетентності працівників спецпідрозділу, які здійснювали постріли.

В. Дії працівників спецпідрозділу, які здійснювали постріли, як такі були непропорційним застосуванням сили з урахуванням наданої їм інформації.

Г. Допущені недоліки у контролі та організації операції, які призвели до непропорційного застосування летальної сили.

ЗНО онлайн 2018 року з права в магістратуру – основна сесія (тест ЗНО)

1. На порушення якого гарантованого ЄКПЛ права скаржився заявник у справі Лінгенс проти Австрії?

- А. На свободу та особисту недоторканність (ст. 5 ЄКПЛ).
- Б. На свободу думки, совісті та релігії (ст. 9 ЄКПЛ).
- В. На свободу вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ).
- Г. На свободу мирних зібрань і свободу об'єднання (ст. 11 ЄКПЛ).

2. У чому полягають позитивні зобов'язання Держави за статтею 2 ЄКПЛ у випадку смерті особи, яка була спричинена не представником держави?

- А. Своєчасно вжити всіх заходів для встановлення обставин смерті.
- Б. Обов'язково встановити винну особу та притягнути її до кримінальної відповідальності.
- В. Обов'язково встановити винну особу та забезпечити надання потерпілим компенсації.
- Г. У разі не встановлення винної особи забезпечити надання компенсації потерпілим за рахунок держави.

3. Котре з перелічених прав ст. 8 ЄКПЛ НЕ захищає?

- А. На шлюб.
- Б. На сімейне життя.
- В. На житло.
- Г. На безпечне довкілля.

4. За яких умов Велика Палата ЄСПЛ розглядає справи?

- А. Якщо справа порушує серйозне питання щодо тлумачення або застосування ЄКПЛ або важливе питання загального значення.
- Б. Якщо справа стосується повторюваних державою порушень.
- В. Якщо у справі виникла необхідність постановити пілотне рішення проти держави.
- Г. Якщо рішення у справі може створити суперечності між ЄКПЛ та іншим

міжнародним актом.

5. Який принцип ЄКПЛ відображається у позиції ЄСПЛ, що тлумачення та застосування національного законодавства є прерогативою національних органів?

- А. Субсидіарності.
- Б. Пропорційності.
- В. Свободи розсуду держави.
- Г. Суверенітету держави.

6. Який стандарт доведення використовується для встановлення порушення державою заборони катувань, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження або покарання, встановленої ст. 3 ЄКПЛ?

- А. Беззаперечні підстави вважати, що відбулося порушення.
- Б. Суттєві докази вчинення порушення.
- В. Достовірні відомості про порушення.
- Г. Порушення відбулося поза розумним сумнівом.

7. Який орган був створений на підставі Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання?

- А. Комітет проти катувань.
- Б. Підкомітет з недопущення катувань.
- В. Комісія з недопущення катувань.
- Г. Управління недопущення катувань.

8. Яким актом було остаточно скасовано смертну кару в межах Ради Європи?

- А. Протоколом № 13 до ЄКПЛ.
- Б. Протоколом № 6 до ЄКПЛ.
- В. Протоколом № 4 до ЄКПЛ.
- Г. Першим протоколом до ЄКПЛ.

9. У чому полягає позитивне зобов'язання Держави щодо забезпечення права на свободу зібрань, гарантованого ст. 11 ЄКПЛ?

- А. У прийнятті національного законодавства, яке б детально регулювало порядок здійснення права на свободу зібрань.
- Б. У забезпеченні ефективних механізмів попереднього виявлення зібрань

немирного характеру.

В. У створенні обов'язку для органів державної влади та місцевого самоврядування забезпечувати зручні та комфортні умови для учасників зібрань незалежно від їх кількості.

Г. У забезпеченні фізичної безпеки учасників зібрань та їх захисті від нападів опонентів.

10. Що означає *restitution in integrum* в аспекті виконання рішень ЄСПЛ?

А. Відновлення попереднього юридичного стану заявника.

Б. Виплата відшкодування, присудженого ЄСПЛ.

В. Внесення змін до законодавства.

Г. Зміна практики застосування законодавства.

11. Право мати яку свободу НЕ захищається ст. 9 ЄКПЛ?

А. Слова.

Б. Думки.

В. Релігії.

Г. Совісті.

12. Який вид тлумачення норм, що передбачають винятки з права на свободу (п.п. «а» - «ф» п. 1 ст. 5 ЄКПЛ), застосовується згідно з практикою ЄСПЛ?

А. Обмежувальне.

Б. Автономне.

В. Динамічне.

Г. Поширювальне.

13. Хто є головною посадовою особою ООН у сфері прав людини?

А. Генеральний Секретар ООН.

Б. Верховний комісар ООН з прав людини.

В. Голова Ради ООН з прав людини.

Г. Омбудсмен ООН.

ЗНО онлайн 2019 року з права в магістратуру – основна сесія

1. За яким критерієм вчені виокремили фізичні, особистісні, культурні, економічні, політичні права людини?

- А. За змістом потреб людини та сферою реалізації.
- Б. За часом концептуалізації та сферою життєдіяльності.
- В. За рівнем формального визначення та правового регулювання.
- Г. За часом виникнення.

2. Член громадського об'єднання з охорони довкілля хоче отримати інформацію про стан викидів у повітря підприємствами міста. До якої категорії інформації вона належить?

- А. Конфіденційної інформації.
- Б. Інформації, що містить державну таємницю.
- В. Інформації, що стосується питань національної безпеки.
- Г. Інформації, що має суспільне значення.

3. За яких обставин держава може відмовитися від виконання своїх обов'язків щодо забезпечення гарантій свободи вираження поглядів згідно зі статтею 15 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод?

- А. У разі оголошення стану економічної необхідності з метою стабілізації державного бюджету.
- Б. Якщо існує необхідність поновлення конституційного порядку внаслідок зміщення з посади президента.
- В. При настанні життєвої загрози нації, зокрема ліквідації суверенітету та територіальної цілісності.
- Г. У разі настання династичної кризи та відсутності спадкоємців престолу.

4. У якому з перерахованих випадків ЄСПЛ визнає позбавлення життя як порушення ст. 15 Європейської конвенції з прав людини («Відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації»)?

- А. Якщо це є наслідком застосування сили для захисту особи від незаконного насильства.
- Б. Якщо це є наслідком застосування сили для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою.
- В. Якщо це є наслідком застосування сили для придушення заворушення або повстання.
- Г. Якщо це є наслідком застосування сили від неправомірних воєнних дій з боку цієї держави.

5. Яке з наведених прав може зазнавати обмежень за умов проголошеного в державі надзвичайного стану відповідно до Міжнародного пакту

про громадянські та політичні права 1966 р.?

- А. Право на свободу та особисту недоторканність.
- Б. Право на гідність (гідне поводження).
- В. Право на визнання правосуб'єктності особи.
- Г. Право не бути в рабстві чи підневільному стані.

6. У який спосіб співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини в ситуаціях збройного конфлікту тлумачиться Міжнародним судом ООН?

- А. Усі права людини в період збройних конфліктів регулюються виключно міжнародним гуманітарним правом.
- Б. Норми міжнародного гуманітарного в усіх випадках є спеціальними нормами щодо міжнародного права прав людини.
- В. У період збройного конфлікту норми міжнародного права прав людини завжди мають пріоритет.
- Г. Співвідношення норм цих галузей тлумачиться лише в контексті конкретних ситуацій (прав чи суб'єктів).

7. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» рішення Європейського суду з прав людини є обов'язковими для України, а нагляд за їх виконанням покладено на Комітет міністрів Ради Європи. Які повноваження має Комітет міністрів Ради Європи щодо перевірки виконання рішень ЄСПЛ?

- А. Встановлює право на оскарження в кримінальних справах в ЄСПЛ.
- Б. Здійснює оцінку виконання державою рішень ЄСПЛ.
- В. Реформує діяльність ЄСПЛ щодо виконання його рішень.
- Г. Висвітлює структурні проблеми в національних правових системах з метою виконання рішень ЄСПЛ.

8. Хто НЕ є суб'єктом звернення до Африканського суду з прав людини і народів?

- А. Африканська комісія з прав людини і народів.
- Б. Держава-учасниця, яка подала скаргу до Африканської комісії з прав людини і народів.
- В. Міжурядова організація іншого регіону.
- Г. Неурядові організації, навіть за наявності статусу спостерігача в Африканській комісії з прав людини і народів.

9. Укажіть, у якому із нижченаведених випадків, враховуючи практику ЄСПЛ, особу затримали правомірно для запобігання поширенню інфекційних захворювань (пункт е частини 1 статті 5 Європейської конвенції з прав людини)?

А. Заявник, хворий на астму, почав кашляти в аудиторії університету, де навчається, прохання вийти з аудиторії проігнорував.

Б. У заявника, хворого на епілепсію, стався епілептичний напад на станції метрополітену.

В. У заявника стався інсульт у парку під час прогулянки з собакою бійцівської породи.

Г. Заявник, хворий на поліомієліт, силоміць прорвався до пологового будинку, на прохання персоналу зупинитися не реагував.

10. Яке зобов'язання держави НЕ передбачено статтею 5 «Право на свободу та особисту недоторканність» Європейської конвенції з прав людини?

А. Забезпечити особі можливість отримати компенсацію за незаконне затримання.

Б. Негайно доправити особу до судді чи іншої посадової особи, компетентної розглянути законність затримання.

В. Негайно повідомити особу про причини її затримання.

Г. Забезпечити належні умови перебування особи в місцях несвободи.

11. Що потрібно враховувати під час проведення певних заходів поліцією відповідно до рішення ЄСПЛ у справі «Остін та інші проти Сполученого Королівства» (Austin and Others v. United Kingdom) № 39692/09, рішення Великої палати 2012 р.?

А. Вид та спосіб виконання заходів.

Б. Фізичний стан діючих осіб.

В. Ступінь підготовленості поліції.

Г. Ступінь агресивності задіяних осіб.

12. Які з перерахованих положень включено ЄСПЛ до змісту статті 8 Європейської конвенції з прав людини?

А. Підтримка державою приватного та сімейного життя кожної особи, можливість реалізації права на житло та кореспонденцію.

Б. Обов'язок держави створювати сприятливі умови для приватного та сімейного життя, умови для проживання.

В. Захист від свавільного втручання в приватне та сімейне життя, житло та кореспонденцію.

Г. Недопущення за будь-яких обставин втручання в приватне, сімейне життя, житло та таємницю кореспонденції.

13. Що ЄСПЛ включив до змісту поняття «приватне життя» у рішенні у справі «Німіц проти Німеччини»?

А. Збереження таємниці листування.

Б. Стосунки між родичами.

В. Діяльність професійного та ділового характеру.

Г. Розважальну діяльність та дозвілля.

ЗНО онлайн 2019 року з права в магістратуру – додаткова сесія

1. У чому полягає суть свободи розсуду держави згідно з принципами тлумачення ЄСПЛ?

А. Національні органи, у першу чергу, повинні враховувати специфіку ратифікованих міжнародних та європейських конвенцій.

Б. Обов'язок застосовувати, тлумачити та конкретизувати норми ЄСПЛ покладаються, у першу чергу, на національні органи.

В. Враховувати, що Високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточне рішення ЄСПЛ в будь-якій справі, де вони є сторонами.

Г. Враховувати рекомендації Пленуму Верховного Суду щодо вільної оцінки, у першу чергу, допустимості обмеження прав і свобод.

2. Юридична особа в Україні в законний спосіб придбала майно у фізичної особи. Після довготривалого володіння та користування цим майном виявились помилки та недоліки у його державній реєстрації, допущені органами держави. Відтак за рішенням суду та у порядку, передбаченому законом, майно юридичної особи було повернуто у власність держави. Представники юридичної особи після вичерпання національних засобів правового захисту звернулися до адвоката за консультацією. Зміст питання полягав у тому, чи може заявник звернутися до Європейського суду з прав людини щодо порушення його права на мирне володіння майном?

А. Так, може. Суспільний інтерес у дотриманні законного порядку набуття права власності не переважає над правом мирно володіти майном.

Б. Ні, не може. Помилки та недоліки, допущені державними органами влади,

можуть призводити до позбавлення права власності.

В. Так, може. Помилки та недоліки, допущені державними органами влади, не можуть призводити до позбавлення права власності.

Г. Ні, не може. Суспільний інтерес у дотриманні законного порядку набуття права власності переважає над правом мирно володіти майном.

3. Яка з форм дискримінації характеризується відмінністю у ставленні до осіб, які знаходяться в аналогічних або відповідним чином схожих ситуаціях, що ґрунтується на ознаці, яку можна ідентифікувати?

А. Пряма.

Б. Непряма.

В. Позитивна.

Г. Негативна.

4. Що свідчить про різницю між несприятливим ставленням до індивіда, при якій буде дискримінація відповідно до Європейської конвенції з прав людини, від невід'ємної професійної вимоги, при якій такої дискримінації не буде?

А. Об'єктивно обґрунтована мета.

Б. Суб'єктивно обґрунтована мета.

В. Виключно законодавчо закріплена мета.

Г. ЄСПЛ не визначає такої мети.

5. До якого рівня локалізації органів у галузі захисту прав людини належить Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ?

А. Європейського.

Б. Регіонального.

В. Світового.

Г. Північно-американського.

6. Питання яких сфер права найменш придатні до уніфікації, знаходяться під найбільшим впливом національно забарвлених етичних цінностей, релігійних уявлень та історичних традицій розвитку культури?

А. Сімейного і спадкового права.

Б. Цивільного і торгівельного права.

В. Кримінальних права і процесу.

Г. Конституційного і муніципального права.

7. Коли держава може денонсувати Європейської конвенції з прав людини після подання відповідною повідомлення на ім'я Генерального секретаря Ради Європи, який інформує про це інші Високі Договірні Сторони?

- А. З дня подання повідомлення.
- Б. Через 6 місяців.
- В. Через 12 місяців.
- Г. Через 18 місяців.

8. Які дії Верховного Суду України стали підставою для встановлення ЄСПЛ порушення конвенційного права у справі «Бочан проти України №2» (2015)?

- А. ЄСПЛ вважає, що обґрунтування Верховного Суду України можна тлумачити лише, як «грубе свавілля» або «відмову у правосудді» (право на справедливий судовий розгляд (стаття 6)).
- Б. ЄСПЛ вважає, що рішення Верховного Суду України щодо звільнення заявника з посади становило втручання в його право на повагу до приватного життя (право на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8)).
- В. ЄСПЛ вирішив, що рішення Верховного Суду України не містить обґрунтування пропорційного співвідношення між засобами, які застосовуються, та метою, яку прагнуть досягти (право на шлюб (стаття 12)).
- Г. ЄСПЛ вирішив, що заявник не мав ефективного засобу захисту відносно своєї скарги щодо перегляду поштово-телеграфної кореспонденції (право на ефективний засіб правового захисту (стаття 13)).

9. Упродовж якого строку держава, що використовує право на відступ від своїх зобов'язань відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р., зобов'язана проінформувати інші держави про вжиті нею обмежувальні заходи?

- А. Упродовж однієї доби.
- Б. Упродовж двох діб.
- В. Упродовж одного місяця.
- Г. Негайно (часові межі не визначені).

10. Відповідно до якого документа, оприлюдненого Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДПІ) ОБСЄ, захищаються права правозахисників?

- А. Резолюція Парламентської асамблеї ОБСЄ від 9 липня 2007 р. про посилення уваги ОБСЄ щодо правозахисників та національних правозахисних

інституцій.

Б. Керівні принципи щодо захисту правозахисників, оприлюднені БДПЛ ОБСЄ у 2014 р.

В. Висновок БДПЛ ОБСЄ щодо проекту закону Республіки Казахстан про адвокатську діяльність та юридичну допомогу від 28 лютого 2018 р. ГТ-КА2/316/2017.

Г. Керівні принципи щодо свободи об'єднань, оприлюднені БДПЛ ОБСЄ у 2014 р.

11. У якому випадку Міжамериканська комісія з прав людини приймає повідомлення від держав-учасниць про порушення Американської конвенції з прав людини 1969 р.?

А. Якщо держава-учасник прямо НЕ заперечила проти цього під час приєднання до цього документа.

Б. Якщо держава приєдналася до цього документа.

В. Якщо держава-учасник визнає компетенцію цієї Комісії одержувати та перевіряти такі повідомлення.

Г. Якщо держава-учасник стверджує, що інша держава-сторона вчинила порушення прав людини.

12. Проаналізуйте ситуацію. Як мав ЄСПЛ кваліфікувати поведження із заявником, враховуючи заборону катування, нелюдського та такого, що принижує гідність, поведження та покарання (стаття 3 ЄКПЛ)? Заявник, у знак протесту проти утримання його у в'язниці, оголосив голодування. Адміністрація в'язниці, не отримавши попереднього медичного висновку, вирішила примусово годувати заявника. Для цього його приковували кайданками до крісла, використовували роторозширювач та гумову трубку. У випадку опору заявника до нього застосовували силу.

А. Як катування.

Б. Як нелюдське поведження.

В. Як нелюдське покарання.

Г. Як таке, що принижує гідність, поведження чи покарання.

13. На які організації поширюються гарантії, передбачені статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

А. Ті, які є послідовниками світоглядних концепцій (пацифізм, феганство).

Б. Ті, які повністю спрямовані на отримання прибутку.

В. Ті, які є франк-масонськими організаціями.

Г. Ті, які пропагують удавану релігійну віру.

ЗНО онлайн 2020 року з права в магістратуру – основна сесія

1. Що з наведеного НЕ входить у сферу застосування ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. Примусова праця.
- Б. Умови тримання під вартою.
- В. Застосування сили.
- Г. Депортація.

2. Якого розвитку отримало право на життя в Протоколі 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- А. Визначено процесуальні обов'язки держав щодо розслідування вбивств.
- Б. Визнано можливість держав закріплювати право на життя з моменту зачаття.
- В. Скасовано смертну кару без можливості будь-яких відступів.
- Г. Передбачено можливість установлення смертної кари виключно під час війни й надзвичайних ситуацій.

3. Національний суд у порядку, передбаченому законом, заборонив проведення релігійної процесії у зв'язку з тим, що релігія, яку сповідують організатори, не підтримує більшість населення відповідного населеного пункту. Який критерій виправданості втручання в право на свободу сповідання релігійних переконань за статтею 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод порушено національним судом у цьому випадку?

- А. Законність.
- Б. Наявність легітимної мети.
- В. Необхідність у демократичному суспільстві.
- Г. Свобода розсуду держави.

4. Якого міжнародного акта немає в арабській системі захисту прав людини?

- А. Мусульманська хартія прав людини й народів.
- Б. Каїрська декларація з прав людини в ісламі.
- В. Загальна ісламська декларація прав людини.
- Г. Арабська хартія прав людини.

5. Недотримання якого критерію за втручання в право на свободу мирних зібрань стало аргументом для встановлення порушення ст. 11 Кон-

венції про захист прав людини і основоположних свобод в рішенні «Веніамін Тимошенко проти України»?

- A. Необхідності в демократичному суспільстві.
- B. Принципу пропорційності.
- V. Установленості законом.
- Г. Наявності законної мети.

6. Заявник, який є ЛГБТ-активістом, мав бажання зареєструвати громадську організацію «Веселковий дім». Ця організація мала протидіяти стигматизації одностатевих пар і лобювати легалізацію одностатевих шлюбів. Заявнику відмовили в реєстрації, мотивуючи відмову тим, що її діяльність може «зруйнувати моральні цінності суспільства» і призведе до зменшення кількості населення. Також, на думку уряду, реєстрація організації може мати наслідком утручання в права більшості громадян, які вважають, що будь-який прояв одностатевих відносин є образливим і може спровокувати релігійну й соціальну ворожнечу. Яке рішення по суті цієї справи має ухвалити Європейський суд з прав людини?

- A. Порушення статті 11 Конвенції (свобода мирних зібрань та асоціацій) у поєднанні з і статтею 14 Конвенції (заборона дискримінації).
- B. Відсутність порушення будь-яких прав, гарантованих Конвенції.
- V. Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного й сімейного життя) у поєднанні з і статтею 14 Конвенції (заборона дискримінації).
- Г. Порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя).

7. Держава-член Ради Європи бере участь у збройному конфлікті на Близькому Сході. За якої умови на дії її військових поширюють вимоги Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

- A. За умови здійснення цією державою ефективного контролю над територією, у межах якої відбувається збройний конфлікт.
- B. За умови, якщо її участь у збройному конфлікті зумовлено резолюцією Ради Безпеки ООН.
- V. За умови, якщо йдеться про збройний конфлікт неміжнародного характеру.
- Г. За умови запрошення цієї держави надати військову допомогу державі, у межах території якої відбувається збройний конфлікт.

8. Держава ДА. денонсувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод і повідомила про це Генерального Секретаря Ради

Європи. Водночас до Європейського суду з прав людини надійшла заява, у якій заявник скаржився на порушення його права, яке сталося в межах шестимісячного строку. Заява надійшла до Суду уже після спливу цього строку й, відповідно, до завершення процедури денонації. Які наслідки для заявника має ця заява?

A. Суд не вважає цю заяву прийнятною, оскільки держава звільняється від її зобов'язань за Конвенцією.

B. Суд вважає цю заяву прийнятною, оскільки держава не звільняється від її зобов'язань за Конвенцією.

V. Держава звільняється від зобов'язань за Конвенцією стосовно виконання рішень Суду в подібних випадках.

Г. Держава не звільняється від зобов'язань і має і надалі гарантувати своїм громадянам права і свободи, проголошені Конвенцією.

9. Який загальний принцип права, на думку Міжнародного Суду ООН, є головним для розв'язання можливих колізій між нормами міжнародного права захисту прав людини й міжнародного гуманітарного права, що застосовують під час збройних конфліктів?

A. Lex superior

B. Lex specialis

V. Lex posterior

Г. Lex voluntatis

10. Яке рішення Європейський суд з прав людини ухвалив у справі «Бурмич та інші проти України» щодо майбутніх аналогічних справ?

A. Справи можуть бути вилучені з реєстру й передані безпосередньо Комітету Міністрів, окрім тих заяв, які будуть визнані неприйнятними.

B. Суд зобов'язаний забезпечувати право кожного заявника на розгляд його справи, винесення рішення і сплати компенсації.

V. Держава-відповідач і Комітет Міністрів не вимагатимуть виконання прийнятого у 2009 р. рішення.

Г. Держава-відповідач має створити належний ефективний механізм захисту порушених прав і не допускати аналогічних заяв до Суду.

11. Яку умову виправданості втручання в право на повагу до приватного життя порушено державою-відповідачем у справі «S and Marger проти Сполученого Королівства»?

A. Законність.

B. Необхідність у демократичному суспільстві.

В. Наявність легітимної мети.

Г. Якість закону.

12. Діяльність яких суб'єктів, спрямована на скасування прав і свобод, визнаних Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, або на їхнє обмеження в більшому обсязі, ніж це передбачено в Конвенції, не може виправдовуватися з посиланням на положення Конвенції?

А. Лише держав.

Б. Лише держав і груп.

В. Лише окремих осіб.

Г. Держав, груп та осіб

13. На які обмеження права на власність (стаття 1 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) скаржилися заявники у справі «Спорроні і Льоннрот проти Швеції»?

А. На дозвіл на експропріацію їхнього нерухомого майна й на заборону на будівництво на їхніх земельних ділянках.

Б. На занижену ціну, яку встановлено на їхнє нерухоме майно за його викупу для суспільних потреб.

В. На неможливість належним чином користуватися своїм нерухомим майном через оголошення його об'єктом культурної спадщини.

Г. На заборону відчувувати своє нерухоме майно, установлену муніципалітетом у ході реалізації містобудівного плану.

ЗНО онлайн 2020 року з права в магістратуру – додаткова сесія

1. Які зобов'язання НЕ виникають у держав згідно зі статтею 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

А. Проводити ефективне розслідування в разі загибелі людини.

Б. Здійснювати комплекс превентивних заходів.

В. Приймати відповідне національне законодавство.

Г. Утримуватися в будь-якій ситуації від застосування сили.

2. Рішення національного суду про виплату заборгованості пенсії в повному обсязі прийнято на користь заявниці, громадянки А. та вступило в законну силу. Державна виконавча служба повідомила про відсутність грошей на виплати за такою заборгованістю, що було оскаржено громадянкою А. Рішення виконано через 6 років, уже після подання заяви

до Європейського суду з прав людини. Як може бути розглянуто заяву в Суді?

А. Заяву буде визнано неприйнятною у зв'язку з утратою заявницею статусу постраждалої.

Б. Може бути встановлено порушення ст. 6 п. і у зв'язку з тривалим невиконанням рішення суду.

В. Якщо на момент подання заяви рішення не було виконано, то Суд може ухвалити рішення про порушення ст. 6 у зв'язку з невиконання рішення національного суду.

Г. Заяву може бути прийнято, але порушення ст. 6 встановлено не буде у зв'язку з виконанням рішення національного суду на момент винесення.

3. Що з-поміж наведеного НЕ входить у міжамериканську систему захисту прав людини?

А. Американська хартія прав народів.

Б. Американська конвенція про права людини.

В. Міжамериканський суд з прав людини.

Г. Міжамериканська комісія з прав людини.

4. Що з-поміж наведеного НЕ вважають «житлом» у розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

А. Офісні приміщення юридичної особи.

Б. Незаконно займане житлове приміщення.

В. Приміщення, у якому проживала особа, але з яким у неї втрачено усталений зв'язок.

Г. Приміщення, яке не вважають житловим у розумінні національного законодавства.

5. Який обов'язок покладено Європейським судом з прав людини в рішенні «Баранкевич проти Росії» на держави у їхніх відносинах із різними релігіями, конфесіями й віруваннями під час здійснення регулювальних повноважень?

А. Обмежити проведення зібрань без попереднього повідомлення.

Б. Залишатися нейтральною і безсторонньою.

В. Визначати релігії, які матимуть офіційний статус у державі.

Г. Усувати причини напруги через заборону публічних богослужінь.

6. З якого моменту на державу накладають позитивні зобов'язання за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод щодо права на свободу та особисту недоторканність?

А. З моменту підписання державою Конвенції.

Б. З моменту набрання чинності Конвенції для держави.

В. З моменту надання пояснень уряду держави з конкретної справи.

Г. З моменту визнання Європейським судом з прав людини першої заяви проти держави прийнятною.

7. Як співвідносяться право на повагу до приватного життя та право на захист персональних даних відповідно до статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

А. Де два окремі основоположні права, визнанні Конвенцією в рівній мірі.

Б. Втручання у право на захист персональних даних може становити втручання у право на повагу до приватного життя.

В. Право на захист персональних даних не охоплюється правом на повагу до приватного життя.

Г. Право на захист персональних даних не визнається Конвенцією в принципі.

8. Яке рішення ухвалив Європейський суд з прав людини у справі «Пічкур проти України»?

А. Дискримінаційне порушення права на власність.

Б. Порушення права на власність недискримінаційного характеру.

В. Порушення права на повагу до приватного життя.

Г. Немає порушення будь-яких прав, гарантованих Конвенцією.

9. Якій легітимній меті втручання у право на свободу думки, совісті й релігії відповідає необхідність втручання у право для «дотримання мінімальних норм життя в суспільстві»?

А. Захист прав і свобод інших осіб.

Б. Охорона здоров'я чи моралі.

В. Охорона інформаційного суспільства.

Г. Для запобігання заворушенням.

10. У рішенні з якої справи Європейський суд з прав людини констатував порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, указавши, що значна затримка перед виконанням покарання становить душевну муку в очікуванні насильства, яке мають здійснити над особою?

А. «Сорінг проти Сполученого Королівства».

Б. «Гефген проти Німеччини».

В. «Каверзін проти України».

Г. «Харченко проти України».

11. Чи допускають відступ держави від зобов'язань за статтею 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод «Заборона катування»?

- А. Відступ від зобов'язань неможливий у жодному разі.
- Б. Відступ від зобов'язань допускають під час війни.
- В. Допускають застосування заходів психологічного тиску в цілях безпеки держави.
- Г. Держава може здійснювати заходи фізичного впливу під час допиту особи задля попередження загибелі людей.

12. Від яких зобов'язань за статтею 4 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод («Заборона рабства і примусової праці») держава НЕ може відступити під час надзвичайної ситуації?

- А. Заборона тримати в рабстві або в підневільному стані.
- Б. Заборона присилувати виконувати примусову працю.
- В. Заборона присилувати виконувати обов'язкову працю.
- Г. Від жодного із зобов'язань за статтею 4, яка діятиме в повному обсязі.

13. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (2006) які заходи загального характеру вживає державою з метою забезпечення додержання положень Конвенції, порушення яких встановлено Рішенням Європейського суду з прав людини?

- А. Усунення зазначеної в Рішенні Суду системної проблеми та її першопричини.
- Б. Відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який особа мала до порушення Конвенції.
- В. Нарахування пені на суму відшкодування, установленого в рішенні Суду.
- Г. Відкриття Державною виконавчою службою впродовж десяти днів виконавчого провадження.

Тести і відповіді можна знайти за QR-кодом

ЛІТЕРАТУРА

1. А. Бабой, Н. Опольська Свобода вираження поглядів в мережі інтернет в умовах розвитку інформаційного суспільства. *Economic and Law Paradigm of Modern Society. Issue 2, 2020. С. 60-73.*
2. Абашидзе А.Х., Алисиевич Е.С. *Право Совета Европы. Конвенция о защите прав человека и основных свобод.* Москва, 2007.
3. Бабой А. М. Заборона катувань та нелюдського поводження як забезпечення права на людську гідність *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal) #5(57), 2020.*
4. Блажівська Н. С. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Порівняльний аспект. *Вісник Вищої ради юстиції.* 2010. № 2. URL: [http://www.vru.gov.ua/ Docs/visnik02_11.pdf](http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik02_11.pdf). (дата звернення 10.07.2020).
5. Бущенко А. Застосування статей 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини в національній судовій практиці. Харків : *Права людини, 2007. С. 5 (216 с.)*
6. Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/international-cooperation/spivpracya-z-mizhnarodnimi-organizacziyami/klyuchovi-mizhnarodni-organi-u-galuzi-prav-lyudini/obsye/byuro-obsye-z-demokraticnix-institutiv-i-prav-lyudini-bdipl.html> (дата звернення 18.01.2020).
7. Власенко В. *Обов'язково до виконання* Газета «Урядовий кур'єр» URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/obovyazkovo-do-vikonannya/>. (дата звернення 7.07.2020).
8. В. Котюк. *Теорія права.* Київ, 1996. С. 102
9. В. М. Сорокун; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків: *Константа, 2010. 252 с.* («Бібліотека кафедри міжнар. права і держ. права зарубіжних країн Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого за ред. проф. М. В. Буроменського»). С. 155-159.
10. Г. М Калетник *Альтернативна енергетика для суспільства. АгроУ світ.* 2008. С. 17-23.
11. Г. М Калетник *Організаційно-педагогічні умови реалізації профільного навчання у ВНЗ. Наукові записки Вінницького національного аграрного університету. Сер.: Соціально-гуманітарні науки.* 2013. С. 5-16.
12. Г.М. Калетник *Державне регулювання економіки: навч. посіб.* Київ: Хай-Тек Прес, 2011. с. 427.
13. Глотов С.А., Петренко Е.Г. *Права человека и их защита в Европейском Суде.* Краснодар: Издательский дом «Юг», 2000. 142 с.
14. ГМ Калетнік, СВ Козловський, ВМ Ціхановська *Перспективи розвитку земельних відносин та ринку землі в Україні.* Агросвіт, № 12. 2012. С. 2-6.

15. Дахлаб проти Швейцарії, 2001 р URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-22643i § 1> (дата звернення 11.08.2020).
16. Дахова І. І. Зміст права на свободу совісті та віросповідання,
17. Добрянський С. Права людини з позицій універсалізму та релятивізму URL: [:http://www.lawyer.org.ua/?w=&i=12&d=694](http://www.lawyer.org.ua/?w=&i=12&d=694) (дата звернення 10.05.2020)
18. Донна Гом'єн Короткий путівник Європейською конвенцією з прав людини. URL: <http://vgsu.arbitr.gov.ua/files/pages/ECHR.htm> (дата звернення 28.07.2020).
19. Дотримання економічних, соціальних та культурних прав в Україні . Худож. оформлювач Б.Є.Захаров. Харків: Права людини, 2007. 352 с.
20. Дудаш Т. І., Практика Європейського Суду з прав людини : навч.-практ., посіб. Київ: Алерта, 2013. 367 с.
21. Европейский Суд по правам человека. Дело относительно некоторых аспектов законодательства об использовании языков в образовании в Бельгии против Бельгии: Постановление от 23.07.1968 г. Защита личности от дискриминации: хрестоматия: в 3 т. Т. 2 . Москва: Нов. юстиция, 2009. С. 202–246.
22. Європейська соціальна хартія(переглянута): Міжнародний документ від 3 травня 1996 р. № 994_062. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062/conv#Text (дата звернення 13.07.2020).
23. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Організація Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р., № 995_015. Офіційний вісник України. 2008 р., № 93, Ст. 89.
24. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ Організація Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р., № 995_015. Офіційний вісник України. 2008 р., № 93, Ст. 89.
25. Заключний акт наради з безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. № 994_055. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055#Text (дата звернення 15.07.2020).
26. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под ред. В.С. Нерсисянца. Москва: Юридическая литература, 1998. 449 с С. 64
27. І. Г. Галкін Особливості юрисдикції європейського суду з прав людини. Часопис Київського університету права. 2014. № 4. С. 285-287.
28. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні URL: <https://www.pgaction.org/pdf/activity/GRC-Domestic-Implementation-IHL-Report-UKR.pdf> (дата звернення 10.07.2020).
29. К. Басовська Практика європейського суду з прав людини щодо застосування статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на життя) Вісник Київського національного університету

імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 93/2012. С. 83-87.

30. Карташкін В.А. Права человека в международном и внутригосударственном праве. Москва: изд во ИГиП РАН, 1995. 135 с. С.72
31. Коккінакі проти Греції: рішення ЄСПЛ від 25.05.1993. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-62384> (дата звернення 28.07.2020).
32. Колесніченко Н. М. Універсальність прав людини: сучасні підходи до проблеми. Наукові праці. Політологія. Випуск 166. Том 178. 2020. С. 31-35.
33. Конвенція о рабстве (Женева, 25 сентября 1926 года). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_857. (дата звернення 9.03.2020)
34. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення 22.06.2020).
35. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154/conv#Text (дата звернення 28.08.2020).
36. Конвенція про права дитини № 995_021 від 20.11.1989 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021/conv#top (дата звернення 11.06.2020).
37. Конвенція про права осіб з інвалідністю від 13.12.2006 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 12.03.2020)
38. Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_149#Text (дата звернення 09.02.2020).
39. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10.12.1984 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення 09.02.2020).
40. Конституція (Основний Закон) України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
41. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13.04.2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 24.06.2020).
42. Кульчицький О. Право на свободу та особисту недоторканість. Свобода пересування URL : <http://advokatonline.org.ua/6-pravo-na-svobodu-ta-osobystu-nedotorkanist-svoboda-peresuvannya/> (дата звернення 01.06.2020).
43. Лейла Шахін проти Туреччини, 1995 р URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70956> § 109 (дата звернення 11.08.2020).
44. Литвин В.О. Європейська конвенція з прав людини: уроки і перспективи.

Право України. 2010. № 10. С. 6

45. Международное право. Под ред. Ковалева А.А., Черниченко С.В. Москва, Омега-Л, 2006.
46. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 11.06.2020).
47. Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті від 10 грудня 1985 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_122#Text. (дата звернення 09.02.2020).
48. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ. Організація Об'єднаних Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043. (дата звернення 01.05.2020).
49. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ. Організація Об'єднаних Націй від 19.10.1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 01.05.2020).
50. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями від 30.08.1955 № 995_212 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212#Text (дата звернення 01.06.2020).
51. Мірошніченко О. А. Право власності в розумінні європейського суду з прав людини (загальна характеристика). Форум права. 2013. № 2. С. 371-374
52. Мірошніченко О.А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва): дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.11 Харків, 2004. 191 с.
53. Монографія. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків : Константа, 2010. 252 с. («Бібліотека кафедри міжнар. права і держ. права зарубіжних країн Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого за ред. проф. М. В. Буроменського»).
54. Нагнічук О. І. Обмеження реалізації права на свободу вираження поглядів та умови їх застосування відповідно до ч. 2 ст. 10 конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Наукові записки. 2014 Т.155. С.31–35.
55. Назаров В. В. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на вдосконалення стандартів обмеження конституційних прав людини. Національна бібліотека ім. Вернадського. Європейські перспективи № 1, 2011.
56. Наталія Силенко Концептуальні засади Конвенції ООН про права інвалідів. Visegrad Journal on Human Rights № 6\2. 2016. С.162-165.
57. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. Москва : Юридическая литература, 1997. 353 с. С. 96-140

58. О. Панкевич Заборона дискримінації: деякі загальнотеоретичні й філософсько-правові аспекти інтерпретації (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). Вісник Національної академії правових наук України № 3 (78) 2014. С. 20-31.
59. Опольська Н. М. Механізм забезпечення прав та свобод людини у динамічному вимірі. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 4. С. 191-195.
60. Опольська Н. М. Гарантії права на свободу творчості в Україні. ReOS. Recht der Osteuropäischen Staaten. 2019. № 04. S. 113-117.
61. Опольська Н. М. Совершенствование европейских гарантий свободы выражения мнения, слова и творчества. Visegrad journal on human rights. 2020. № 1, Vol. 3. P. 113-118.
62. Опольська Н. М. Защита выражения мнения в практике европейского суда по правам человека *Legea si viata*. 2020. Aprilie-mai. P. 70-75.
63. Опольська Н. М. Критерії ефективності нормативно-правового регулювання права на свободу творчості в Україні. Часопис Київського університету права. 2020. № 1. С. 62-66.
64. Опольська Н. М. Міжнародно-правові гарантії права на свободу творчості *Economic and law paradigm of modern society*. 2020. Issue 1. P. 114-120.
65. Опольська Н. М. Права дитини в Україні: монографія, 2-ге видання, перероблене та доповнене. Вінниця: ВНАУ, 2019. 289 с.
66. Опольська Н. М. Правова доктрина як джерело права на свободу творчості. Альманах права. Київ, 2020. Вип. 11. С. 190-196.
67. Опольська Н. М., Бабой А. М., Бабой В. С. Генезис прав дитини на теренах України *East European Scientific Journal : Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2020. № 5 (57). Vol. 1. S. 25-32.
68. Опольська Н. М. Обмеження права на свободу творчості в прецедентній практиці Європейського Суду з прав людини *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2019. Вип. 1 (41). С. 187-200.
69. Опольська Н.М. Право на свободу творчості: теоретико-правові засади. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків. 2020.
70. Права человека в глобальном мире Ю. И. Малевич Москва, 2004. 311 с С. 76
71. Права человека: Учебник для вузов / Под ред. Е.А.Лукашевой. Москва, 1999. 269 с. С. 19
72. Правдюк А. Л. Конституційно-правові засади інформаційної безпеки

України Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 9. С. 169-178.

73. Правомерные ограничения прав и свобод человека в международном праве. Автореф. дис.... канд. юрид. наук Грецова Е. Е. Москва, 2009. 26 с.
74. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення 5.07.2020).
75. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення 2.07.2020).
76. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення 3.07.2020).
77. Рабинович П.М. Общественное мнение о праве: теоретические вопросы. Проблемы правоведения. Луцк, 1998. 86 с
78. Резолюція 1503 (XLVIII) Економічної та Соціальної Ради Процедура розгляду повідомлень про порушення прав людини та основних свобод від 27.05.1970 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_287#Text (дата звернення 19.05.2020).
79. Резолюція 2000/3 Економічної та Соціальної Ради ООН «Процедура розгляду повідомлень стосовно прав людини» від 16.06.2000. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_994#Text (дата звернення 19.05.2020).
80. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» від 17.12.1979 № 995_282. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_282#Text (дата звернення 01.06.2020).
81. Резолюція 48/141 А Генеральної Асамблеї ООН «Верховний комісар щодо заохочення і захисту всіх прав людини» від 20.12.1993. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_709#Text (дата звернення 19.05.2020).
82. Резолюція 60/1, прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй, «Підсумковий документ Всесвітнього саміту 2005 року» від 16.09.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_e56#Text (дата звернення 05.05.2020).
83. Резолюція Генеральної асамблеї ООН «Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії та переконань від 25.11.1981 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_284#Text (дата звернення 28.07.2020).
84. Рейснер М. А. Государство и верующая личность. СПб., 1905. 423 с. С. 5.
85. Римський статут 1998 р Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення 13.03.2020).

86. Рішення Верховного Суду США, «Свобода релігії». Харківська правозахисна група. Київ : «Оптима», 2005. 253 с.
87. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Акопян проти України» від 5.06.2014. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_a13 (дата звернення 02.07.2020).
88. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Алієв проти України» від 29.04.2003. URL : <http://www.minjust.gov.ua/171>. (дата звернення 02.07.2020).
89. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Беляєв та Дігтяр проти України» від 16.02.2012. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-171897> (дата звернення 02.07.2020).
90. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Веніамін Тимошенко та інші проти України» від 02.10.2014. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a44#Text (дата звернення 18.02.2020).
91. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Веренцов проти України» від 11.04.2013. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_945#Text (дата звернення 11.03.2020).
92. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Володимир Поліщук та Світлана Поліщук проти України» від 30.09.2010. URL :http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_822. (дата звернення 02.07.2020).
93. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Гарнага проти України» від 16.05.2013. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_960 (дата звернення 02.07.2020).
94. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Геращенко проти України» від 7.11.2013. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_985. (дата звернення 02.07.2020).
95. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Головань проти України» URL : <http://www.minjust.gov.ua/file/1442>. (дата звернення 02.07.2020).
96. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кривенький проти України» від 16.02.2017. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d48#Text (дата звернення 21.07.2020).
97. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Кривіцька та Кривіцький проти України» від 2.12.2010. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_774#Text (дата звернення 02.07.2020).
98. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Курочкін проти України» від 20.05.2010. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_841. (дата звернення 11.07.2020).
99. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Полтораченко проти України» від 18.01.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_252#Text (дата звернення 30.08.2020).

100. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Роман Захаров проти Росії» від 4.12.2015. URL <http://eurcpcourt.ru/tag/roman-zaharov-protiv-rossii/> (дата звернення 22.07.2020).
101. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Савіні проти України» від 18.12.2008. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_454. (дата звернення 02.07.2020).
102. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Совтрансавто-Холдинг» від 25.07.2002 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_043#Text (дата звернення 30.08.2020).
103. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Странніков проти України» від 03.05.2005 URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_389#Text (дата звернення 20.08.2020).
104. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Тімотієвич проти України» від 8.11.2005. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_439#Text (дата звернення 30.08.2020).
105. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Тросін проти України» від 23.02.2012. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_940#Text (дата звернення 22.02.2020).
106. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Фонд “Батьківська турбота” проти України» від 09.10.2018. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d03#Text (дата звернення 31.07.2020).
107. Рішення Європейського суду з прав людини в справі «Хант проти України» від 7.12.2006. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_126. (дата звернення 02.07.2020).
108. Рішення Європейського суду з прав людини в справі Гусинский против России (19 травня 2004) URL: <http://khpq.org/index.php?id=1359449195> (дата звернення 15.06.2020).
109. Рішення Європейського суду з прав людини в справі Дубовик проти України (15 жовтня 2010) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_516#Text (дата звернення 24.06.2020).
110. Рішення Європейського суду з прав людини в справі Ігнаткіна проти України (21 травня 2015) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a65#Text (дата звернення 18.04.2020).
111. Рішення Європейського суду з прав людини в справі Корнев і Карпенко проти України (21 жовтня 2010) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text (дата звернення 15.06.2020).
112. Рішення Європейського суду з прав людини в справі Нечипорук і Йонкало проти України (21 квітня 2011) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_637#Text (дата звернення 15.06.2020).
113. Рішення Європейського суду з прав людини в справі Орлик проти України (21 травня 2015) URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_

b11#Text (дата звернення 18.04.2020)

114. Рішення ЄСПЛ в справі Брюггеман і Шойтен проти Німеччини (27 березня 2008) URL : <http://www.echr.ru/documents/doc/12067500/12067500-006.htm>. (дата звернення 19.02.2020).
115. Рішення ЄСПЛ як підстава для перегляду конкретної справи ВСУ: відновлення порушеного права чи формальність? URL : <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/rishennya-espl-yak-pidstava-dlya-pereglyadu-konkretnoyi-spravi-vsu-vidnovlennya-porushenogo-prava-ch.html> (дата звернення 12.07.2020).
116. С. Добрянський Хартія основних прав європейського союзу: здобутки та перспективи Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2014. Випуск 59
117. Сащенко М.І. Рішення ЄСПЛ як частина національного законодавства: проблемні питання, що виникають при виконанні та шляхи їх вирішення Молодий вчений. № 11 (63). 2018. С. 131-134.
118. Свято-Михайлівська парафія проти України, 2007 р. URL : http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81067_p.112 (дата звернення 03.08.2020).
119. Семенов И.С. Право на жизнь: международно – правовой аспект: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.10. Дипломат.акад. МИД РФ. Москва, 2009. 224 с.
120. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) Харьков, “Эспада”., 2005. 840 с. С 134
121. Скарги на жорстоке поведження: ефективність їх розслідування у світі лі практики європейського суду з прав людини URL: <https://yvu.com.ua/skargy-na-zhorstoke-povodzhennya-efektyvnist-yih-rozsliduvannya-u-svitli-praktyku-yevropejskogo-sudu-z-prav-lyudyny> (дата звернення 7.05.2020).
122. Скрипнюк О. Конституційно_правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. Національна бібліотека ім. Вернадського. Публічне право № 3 (2011)
123. Сорокун В. М. Загальні принципи права на свободу думки, совісті та релігії відповідно до рішення «С.А.С. проти Франції» Європейського суду з прав людини. Проблеми законності. 2016. Вип. 132. С. 186-196.
124. Сорокун В. М. Міжнародно-правовий захист права на свободу совісті та віросповідання :
125. Статут Лиги Наций. URL: <http://www.hist.msu.ru/Departments/ModernEuUS/INTREL/SOURCES/> (дата звернення 16.05.2020)
126. Статут ООН від 26.06.1945 URL : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-in/laws/main.cgi?nreg=995_010&c=1. (дата звернення 18.03.2020).
127. Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна Міжнародний захист прав людини : навч. посіб. Харків : Право, 2019. 310 с.

128. Томляк Т. С. Захист права власності в практиці Європейського Суду з прав людини. *East European Scientific Journal*. 2020. № 6 (58). Р. 1. С. 52-60.
129. Честнов И. Л. Универсальны ли права человека? (Полемические размышления о Всеобщей декларации прав человека) И. Л. Честнов *Правознавство*. 1999. № 1. с. 82-90. С. 83
130. Шугуров М. Современные коллизии прав человека. *Свободная мысль*. 2004. № 10. С. 42–55. С. 44
131. Шуміло, Інеса Анатоліївна. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О. 168 с.
132. Яковюк І. В. Права людини в Європейському Союзі: загальнотеоретичний аналіз. *Вісник Акад. правових наук України*. 2009. №1(56). С. 55–64.
133. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов. СПб., 1999. 754 с. С. 411
134. Background and Supporting International Legal Analysis for the International Principles on the Application of Human Rights to Communications Surveillance URL :<https://en.necessaryandproportionate.org/LegalAnalysis/principle-2-legitimate-aim>. (дата звернення 11.07.2020).
135. *Castells v. Spain*, № 11798/85, від 23.04.1992.
136. *Ceylan v. Turkey* № 23556/94, від 08.07.1999, та *Tammer v. Estonia*, № 41205/98, від 06.02.2001;
137. Dutchak S., Opolska N., Shchokin R., Durman O., Shevtsiv M. International aspects of legal regulation of information relations in the global internet network *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23, Issue 3. P. 1-7.
138. European Court of Human Rights. Case of *Afanasyev v. Ukraine* (5 April 2005) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171863>. (дата звернення 15.04.2020).
139. European Court of Human Rights. Case of *Aksoy v. Turkey* (18 December 1996) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003> (дата звернення 06.06.2020).
140. European Court of Human Rights. Case of *Alekseyev v. Russia* (21 October 2010) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-117188> (дата звернення 11.03.2020).
141. European Court of Human Rights. Case of *Alexandridis v. Greece* (21 February 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117205> (дата звернення 03.08.2020).
142. European Court of Human Rights. Case of *Amuur v. France* (25 June 1996). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57988> (дата звернення 24.06.2020).
143. European Court of Human Rights. Case of *Austin and Others v.*

- United Kingdom (15 March 2012). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109581> (дата звернення 08.07.2020).
144. European Court of Human Rights. Case of Axel Springer AG v. Germany (7 February 2012) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-109034> (дата звернення 17.08.2020).
 145. European Court of Human Rights. Case of Barankevich v. Russia (26 July 2007) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81950> (дата звернення 22.07.2020). (дата звернення 21.02.2020).
 146. European Court of Human Rights. Case of Bărbulescu v. Romania (5 September 2017). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177082> (дата звернення 30.05.2020).
 147. European Court of Human Rights. Case of Bellet v. France (4 December 1995). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57952> (дата звернення 16.08.2020).
 148. European Court of Human Rights. Case of Bochan and Others v. Ukraine (№2) (5 February 2015) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156908> (дата звернення 9.07.2020).
 149. European Court of Human Rights. Case of Brogan and Others v. The United Kingdom (30 May 1989) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57449> (дата звернення 04.06.2020).
 150. European Court of Human Rights. Case of Brumărescu v. Romania (28 October 1999) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-94383> (дата звернення 21.07.2020).
 151. European Court of Human Rights. Case of Bukta and Others v. Hungary (17 July 2007) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-81728> (дата звернення 21.02.2020).
 152. European Court of Human Rights. Case of Burmych and Others v. Ukraine (12 October 2017). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192193> (дата звернення 9.07.2020).
 153. European Court of Human Rights. Case of Carson and Others v. the United Kingdom (16 March 2010). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117233> (дата звернення 08.08.2020).
 154. European Court of Human Rights. Case of D. H. and Others v. Czech Republic (13 November 2007). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-160352> (дата звернення 08.06.2020).
 155. European Court of Human Rights. Case of Danilenkov and Others v. Russia (30 July 2009) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-93854> (дата звернення 18.02.2020).
 156. European Court of Human Rights. Case of Dankevich v. Ukraine (29 April 2003) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125658>. (дата звернення 15.04.2020).

157. European Court of Human Rights. Case of *Delcourt v. Belgium* (17 January 1970). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57467> (дата звернення 16.08.2020).
158. European Court of Human Rights. Case of *Denisov v. Ukraine* (25 September 2018). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191971> (дата звернення 12.07.2020).
159. European Court of Human Rights. Case of *Drozd v. Ukraine* (30 July 2009) URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93872> (дата звернення 7.05.2020).
160. European Court of Human Rights. Case of *Éva Molnár v. Hungary* (7 October 2008) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-88775> (дата звернення 20.08.2020).
161. European Court of Human Rights. Case of *Eweida and others v. United Kingdom* (15 January 2013). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115881> (дата звернення 11.08.2020).
162. European Court of Human Rights. Case of *Freedom and Democracy Party (ÖZDEP) v. Turkey* (8 December 1999) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58372> (дата звернення 20.08.2020).
163. European Court of Human Rights. Case of *Gal v. Ukraine* (16 April 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192474> (дата звернення 08.07.2020).
164. European Court of Human Rights. Case of *García Ruiz v. Spain* (21 January 1999). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58907> (дата звернення 30.08.2020).
165. European Court of Human Rights. Case of *Grinenko v. Ukraine* (15 November 2012) URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114456> (дата звернення 7.05.2020).
166. European Court of Human Rights. Case of *Kaverzin v. Ukraine* (15 August 2012) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-110895> (дата звернення 7.05.2020).
167. European Court of Human Rights. Case of *Kharchenko v. Ukraine* (10 February 2011). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204145> (дата звернення 08.07.2020).
168. European Court of Human Rights. Case of *Khudobin v. Russia* (26 October 2006). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77692> (дата звернення 24.06.2020).
169. European Court of Human Rights. Case of *Korobov v. Ukraine* (21 October 2011) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204021> (дата звернення 15.04.2020)
170. European Court of Human Rights. Case of *Koval v. Ukraine* (19 October 2006) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125697> (дата звернення

- 15.04.2020).
171. European Court of Human Rights. Case of Kucheruk v. Ukraine (6 September 2007) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119781>. (дата звернення 15.04.2020).
 172. European Court of Human Rights. Case of Labita v. Italy (6 April 2000). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559> (дата звернення 24.06.2020).
 173. European Court of Human Rights. Case of Lawless v. Ireland (1 July 1961) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57518> (дата звернення 06.06.2020).
 174. European Court of Human Rights. Case of Lingens v. Austria (8 July 1986). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57523> (дата звернення 17.08.2020).
 175. European Court of Human Rights. Case of Loizidou v. Turkey (11 June 2002). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183199> (дата звернення 31.07.2020).
 176. European Court of Human Rights. Case of Lopes de Sousa Fernandes v. Portugal (19 December 2017) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179556>. (дата звернення 03.04.2020).
 177. European Court of Human Rights. Case of Lutsenko v. Ukraine (no. 2) (11 September 2015) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192483> (дата звернення 30.04.2020).
 178. European Court of Human Rights. Case of M.R. and D.R.v. Ukraine (22 May 2018). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c87#Text (дата звернення 21.07.2020).
 179. European Court of Human Rights. Case of Magyar Helsinki Bozottsag v. Hungary (8 November 2016) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-167828> (дата звернення 17.08.2020).
 180. European Court of Human Rights. Case of Marckx v. Belgium (13 June 1979) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57534> (дата звернення 21.04.2020).
 181. European Court of Human Rights. Case of McCann and Others v. the United Kingdom (27 September 1995) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943> (дата звернення 12.04.2020).
 182. European Court of Human Rights. Case of Medvedyev and Others v. France (29 March 2010) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117395> (дата звернення 04.06.2020).
 183. European Court of Human Rights. Case of Mykhalenky and others v. Ukraine (30 November 2004) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125396> (дата звернення 10.03.2020).
 184. European Court of Human Rights. Case of Nachova and Others v. Bulgaria (6 July 2005). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119845> (дата звер-

нення 08.08.2020).

185. European Court of Human Rights. Case of Naumenko v. Ukraine (10 February 2004) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125702>. (дата звернення 15.04.2020).
186. European Court of Human Rights. Case of Niemietz v. Germany (16 December 1992). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57887> (дата звернення 21.07.2020).
187. European Court of Human Rights. Case of Nikolova v. Bulgaria (25 March 1999). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58228> (дата звернення 24.06.2020).
188. European Court of Human Rights. Case of of National Union of Belgian Police v. Belgium (27 October 1975) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57435> (дата звернення 18.02.2020).
189. European Court of Human Rights. Case of of Young, James and Webster v. The United Kingdom (13 August 1981) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57608> (дата звернення 18.02.2020).
190. European Court of Human Rights. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine (06 February 2018). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191260> (дата звернення 30.08.2020).
191. European Court of Human Rights. Case of Öneriyildiz v. Turkey (30 November 2004) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-67614> (дата звернення 21.07.2020).
192. European Court of Human Rights. Case of Opuz v. Turkey (9 June 2009). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945> (дата звернення 08.06.2020).
193. European Court of Human Rights. Case of Păstorul cel Bun v. Romania (9 July 2013). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-122763> (дата звернення 03.08.2020).
194. European Court of Human Rights. Case of Pichkur v. Ukraine (7 November 2013). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201654> (дата звернення 08.06.2020).
195. European Court of Human Rights. Case of Plattform “Ärzte für das Leben” (21 June 1988) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57558> (дата звернення 11.03.2020).
196. European Court of Human Rights. Case of Pomilyayko v. Ukraine (11 February 2016) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181571> (дата звернення 30.04.2020).
197. European Court of Human Rights. Case of Pretty v. The United Kingdom (29 July 2002) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60448> (дата звернення 01.03.2020).
198. European Court of Human Rights. Case of Prince Hans-Adams II of Liechtenstein v. Germany (12 July 2001). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/>

eng?i=001-125930 (дата звернення 16.08.2020).

199. European Court of Human Rights. Case of Pullar v. United Kingdom (10 July 1999). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57995> (дата звернення 30.08.2020).
200. European Court of Human Rights. Case of S. and Marper v. the United Kingdom (4 December 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117816> (дата звернення 11.07.2020).
201. European Court of Human Rights. Case of Saviny v. Ukraine (18 December 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126109> (дата звернення 21.07.2020).
202. European Court of Human Rights. Case of Savitsky v. Ukraine (26 July 2012) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204026> (дата звернення 30.04.2020).
203. European Court of Human Rights. Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina (22 December 2009). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119736> (дата звернення 08.08.2020).
204. European Court of Human Rights. Case of Skorokhodov v. Ukraine (14 February 2014) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204032> (дата звернення 18.04.2020).
205. European Court of Human Rights. Case of Soering v. United Kingdom (07 July 1989) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619> (дата звернення 18.03.2020).
206. European Court of Human Rights. Case of Soldatenko v. Ukraine (23 October 2008). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-204133> (дата звернення 24.06.2020).
207. European Court of Human Rights. Case of Sporrang and Lonroth v. Sweden (23 September 1982) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-57580> (дата звернення 31.07.2020).
208. European Court of Human Rights. Case of Svetlana Naumenko v. Ukraine (9 November 2004). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67357> (дата звернення 30.08.2020).
209. European Court of Human Rights. Case of Tatár and Fáber v. Hungary (12 June 2012) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-111421> (дата звернення 20.08.2020).
210. European Court of Human Rights. Case of Thlimmenos v. Greece (6 April 2000). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561> (дата звернення 08.08.2020).
211. European Court of Human Rights. Case of Tregubenko v. Ukraine (2 November 2004). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125201> (дата звернення 16.08.2020).
212. European Court of Human Rights. Case of Trzaska v. Poland (11 July

- 2000). URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58750> (дата звернення 24.06.2020).
213. European Court of Human Rights. Case of Tymoshenko v. Ukraine (30 April 2013) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-119382> (дата звернення 15.06.2020).
214. European Court of Human Rights. Case of Ushakov and Ushakova v. Ukraine (18 September 2015) URL :<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192499> (дата звернення 18.04.2020).
215. European Court of Human Rights. Case of Van Der Leer v. The Netherlands. URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57620> (дата звернення 24.06.2020).
216. European Court of Human Rights. Case of Visloguzov v. Ukraine (20 August 2010) URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172050> (дата звернення 15.04.2020).
217. European Court of Human Rights. Case of Vitkovskiy v. Ukraine (26 September 2013) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-172051> (дата звернення 30.04.2020).
218. European Court of Human Rights. Case of VO v. France (8 July 2004) URL : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887> (дата звернення 15.02.2020).
219. European Court of Human Rights. Case of Willis v. United Kingdom (18 December 1996). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58007> (дата звернення 15.04.2020).
220. European Court of Human Rights. Case of Zhyzitskyu v. Ukraine (19 February 2015) URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192504> (дата звернення 7.05.2020).
221. G Kaletnik, I Honcharuk, Y Okhota The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises. *Journal of Environmental Management & Tourism*, 2020. С. 513-522.
222. GM Kaletnik, SV Kozlovskiy, VO Kozlovskiy The stability of the economy as a factor of security and national development. *Economica Ukraini*, 2012. S. 16-25.
223. Hryhorij Kaletnik, Nataliya Zdyrko Public procurement in Ukraine as a state governance instrument: evaluation, control, improvement. *Economic Annals-XXI*. № 178. 2019. С.
224. Janowski v. Poland, № 25716/94, від 21.01.1999, Nikula v. Finland, №. 31611/96, від 21.03.2002.
225. Lindon, Otchakovsky Laurens and July v. France, №№ 21279/02 і 36448/02, від 22.10.2007, і Pedersen and Baadsgaard v. Denmark, № 49017/99, від 27.06.2002;
226. Lingens v. Austria, № 9815/82, від 08.07.1986.
227. M Kaletnik Hryhorii Place and role of food security in formation of economic

- security. *Business Inform*, № 2, 2014. С. 30-34.
228. Mangora T. V. Features of legal status of refugees in international law. *Colloquium-journal.*, 2020. № 27 (79). P. 29-36.
229. Pedersen and Baadsgaard v. Denmark, № 49017/99, від 17.12.2004; Thorgeir Thorgeirson v. Iceland, № 13778/88, від 25.06.1992; Jersild v. Denmark, № 15890/89, від 23.09.1994;
230. Perna v. Italy, № 48898/99, від 6.05.2003;
231. Pravdiuk A. Constitutional and legal bases for the functioning of information society. *Norwegian Journal of development of the International Science.* 2020. № 48. P. 35-42.
232. Stewart v. UK (1984), Application № 10044/82. *Decisions and Reports.* Vol. 39 (1985), par. 162.

